



АНДРІЙ КУРКОВ

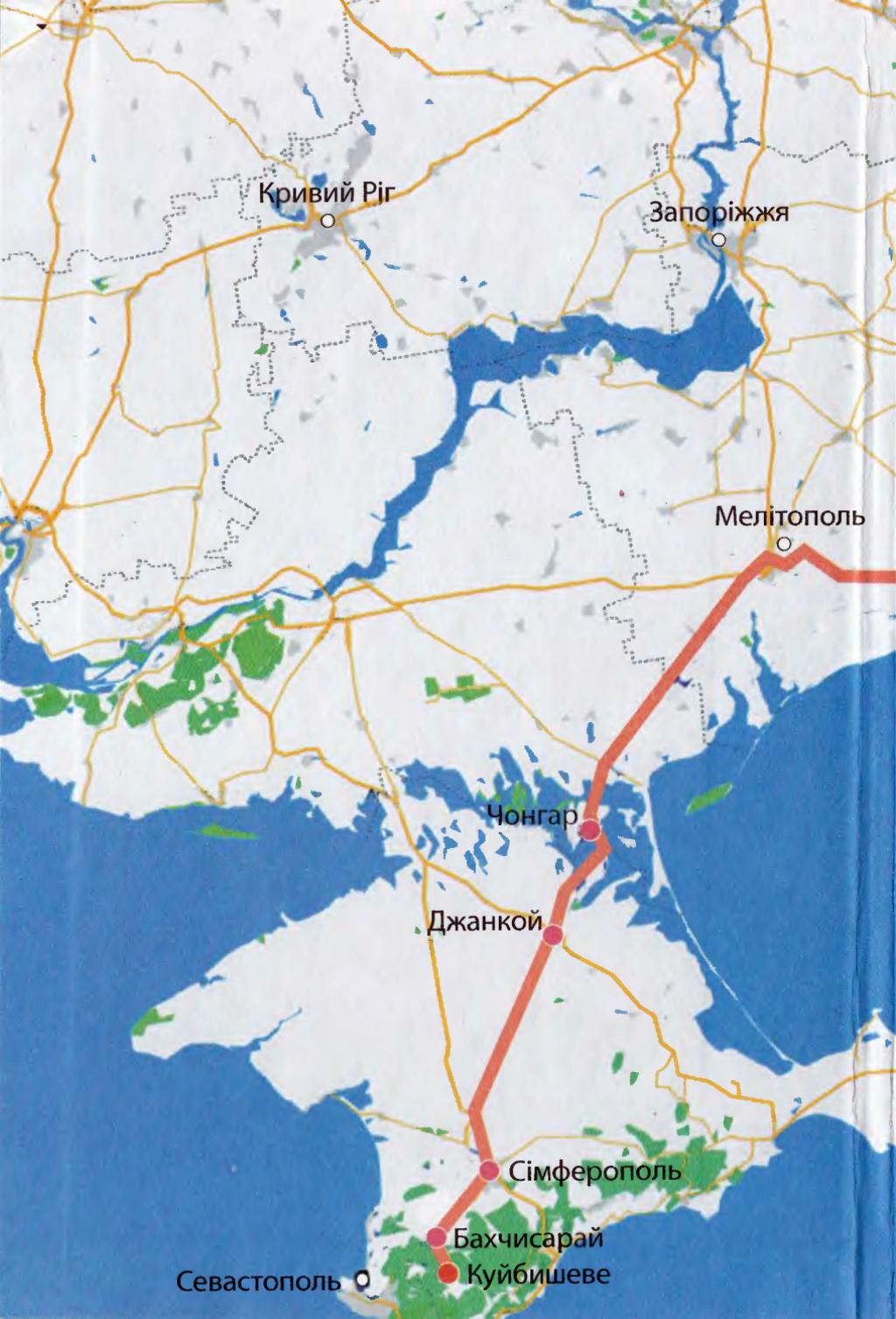
# СІРІ БДЖОЛИ



АНДРІЙ  
КУРКОВ

СІРІ БДЖОЛИ





Кривий Ріг

Запоріжжя

Мелітополь

Чонгар

Джанкой

Сімферополь

Бахчисарай

Куйбишеве

Севастополь



Світле

Горлівка

Каютине

Веселе

Жданівка

Маріуполь

Ростов-на-Дону

Краснодар



АНДРІЙ КУРКОВ

СІРІ БДЖОЛИ  
РОМАН



Харків  
«ФОЛІО»  
2018

УДК 821.161.1(477)

К76

Переклад з російської  
Катерини Ісаєнко

Художник-оформлювач  
О. А. Гугалова

Курков А. Ю.

К76 Сірі бджоли: роман / Андрій Курков; пер. з рос. К. П. Ісаєнко;  
худож.-оформлювач О. А. Гугалова. — Харків: Фоліо, 2018. — 300 с.  
ISBN 978-966-03-8247-3.

...У селі Мала Староградівка, яке знаходитьться в так званій сірій зоні, залишилися жити лише двоє — пенсіонер сорока дев'яти років Сергій Сергійович і його колишній однокласник Пашка. І вони, маючи абсолютно протилежні погляди на життя, змушені миритися, хоча до одного заходять в гості українські військові, а до іншого — сепаратисти. Головна турбота Сергійовича — як і куди з настанням весни відвезти подалі від війни своїх бджіл — всі шість вуликів. Відвезти туди, де не стріляють, щоб згодом у меду не було присмаку війни. Зібравшись у дорогу, бджоляр і сам поки не уявляє, які випробування чекають на нього і на його бджіл. Після не зовсім вдалої зупинки біля Запоріжжя він вирішує їхати з бджолами до Криму, до татарина, з яким познайомився понад двадцять років тому на з'їзді бджолярів. Він навіть уявити собі не може, що літо, проведене в Криму, навчить його не довіряти не тільки людям, а й власним бджолам.

УДК 821.161.1 (477)

ISBN 978-966-03-8247-3

© А. Ю. Курков, 2018  
© К. П. Ісаєнко, переклад  
українською, 2018  
© О. А. Гугалова, художнє  
оформлення, 2018

---

*Автор висловлює щиру подяку за допомогу під час роботи над романом:*

*Кястутісу Тубісу (Литва) за уроки бджільництва,*

*Айдеру Муждабаєву, Гульнарі Бекіровій та Ільмі Умерову за консультації з питань мови, традицій та історії кримських татар.*

## 1

Холод підняв Сергійовича біля третьої ночі. Змайстрована власноруч за малюнком у журналі «Улюблена дача» буржуйка-камін зі скляними дверцятами та з двома конфорочними кругами для приготування їжі більше не дарувала тепла. Бляшані відра, що стояли поруч, виявилися пустими. У темності він опустив руку до найближчого і пальці торкнулися вугільної крихти.

— Добре! — спросоння пробурмотів він. Натягнув штані, уліз голими ступнями у тапки, зроблені з обрізаних валянків, накинув кожуха і, захопивши відра, вийшов у двір.

Зупинився за сараєм перед купою вугілля. Поглядом лопату знайшов — надворі було набагато світліше, ніж у будинку. Гучно посипалися вуглінки, об дно відер ударяючись. А коли перший шар дно покрив, то і звук гучний зник, ніби далі вони німотно сипалися.

Десь далеко гармата вистрілила. А за півхвилини знову постріл, тільки ніби як з іншого боку долинув.

— Що, не спиться дурням? Чи зігрітися вирішили? — буркнув Сергійович незадоволено.

Повернувшись у темноту будинку. Запалив свічку. У ніздрі приємний, теплий медовий її запах вдарив. Тихе, звичне і заспокійливе цокання будильника, що стояв на вузькому дерев'яному підвіконні, почув. Усередині буржуїки залишалося ще трохи жару, але все одно без трісок і паперу холодне, принесене з морозу вугілля, не розпалювалося. Уже після того, як затанцювали за прокопченим склом довгі

синюваті язики полум'я, вийшов хазяїн дому надвір ще раз. Далека канонада, всередині дому майже не чутна, долинала зі східного боку.

Але тут інший, більш близький звук привернув увагу і змусив Сергійовича напружити слух: сусідньою вулицею явно машина проїхала. Проїхала і зупинилася. У селі ж лише дві вулиці: Леніна і Шевченка, та один провулок Мічуріна. На Леніна сам він живе, у «не гордій самотині». А машина, значить, проїхала по Шевченка.

Там також лише один житель лишився — Пашка Хмеленко, також ранній пенсіонер, майже одноліток, ворог дитинства з першого класу їх сільської школи. Його город виходить на Горлівку, тобто на одну вулицю він до Донецька ближче буде, ніж Сергійович. А у Сергійовича город в інший бік, до Слов'янська.

Скочується його город до поля, що спочатку вниз іде, а потім знову угору піднімається, до Жданівки. Самої Жданівки з городу не видно, вона ніби за пагорбом ховається. А от українську армію, що у пагорб той бліндажами й окопами вкопалася, чути час від часу. А коли не чути, все одно Сергійович знає, що вона там, зліва від лісосмуги, вздовж якої ґрунтівкою трактори та вантажівки раніше їздили, у бліндажах та окопах сидить.

Так само, як місцева братва разом з російським військовим інтернаціоналом у своїх бліндажах чай з горілкою п'є за Пашкиною вулицею Шевченка, за городами, за залишками старого абрикосового саду, посадженого ще у радянські часи і за полем, яке війна без селян залишила, як і те поле, що між городом Сергійовича і Жданівкою лежить.

Тихо тепер тут! Уже тижня zo два, як тихо. Не стріляють вони поки один в одного! Може, набридло? Може, снаряди і патрони на майбутнє бережуть? А може, не хочуть турбувати останніх двох мешканців Малої Староградівки, що вчепилися за свої хати-господарства сильніше, ніж собака за улюблену кістку.

Решті малостароградівців на самому початку бойових дій виїхати захотілося. Вони і виїхали. Бо за життя боялися більше, ніж за власне майно і з двох страхів сильніший обрали. У Сергійовича переляку за

свое життя від війни не сталося. Сталося від війни у нього певне нерозуміння і раптова байдужість до всього, що його оточувало.

І ніби всі відчуття зникли, окрім одного — відчуття відповідальності. Але і це відчуття, здатне у будь-який час доби стурбованість викликати, учував він тільки до своїх бджіл. Але зараз у них зимівля, стіни у вуликах товсті, зверху на рамках під кришками закритими — полотна волоку. Ззовні і з боків — пластини заливіза. Хоча вулики і в сараї, але лихий снаряд може з будь-якого боку прилетіти і тоді уламки спочатку залізо посічуть, а потім у них може і сили не вистачити дерев'яні стіни вуликів наскрізь пробивати та бджолину смерть сіяти?

## 2

Пашка прийшов до Сергійовича опівдні. Господар дому якраз друге відро вугілля до буржуйки засипав, а зверху на ней чайник поставив. Думав на самоті чайку попити, та не вийшло.

Перед тим, як незваного гостя до хати пустити, закрив притулену до стіни «сторожову» сокиру вініком. А може у Пашки для самооборони пістолет є чи «калашніков»! Хто знає? Побачить сокиру в коридорі і либитися почне, як він уміє, коли скоче показати, що співрозмовника за дурня має. А у Сергійовича для самооборони тільки сокира і є. Більше нічого. На ніч він сокиру під ліжко кладе, і сон його тому глибокий і спокійний буває. Не завжди, звичайно.

Відкрив Пашці Сергій Сергійович двері. І хмикнув не дуже привітно слідом своїм думкам, які в одну мить вивалили на сусіда з вулиці Шевченка гору звинувачень, у яких, здавалося, ніколи термін придатності не вийде. Нагадали думки, як той паскудив, бився з-під тишка, ябедничав учителям, списувати не давав. Скажете: за сорок років можна було б вже і простежити та забути про все! Ну, простежити — це так! Але як забути, якщо у них у класі навчалося сім дівчат і лише двоє хлопців: він і Пашка.

А значить, не було у Сергійовича у шкільному класі друга, був тільки ворог! Хоча «ворог» звучить якось вже зовсім тяжко і серйозно! От в українській мові гарне слово є — «враженятко». Воно краще підходить. Це такий собі «ворог», якого ніхто не бойтися»!

— Ну привіт, Сергій! — ледь напружено привітався Пашка, увійшовши в дім. — Електрику вночі давали! — повідомив він, приміряючись поглядом до вінника, щоб прихватити його та сніг з черевиків змахнути.

Уяв вінника, аугледів сокиру — вуста скривив.

— Брешеш! — спокійно йому Сергійович сказав. — Давали б електрику — я б від неї прокинувся! У мене світло крізь увімкнене, щоб не пропустити, коли з'явиться!

— Та ти міцно спав, мабуть! Ти ж так спиш, що і від вибуху не прокинешся! А його ж і давали всього на півгодини. Ось, дивися, — показав він хазяйну дому мобільник. — Навіть підзарядити встиг! Може, подзвонити кому хочеш?

— Нікому мені дзвонити! Чай будеш? — не глянувши на телефон, спитав Сергійович.

— А чай звідки?

— Звідки?! Від протестантів!

— Ну ти даєш! — здивувався Пашка. — А у мене давно скінчився!

Сіли за столик. Пашка спиною до буржуїки. Від неї і її залізної труби, яка стовпом у стелю піднімалася, йшло тепло.

— А чого такий слабий? — пробурчав гість, глянувши у чашку. І тут же, вже іншим, більш привітним голосом спитав: — А по-жерти у тебе нічого нема?

Погляд Сергійовича сердитим став.

— До мене гуманітарку ночами не возять!

— До мене також!

— А що до тебе возять?

— Та нічого!

Сергійович хмикнув. Пригубив чаю.

- І що, цієї ночі також ніхто не приїздив?
- А ти що, бачив?
- Ага, за вугіллям ходив, як холодно стало.
- Ну так це ж наші, звідти! — кивнув Пашка. — На розвідку.
- І що розвідували?
- Та перевіряли: чи є «укри» у селі!
- Брешеш! — Сергійович уперся поглядом прямо у бігаючі Пашкині очиська.

Той, як до стіни припертий, одразу здався.

- Ага, брешу, — признався. — Пацани якісь. Сказали, що з Горлівки. Пропонували «ауді» за триста баксів без документів.

— І що, купив? — усміхнувся Пашка.

- Я що, дебіл? — Пашка заперечив, мотнувши головою. — Якщо б я пішов у дім за грошима, вони б за мною і ніж у спину! Що я не знаю, як це робиться?

— А чого ж вони до мене не під'їхали?

- А я їм сказав, що один у селі. Та і переїзду тепер з Шевченка на Леніна немає. Там же воронка від вибуху, біля Митькових. Тільки танк пройде!

Сергійович мовчав. Лише продовжував дивитися на Пашку, на його шахрайську фізіономію, яка гарно би старому кишеньковому злодію пасувала, якого багато разів ловили, били і тому положливий він. На Пашку, який у свої сорок дев'ять на десять років старішим самого Сергійовича віддавався. Чи то через обличчя, чи то через щоки, обшарпані, ніби все життя тупою бритвою брився і шкіру свою псуval.

Дивився і думав, коли б не залишилися вони тут удвох на все село, ніколи б знову розмовляти з ним не став. Так і жили б паралельно кожний на своїй вулиці і своїм життям. Він, Сергійович, на Леніна, а Пашка б на Шевченка. І ніколи б до самої смерті не розмовляли. Якби не війна.

— Давно у нас тут не стріляли, — зітхнув гість. — А он у Гатній раніше тільки вночі із гармат бахали, а тепер уже і вдень!.. А ти, —

Пашка раптом голову ледь вперед нахилив, — якщо наші про що попросять, зробиш?

— Які «наші»? — невдоволено перепитав Сергійович.

— Ну, наші, донецькі! Що ти придурюєшся!

— Мої «наші» у сараї, а більше ніяких «наших» не знаю. Ти мені також не дуже-то «наш»!

— Та досить бичитися! Не виспався, чи що? — Пашка показово скривив губи, щоб своє невдоволення виказати. — Чи твої бджоли померзли, так ти на мені зло зганяеш?

— Я тебе померзну! — у голосі хазяїна дому жартівлива погроза прозвучала. — Ти, якщо щось проти моїх бджіл скажеш...

— Та я що, я твоїх бджіл поважаю! Навпаки, турбуєся! — поспішив перебити його Пашка, почав «вмикати задню». — Не втіропаю я, як вони зимують? Їм хіба в сараї не холодно? Я б там від холоду здох!

— Поки сарай цілий — не холодно! — Сергійович пом'якшав. — Я слідкую! Щодня перевірю.

— А як вони у вуликах сплять? — спитав Пашка. — Як люди?

— Ага, як люди! Кожна у своєму ліжечку.

— Так опалення ж там у тебе нема! Чи зробив?

— А їм не треба! У них всередині плюс тридцять сім. Самі себе гріють.

Розмова, яка перейшла на бджолину тему, зазвучала більш дружньо. Пашка зрозумів, що на такій спокійній ноті і йти можна. Навіть попрощатися вийде, а не так, як минулого разу, коли Сергійович його матом послав.

— Ти, до речі, про пенсію не подумав? — спитав наостанок.

— А що тут думати? — Сергійович плечима здвигнув. — Як війна скінчиться, мені поштарка одразу за три роки принесе! Ото тоді заживу!

Усміхнувся Пашка, хотів хазяїна дому якось підколоти, але промовчав.

Перед тим, як піти, ще раз поглядом із Сергійовичем зустрівся.

— Слухай, а може, поки зарядка є, — знову простягнув йому мобільник, — Віталіні своїй подзвониш?

— Яка ж вона моя? Уже шість років, як не моя. Ні, не буду.

— А дочці?

— Іди вже! Я ж сказав — нема кому мені дзвонити!

### 3

— Що ж це може бути? — міркував уgłos Сергійович.

Він стояв на межі городу перед білим полем похилим, яке широким язиком донизу линуло, а потім так само поступово вгору піднімалося, до Жданівки. Там, де лежав засніжений горизонт, ховалися укріплення української армії. Роздивитися їх звідси Сергійович не міг. Далеко, та і зір вже не той.

Праворуч відходила туди ж, угору, пологим підйомом, подекуди густа, подекуди «рідка» лісосмуга вітрозахисту. Правда, вгору починала вона відходити тільки від злому землі, а до повороту на Жданівку висаджені були дерева рівною лінією по нижньому злому уздовж ґрунтівки, яка зараз сумирно під снігом лежала, оскільки з початку військових дій ніхто не їздив. А коли до весни 2014-го їздили, то доїхати могли і до Світлого, і до Калинівки.

Сергія Сергійовича сюди, на край городу, зазвичай ноги виносили, а не думки. У дворі він блукав часто: господарство оглядав. То у сарай до бджіл, до у сарай-гараж до своєї зеленої «четвірки», то до купи вугілля, що маліла щодень, але все одно давала певність на завтрашнє й позавтрашнє тепло. Іноді ноги несли його до саду, і тоді зупинявся він біля сплячих від холоду яблунь та абрикосів. А іноді, хоч і рідше, опинявся скраю городу, де так само потріскувала крихко під ногами безкінечна снігова кора. Там черевики ніколи не провалювалися глибоко, бо зимній вітер завжди сніг донизу у поле скочував, до злому. А значить, залишалося його нагорі, і на городі у Сергійовича небагато.

І ось ніби треба додому йти, обід скоро, та ця пляма там, на підйомі поля до українських окопів, до Жданівки, бентежила Сергійовича і не відпускала його. Пару днів тому, коли він востаннє на край городу виходив, не було на біlosніжному полі жодних плям. Лише сніг, до якого як придивлятися, то білий шум починає чути — це така тиша, що за душу холодними руками бере і довго не відпускає.

Тиша тут, звичайно, особлива. Звуки, до яких звикаєш і на які уваги не звертаєш, також є частиною тиші. Як, наприклад, відгомін далеких артобстрілів. Ось і зараз — Сергійович змусив себе прислухатися — десь праворуч, кілометрів за п'ятнадцять, б'ють, і десь ліворуч — теж наче, якщо тільки це не відлуння.

— А може, людина якась? — знову запитав себе вголос Сергійович, вдивляючись.

На мить здалося, що повітря прозорішим стало.

«Ну а що там може бути? — подумав. — Був би бінокль, все б роздивився! Та грівся б уже вдома, в теплі... А може, Пашка бінокль має?»

Повели тепер ноги його слідом за думками — до Пашки. Позаду лишилася обійдена скраю воронка він снаряду біля дому Митькових. Далі по Шевченко — слідами від машини, що недавно проїхала, про котру міг Пашка і правду, зрештою, сказати, а міг і збрехати — хіба важко це йому зробити!

— Маєш бінокля? — не привітавшись, спитав у ворога дитинства, що відчинив двері.

— Маю, а тобі навіщо? — Пашка, схоже, також вирішив не вітатися: до чого зайві слова вимовляти?

— Там, з моого боку, на полі лежить щось. Може і труп!

— Зараз! — Очі у Пашки загорілися питальним вогнишком. — Зачекай!

Воронка біля дому Митькових лишилася позаду. Сергійович на ходу подивився в небо — здалося йому, що вже темніє, хоча навіть найкоротші зимові дні не закінчуються о пів на другу! Потому кинув оком на масивний старий бінокль, що теліпався на коричневій

шкіряній попрузі на випнутих кожухом уперед грудях Пашки. Груди кожуха, звичайно, так би не випиналися, якби той не загорнув овчиною досередини відвороти коміра. Сам комір стояв парканом довкола тонкої ший, відповідно захищаючи її від морозного вітру.

— Ну, де? — Пашка притулив бінокль до очей, як тільки зупинилися вони на межі городу.

— Туди он дивися, прямо і трохи направо, на підйомі! — Сергійович вказав рукою.

— Так-так-так, — примовляв Пашка. — Ага! Бачу!

— І що там?

— Труп військовий. А от чий? I де ж його шеврончики? Ні, не видно. Невдало ліг!

— Дай глянути! — попросив Сергійович.

Пашка зняв бінокля з шиї, простягнув.

— Тримай, пасічник! Може, в тебе око гостріше!

Те, що темним віддалік здавалося, при наближенні виявилося зеленим. Мрець лежав на правому боці, потилицею до Малої Староградівки, а значить, обличчям до українських окопів.

— Що бачиш? — спитав Пашка.

— Що бачу? Лежить. Мертвий. Солдат. Хрін його зна, чий! Мо' тих, мо' цих!

— Ясно, — Пашка кивнув, і голова його усередині високо піднятого овечого коміра своїм рухом викликала у Сергійовича, що вже відвів від очей окуляри бінокля, посмішку.

— Ти чого? — підозріло спитав Пашка.

— Та ти як той дзвін перевернутий у своєму комірі. Голова дуже маленька для таких розкошів!

— Яка є, — огризнувся Пашка. — Зате у маленьку голову пулі влучити складніше, а у великому, як у тебе, і за кілометр поцілиш!

Почимчикували вони разом через сад-город-двір до хвіртки на Леніна. Мовчки, один на одного не дивлячись. Там Сергійович попросив Пашку на пару днів бінокля йому лишити. Пашка лішив. І до провулка Мічуріна пішов, не озираючись.

Вночі Сергій Сергійович не від свого холоду піднявся, а від чужого, що насився. Точніше: насилося йому, що він солдат. Убитий і на снігу покинutий. І мороз страшний довкола. Мертвe тіло і так коцюбne, а тут прямо каменем узялося і само стало холод випромінювати. І лежав Сергійович у сні всередині цього кам'яного тіла. Лежав і відчував, як у сні, так і поза ним — у своєму власному тілі — холодний жах. Терпів, доки сон не відпускав. А як тільки сон відійшов, встав він з ліжка. Зачекав, доки пальці від пережитого у сні холоду тремтіти перестануть. Підсипав з відра до буржуйки вугільних «горіків». Присів у темноті до столу.

— Що ж ти мені спати не даєш? — прошепотів.

Сидів з півгодини. Очі до темноти звикли. Повітря у кімнаті горизонтально розшарувалося.

Щиколоткам холодно стало, а плечам і шиї — тепло.

Зітхнув Сергійович, свічку жовту запалив, підійшов до шафи, відкрив ліві дверцята. Свічку до нутрощів шафи підніс. Там серед пустих вішаків висіла сукня дружини, колишньої дружини Віталіни. Вона її навмисно лишила. Як прозорий натяк. Як одну із причин того, що пішла.

У тремтячій через маленьке полум'я напівтемряві візерунок сукні не надто «прочитувався», але Сергійовичу і не треба було. Він його знов засмагав, увесь його невибагливий сюжет-візерунок: на блакитній тканині великі руді мурахи біжать, одні вгору, інші вниз сукні, густо-густо, мабуть тисячі мурах! Це ж треба було якомусь винахіднику одягу таке придумати?! Ні, щоб просто і як у всіх красиво: сукня у горошок чи у ромашки, чи у фіалки?

Задавив Сергійович за звичкою вогник свічки великом і вказівним пальцями правиці. Солодкий прощальний димок свічки носом вловив. І знову ліг у ліжко. Під ковдрою тепло. У такому теплі і сни мають снитися теплі, а не такі, що пронизують жахом холодним!

Очі ніби самі закривалися без його участі. І ось вже закритими очима, дрімаючи, знову знайома сукня з мурахами бачиться йому. Тільки цього разу не у шафі, а на ній, на Віталіні. Довга, за коліна. І мурахи ці руді ніби бігали тканиною від того, що йшла Віталіна вулицею Леніна, і вітерець поділ сукні розвівав. А Віталіна не кро-кувала, а плила. Так само, як вона вперше з двору вийшла. Можна сказати, вибралася, щоб себе вулиці і селу пред'явити, як певний важливий документ, від одного виду котрого усі зустрічні відсту-пилися зобов'язані.

Ще не всі сумки та валізи розпакувала вона у той перший піс-ля переїзду з Вінниці день, але одразу з речей «мурашину» сукню витягла, випрасувала, одягла і пішла до церкви, що у кінці вулиці. Він намагався її спинити, умовляв щось інше вдягти, та де там! З її характером і любов'ю до «красивого» умовити було важко. Неможливо навіть. Думала вона тоді, що Сергій разом з нею вули-цею прогуляється, але він її тільки до хвіртки провів. А далі йти з дружиною, у «рудих мурахах» вбраною, засоромився.

І кро-кувала вона сама, сміливою і навіть зухвалою хodoю, при-ваблюючи сусідів і сусідок до парканів, вікон і хвірток. Живим же тоді село було — майже у кожному дворі сміх дитячий дзвенів! Зро-зуміло, що кілька наступних днів все село їй кісточки перемивало.

Але ж він її не за сукню покохав і одружився! Без сукні вона була набагато ліпша і тільки йому належала! Шкода, що не так довго, як хотілося.

Дивно, але сон, що охопив Сергійовича, показав йому цей пер-ший променад селом Віталіни інакше, ніж насправді то було. У сні йшов поруч. І за руку тримав. І з сусідами і сусідками вітався, ки-вав, хоча погляди їх приkleювалися до сукні з мурахами, як мухи приkleюються влітку до вивішеної над столом стрічки-липучки.

Дійшли вони у сні до церкви, але у її відкриті ворота заходити не стали, а обійшли божий дім і ступили на землю кладовища, де мов-чазні хрести і надгробки забирають у людей бажання посміхатися чи говорити голосно. Там підвів Сергій Віталіну до могили батьків,

котрі не дожили і до п'ятдесяти, потім інших своїх родичів показав: сестру батька з чоловіком, двоюрідного брата з двома синами, котрі загинули у п'яній аварії, племінницю також не забув, хоча запроторили її ген на край кладовища, над яром. А все тому, що її батько з головою сільради полаявся, а той як зміг, так і помстився.

Якщо в одному місці довго живеш, то родичів на кладовищі завжди більше, ніж тих, хто живий і здоровий. Підказала тут пам'ять, захопленому тенетами сну, що на кладовище вони дійсно ходили на другий чи третій день після її переїзду, лише вдягнена того разу вона була відповідно — у все чорне. І чорне її дуже пасувало, так Сергійовичу тоді здавалося. За вікном раптом голосно гrimнуло. Здригнувся Сергійович, втратив нитку сну. Зникло і кладовище, і Віталіна у її «мурашиній» сукні розвіялась, і сам він також пропав. Ніби у кінотеатрі під час показу фільму плівка у проекторі обірвалася.

Не став Сергійович через цей гуркіт очей відкривати.

«Ну, вибухнуло десь, — подумав. — І не так близько, просто калібр великий! Якби близько, то з ліжка б скинуло. А якби у будинок снаряд влучив, то так би і лишився він у цьому сні, де якось і затишніше було, і тепліше, ніж у житті». До того ж і сукня «мурашина» більше не дратувала, а скоріше навіть вже і подобалась!

## 5

— Він же у них прямо під ногами лежить! — Пашка не прихував свого сердитого обурення. — Могли б уже і забрати!

З боку розбомбленої церкви дув холодний і колючий вітер. Пашка, здавалося, втискував голову у плечі, намагаючись від нього сховатися за піднятим коміром овечого кожуха.

Незадоволений його профіль нагадував Сергійовичу якусь революційну картинку із радянського підручника історії.

Вони знову стояли скраю городу. Пашка зранку супився. На супленим і двері годину тому на стукіт Сергійовича відкрив, і всередину не покликав.

— Може, він тобі спати і заважає, — бурчав ідучи. — А мені до нього нема діла! Лежить собі та й годі! Рано чи пізно закопають-захоронять!

— Але ж то людина! — намагався пояснити свою точку зору Сергійович, не дивлячись під ноги, а від того і спотикаючись. — Людина має або жити, або у могилі лежати!

— Ляже він, — відмахнувся Пашка. — Прийде час, і всі ляжуть!

— Але може підповземо, хоча б до лісосмуги його відтягнемо, щоб видно не було!

— Я не полізу! Хай лізуть ті, хто його туди посылав!

З твердості голосу Пашки зрозумів пасічник, що розмова ця взагалі марна. Та він продовжував. Продовжував уже і тоді, коли зупинилися вони на втоптаному снігу перед полем, що спускалося донизу.

— Дай бінокля! — вимагав Пашка.

Дивився у нього пару хвилин, і губи його кривилися. Не подобалося йому побачене так само, як і Сергійовичу, тільки думки, вочевидь, викликало у нього побачене зовсім інші, не ті, що у пасічника.

— Якби він від них повз, значить «укроп», — взявся Пашка вголос міркувати, віднявши бінокль від очей. — Якби до них, то наш! Якби ж знати, що наш, можна було б хлопцям у Каруселіні сказати, і хай би вони його вночі витягали! Але він упоперек лежить! І не ясно, куди повз чи йшов! Ти, Сєрий, до речі, вночі чув, як прилетіло?

— Ага, — Сергійович кивнув.

— Здається, у кладовище влучили!

— А хто?

— Хрін його знає! Чаю не підкинеш?

Сергійович закусив губу. Відмовляти було незручно, адже прийшов все-таки Пашка на його поклик сюди, хоч і не хотів.

— Підкину, ходімо!

Змішаний підошвами важких черевиків сніг захрустів під їх ногами сухо, як мерзлий пісок.

Сергійович крокував першим. Ішов і думав: у що Пашці чаю від-сипати? У сірчану коробку — образиться, у майонезну банку — за-багато. На порозі обидва постукали підошвами об бетон, сніг збили.

Насипав таки Сергійович Пашці чаю у майонезну баночку, та не повну, а десь на дві третини.

— Тобі бінокля лишити чи вже надивився? — намагаючись виглядати вдячним, спитав Пашка.

— Так, залиш, — попросив Пасічник.

Розійшлися вони цього разу як друзі.

Вже як залишився сам, Сергійович сходив у сарай, бджіл, що зимували, провідав. Перевірив, чи все до ладу. Потім у гараж за-зирнув, подивився на свою зелену «четвірку». Думав, чи мотор не завести, щоб перевірити, та злякався, що бджіл потурбує — во-ни ж поряд, за дерев'яною стіною, — сарай і гараж, як брати-близ-нюки, та і майже під одним дахом.

За вікном уже сутінки ранні зимові заходили. Зробив Сергійович на ніч запаси вугілля. Піввідра до буржуйки засипав. Дверцята за-крив, зверху каструллю води поставив. Буде у нього сьогодні на вече-рю гречка з сіллю. А потім почитає він книжку при свічці — свічок у нього багато тепер. Більше, ніж книжок. Книжки всі старенькі, ра-дянські, у серванті за склом ліворуч від сервізу. Старенькі та чита-ються легко, і літери чіткі та великі, і зрозуміло все тому, що прості історії розказують. А свічки у кутку. Два ящики. У них вони щільни-ми рядами лежать і кожен ряд від іншого вощеним папером відділе-но. А він — цей вощений папір — сам уже цінний! З ним і під дощем можна багаття розпалити! І під бурямним вітром також! Свічка як загориться, то нічим його не загасиш! Коли снаряд у їх «ленінську» церкву влучив — ну «ленінською» її всі називали тому, що вона у самому кінці вулиці Леніна стояла — і вона, дерев'яна, згоріла, пішов Сергійович туди наступного ранку й у кам'яній прибудові, котру ви-бухом геть розверзло, два ящики церковних свічок побачив. Забрав їх. Спочатку один додому відніс, потім другий. Ото так добро добром і повернулося, як у Біблії написано. Скільки років він свій віск ба-

тюшці для церкви дарував. Якраз на свічки! Дарував-дарував, а потім і свічки у дарунок від Господа отримав. Дуже вчасно — коли електрика пропала. Ось і служать вони йому тепер замість лампочки! Це ж також діло святе — людині у тяжку годину його життя освітлювати!

## 6

Після кількох спокійних безвітряних днів зайшов вечір темніший, ніж зазвичай. Зайшов не сам, принесло його невидиме знизу у зимовій темноті хвилювання неба, де легкі хмари були відтіснені важкими, а з важких повалив несподівано на землю, укриту старим, затверділим від сухого вітру снігом, новий, пухнастий.

Сергійович, позіхаючи, нову порцію довгополуменевого вугілля до буржуйки закинув. Жовту церковну свічку двома пальцями загасив. Ніби вже і все, що перед сном зробити треба було, зробив. Лишалося тільки натягти до вух ковдру та заснути до ранку чи до холоду. Проте тиша через сніг ніби неповна видалася. А коли тиша неповна, то виникає, супроти волі, бажання зробити щось, щоб заповнити її. Але як? До далеких канонад Сергійович давно звик і стали вони від того важливою частиною тиші. А от сніговій — гість більш рідкісний — взяв і все перекрив своїм шурхотінням позавіконним.

Тиша, звичайно, штука довільна і її, як особисте звукове явище, кожна людина під себе підлаштовує, підпасовує. Раніше тиша у Сергійовича була така ж, як і в інших. Її частиною із легкістю ставало гудіння літака у небі чи спів цвіркуна, що вночі через кватирку долинає. Все неголосне, що не дратує і не змушує озирнутися, зрештою, стає частиною тиші. Так раніше з мирною тишею було. Так стало і з тишею військовою, у котрій військові звуки поглинули мирні, відтіснили звуки природи, але набридли, стали буденними, також ніби під крила тиші лягли, перестали до себе увагу привертати. І лежав тепер Сергійович, охоплений дивним

неспокоєм через надто голосний сніговій, як йому видавалося. Лежав і замість того, щоб заснути, думав.

І знову згадався йому мрець, що в полі лежав. Але цього разу думка порадувати Сергійовича поквапилася, підказавши, що тепер вже його точно видно не буде! Адже такий сніг все покриє, і покриє до весни, до відлиги! Ну а навесні все зміниться, природа прокинеться, птахи заспівають голосніше, ніж гармати стріляють. Бо птахи співатимуть ближче, а гармати залишаться там, далеко.

І лише іноді з незрозумілих причин, може хіба зоп'яну чи спрощення, будуть артилеристи на їхне село, на Малу Староградівку, один чи два снаряди випадково кидати.

Раз на місяць, не частіше. І падатимуть ці снаряди там, де нема вже нічого живого: то на кладовище, то на церковне дворище, то на будівлю старої колгоспної контори, що давно пусткою і без вікон маячить.

А він, якщо війна продовжиться, залишить село на Пашку і вивезе своїх бджіл — усі шість вуликів — туди, де нема війни. Де поля не у воронках від вибухів, а у польових квітах чи у гречці, де ходити можна легко і без остраху, хоч лісом, хоч полем, хоч путівцем, де людей багато і навіть якщо вони не посміхаються назустріч, то все одно життя вже навіть через їх кількість і безтурботність якимось теплішим здається.

Думки про бджіл втихомирigli Сергійовича і ніби сон наблизили. І згадався йому дорогий пам'яті і серцю день, коли приїхав до нього вперше господар Донбасу і майже всієї країни, колишній губернатор її і просто зрозуміла у всіх відношеннях людина, зrozуміла і така, що викликала довіру, як старі бухгалтерські рахівниці з кісточками. Приїхав з двома охоронцями на джипі. Життя тоді зовсім інше було, тихе.

До настання військової тиші лишалося років десять, а то й більше! Сусіди повискакували, дивилися заздрісно і з цікавістю, як заходив людина-гора у хвіртку, як руку Сергійовичу своїм ручищем тиснув. Хтось з них, може, і почув, як запитав тоді: «То це ти

Сергій Сергійович? Це у тебе можна на бджолах подрімати? Ти сам це діло вигадав?» — «Ні, вигадав хтось інший, я у журналі з бджільництва побачив. Але лежанку я сам зробив!» — гордо відповів йому тоді пасічник. «Ну, покажи-но!» — пробасив гість, посміхаючись важкою, але привітною посмішкою. Повів його Сергійович до саду, де шість вуликів по двоє спинами один до одного стояли. На них — дерев'яний щит і тонкий матрац, соломою набитий.

— Туфлі зняти? — запитав хазяїна гість. Подивився хазяїн на туфлі гостя і обімлів: гостроносі, акуратної форми, з перламутровим виблиском, як іноді бензинові плями в калюжі від яскравого сонця вибліскують, тільки перламутр їх був благородніший, ніж бензинові розводи. Перламутр їх світився так, ніби повітря над ними плавилося, як із-за сильної спеки буває. Плавився і, втрачаючи повну прозорість, додавав і до кольору туфель, і до форми ще більшого об'єму, незвичного третміння.

— Ні, навіщо знімати?! — замотав головою Сергійович.

— Що, сподобалися? — посміхнувся губернатор, своїми словами змушуючи хазяїна дому погляд від взуття відірвати.

— Та звичайно! Такої краси ще не бачив! — признався Сергійович.

— А в тебе який розмір ноги? — несподівано поцікавився губернатор.

— Сорок другий!

Гість кивнув і приноровився п'ятою точкою до середнього вулика — під ним сходинка-табуретка дерев'яна стояла. Піднявся губернатор на неї, а з неї вже акуратно всівся і на тонкий матрац. Ліг на правий бік, обережно ноги витягнув, і по-дитячому, як школляр на строгого вчителя, подивився на Сергійовича. «Краще на спину чи на живіт?» — спитав він. «На спині краще, — підказав Сергійович. — Більша площа дотику тіла з вуликами». — «Ну ти йди, а я посплю. Тебе покличутъ!» — сказав колишній губернатор, кинув погляд на охоронців, котрі стояли трохи збоку від бджолиної лежанки. Один з них кивнув, дав знати, що почув.

Сергійович у дім повернувся. Телевізор увімкнув — електрика тоді ще була. Намагався відволіктися, але думками відірватися від важливого гостя і від його туфель не міг. Думки потривожило побоювання: хоч би ніжки у вуликів від тяжкості велетня, що лежав на них, не підломилися! Чай пив, а занепокоєння про можливу крихкість вуликів, які сам майстрував, все не минала. Адже коли майстрував він їх, то лише про зручність для бджіл думав, а про те, що сон на бджолах корисний і цілющий, ще не знав. Триста доларів і літрову пляшку горілки лишив того разу важливий гость як подяку. З того дня усі, хто його, Сергійовича, не любив чи не помічав, вітатися з ним почали, ніби його архангел крилом торкнувся!

За рік по тому, також ранньою осінню, знову приїхав до нього губернатор. На той час Сергійович вже й альтанку довкола лежанки збудував. Таку легку і розкладну, що можна було за годину скласти і за годину розібрати. Матрац ще більш тонким зробив, щоб не глушила солома жодної вібрації від сотень тисяч бджіл.

Гость мав втомлений вигляд. Охоронців з ним було чоловік з десять, та і машин, мабуть, стільки ж на вулиці Леніна уздовж його паркану вишикувалося. Хто у них сидів і чому не виходили вони — цього Сергійович так і не зрозумів. Спав чи лежав у друге хазяїн Донбасу на вуликах годин зо п'ять чи шість. На прощання не просто тисячу доларів у конверті подарував, а й обійняв сильно, по-ведмежому. Ніби з дорогою йому людиною прощається.

«Ну все, — вирішив Сергійович. — Така удача не повторюється! Не приїде він більше!» Причин так думати було кілька. Одна з них цілком банальна — сон на бджолах тепер рекламивали у кожному райцентрі. Конкуренція зашкалювала. А він, Сергійович, ніякої реклами собі не робив. Правда, у селі знали, що колишній губернатор спеціально, навіть із Києва на його бджолах поспати приїжджал. Знали і друзям, рідним та знайомим із інших сіл та містечок розказували. Тож із завидною для інших пасічників регулярністю з'являлися перед хвірткою Сергійовича бажаючі поспати на «губернаторських бджолах». Ціну Сергійович не завищу-

вав, особливо приемним клієнтам чай з медом приносив. Говорив з ними залюбки про життя. Удома про життя говорити вже було ні з ким: пішла від нього дружина з доночкою, втекли, поки він у Горлівку на базар оптовий їздив. Залишили його душевно зраненим. Але він вистояв. Зібрав волю в кулак і не дав слізкам, що навернулися на очі, вниз на щоки скотитися.

І зажив він далі. Спокійно і сито зажив, насолоджуючись влітку дзижчанням бджіл, а зимою — тишею і спокоєм, біlosніжністю полів і нерухомістю сірого неба. Міг би так і все життя прожити, та не вийшло.

Щось зламалося в країні, зламалося у Києві, там, де завжди щось не до ладу. Зламалося так, що пішли країною тріщини, як по склу, болісні тріщини, і з тріщин тих кров полилася. Почалася війна, смисл якої ось уже три роки залишався для Сергійовича туманним. Перший снаряд влучив у церкву. І вже наступного ранку стали мешканці покидати Малу Староградівку. Спочатку батьки мам і дітей відправляли по родичам: хто до Росії, хто до Одеси, хто до Миколаєва. Потім самі батьки пішли: хто у «сепаратисти», а хто у біженці. Останніми вивозили старих. З криками, плачами, прохланами. Івалт стояв страшний. І раптом одного дня так стало тихо, що Сергійович, вийшовши на вулицю Леніна, ледь відтиші не оглух. Тиша та важка була, ніби з чавуну вилита. Злякався тоді Сергійович, що сам-один лишився на все село! Пішов сторожко вулицею, за паркани зазираючи. Після ночі гарматних залпів, цятиша тиснула так, ніби він на спині мішок вугілля тягнув.

А двері на будинках вже дошками позабивані. Вікна деякі фанерою забиті. Дійшов він до церкви, а це майже кілометр. Переїшов він на Шевченка і назад паралельною вулицею на ватяних ногах пішов. І раптом кашель почув і зрадів. Підійшов до паркану, через який кашель долинав, а там Пашка. Сидить собі у дворі на ослоні. У лівій руці пляшка з горілкою, у правій — цигарка.

— А ти чого? — спитав його Сергійович. Вітатися вони з дитинства не віталися.

— Я чого? А що мені? Я що, все це покинути маю? У мене погріб глибокий, там відсиджуся, як треба!

Такою ось виявилася перша весна війни. А тепер уже третя її зима. Це ж майже три роки, як вони удвох з Пашкою життя у селі утримують! Неможна ж село без життя лишати. Якщо усі підуть, то ніхто і не повернеться! А так обов'язково повернуться. Коли чи дурість у Києві закінчиться, чи міни зі снарядами.

7

Дві ночі і два дні минуло після снігопаду. Сергійович у двір тільки по вугілля виходив. Сніг під ногами хрустів тепер інакше. Ноги м'яко тонули у свіжому сніговому килимі — не дуже-то і глибокому. Але от що дивним Сергійовичу здалося: помітив він у деяких місцях у новому снігу проталини, крізь які стара кірка проглядалася. Дивно, що не намело хоча б півметра! Але ж і хурделиці не було. Сніг просто падав, легко і невимушено. А потім кудись відходив, відлітав. Чи низовий вітер — поземка — скочувала його кудись вбік природних перешкод, де він і міг у кучугури зібратися. Тільки шукати ці кучугури бажання у Сергійовича не виникало.

На буржуйці кипів чайник. Буржуйку не вимкнеш, як газову плиту. Тому довелося чайнику вхолосту кипіти, поки Сергійович не зняв його, узявши гарячу ручку старим кухонним рушником, щоб не опектися. Налив у кружку фаянсову з логотипом «МТС» кип'ятку, порадував кип'яток дрібкою чаю. Підняв з підлоги на стільницю літровку меду.

«Можна було б Пашку покликати, — подумав, позіхаючи. А потім сам собі сказав: — І так добре! Не йти ж за ним на інший край села!»

Те, що «інший край села» був від дому Сергійовича ну, може, метрів за триста-четириста, справи не міняло. Він ще свою першу кружку не допив, коли десь недалеко вибух прогримів. Склі у вікнах задрижало дзвінко, до болю у вухах.

— От мудаки! — вирвалося у нього з гіркотою. Поквапом поставив на стіл кружку — чай розхлюпав, підбіг до найближчого вікна. Перевірив, чи не тріснуло воно... Ні, вціліло.

Решту вікон оглянув — усі цілі. Задумався: а чи не піти подивитися, де бахнуло і чи не сусідський який будинок розворотило?

— Та ну його на хрін! Головне, що не в мій! — махнув Сергійович за хвилину рукою і за стіл повернувся.

От якби за першим вибухом другий пролунав, тоді інша спраوا. Тоді б він одразу у погріб, як три роки тому, коли ні з того ні з цього стали на Малу Староградівку і її околиці міни і снаряди сипатися!

До раннього лютневого вечора лишалося ще години зо дві. І це його дивувало. Те, що снаряд на село вдень при світлі впав! Якби у темноті, тоді б ясно — промахнулися. Але вдень? П'яні вони, чи що, чи нудно їм утиші? Та і котрі саме ці «воні»: ті, що у Каруселіно, чи ті, що між їхнім селом і Жданівкою стоять?! Розбавив Сергійович свої гіркі думки медом, і легше стало йому. Долив у кружку кип'ятку. Усміхнувся, дивлячись на логотип. У нього також «МТС» є, у мобільнику. Інакше, звичайно б, і кружки не було. Тільки мобільник мертвим вантажем у ящику серванта лежить. Разом із зарядкою. От повернеться у село електрика, можна буде зарядити його і перевірити, чи є зв'язок, чи з ним те ж, що і з електрикою. А якщо і зв'язок, і електрика повернеться, то інше питання постає: кому дзвонити? Пашці? Так до нього, як треба, дешевше пішки пройти. Та і номера його Сергійович не має. А щоб дружині колишній, Віталіні, подзвонити, треба правильно і наперед слова для розмови дібрати, а краще — записати на папірці, а потім з папірця прочитати, щоб вона трубку не кинула! Можна було б подзвонити та хоча б справами донечки поцікавитися. А якщо розмова не піде, то і про життя у Вінниці розпитати! Як це так вийшло, що жодного разу він до своїх тещі та тестя не поїхав, та і взагалі, можна сказати, майже нікуди за сорок дев'ять років життя не їздив. Нікуди, окрім Горлівки, Єнакієвого, Донецька та ще трьох-

чотириох десятків шахтарських містечок, куди його до надання інвалідності у відрядження посылали. Посада у нього була така важлива — інспектор з техніки безпеки. У деяких шахтах він по двадцять разів, а то і більше, бував. Надихався їх безпекою так, що у сорок два пенсіонером-інвалідом став. Силікоз — штука серйозна. А те, що багато його серед всіх, хто під землею працювали і працює, робить його чимось на грип схожим. Кашляють собі люди та і все!

У двері кулаком вдарили.

Здригнувся Сергійович, і одразу над своїм переляком посміявся: хто тут, окрім Пашки з'явиться може?

Відчинив двері — перед собою бліду, як у мерця, згорьовану Пашкіну фізіономію побачив.

«Невже його дім?» — перелякався.

— У Красюка піхнати знесло! — повідомив тремтячим голосом «ворог дитинства».

— Хм, — співчутливо мугикнув Сергійович, запрошуючи гостя всередину.

Посадив до столу, налив чаю, ложку йому дав, щоб із медом собі гість відмови не мав.

Сергійович розумів Пашкін переляк. Красюки через хату від нього жили. Тобто вже як там бабахнуло, то лишився Пашка без вікон! Це точно!

— Я, Сєрий, у тебе сьогодні заночую? Добре? — підняв гість очі на хазяїна дому.

— Ночуй! А що там, і по тобі попало?

— Шибики! — видохнув Пашка. — Усі! Мені пощастило — один уламок біля обличчя пролетів і в буфет устряг! Я саме вечеряв, картоплю з салом наминав.

Замовк раптом Пашка й обережно в очі Сергійовичу заглянув. І зрозумів Сергійович причину цієї паузи — проговорився Пашка, що з їжкою у нього все гаразд. А зовсім же недавно жалівся, що їсти нема чого! Посміхнувся Сергійович подумки, але не вустами.

Було йому зараз все одно шкода свого «ворога дитинства» — холодна хата, надворі градусів дванадцять морозу, якщо добу дім без вікон простойть, потім три дні зігрівати доведеться!

— Добре, — кивнув Сергійович. — Заночуєш у мене, але ж треба шибки вставити, а то взагалі до мене жити переїдеш!

— А де ж я їх візьму?

— Телепень ти, — незлобиво промовив пасічник. — Думати лінишся! Коли у людини серце відмовляє, його або хоронять, або терміново донора шукають! Що, газет ніколи не читав?

— Ти це до чого? — нотки підозри прозвучали у голосі гостя. — Якого донора?

— Добре, інструмент у мене є, — роздумував тепер вголос Сергійович. — Давай подумаємо, чия хата у нас ціла стоїть, але господарів уже нема?

Пашка зрадів. Зрадів тому, що думки Сергійовича зрозумів.

— Животкіна Клава! Вона ж іще до війни померла! — пригадав він, і тут же ентузіазм у його очах згас. — Тільки у неї стара хата і вікна в неї маленькі. Треба, щоб великі були! Може, Арзамисяна будинок підійде?

— А він що, помер? — насторожився Сергійович.

— Ну, не знаю, — зам'явся Пашка. — Поїхав — це точно. Ніби до Ростова! Він же не руський, та і не українець також! Вірменин!

— Ну то й що? Жив тут, значить наш! Думай далі! А то повернеться, як я йому в очі дивитимуся?

— Серови! — Пашка зрадів. — Точно! Їх же міною вбило! Усіх, разом з дітьми!

— Так, — Сергійович кивнув, спохмурнів, зітхнув тяжко. Згадав, як Серови першими з села рвонули, навіть закінчення обстрілу не дочекалися. І на виїзді, за селом вже їх міна накрила. Прямо у «Волгу» попала. «Волга» ця розворочена так і лежить там на ґрунтівці за селом.

— Добре, — Сергійович підняв погляд на гостя. — Доп'ємо чай і підемо! Думаю, до вечора впораємося. Склоріз у мене гарний.

Вдячність Пашки за засклені вікна й одну ніч, проведену у Сергійовича, мала свої межі. Залишив він у Сергійовича бінокль іще на якийсь час. А от сала, про яке випадково обмовився, коли прийшов за допомогою, пасічнику не запропонував. Ні шматочка. А за салом Сергійович скучив. Не так, щоб аж. Аби не згадав тоді Пашка про картоплю з салом, і зараз би Сергійович про сало і думки не мав. Але у холодний військовий час, із церковними свічками без електрики всіляке нагадування колишніх дрібних радощів збурює туту і бажання. Якби Пашка замість сала тараньку чи яку іншу сушену-в'ялену рибу згадав, мучився б зараз Сергійович думками про рибу, а вірніше — про її відсутність. Але ж відсутність у домі Сергійовича була майже повна і безкінечна. Нескінченно довго можна було б перераховувати усе, чого під рукою чи у погребі в нього немає. А ось що має — це можна було б дуже швидко назвати: мед, горілка, різні саморобні настоянки, ліки на перзі та інші бджолині радощі. Десь ще пляшка коньяку «Жовтневий» захована, ось тільки не пам'ятає він, де. Уже і шукав пару разів, та не знайшов. Був би він тріпло, як Пашка, довелось б йому вже давно всі свої запаси з ворогом дитинства розділити. Якось уже і думати про нього, як про «ворога» не хотілося. З кожною новою зустріччю, навіть якщо і лаялися вони, здавався Пашка Сергійовичу все ближчим і більш зрозумілим. Вони тепер у чомусь брати, хоча, дякувати Богові, не рідні!

У двері тихо постукали.

— О! Варто людині допомогти, то вона одразу і більш ввічлива стає! — усміхнувся Сергійович.

Уяв зі столу запалену свічку, у коридор вийшов.

Відштовхнув-відімкнув двері, а за ними темінь вечірня і постать з обличчям не Пашкіним, а молодше, з очима напруженими, у яких вогник церковної свічки відбивається.

Завмер від несподіванки Сергійович. Доки стояв уклякнувши, зрозумів, що незнайомець, якому він двері відкрив, у камуфляж вдягнений, і висить у нього на плечі автомат коротким дулом донизу.

— Ви це, вибачте, що пізно... і без попередження, — заговорив незнайомець з певним ввічливим збентеженням у голосі.

Сергійович зрозумів, що незнайомець навряд чи прийшов його вбити чи пограбувати. Інакше, чого б вибачався. Зітхнув, ближче ліву руку зі свічкою до непроханого гостя простягнув. Побачив, що зовсім юний ще, може, років двадцяти двох — двадцяти трьох.

— Зайти можна? — запитав незнайомець.

— Ну, якщо роззуєшся і залізяку у коридорі залишиш! — проговорив Сергійович награно суворо, хоча тут же і відчув, що голос його ось-ось затремтить зі страху, бо він ніби військовому наказує зброю скласти.

— Роззутися можу, — сказав парубок у камуфляжі. — Зброю залишити не маю права.

— Ну, хоч так, — Сергійович полегшено зітхнув.

Закрив за непроханим гостем двері на залізну клямку і на гачок. Кинув оком на високі черевики, залишені під стіною. У кімнаті хазяїн дому незнайомця до столу запросив.

— Може, горілочки? — спитав для годиться, хоча тут же собі подумки за непотрібну гостинність по губам дав.

— Ні, дякую! — мотнув головою парубок. — Мені б чаю!

— Буде тобі чай, — закивав Сергійович.

Здалося йому, що одної свічки не достатньо для двох за столом. Дістав ще дві. Запалив. Влаштував освітлення, можна сказати.

— Буде тобі чай, — повторив, придивляючись до обличчя незнайомця, перевіряючи, чи не пропустив він чогось на його обличчі при одній свіцці. — Звати тебе як?

— Петро я, — сказав парубок.

— А звідки?

— З Хмельницького.

— Ага, — Сергійович зробив голосом вид, ніби щось важливе зрозумів. — Значить, з української армії?

Парубок кивнув.

— Артилерист? — обережно спитав хазяїн дому.

Петро замотав головою, що ні.

— А вас як звати? — спитав.

— Мене — Сергій Сергійович, можна просто Сергійович. То ти, мабуть, П'єтр, а не Петро?

— Ні, я Петро! У мене так у паспорті написано.

— А я за паспортом — Сергій Сергійович, а в житті — Сєргей Сергейч! От така різниця!

— Ви, мабуть, зі своїм паспортом не згодні, — припустив Петро.

— З паспортом-то я згоден, а от з тим, як він мене називає — ні!

— А я і з паспортом згоден, і з тим, як він мене називає, — усміхнувся вечірній гість. Усміхнувся легко, навіть невимушено! Хоча автомат тепер на спинці стільця висів.

— Може, у тебе ім'я у паспорті і в житті співпадає, тому ти і згоден! — промовив Сергійович замислено. — Було б у мене так, я б теж з паспортом не лаявся! То чого ти, Петре, до мене прийшов? Може, треба чого?

— Ага, — кивнув парубок. — Познайомитися захотілося. А то бачу вас уже більше року, а імені не знаю!

— Де ти мене бачиш? — здивувався Сергійович.

— У бінокль, — парубок трохи знітився. — Треба за селом спостерігати. Я б і раніше прийшов, та вдень небезпечно, а в темноті взагалі-то також забороняють, але більш безпечно.

— А яка вдень від нас небезпека? — здивувався Сергійович.

— Від вас власне ніякої, а от він снайперів, які нам то нерви псують, то голови, небезпека ще й яка. Востаннє три дні тому стріляли, від церкви!

— Та не приходить сюди ніхто! — переконливо заявив Сергійович. — Я б сліди побачив! Я ж удома не сиджу!

— Четверо вбитих за рік, і три поранених, — спокійно промовив Петро. Почухав за вухом. Поклав потім якось ніяково на стільницю зелену, ніби шерстяну шапку-балаклаву.

Зробив Сергійович чаю, гостю непроханому налив, собі.

— А що там у вас, на Україні? — спитав. — Сала всім вистачає?

— Усім, — хлопець не зміг втримати посмішку. — Мені також перепадає. Волонтери підвозять. А в країні — як завжди! То кра-дуть, то вулиці і міста перейменовують. Та кажуть, після війни краще буде! За кордон будемо без дозволу їздити.

— Ну, це ті, хто живими залишаться, — скривив Сергійович вуста та враз і схаменувся. Вийшло так, що він ніби комусь смерті бажає. Вирішив тему змінити. — А перейменовують що?

— А ви що, не в курсі? — Петро широко відкрив очі, посмішка оголила його міцні зуби. — Ах, так! У вас же електрики нема! Зна-чить, без телевізора!

— Електрики давно немає, це так, — сумно закивав хазяїн дому. — Może, полагодять?

— Зараз навряд чи. Небезпечно. Та і для вас же краще телеві-зор не дивитися — нерви збережете!

— А в мене нерви заліznі, не зіпсуються! — похвалився Сер-гійович. — Я інспектором з техніки безпеки праці на шахтах пра-цював! Ти знаєш, що це таке?

В очах у хлопця повага з'явилася.

— А ти сам чим займався?

— Туризмом. Хотів у Крим переїхати, маленький готельчик по-будувати.

— Ну з цим ти запізнився! — махнув рукою Сергійович. — А я в Криму ні разу не бував. А завжди хотілося на морі побувати, на пляжі повалитися, засмаглим приїхати... У мене там знайомий є — на з'їзді пасічників познайомилися. Татарин, Ахтем Мустафаєв. Та-кож пасічник. У гості кликав, а не вийшло поки...

— Ну, колись вийде! — спробував парубок втішити Сергі-йовича.

— Можливо, — погодився той. Раптом погляд його спохмур-нів, ніби згадав він щось неприємне. — А чого ви труп з поля не заберете? Він же до вас так близько?

— Який? У камуфляжі? — Петро напружився.

— Ну так! Може, його вже і снігом замело. Я вчора не дивився.

— Не замело. — Парубок зітхнув. — Вітер сніг відніс. Не наш він. А посылати людей за ним небезпечно. Там на полі під снігом розтяжки, та і сам труп могли замінувати. Нехай «сепари» забирають! Їхній то хлопець!

— Вони полізуть забирати, а ви їх з кулеметів? — ехидно спитав хазяїн дому.

— Якщо без зброї і з білою ганчіркою полізуть, то нехай забирають!

— Он як! Так вони кажуть, що то не їх вояк! — промовив Сергійович і враз пошкодував про сказане.

— А коли це ви з ними говорили? — Петро примружився і погляд його став холодним і ворожим.

— Це не я, це Пашка, сусід мій, з Шевченка! Вони до нього приходили, то він і спитав.

— Угу, — мугинув парубок, ніби висновки зробив. — Ну якщо не їх і не наш, то, значить, з «третьої сили»!

— А що то за «третя сила»? — зацікавився пасічник.

— А хто його знає! У нас кажуть, що хтось анонімно з нами проти них воює. А у них кажуть навпаки — з ними проти нас. Може, це якийсь спецназ, що і проти них і проти нас. Тому у нас радіють, коли вони там когось завалять, а у них — коли у нашому тилу у наш таки БМП хтось із гранатомета вистрілить...

— Може, тобі меду с собою? — запропонував Сергійович солдатові.

— Та я ще не йду, — Петро напружену посміхнувся. — Меду не треба. Хіба що тут, до чаю.

— Так-так, звичайно! — заметувшився Сергійович, нагнувшись, дістав з підлоги літрову банку.

Знову запала мовчанка, але порушувати її Сергійовичу більше не хотілося. Правда, хвилин за кілька він знову перейменуванням вулиць зацікавився.

— На що перейменовують? — спитав майже пошепки.

— Ну, якщо вулиця Маркса чи Леніна, то на Бандеру чи якогось письменника, — сказав солдат.

— На письменника краще, — висловив думку Сергійович. — Ми ось, до речі, зараз на вулиці Леніна сидимо.

— Коли війна закінчиться — перейменують обов'язково, — твердо заявив парубок.

— А якщо я сам захочу нову назву обрати?

— Можна, тільки треба з рештою жителів вулиці разом вирішити. А потім до міської ради звернутися.

— Це не скоро, — хмикнув Сергійович. — Ой не скоро!

— Ну я таки піду, — Петро зняв зі спинки стільця автомат, на плече повісив. Лівою рукою шапку-балаклаву зі столу забрав, а правою у карман теплої камуфляжної куртки поліз і витягнув звідти гранату РГД-5. Поклав поряд з чашкою.

— Це вам, — сказав, з повагою на хазяїна глянувши. — Незручно якось у чужу хату без подарунка! З пустими руками...

— Так а... — знітився Сергійович. — Нащо вона мені?

— Для самооборони. Не знадобиться — після війни на городі закопаете! Як хочете, можу вам мобільний зарядити у нас генератор потужний, навіть пральну машину тягне!

Сергійович розгубився спочатку, але на мить. Витягнув з ящика серванта мобільний із зарядкою. Простягнув Петрові.

Піднявся солдат, сковав дріт і телефон у кишеню куртки. Ще стоячи, не відходячи від столу, меду на останок із банки зачерпнув ложкою і до рота її відправив. Облизав жадібно.

— Якщо допомога треба буде — білу ганчірку на гілку дерева у саду прив'яжіть! Щоб видно було! — сказав хазяїну і пішов у темноту.

— Білу ганчірку? — пошепки повторив пасічник.

Замкнув двері. З трьох свічок дві загасив. Здивувався, що настрій дивним чином через несподіване спілкування з військовим покращився. Ніби розважили його цікавою телепередачею!

«Добрий хлопець, — подумав він, дивлячись на гранату. — Треба було його більше про новини розпитати».

Вранці у Сергійовича голова гула як дзвін. З виразу обличчя можна було подумати, що болять у нього всі внутрішні органи разом. Він вже і води холодної із чайника випив, і ложку цукру в роті тримав, доки той не розтанув. Не допомагало. Злий його погляд все до столу повергався, де з учорашньої півночі відкрита пляшка горілки стояла і чарка поруч. Підбив його нечистий відзначити візит незваного гостя військового! З іншого боку, добре, що відзначати він став вже після того, як гість у ніч пішов. Ну не в ніч, то в темінь. Адже якби і гість випив, то хтозна, чи дістався б він назад до свого бліндажа? Боляче йому було і прикро! Скільки він там випив? Від сили, чарок зо п'ять, не більше! А значить, не він у своєму жахливому самопочутті винен! Це горілка-казенка винна — «пальонка» виявилася! Він її ще до війни у сільмазі купив! І що тепер робить? Лікарів ніяких! Ліків немає! Тільки бджолині! Сільмаг давно закритий! Навіть продавщицю не виматюкаєш за те, що отрута продає!

Поліз Сергійович до серванта, дістав коробку з «бджолиними» ліками. Відкрив маленьку баночку з утрамбованою пергою. Відколупав ложечкою перги, кинув у чашку. Додав води з чайника і ложку меду з банки. Розмішував, доки напій однорідним не став. Випив повільними ковтками. Здалося, що допомагає. Чи то гвалт у голові втишився, чи то думки у Сергійовича виструнчилися, більш ясно зазвучали. І перша думка одразу злякала: «А граната ж де?»

Знову, але вже тепер не роздратовано, а злякано подивився він на стіл. Нема солдатського подарунка! Повисовував ящики серванта — і там немає! Став кімнатою нервово соватися, зазирати під подушку, по закутках. Навіть до відра з вугіллям зазирнув! І зрозумів, що вночі надвір виходив! Взувся. Визирнув на мороз — видно ще було, пів на другу. Сніг у дворі витоптаний. Сліди до сараю-зимівника бджолиного ведуть, і до сараю-гаража, і навіть до хвіртки надвірної! Поки ходив своїми слідами, у сараї зазирає, головний біль ущух.

«Знайдеться! Не міг я її далеко засунути!» — подумав Сергійович, дозволяючи собі таким чином до хати повернутися.

Але у хаті нова турбота його охопила. Бінокль, що на підвіконні стояв, про мерця, який у полі лежить, нагадав.

— Треба його прибрести! — вирішив Сергійович і дивовижну сміливість у своїх грудях відчув.

Прихопивши з дому бінокль, вийшов на межу городу. Окуляри до очей піdnіс. Лежить мрець у тій самій позі, потилицею до Малої Староградівки, до нього, до Сергійовича, повернутий.

Присів Сергійович до столу. Записку настрочив: «Пашка! Я до мерця полізу, може, прикопаю трохи. Якщо уб'ють, забери мене з поля одразу. Поховаєш біля батьків. І тоді все, що в хаті є, — твоє буде! Прощавай!»

Хвилин за десять, зігнутий, поспішав Сергійович білим полем донизу. Права рука, рукавицею утеплена, саперну лопатку тримала. Чим нижче він полем засніженим спускався, до зламу землі, за котрим уже інше, але таке ж поле, вгору піdnімалося, тим страшніше йому було.

Діставшись до засніженого злому — ось куди свіжий сніг з його городу «скотився», подивився він на небо. Опустилося воно так низько, ніби стеля темного шкільного спортзалу. Темнота вечірня занурювалася у білий сніг, робила його сірим. Сірий колір Сергійович з дитинства любив. Але зараз його сірий колір не тішив. Він раптом подумав, що одяг на ньому темний, і на снігу — був би зараз день чи ранок — він така ж велика і видима пляма для будь-якого снайпера, як і той, убитий, до якого він зараз повзе.

Далі Сергійович по-пластунськи поліз, тільки іноді колінами у снігову кору впирається, щоб тіло втомлене швидше уперед просунути. Біля мерця всівся. Віддихався. Озирнувся на поле, яке перетнув. Йшло воно кудись у морок. Навіть біжніх дерев саду свого роздивитися пасічник не зміг.

Улігся на бік обличчям до потилиці убитого, рукавиці зняв і обмацав-перевірив усі кишені мерзлого камуфляжу. Навіть у внутрішні заліз, і в кишені штанів також. Кругом пусто. Ні документів. Ні телефону. Нічого. Схилився над мерцем, помітив на білому вусі, що до неба дослухалося, маленьку золоту сережку. «Модник!» —

фиркнув Сергійович, а погляд його тим часом уже на мертвій руці, що за дуло автомат тримала, зупинився. Правда, автомат весь, окрім дула, під сніговою корою лежав. І ще щось поряд з автоматом снігову кору угору сантиметрів на двадцять горбило.

— Сумка, чи що? — зацікавився Сергійович, переліз через труп, лопаткою бугор розгріб і бік наплічника блакитного, зовсім не військового, побачив. Ухватився за лямку, потягнув на себе. З хрускотом, доляючи напружену рукою спротив, вирвав він зі снігового полону наплічник і зрозумів, що ваги в ньому кілограмів зо п'ять чи шість! Усередину заглянув. А там пакети з цукерками різними. «Червоний мак» Сергійович одразу по обгортці впізнав — такі у них у сільмазі продавалися. Засунув руку глибше, щоб до дна наплічника дістати. Цукерки — як лід! А окрім них — нічого!

«Солодке полюбляв, чи що?» — подумав Сергійович.

Озирнувся на вбитого. Уявив собі, як він тут йшов чи повз. Явно до лісосмути поспішав. Значить, зліва десь і рана мала бути. Але ж лежить він лівим боком дотори?! Придивився Сергійович до вбитого, але смертельної рани не виявив.

Натягнув рукавиці на змерзлі руки, спробував копнути лопаткою сніг, а наст міцний, та і снігу під ним майже немає — лише земля мерзла. Зрозумів пасічник, що ні сніgom, ні землею прикопати убитого не вийде. Провів він лопаткою, як ножем, по насту. Вирізав квадрат затверділої сніжної кірки. Взяв у руки. Важкою кірка виявилася. Узвісся Сергійович шматки насту вирізати довкола убитого і труп ними закривати, закладати. Хистка спочатку конструкція, з якої раз по раз якісь шматки зісковзували, поступово ставала все міцніша і надійніша.

— Ну досить вже! — зупинив себе втомлений пасічник, оцираючись і оцінюючи зроблене: кори сніжної він метрів п'ятнадцять-двадцять зрізав. А значить, вся ця вага тепер на покійника давила. Давила, але і захищала його і від стороннього ока, і від голодного вороння, котре, мабуть, тільки через холоди ще сюди не дісталося і очі йому не виклювало.

Доповз Сергійович до злому. І важкість у ногах відчув. Промерзли штани наскрізь. Та і ноги від холоду замлівали. Повзти назад важче було, в одній руці лопатка, у другій рюкзак. Задуха мучила, кашель проривався. Як перепочив на зламі, до городу свого дістався, ліву гомілку судома звела. І далі, на своїй власній землі, повз він до саду і дому, як поранений.

Відкрив незамкнені двері. Він їх незамкненими для свого ворога-приятеля залишив. Бо ж як би інакше Пашка записку прочитав, якби господаря дому вбили?

Стягнув із тріском промерзлу куртку. І штани стягнув. Як роздягнувся, стало йому холодно. Засипав він до буржуйки піввідра вугілля. Туди ж записку для Пашки кинув. Вдягнувся у сухе. Два стільці спинками до пічки поставив. На спинку одного куртку повісив сушитися, на спинку другого — штани. А черевики прямо перед дверцятами буржуйки.

«Випити б оце, щоб зігрітися?» — подумав. Але діставати медову настоянку не схотів, а «казенка» вже його навчила. Тепер її можна було хіба тільки для розтирання використовувати, але аж ніяк не вживати! Хіба як Пашка херню якусь утне, то пригостити його, щоб покарати!

## 10

Уесь наступний день відлежувався Сергійович, прислухаючись до себе, як до рідної дитинки, що прихворіла. І кашель свій власний як чужий прослухував, ніби розділився він тимчасово на двох: на себе-хворого і себе-цілителя. Так уже не раз бувало. Так взагалі з кожним буває, хто один, сам по собі живе! Він же тоді і поваром, і їдоком був. І прибиральником, і тим, хто чистоті радіє. Правда, щоб відлежатися, довелося йому «зламаному» учоращнім повзанням по морозу під українські позиції, вугілля до хати внести, та й водою з колодязя запастися.

От і приготувався Сергійович, як людина, яка ніколи ні на чию допомогу не розраховує, відлежуватися ґрунтовно і ретельно. Адже відповідав він за своє здоров'я не лише перед собою, але і перед бджолами! Раптом що з ним трапиться, загинуть вони у всій своїй незліченності, а бути, хай і не з власної волі, душогубом сотень тисяч бджолиних душ йому ніяк не можна було.

Такий гріх, така тяжкість знайде його і після смерті там, де б не був його останній подих! Знайде і спокою не дастъ: змусить вмерти ще і ще раз, за кожну померлу з його вини бджолу, і не важливо: трутень то був чи матка бджоли! Все одно! І буде він, уже мертвий, помирати і помирати нескінченно, доки не опиниться на такій пекельній глибині смерті, нижче якої нікому опуститися не вдавалося!

Лежав він до обіду у теплоті і сумнівах. А потім тепло сумніви перемогло, і вже відходило від учорашнього морозу тіло його, зігріваючись, набираючи нової сили, що відновлювала силу вчора витрачену. Іноді поринав він у дрімоту, іноді провалювався в сон. Прокидався і знову очі закривав. У якийсь момент так спекотно йому у сні стало, що насnilося, ніби вони удвох з Віталіною під ковдрою лежать. І гаряче тіло Сергійовича, який вже майже про-кинувся, перегріває і на кохання налаштовує. І ось у сні налаштувався він на кохання і навіть на бік, обличчям до дружини повернувся. Обійняти її захотів і пригорнутися.

Руку до неї простягнув і знову прокинувся. І тут чи то у сні, чи то насправді слози на його закритих очах виступили. Може, від болю спогадів, може, від жалю до себе, який тільки у сні і міг проявитися. За межами сну, у своєму реальному житті, причини жаліти себе він не бачив. Все у нього до ладу і під контролем. Ну, як не все, то майже все!

А іншим разом, уже в час пообідній, після того, як чаю з медом випив і знову ліг, насnilося йому, що він на вуликах спить. На шести своїх вуликах, у лежанку зіставлених.

І під час сну здалося йому, що не сам на сам він зі своїми бджолами! Здалося, що поряд хтось іще є. Він уві сні очі відкрив, голо-

ву підняв. А довкола краса! Дерева зелені гілками з сонцем граються, над головою антонівки висять налиті.

Глянув в інший бік, а там на розкладному рибацькому кріслі колишній їх губернатор сидить і книжку читає. Читає і посміюється, ніби сама книжка його смішить. Помітив губернатор, що пасічник очі відкрив. Відірвав погляд від книжки. Кивнув привітно. Зрозумів тоді Сергійович, що гість також хоче на бджолах полежати. Піднявся, тонкий матрац поправив. Двох охоронців губернатора ледь збоку під сливою запримітив. Стоять собі мовчки, у спину хазяїну дивляться.

— Ой, вибачте, — заговорив Сергійович у сні до поважного гостя. — Я і не почув, як ви підійшли!

— Та чого там! — знизав плечима гість, і посмішка важка-важка, майже з кілограм вагою, на великому його обличчі з'явилася. — Можеш іще полежати, якщо хочеш!

— Ні, що ви! — заметувшися Сергійович. — Я зараз, до хати за простирадлом чистим!

Сонний, чув у голові ще дзижчання бджіл, ніби на магнітну плівку записане, до хати збігав. Губернатор свої туфлі дивовижні зняв і акуратно носками гострими перламутровими біля сходинки-табуреточки на травичці поставив. Усівся обережно на середній вулик. Розвернувся, ноги на лежанку закидаючи. На спину влігся. Перед тим, як очі закрити, усміхнувся, помітив, що пасічник знову здивовано на його туфлі витріщається.

Може, через те, що сон цей особливо літнім і теплим виявився, затримався у ньому Сергійович довше, ніж в інших снах. Навіть довше пробув Сергійович у цьому сні, ніж у тому, де жагуча дружина Віталіна поряд під ковдрою лежала.

А надвечір, коли голод його з ліжка підняв, відчув Сергійович себе як заново зібраний, змащений і відремонтований на совість механізм. І навіть макарони без масла, без нічого, а лише з сіллю, з'їв він з appetитом і майже з задоволенням. Радів він, звичайно, не стільки смаку їжі, скільки бадьорості, що до тіла повернулася, і особливо тому, як легко йому жувалося. Адже у чому хвороба най-

перше проявляється? У тому, що людині щелепами працювати не хочеться! Тепер же, після сну, хотілося Сергійовичу усього: і їсти, і чай пити, і ще пару відер вугілля на ніч з двору внести. Але вугілля у відрах ще не скінчилося. А забагато вугілля у кімнаті — теж не дуже хороша штука, адже кожна річ зі своїм пилом приходить! А вугільний пил — один із найбільш шкідливих. Це ж він Сергійовича інвалідом зробив. Це так, за медичними паперами і за документами пенсійного фонду. А папери медичні йому лікарка із поліклініки шахтоуправління виписала. Він їй трилітровку меду у подарунок приніс. Вона посміхнулася тоді, сказала «ну й добре!» і зробила його хронічним хворим. А чи був він таким хворим? Бог його знає! Так, кашель іноді до сліз у очах його мучив, а іноді знижував на якийсь місяць. Ось і зараз вугільний пил, що піднявся, коли паливо до буржуйки пересипав, Сергійовичу не дошкуляв.

## 11

На ранок, після кружки гарячого чаю, з Пашкиним біноклем у руках вийшов Сергійович бадьоро на межу городу. Поводив біноклем по зимовому полю. Все біле, тільки білизна місцями різна. Та і смуги витиснуті на сніговій корі помітив — його власний слід. Але навіть за власним слідом не зміг він схованого під сніговими брілами мерця відшукати.

Тепер вже заспокоївся Сергійович так, як людина, яка причини тривалої тривоги позбулася. Ну, мабуть так заспокоюється чоловік, який смертельно хвору дружину рік чи два доглядав і напрешті, поховав її, бо відмучилася і його відмучила. На небі тьмяне сонце світило, ніби крізь тонку плівку верхнього морозного повітря, крізь ту напівпрозору сірість, яка зазичай зимию на небі блакить від очей людських ховає.

Пройшов Сергійович через двір повз сарай-гараж і бджолиний сарай-зимівник. І повз будинок пройшов та через хвіртку свою на

вулицю вибрався. На вулицю Леніна. Подивився в бік церкви і кладовища. Раніше б його погляд у купол церкви уперся. А потім, наближаючись, піднімалася б церква перед прихожанами своїми дерев'яними стінами, у божественний синій колір пофарбованими. Але «раніше» — це не «зараз»!

Пішов він до церкви, якої більше не було. Пішов вуличною ґрунтівкою, яку колись камінням посилили, і вугільним шлаком рівняли. Не гірше асфальту вона літом була. Та і зараз через повну відсутність руху на дорозі не прикрашала її звична зимова колія з мерзлого снігу. Легко йшлося Сергійовичу. Дуже легко.

Ішов він вулицею, як її хазяїн, думав про те, що одна-єдина машина на цій половині села у нього у гаражі стоїть і кращих часів чекає. А коли вони настануть, ці часи, то зимовою дорогою так от легко не походиш! Тоді доведеться обабіч, до парканів притискаючись, йти. А колією «Жигуліам» та «Волгам» поступиться. Та ще й вантажівці із жовтим кузовом-фургоном і синім написом на ньому: «Укрпошта», для котрого колія завузька буде і тому поїде він по дорозі ніби на один бік нахиленим.

І от ішов Сергійович вулицею, власні кроки слухаючи, і раптом тривогу відчув. Зупинився, причину тривоги зрозуміти намагався. Тиша цього ранку цілком мирною була. Навіть не вірилося. І зараз, коли ноги слухати її не заважали, упевнився ще раз Сергійович, що жодних, навіть самих віддалених звуків війни не має вона. Над головою ворона пролетіла і так близько крила її майнули, що пасічник голову в плечі на мить втягнув.

А потім провів птаха поглядом, посміхнувся Сергійович і далі до церкви пішов. Згадав зимове синє пальто Віталіни, згадав її коричневі шкіряні чоботи. Згадав сіру пухову хустку, оренбурзьку. Хустку він їй подарував. Сусідка Віра у Росію іздила до сестри і завжди товар для домашньої дрібної торгівлі привозила. І хустки оренбурзькі також. Віталіна хустку носила, але лише у Малій Староградівці. А коли взимку до себе у Вінницю їхала, залишала її вдома! Видно, не були там, у Вінниці, оренбурзькі хустки в моді.

Згадалося Сергійовичу, як у першу їх спільну зиму до неї племінник приїздив з родиною — дружиною і донькою. І як вони, коли напилися іноземного портвейну, що його племінник на подарунок привіз, пішли на край городу з санчатарами і спускалися на них полем до самого нижнього зламу землі. Падали, сміялися, перевегувалися. Важко нагору піднімалися, санчата за собою тягли. І знову вниз летіли. Схил, ніби і не крутій, але всі не дрібні, навіть донька племінника — теж не крихітка. І тому санчата спочатку вниз повільно ковзали. Але потім швидкість набирали таку, що у вухах вітер свистів!

Озирнувся іduчи Сергійович на будинок сусідки Віри. Вікна цілі, двері упоперек товстою дошкою забиті. На дощі, що вже потемніла від зміни погоди, ще видно напис, самою Вірою зроблений. Чорною фарбою: «Господарі живі».

— Дай Боже, дай Боже! — прошепотів пасічник.

Дивно, але такий стверджувальний напис на покинутому будинку радував Сергійовича щоразу, коли його погляд на ній зупинявся. Мабуть тому, що спочатку він про дружину свою, Віталіну, думав. А чому ж це йому так легко про дружину згадується, а ось доньки як такої ні на думці, ні у спогадах немає? Мабуть, тому, що маленькою вона була, надто маленькою, щоб з батьком зблизитися. Чотири роки їй було, коли поїхали вони, його покинувши. Може, і сам він винен у тому? Можливо, треба було йому посміхатися частіше і від нарядів Віталіни не так губу копилити? Може, слід було взагалі менше говорити і більше посміхатися? Хай навіть через те він міг їй і нерозумним видатися. Жінки дурників або таких, хто дурником прикідається, більше люблять чи легше терплять! Хрін його знає, що у сімейному житті головне: кохання чи терпіння?

Та якби після пологового не «вибухнув» Сергійович, жили б вони, мабуть, і зараз разом. Утрьох. Тільки де б вони жили? У Вінниці, у батьків Віталіни? Ні, туди б він не поїхав. А тут би вона не лишилася, навіть якби і дожили до війни разом у мирі та злагоді. Ні, що сталося, те сталося, інакше і бути не могло.

До підірваної церкви лишалося пройти трохи — по чотири двори з кожного боку вулиці: ліворуч тут Крупіни, Далідзе, Петренки і Маціпури, а праворуч — Сергєеви, старий Лефтій, Корзони й Юріцинови.

Зупинився раптово Сергійович так, ніби сама дорога його зупинила. Щось спантеличило, відкинуло його увагу до ледь віддаленого його ж кроками минулого. Озирнувся. Повернувся метрів на десять. І все зрозумів. Минув він, думаючи про своє, сліди чевреків, які впоперек дороги пунктирну лінію провели. Оглянув їх — видно було, що сліди ці не раз оновлювалися у різні боки. А на дорогу з двору Сергєєвих і далі у двір Крупіних сягали. Виrushив Сергійович слідами до Крупіних.

Побачив, що двері разом із дошками, що її закривали, від одвірку відірвані і лише прикриті. Потягнув за ручку. Нижня дошка, що впала, з неприємним звуком об зледенілій бетонний поріг скречотнула. Зайшов усередину — холод покинутого будинку війнув йому в обличчя.

У кімнаті на столі три літрових банки відкритих із замерзлою консервацією, а з однієї — з баклажанами у помідорах — виделка стирчить. Під столом дві пусті пляшки з-під горілки. Горілка не звична «Немирів» чи «Московська», а якась «Крутая»! Таку він у житті не бачив. Взяв до рук, вступився в етикетку: «Сделано в Ростовской области». Обидві стулки шафи відчинені, у серванті шухляди висунуті.

«Чужинець ходив», — зрозумів Сергійович.

Вийшов у двір, озирнувся. Побачив, що сліди до дому ведуть. Привели вони його геть на межу городу. Зупинився перед товстим намостом із соломи. Праворуч по сніговій корі гільзи розкидані. Десятків zo два. Згадав Сергійович слова солдата про снайпера, який з боку церкви стріляє.

Постояв над лігвом снайпера, зітхнув. Плечима здигнув через те, що жодна зрозуміла думка від побаченого на думку не прийшла. Натомість прийшло відчуття холоду.

«Якщо ці звідси по «украм» стріляють, то «укри» зрештою гарматою відповідь дадуть!» — подумав Сергійович.

І уявив собі, як летить з боку Жданівки снаряд і ніби роздумує: куди впасти! І вже на льоту в бік його, Сергійовича, двору повертає.

Здригнувшись пасічник через страшну гру власної уяви. А що, як зустріне він зараз цього снайпера, а той буде на війну, на своє військове місце йти? Що він зробити може? Сказати? Попросити? Віддати наказ? Людині зі снайперською гвинтівкою щось говорити-наказувати?

Скривив Сергійович вуста. І злякався раптом, що снайпер цей ось-ось і дійсно тут з'явиться. Наставить на Сергійовича пістолет чи автомат, чи гвинтівку свою! А що у Сергійовича? Граната подарована? Так і не знає ж він, куди її сп'яну приткнув! Нічого у Сергійовича немає, нема чим йому себе захистити!

Зовсім неспокійно на душі у пасічника стало. Вибіг він з двору Крупіних і назад додому поспішив. Біля провулку Мічуріна зупинився. Подих перевів. І саме тут самотність свою особливо гостро і важко відчув. Бо вибір дороги з'явився: чи прямо додому і ліворуч, чи на Шевченка, до Пашки.

— Hi, — тупцяючи на місці, вирішив Сергійович, — з пустими руками не можна! Занесу-но я йому бінокль! Мені він вже не потрібний!

Підходячи до будинку, погляд на потемніле небо кинув. А на ньому хмари сині, сніgom переповнені. Летять кудись, і невідчутний тут знизу вітер підштовхує їх.

## 12

Спочатку на стукіт кулаком у двері ніхто не відповів. Тоді приklavся Сергійович ще три рази значно сильніше.

— Хто там?

— Та хто ще? — голосно, щоб за дверима чути було, крикнув пасічник. — Я це!

— А! Ти це! — відповів Пашка. — Ну зачекай хвилину!

І зник, залишивши Сергійовича на порозі перед закритими дверима здивованого.

Коли двері відчинилися, в обличчя Сергійовичу тепло дому війнуло, а в ньому — випари алкогольні.

— Ти, Сєрий, чого це? — спитав Пашка, пропускаючи до хати незваного гостя.

«Язык заплітається!» — подумав пасічник. А замість відповіді простягнув хазяїну дому бінокль.

— А-а, дякую! Чаю, мабуть, хочеш? Чи, може, кави?

— А в тебе є? — Сергійович озирнувся здивовано.

— У мене багато чого є, — похвалився Пашка.

«Ну і дурний, що про це просто так говориш!» — подумав Сергійович, але сказав:

— Ну давай кави, давно кави не пив!

Дрібними кроками, як старий, пішов хазяїн дому до кухні і двері за собою зачинив. Викликalo це у Сергійовича підозру — чого це дверима від гостя відгороджуватися? Але тут Сергійович посміхнувся, пов'язавши закриті двері із вихвалянням Пашки про те, що в нього «багато що є». І на вікно за столом подивився. За тюлем на підвіконні побачив переполовинену пляшку горілки і дві пусті чарки. Насупився. До столу придивився — на старій лляній скатерті, которую вже разів десять випрати треба було, крихти від хліба. Накрив їх купку широкою долонею, притис до стільниці, перевіряючи: свіжі чи давні. Ніби як давні, висохлі. Колються.

— А що, гості ходять до тебе? — спитав Сергійович, коли двері з кухні відкрилися і вийшов із них хазяїн з двома горнятками, що парували.

— Не! Які тут гості! — Пашка клеїв дурня, посміхаючись, зуби свої криві показав.

Проте Сергійович на його слова не зважав. Перевів погляд на саморобну пічку-голландку під іншим вікном. Замислився. У пічці цій топка була вдвічі більша, ніж у буржуїці Сергійовича. Але використовували її тільки для тепла, їжу на цій пічці не гріли і не готували.

Озирнувся Сергійович на кухонні двері.

— А де ти чайник кип'ятиш? — спитав.

— Як де? На кухні! — відповів хазяїн, вже усівшись до столу.

Присів і Сергійович навпроти Пашки. Присунув до себе чашку з кавою.

— То в тебе там, значить, ще одна пічка стоїть? — спитав, киваючи в бік кухні, Сергійович.

— А тобі що? — здивувався Пашка. — Ну стоїть собі! Тобі заважає?

— Ні, чого вона мені заважатиме? — Сергійович знизав племчима. — Я от усе на одній пічці роблю: і їжу, і тепло в хату! Вугілля економлю.

— Ти на одній, я — на двох! Яка різниця! Може, заздриш? Ти, я бачу, вже на труп свій надивився! — Пашка кивнув на бінокль, який сам на диван і кинув.

— Ага! Я його снігом накрив.

— Що, повзвав туди? — Очі хазяїна стали на мить круглими, як п'ятаки.

— Ага. А що ж мені, щодня ходить та витріщатися на нього? А так і мені спокійніше, і йому.

— Ну ти даеш! — Пашка мотнув головою. — Я б нізащо під пулі не поліз!

Подивився Сергійович в очі Пашці скептично і нічого на це не сказав. Тільки раптом голод відчув у животі. А тому і вуста стис невдоволено.

— Щось їсти захотілося, — сказав.

Пашка мовчки баночку з медом з кухні приніс — ту саму, що йому Сергійович подарував. А ще приніс батон білого хліба, ложки, ножа.

Намазав Сергійович меду свого на хліб Пашкін, відкусив.

«Цікаво, звідки це у нього хліб узявся?» — подумав.

Повернувся додому, свічку на столі запалив. Сходив у двір по вугілля. Зазирнув до кухні. Потягнув на себе дверцята холодиль-

ника. Усередині було пусто і темно, а на дверцятах у поличці-ятці для яєць лежала всохла голівка часнику.

Спробував себе позитивними думками відволікти. Зазирнув до тумби кухонної — там у трилітрових банках, закритих пластиковими кришками, зберігалася і гречка, і макарони, і пшено. Чорт його знає, на скільки всього цього вистачить? Та він же і єсть не так багато, так що вистачить поки що! Ситий він буде. А от радості їжа не принесе! Нудна вона!

«Де б яєць узяти!» — розмріявся Сергійович. І стало йому тоскно від внутрішнього холоду. Зрозумів він, що уже кілька місяців яєць курячих не єв. Пригадав, скільки раніше худоби в їхньому селі було. Та і сам він курей тримав. А у сусідів, окрім курей і гусей, дві кози і корова на хазяйстві були. І коли сусіди близько їхали, кури ще лишалися. Він тоді на прохання сусідів годував їх і яйця собі забирає.

Корм вони також йому залишили — два мішки! А потім сусід повернувся — затишша було. Не стріляли. Повернувся на «ніви» з причепом і з клітками. Посадив курей у клітки і вивіз. Навіть не зайшов! Корму третина лишилася. А годувати вже нема кого.

«Оце б зараз яєчні окатої, — подумав Сергійович, — чи три яйця крутих...»

Підсипаючи вугілля у буржуйку, чайник зверху поставив.

«Де ж це він батон узяв? — подумав про Пашку. — А може, у нього там хтось ховався, в кухні? Той, хто йому батон приніс?»

Пригадав він, як Пашка не одразу в дім його впustив.

«Точно, ховав когось! — вирішив Сергійович. — Того, хто йому і батон, і каву, і «багато чого» приніс! Цікаво, за які-такі заслуги?»

Була б у селі електрика, жив би він зараз легше і безтурботніше, без зайвих непотрібних переживань і підозр! Дивився б до сну телевізор. У холодильнику б каструллю з макаронами готовими тримав. А коли б зголоднів, кидав би макарони на сковороду і розбирав би в неї два яйця!

— Тъфу ти! — видихнув роздратовано Сергійович. — Далися мені ці яйця!

Але не думати про них не виходило. Яйця продовжували його переслідувати, як щось беззінне і водночас досяжне!

«А що? — подумав він. — До Світлого три кеме, зараз вже темно, але ще не вечір! Там людей багато! І баба Настя, яку він знає і у якої курей та живності повний двір! А чого не узяти із собою літру меду і не обміняти на яйця? Скільки тієї дороги, тим більше, дорога до Світлого рівна і пряма, з українських позицій не видна, і від Каруселіно за гребенем невисокого пагорба схована».

Загорівся Сергійович ідеєю походу у сусіднє село, де він з минулої осені не бував. Зібрався, взувся-вдягся. У сумці — дві літровки меду. На руках — рукавиці. Попереду — дорога темна.

## 13

Страх — штука невидима, тонка і різна. Як вірус чи бактерія. Його можна і з повітрям вдихнути, і з водою чи горілкою випадково випити, і через вуха спіймати, і вже точно очима побачити можна так яскраво, що в очах його відбиток залишиться навіть тоді, коли сам страх вже зникне.

Думки про страх самі виникли у Сергійовича, коли він вже з півкілометра незайманою у останні місяці ні ногами, ні колесами дорогою пройшов. Ліворуч лісосмуга — голі клени, липи й абрикосові дерева змішані. Перед нею поле, за нею — ще одна ґрунтівка для сільгосптехніки, а далі — знову поле, тільки вже ген вгору сягає, туди, до Жданівки. Праворуч невеликий підйом і на хвилі підвищення — ближній горизонт, до якого рукою подати. Далі, за горизонтом, поля на кілометрів п'ять тягнуться аж до хутора Заячий. Хутір цей уже в «дeneerii», тільки ніби пустий він стоїть. Будинків там зо п'ять чи шість, не більше. Може, тому Світле і живе собі майже так, як до війни. Ні сепаратистів поблизу немає, ні армії української. Тому май-

же ніхто і не виїхав. Пішло кілька чоловіків до донецької братви, щоб проти України воювати. А двоє — дільничний і директор школи — навпаки, до української армії записалися. Злякалися, мабуть, що виріжуть їх уночі за те, що місцевою владою вважалися. Тепер там ніякої влади нема, але і тихо! Просто там і раніше тихо було, тож влада тут ні до чого. Вона що є, що немає, все одно! Просто народ мирний і на себе і своєму хазяйстві, а не на політиці зосереджений.

Звідкись здалеку, з того боку, куди він ішов, тільки ще далі, «бахання» артилерії долинули. Але такі далекі, що Сергійович навіть крок не уповільнив. Він і так не дуже швидко йшов. Під ноги дивився — очі до цієї сірості звиклі у нього. Чорне плюс біле дають сіре. Ось так і темінь та сніг поєднуються і дорогу зимову вечірню видимою роблять.

Дорога якраз у цьому місці ледь вгору здіймалася. Села звідси не видно. Це вже як хвилин п'ятнадцять пішки залишиться, тоді і Світле попереду вигульське.

І раптом зникла з-перед очей його дорога. Під ногами залишилася, а з-перед очей зникла. Зупинився Сергійович, не розуміючи, що трапилося. Присів навпочіпки, торкнувся землі руками. Зрозумів, що вона білою бути перестала. Лягла долоня на край воронки від вибуху, широкої воронки, ширшої, ніж сама дорога.

Піднявся пасічник на ноги. Став воронку обходити, та раптом спотикнувся і ледь не впав. Озирнувся. Знову навпочіпки присів. Побачив міну, яка не розірвалася. Рука сама до неї потяглась і ще навіть не доторкнувшись, відчув Сергійович сильне випромінювання холоду від вибухонебезпечного предмета, що на краю воронки лежав. І відсмикнув він руку, сховав її до кишені, туди, де тепліше було.

«Може, краще назад?» — подумав, але ноги вже знову йшли уперед. Знову видимою дорога стала. Снігова кора жалібно порипувала під підошвами черевиків.

Попереду вогники села замайорили.

— Ти диви! Струм у них є! — зрадів Сергійович. Зрадів і по-заздрив.

Як вийшов з дороги на сільську вулицю, з полегшенням зіткнув. Тепер лише на інший кінець села пройти лишилося, там баба Настя живе!

Поки йшов, гавкіт собачий слухав і радів. У них у Малій Стаградівці жодної живої душі не лишилося, окрім їх із Пашкою. І собак нема, і коти зникли. Миші та криси, напевне, десь та є, ховаються, але ж вони самі по собі, як природа. Вони що з людиною, що без людини — все одно виживуть. Собакам чи котам без людини важко. А козам, свиням і курям взагалі неможливо!

Зупинився Сергійович на порозі перед дверима. Постукав тричі.

— Зараз, зараз! — почув знайомий голос.

— Ой, Серъоженька! — скрикнула бабця, відкривши двері. — Живий!!! Ну заходь, заходь швидше!

Баба Настя з минулого року, від осені, не змінилася. Обличчя кругле, маленьке. Ростом метр шістдесят, не більше. Одягнена так, що і не ясно: чоловік чи жінка. Внизу штани теплі, зверху короткий сарафан зелений, а поверх нього синя кофтина на великих гудзиках.

Роззувся Сергійович. Пройшли до кімнати.

— Я тобі меду приніс, — виклав на трюмо дзеркальне Сергійович із сумки дві літрових банки. — А в тебе хотів на яйця розжитися. У нас там голодно, в селі...

— Ти посидь поки, відпочинь, а я поїсти розігрію!

Опустився Сергійович у крісло з лакованими дерев'яними підлокітниками. Прямо у куртці, подумавши, що рано ще роздягатися. Усівся і від раптової втоми, що ніби з дороги його наздогнала, задрімав. І вже у дрімоті своїй відчув, як зігривається, віддає від морозу шкіра щік, як кінчики пальців ніби від укусів бджолиних ніють, а все тому, що осміліла від тепла кров кинулася з новою силою судинами і венами, відновлюючи порушене холодом опалення тіла. Ледь дрімота у сон тримячий, легкий перейшла, почув він уві сні голос Віталіни.

«Іди обідати!» — кликала вона його з кухні. В кухні затишніше, особливо навесні чи влітку. Вікно кухні у сад виходить, а не на буру, покриту вугільними плямами землю двору.

Зайшов він у сні до кухні — саме так, як заходив не раз на її поклик, коли жили вони разом. У повітрі аромат борщу, сильний і соковитий.

«Ну, оціни!» — запропонувала Віталіна, киваючи на столик, де миска борщу червоного стояла, а на його поверхні — як він кілька разів вимагав, просив, але не отримував, а тут отримав! — плавали кілька пельмешків. Зварені, тоді обсмажені у сковороді на олії до скоринки хрумкої, а потім у борщ вкинуті.

Сів він у сні до столу так легко і самовдоволено, як і в житті сідав. Подивився схвально на вагітний живіт Віталіни. Місяці півтора залишалося до народження доньки. Повернув погляд до пельменів. З'їв їх один за одним. Потім вже до борщу узявся.

«То ти подумала? Згодна?» — спитав він з набитим ротом.

«Ні, не згодна! Хай буде Анжеліка! — твердо заявила вона. — Мені твої Свети і Маші не подобаються! Нудні імена, як у кондукторів у трамваї!»

«У нас немає ні трамваїв, ні кондукторів! — почав сердитися уві сні Сергійович так, як раніше наяву сердився. — Може у вас там у Вінниці такі імена простачкам дають, а у нас тут по-іншому прийнято. А назвеш Анжелікою — засміють, задражнятъ!»

«Задражнятъ, тоді поїдемо звідси!» — відрізала Віталіна і понесла свій живіт до кімнати, де диван і ліжко, і стіл великий.

Доїдав він свій борщ без ентузіазму.

«Нічого, — думав, — без мене вони її не зареєструють!»

І раптом, коли у сні борщ у тарілці скінчився, знову яскравий аромат борщу поряд з його носом «зазвучав». Відкрив очі, побачив, як баба Настя каструллю повз нього до столу пронесла.

— Ти сідай вже! Налила я тобі! — голос її старечий, але солодкий, прозвучав.

Струсив Сергійович з себе сон, на ноги встав. Куртку скинув і на кріслі лишив. До столу всівся. Борщу густого миска перед ним.

Тільки пельмешків нема. Але ж він і не чекав їх. Це так, примха у нього була, у якій він хотів минуле з теперішнім поєднати. З дитинства він пельмені дуже любив, а борщ полюбив після весілля. А тепер вже все у минулому лежало, у пам'яті та у світлинах. Пам'ять — вона старіє, а от світлини лишаються. І лежать собі у випускному, дембельському, весільному альбомах. Лежать собі у шафі і каші не просята.

Жадібний погляд його від борщу вгору піднявся, на стелю. На лампочку. Облизнувся Сергійович. Старенька подумала, що до борщу, а сам гість не одразу і зрозумів: на що це він облизнувся? Захопив ложку борщу. Борщ гарячий. На очах сльози виступили.

— Ти чого? — злякалася баба Настя. — Może, з дружиною твоєю що?

— Hi, — Сергійович головою мотнув. Тильною стороною долоні сльози втер і другу ложку борщу до рота відправив.

— Гарно ви живете! — витиснув із себе. — А у нас уже три роки світла нема.

— Що, так і не полагодили? — сплеснула маленькими долоньками старенька.

— Не полагодили, — підтверджив Сергійович і зітхнув. — Сказали, що воно того не варте! Двоє нас там лишилося. Та ще й на різних вулицях живемо. От якби хоч з десяток людей повернулося!

— Але у вас дуже близько до гармат! У нас-от, що до росіян кілометрів вісім, що до українців кілометрів п'ять. Ми майже посередині. Он там далі, біля Гнутівки, де земля наша сіра знову сходиться, там зовсім дещоця від одних до других. Там що не день, то бах та й бах.

— Та не так у нас і близько до гармат! — не погодився Сергійович. — За три роки тільки у церкву і влучили. Ну ще у пару хазяйств, у контору колгоспну. А хати майже всі цілі стоять. Балтисти іноді приїздять, допомогу возять! Шкода, що не можна через них пенсію отримувати! Так і сиджу без грошей... хоча, що з ними робити, як привезуть? Хрін його знає. А у вас як з пенсією?

— Добре у нас, — закивала баба Настя. — Стьопа, син поштарки, ну, знаєш, у якого одна нога коротша, у них кум у Торецьку.

Він у нас карточки із цими «пенькодами» збирає, куму передає, а той грошики у себе у Торецьку з банкоматів знімає, а потім кожен у заклеєному конверті пенсію разом із карточкою назад і отримує. Ну, звичайно, не всю, це ж робота, треба оплачувати.

— А що, з моєї він теж може зняти? — пожвавішав Сергійович.

— А ти переоформлятися їздив?

— Куди?

— Ну в Україну? Щоб відмітили, що ти в сірій зоні лишився?

— Ні.

— Спочатку переоформитися треба. Без цього не дадуть.

Сергійович зіткнув важко. Помовчав.

— Ну вона ж не пропаде, — сказав тихо, сам себе заспокоюючи.

Підняв погляд на хазяйку. Про мету свого приходу згадав.

— Ти б мені яєць... — почав було просити Сергійович, але стукіт у двері перебив його.

Обидва вони на стукіт озирнулися. Пішла старенька відчиняти.

— Ти спитай, хто це! — крикнув їй у спину гість.

Але вона просто відімкнула двері, і миттю у тепле повітря дому голоси дитячі увірвалися.

— Бабусю Насте, це не Дід Мороз до тебе помилково зайшов? — продзвенів голосочок хлоп'яти років чотирьох-п'яти.

— Ні, що ви! Який Дід Мороз! — здивувалася хазяйка дому. — Середина лютого надворі!

— Так він же на Новий рік не прийшов! А обіцяв! — сказала дівчинка.

— Ну який тут Дід Мороз?! — відмахнулася баба Настя. — Та самі подивіться!

До кімнати разом з бабою Настею увійшло двоє хлопчиків і дівчинка, дошкільнятa.

— Ось, бачите! — показала вона на Сергійовича.

— Ага, — сказав один хлопчик. — Не він! Той молодший був!

— Дід Мороз, і за мене молодший? — посміхнувся Сергійович і вирішив пошукувати, посміятися з дітлахами. — Де це ви молодого Діда Мороза бачили?

— У грудні він був, — відповіла за всіх дівчинка у рожевій курточці на пару розмірів більшій, ніж треба. — Він нам іграшки привозив і обіцяв на Новий рік цукерок!

— Так, молодий був! — підтримав темноокий хлопчик у чорному пальті і лижній шапочці. — У нього ще автомат був і сережка у вусі!

— Автомат у Діда Мороза? — посміхнувся Сергійович. — Може, він ще і військовій формі приходив?

— Так, у формі! — дівчинка кивнула. — Під час війни всі у військовій формі із автоматами ходять. Він сказав, що у нього своїх дітей двоє, але він нам все одно багато цукерок принесе. Від себе і від них, як подарунок.

Замовк Сергійович. Якось не по собі йому стало. Пригадав він рюкзак із цукерками, який додому з поля притягнув. Пригадав вбитого і золоту сережку у його вусі.

— Ну, може, принесе ще, — поглянув на дітлахів по-іншому, якось лагіdnіше. — Може, через блокпост не пропустили! Мало чого?

Діти, засумувавши, поточилися до коридору. Пішли.

— Я тобі яєць дам! — сказала хазяйка, жалібно глянувши на гостя. — Може, ще чого?

— А що ти маєш?

— Тушонку волонтери привозили свинячу. Можу пару баночок... Огірки свої є солоні. Тільки ж тобі нести важко буде!

— Донесу! — переконав її Сергійович. — Стежку вже протоптив. Вертати буде легше! Додому ж все-таки!

«Якщо з'їсти яйце через день, то цих двадцяти яєць від баби Насті майже на півтора місяці», — думав Сергійович, слідуючи за сковорідкою, що на верхньому кружі буржуйки макарони гріла. За-

шипіли макарони. Посміхнувся Сергійович. Узяв обережно яйце, вдарив ножем, і розкололося воно. Вилив у макарони. Узявся дерев'яною ложкою білок, жовток і гарячі макарони змішувати.

Хвилин за п'ять при тремтічому вогнику церковної свічки танули вже вони на язиці — гарячі і смачні яєчні макарони. А місце сковороди на чавунному крузі буржуйки чайник зайняв. За вікном темінь. У вухах — заспокійливе цокання будильника.

Це час цокає. Скоро березень, скоро зима відійде. Калюжі, що лишаться від снігу, на сонці заблищають. І полетять перші бджоли у розвідку, хоча зелень ледь-ледь проклюнеться і почне обплітати собою чорну землю, що прокидається від холоду. Щоб зігріти і прикрасити. Полетять вони після зими недалеко, для зарядки, для того, щоб орієнтири свої освіжити. Але вулики уже на сонці стоятимуть і прогріватися почнуть, виганятимуть зсередини зимову вогкість. Словниться повітря дзижчанням солодким і приємним, близьким і мирним, яке світ людини, що любить бджіл, зменшує, затишним і домашнім робить. І тоді вже не так важливо, що десять стріляють — до усього звикнути можна! Важливо, що весна, що природа сповнюється життям, її звуками, її запахами, її крилами і крильцями.

А до кінця березня, коли бджоли остаточно від зими відійдуть і вулики затримтять постійним, безкінечним живим тремтінням, зіставить він їх ліжечком: два в ширину, три в довжину, накріє тонким матрацом із соломою, вдягнеться тепліше — ночі ж іще холодні наприкінці березня, і проспить на вуликах кілька ночей поспіль. Це для нього краще будь-яких ліків! Краще вітамінів! Це наче особливою людською енергією зарядитися. Тією енергією, котра не лампочки, а погляд у людині запалює, та так запалює, що він далі, ніж зазвичай бачить.

А за чаєм думки Сергійовича до сьогоднішнього походу до Світлого повернулися. До дітей, які до баби Насті увірвалися, щоб перевірити: чи не прийшов до неї помилково той Дід Мороз із сережкою у вусі, котрий до них прийти обіцяв. Дід Мороз із сережкою у вусі із цукерками.

Дістав Сергійович з наплічника, що у кутку кімнати стояв, жменю цукерок, на стільницю висипав. «Червоний мак» розвернув і до рота поклав, чаєм запив. Є речі, які з роками не міняються, і це йому подобалося. Ось і смак цієї цукерки за всі роки його життя не змінився. І обгортка така ж. Захотілося ще одну з'їсти, але тут дітлахи пригадалися: двоє хлопчаків і дівчинка. «Що ж це, виходить, що я їхні цукерки їм?» — подумав пасічник.

І тут його переляк пройняв: вбитий із сережкою у вусі під снігом лежить і більше йому спати не заважає, але ж наплічник його тут! У кутку кімнати лежить. І навіть якщо він його надвір винесе, все одно він «тут» буде. І якби ці цукерки нічиими були, як гриби у лісі, то хай собі лежать і його до чаю тішать. Але ж не «нічії» вони! Ясно тепер було Сергійовичу, кому вбитий цукерки ніс. Ніс та не доніс. А тепер виходить, що привласнив їх Сергійович, у дітей відібрав і сам, як дитя, їм радіє.

Пройшовся кімнатою Сергійович нервово. Біля буржуйки зупинився — тут найтепліше було. І щоб тепла на ніч вистачило, висипав він ще з піввідра вугілля. Зіткнув у передчутті, що думки про мерця, який під снігом лежить, знову спати не дадуть. І тут охопило його дивне третміння, а разом з ним впертість рішучу він у собі відчув. Зрозумів він, що зараз знову у Світле піде. Хай за вікном темно і холодно, але стежину він собі протоптав і з неї вже не зіб'ється. Та і піде туди без поклажі — лише наплічник на спині, а в руках пусто!

Вдягнувся-взувся, шапку-ушанку натягнув, вуха її під підборіддям на бантик-узол зав'язав. Церковну свічку, яка на столі стояла, пальцями загасив — чого їй дарма горіти?

Ішов своїми нещодавніми слідами. Легко йому йшлося. Ніби біду свою геть, подалі від дому відносив. І чим більше до Світлого підходив, хоч і не бачив ще села з його віконцями, що світилися, тим світліше і тихше на душі ставало. І здалося йому, що іде він величезною церквою до далекого віттаря.

У церкві ж усі шепочуть або мовчать. У церкві тільки батюшка право гучного голосу має. Ось і він ідучи ніби пошепки міркував

і уявляв. У церкві і пахне приємно, та і придумано її так, щоб усе, що там народжується — запахи елею, молитовне шепотіння, і відчуття причетності до вічності, яка на кожного після життя земного чекає — усе це там і лишається, за товстими стінами, за воротами залізними, під куполами високими. Це для того, щоб людина щоразу за цим відчуттям миті чудесного поверталася.

Попереду вогні Світлого з'явилися. Зупинився на мить Сергійович. Відчув вагу наплічника на спині. Потер рукавицями щоки, стираючи з них «налиплий» за дорогу морозець.

— Ти чого це знову? — здивувалася баба Настя, як двері йому відчинила. З-за її спини знайомий шум долинув. — Забув щось?

— Я це, віддати забув! — Сергійович подивився на хазяйку дому так, ніби вона мала б його і без слів зрозуміти. — До тебе дітлахи заходили, коли я борщ їв! Це ж сусідські?

— Ну так, Валіні!

— А ти скажи, де вони живуть! Я їм гостинців приніс!

— Ну ти й дурень, — розвела руками баба Настя. — Не міг завтра прийти? Чого тебе назад потемки понесло?

— Ну, я... — спробував пояснити Сергійович, та у думках розгубився. — Сам не знаю. Гарно у вас, світло у вікнах! Електрика. Он і телевізор у тебе працює! — він упізнав, нарешті, шум із-за спини хазяйки дому, що до вух долинав.

— То ти що, за телевізором знудився? Ой, бідолашка, — похитала вона скрушно головою. Йому навіть здалося, що в очах у старенької слізози співчуття зблиснули. — Це ж ти три роки без телевізора! Батюшки! Яка ж то мука! Та заходить скоріше, заходить! — підганяла вона його.

— Ні, давай спочатку я дітям цукерки віднесу, а потім уже заїду! — проговорив він м'яко.

— Праворуч по вулиці друга хата. Там біля хвіртки на паркані дерев'яна зірка прибита — у них дід у війну з фашистами загинув. Вона раніше червона була, а тепер сіра, як паркан.

Пройшов Сергійович правою стороною вулиці до дерев'яної зірки біля хвіртки. До двору увійшов. У двері постукав.

— Хто там? — жіночий голос зсередини дому відгукнувся.

— Це Сергійович, із Малої Староградівки. Подарунок дітлахам приніс!

Впустила його жінка Валя, а коли він роззуватися у коридорі почав, зупинила. Прямо до кімнати провела. Там голосно-гамірно. Також телевізор увімкнутий і на екрані хтось із кимось лається. Але якось дзвінко, майже весело.

Завмер Сергійович, очима до екрана припав. У руках наплічник, з дивана на нього хлопчаки у теплих байкових піжамах і дівчинка у синіх колготках і кофті зеленій дивляться здивовано. Він їм цікавіший за телевізор видався.

— Що це вони там? — відірвався, нарешті, Сергійович, і кивнувши на телевізор, у хазяйки спитав.

— Та це Москва! Про Україну сперечаються! — спокійно відповіла вона. — Так що там у вас для дітлахів?

— А! — схаменувся Сергійович. — Ось вам, від Діда Мороза! Із запізненням...

Протягнув наплічник жінці. Вона його до столу, накритому білою мереживною скатертиною піднесла. Пакунки з цукерками дістала. Дітлахи підбігли.

— Це від того Діда Мороза, у якого сережка у вусі? — дівчатко спитало.

— Ага, від нього, — кивнув Сергійович. — Він вибачався. Сам не зміг. Прихворів.

— Краще пізно, ніж ніколи! — проговорила жінка Валя.

Простягнула гостю пустий наплічник.

— Не треба, залиште! Може, згодиться!

— Так, а що треба сказати за подарунки? — озирнулася вона на дітлахів.

— Дякуємо! Дякуємо! Дякуємо йому передайте! — одне перед іншим зашебетали дітлахи у три голоси.

— Передам, передам, як побачу, — відповів Сергійович. — Ну, піду я! Час мені!

— Що, назад у Малу Староградівку підете? — голос хазяйки її несподіване хвилювання викрив.

— Ой, як же ви там живете? Ні магазину, ні пошти... Ні, неможна так! Ви зачекайте! Я швидко!

Вискочила вона у двір. Повернулася хвилини за п'ять, у руках — наплічник чимось напханий. Простягла його гостю.

— Обережніше! — попередила вона. — Там трилітровка з салом!

Сергійович здивовано посміхнувся. Не чекав він такої доброти від незнайомої жінки.

Повернувся до баби Насті. Всілися вони удвох перед телевізором. На екрані за столом троє чоловіків у краватках.

— А чому ж вона досі не розвалилася? — спитав один телечоловік двох інших.

— Адже ж їх тепер повністю Америка і Європа утримують. Забирають гроші у своїх бідних і злиденних і українцям їх віддають! — узявся відповідати інший. — А коли їх бідні і злиденні зрозуміють, що відбувається, то вони і в Америці, і у Європі проти своїх політиків майдани влаштують! — Ну тут я з вами не згоден, — вступив у бесіду третій телечоловік. — Не все так однозначно з Америкою і Європою. Для них Україна — тільки інструмент. Інструмент, яким вони хочуть Росію з політичної карти світу зіпхнути.

— Ти це розумієш? Те, що вони кажуть? — перевів Сергійович погляд з телеекрана на бабу Настю.

— Ну все — не все, а розумію! Це ж російське телебачення, а не ці, з Києва!

— А ці у тебе ловляться?

— Зараз так, а два роки не ловилися! — відповіла хазяйка дому. Узяла до рук пульт. Перемкнула телеканал.

На екрані з'явилася жінка з обличчям, залитим зеленкою.

— Я позиватимусь до суду! — говорила вона журналістці, яка тримала мікрофон біля її рота, також трохи зеленкою підфарбованого. — Я депутат і маю право на свою думку!

— Так це ця! — упізнав Сергійович даму в зеленці. — Це ж наша! Як її? Королевська!

— От бачиш! У них хоч по телевізору таке не показують! — мотнула скрушно головою баба Настя. — У них тільки за столом культурно сидять! Говорять грамотно! Може, заночуєш уже? Чого у глупу ніч іти?

— Ні, дякую! — Сергійович по-своєму зрозумів пропозицію баби Насті. Подумав, що спати вона хоче, але у його присутності не лягатиме.

Попрощався з хазяйкою дому приязно. Обійняв стареньку по-свійськи. Ледь випадково її у гості не покликав, та вчасно язика свого нерозумного припнув.

Ноша у наплічнику розгинала хребет тяжкістю, але Сергійович уперто ідучи уперед нахилявся, рівновагу у ході шукаючи. Десь далеко за спиною, за Світлим, торохкотіла артилерійська канонада. «Це, мабуть, там, де Гнутівка», — подумав пасічник і привідшив крок.

## 15

За вікном лютневе сонце несподівано розігралося так, ніби після довгого полону свободу відчуло! Це Сергійович зрозумів, щойно очі розплющив. Тиша у будинку неправильною і зайвою здалася. Прислухався він, подих затамувавши. І зрозумів причину своєї стурбованості — погляд його звісся на мовчазний будильник, який на підвіконні стояв. Той не цокав, стрілки пів на одинадцяту завмерли. Тобто, заспав Сергійович. А ось наскільки заспав — зрозуміти не міг. Навіть неясно було йому, які саме пів на одинадцяту показує там: уchorашні вечірні чи сьогоднішні?

Не встаючи з ліжка — куди ж бо поспішати? — став Сергійович учораший день згадувати. Це скільки ж він пройшов? Дванадцять кілометрів, чи що? Хмикнув гордовито. Полежав ще трохи, піднявся на ноги. Долоню до боку буржуйки притулив. Ледь теп-

лою вона виявилася. Додав у топку вугілля. Озирнувся на завмерлий будильник.

— Сходжу-но я до Пашки, час виставлю! — вирішив.

Надворі сонячної жовтизни ще більше виявилося. І сніг, витоптаний черевиками, пожовтів, і сірі стіни сараїв, і паркан! І не те, щоб Сергійовичу це не подобалося! Навпаки! Проте водночас сприйняв він несподівану грайливість сонця хоч і приемним, та все-таки порушенням щоденної узвичаеності. І відправив він світилу подумки зауваження, ніби могло воно, як людина, щось «неправильне» у своїй поведінці усвідомити.

Десь ген далеко ухкали гармати. Чути їх було Сергійовичу лише якщо він хотів їх почути. А щойно до думок своїх повернувся, на провулок Мітуріна звертаючи, так і зникло їх ухкання, розчинилося у тиші без сліду.

Права нога раптом у коліні занизила, коли у двір до Пашки заїшов він. Останні кроки до порога вираз обличчя його змінили: скривилися його вуста від болю.

Гримнув кулаком у двері. Звідти — тиша. Пригадав, як і минулого разу довелося йому хвилину чи дві чекати, поки відкриє. Проте тоді він одразу з'явився за дверима. А потім відішов, так і не відчинивши спочатку. А зараз навіть не питає, хто там?

Вдарив об двері Сергійович ще тричі. Знову жодної відповіді. За ручку потягнув — зачинені двері, і зачинені на врізний замок, а не на гачок чи клямку зсередини.

— Пішов?

Озирнувся. Куди тут іти? Хіба що вулицею прогулятися?

Вийшов, накульгуючи, за хвіртку. В обидві боки подивився — тиша і безлюддя.

«А може?... — закралася в голову потаємна думка. — Може, він...»

І хоча думка не договорилася, зрозумів Сергійович, до чого вона хилить. Повернувся у двір, пройшов за хату, вийшов у сад і побачив перед собою у снігу стежку витоптану, що вела через сад у город. Пішов він по ній далі. Зупинився на межі городу, що переходив

у поле, яке ледь спускалося, а потім вгору здіймалося до Каруселіна, туди, де «Донецька республіка» свою оборону тримає.

«Ось звідкіля він хліб носить! — зрозумів Сергійович і хмікнув. — І не боїться ж, дурень, що у якогось снайпера може око засльозитися чи палець на гачку засвербитъ?»

І тут інший, страшніший здогад вколов його думки!

«А може, він і є той снайпер? — пригадалося Сергійовичу лігво солом'яне і гільзи біля його уголів'я на снігу. — Тому і не боїться! Вони ж по своїм не стріляють!»

Холодно стало Сергійовичу на межі городу Пашкіного стояти. Здалося, що звідти, з Каруселіна морозний вітер дме.

Повернувся Сергійович до Пашкиної хати. Праве коліно все нило. І в боці правому щось поколювало. Піdnіс він руку до правого боку і посміхнувся — там у кишені будильник лежить, то він залізним заднім піптиком для переводу стрілок і поколює!

Пригадав Сергійович Пашкин настінний годинник з гирками. Добре Пашці, нічого накручувати не треба, просто потягнув гирку дотори під коробку і ходить він собі далі, слухняно і злагоджено.

Підкотив Сергійович пеньок для розколювання дров під стіну до вікна, заліз на нього і всередину заглянув. Годинник якраз на стіні праворуч виявився. Через зовнішню сонячну яскравість усередині дому темнувато було, але час на годиннику зміг він роздивитися — за чверть перша. Дістав будильник, виставив стрілки по-новому і накрутів. Потім будильник, що цокав, до кишені засунув, пенька на місце відкотив і подибав, накульгуючи, назад.

Відновлений час дав лад у голові Сергійовича, всі думки його заспокоїв, окрім однієї: про те, що сам Пашка і може тим снайпером виявитися, що по українським позиціям з їхнього села стріляє. І думка ця, як від неї Сергійович не відмахувався, звучала все

імовірніше. Адже живеться Пашці краще, ніж Сергійовичу, хоча живуть вони в однакових нібито умовах і на схожих вулицях у одному ж таки Богом і людьми покинутому через війну селі. Тільки ось у Пашки дві буржуйки в хаті і то батон свіжий, то сало, то мобільник заряджений! Звідкілясь же він то все має? Явно ж, не від баптистів! Адже якби допомогу привозили, то і йому, Сергійовичу, перепадало б! Але ёжа — ёжею! А ось з електрикою як? Електрику як макарони чи цукор баптисти не розвозять! По електрику ходити треба! А де найближча електрика? У Каруселіні, туди, куди з двору Пашкиного через сад, город і поле стежка протоптана!

Думки Сергійовича раптом «сплигнули» з електрики і на його власний мобільник перескочили, який десь там, за городом Сергійовича і ген за полем в українських солдатів заряджається. Та чому заряджається? Заряджений давно. Просто нагоди чекає, щоб до хазяїна повернутися. Згадав Сергійович слова солдата Петра про ганчірку на крайньому дереві у саду, як знак того, що допомога потрібна. «А як ганчірки не вивішу, то і телефон він мій не принесе?» — подумав насмішкувато. І тут же сам на свою насмішку думками спротивився. Що ж це, Петро має через мобільник під кулями снайпера полем до нього йти? А якщо вб'ють? На чию совість смерть ляже?

Зникла насмішка з вуст. Серйозніше і похмуріше обличчя стало. Зрозумів Сергійович, що за перехід засніженого поля можна життям заплатити! Он той, що з сережкою у вусі, він же перейшов! А за вікном ще світло, але сонце ніби виснажилося. Ніби як напруга у нього, у сонця, впала, як раніше постійно у селі трапляється: то лампочка в люстрі на всю горить, то гасне раптом, і лише спіралька червона усередині скляної колби світиться, що ніби показує: електрика є, але надто мало її, щоб лампа світлом із внутрішнім домашнім світом ділилася!

Поліз Сергійович до шафи, завмер на мить, погляд на «мурашиній» сукні спинив. Потім інші дверцята відкрив та на полиці ганчірки різні руками перебрав, роздивляючись. Знайшов білого кухонного рушника. Вийшов з дому. Заскрипів сніг під ногами.

Зупинився на межі саду. Звідси до кінця городу, за яким поле, метрів зо двісті буде. Вибрав яблуню. Прив'язав до її гілки рушника білого. Озирнувся, подивився на горизонт, який через схожість кольору поля і неба майже не вирізнявся.

«Як же він її звідтам розгледить?» — засумнівався. Подивився на почеплений рушник і зітхнув тяжко? Вже з цієї відстані майже губився рушник серед стовбурів яблунь та абрикос.

«Але ж сказав, щоб почепив! — подумав. — Значить, побачить! У них там біонклі військові, вони потужніші, ніж Пашкин!»

Повернувся до хати. Вечерю собі простеньку зготував — пшено зварив. Доки єв, на будильник поглядав. Будильник тепер на почесному місці посеред столу стояв. Поряд із свічкою. Стояв і цокав заспокійливо. Цокіт його утишу домашню вливався. Тиша тут — як величезна сулія з товстими скляними стінками. У неї багато вміщається, і якщо вухо до горлечка прикласти, то можна її на ці звуки невловимі, важко і прискіпливо, але все-таки розділити. Але це зараз, коли лютий надворі, тиша така повільна і дрібна, як пил повітряний на осонні! А мине ще місяць, чи навіть менше, і випустить він до цієї тиші бджіл цілу армію. А якщо повійськовому говорити — воно ніби і саме напрошується, це порівняння — то випустить він на дико чи організовано розквітлі поля шість полків бджолиних. Адже чим вулик не полк? Чим не казарма? Посміхнувся Сергійович своїм думкам. Занурився у мрії про близьку весну. А коли відпустили вони, глянув у вікно — а там вже сутінки. І свічці на столі все важче кімнату освітлювати. Темінь настає, через вікна вона всередину хати лізе!

Зрозумів тут Сергійович, що він не просто за столом сидить, на солдата чекає. Той із зарядженим телефоном прийти має. Досипав пасічник вугілля в буржуйку. Надвір вийшов. Постояв, голову до зірок підняв. Уявив собі, як ось у хвіртці, що з саду до двору, солдат Петро заходить. Мабуть, втомлений. Адже відстань між позиціями перед Жданівкою і Малою Староградівкою пішки не близький світ. А якщо ногами тупцяти, та полем, по сніговій

корі — обов'язково втомишся! А тут ще не просто іти треба, і йти і боятися водночас. Усяке ж трапитися може, коли на виду, відкритою місцевістю ідеш!

«А як він зараз поле переходить, а його вже снайпер той, що на сіні лежить на межі городу Крупіних, вичікує?» — злякався Сергійович.

І від цієї думки одразу холодно стало. Поспішив Сергійович до церкви, туди, де лігво снайпера виявив. Думки притишив, щоб більше його не лякали. Йшов у темноті та тиши.

Перед хвірткою у двір Крупіних зупинився. Прислухався. Така ж тиша, що й у його дворі. Але ж на слух не визначиш: є поряд снайпер чи нема його? Його тільки навіч визначити можна!

Обережно відчинив Сергійович хвіртку, за хату пройшов, до саду. Біля останнього ряду дерев завмер, у город засніжений вдивляючись. Ніби й бачив він цю пляму сіна. У темноті на снігу вона сірою здавалася. Але ж у темноті очам і обманутися можна, очі часто не бачать, а додумують не повністю побачене. А людина звикла їм вірити, навіть якщо підсліпувата сама чи видимість перед нею сумнівна через природу або дим.

Затамувавши подих, присів Сергійович навпочіпки, і як качка, хитаючись, став уперед, до межі городу Крупіних просуватися. Знову праве коліно занизло, та не було у нього бажання на його ниття увагу звертати. Біля позиції снайперської зіткнув з полегшенням — нікого! Лише сіно та ті самі гільзи на снігу.

«А якби там снайпер лежав, та до того ж не Пашка, а хтось інший? — подумав раптом Сергійович, відчувши тремтіння колін. — Що б я йому сказав? Попросив би, щоб той у солдата не стріляв? Бо солдат мені мобільник заряджений несе? Ну й дурень же я! Чого я сюди приперся?» Відчув себе Сергійович найдурнішим з дурнів. Далі навіть думати стало боязко. Але уява перелякані вже вклала Пашку у снайперське лігво. І ось ніби бачив тепер Сергійович перед собою «ворога дитинства», який лежить у кокусі з високо піднятим коміром. Бачив, і відчував, як переляк

його тіло покидає. Адже що Пашка? Не прислухається до прохання Сергійовича, який йому і мед дарував, і вікна склiti допомагав? Як це не прислухається?! Не може такого бути! Ні, Пашка-снайпер до прохання Сергійовича з повагою поставиться і гвинтівку свою з оптичним прицілом на сніг опустить чи взагалі одразу піdnіметься і додому до себе на вулицю Шевченка піде! Може, навіть зрадіє, що не треба у темноті і холоді на сніг лежати і чекати, доки якийсь український солдат у приціл гвинтівки втрапить!

Повернувшись додому, всівся Сергійович біля буржуйки. Спочатку вдягнений посидів, усім тілом крізь одяг приемне тепло вбираючи. Потім куртку зняв, роззувся. Нарешті, досяг він взаємної температурної зручності повітря і тіла. Але це ж ніяке не щастя, а просто повернення до домашнього затишку. Затишок цей, звичайно, навіть усієї його великої кімнати не охоплював. Як і свічка не сягала своїм вогником стін і закутків. Але навіщо йому стіні і закутки? Ноги вже вивчили радіус затишку, у центрі якого буржуйка стояла. За цей радіус він тільки за потреби виходив: щось дістати, перекласти, узяти.

Тричі у двері чиясь рука вдарила.

— Хто там? — крикнув Сергійович.

Ніби і відповіли за дверима, але якось нечітко і неголосно.

«Не Пашка», — зрозумів хазяїн дому.

Відчинив. На порозі Петро у камуфляжі, на плечі автомат, біля ніг — наплічник.

Кивнув йому Сергійович, посунувся, пропускаючи гостя всередину.

— А чого ж зимового камуфляжу не дають? — спитав. — У білому було б безпечноше!

— Та все одно темно, — проговорив Петро. — Що у вас трапилося?

— Нічого, — Сергійович плечима здигнув, дивлячись, як гість високі військові черевики розшнуровує. — Я ось макаронів відварив. Зараз тобі з яйцем підсмажу!

— А я думав, ви голодуєте! Їжу приніс, — ніби розчаровано промовив солдат.

— Позавчора голодував, вчора у Світле ходив мед на яйця міняти. Завтра — хто знає? Ти проходь, біля пічки сідай, грійся!

Усівся солдат на стілець обличчям до буржуйки, ноги у товстих шкарпетках прямо під дверцята піdnіс. Сергійович по дну гарячої сковорідки вилкою із салом поводив, макарони туди висипав, яйце вилив.

Під шкварчання їжі, що готувалася, наповнилося повітря смачним, солонуватим ароматом. Петро посміхнувся. Сергійович, розмішуючи макарони з яйцем дерев'яною ложкою, до макаронів придивився. Замислився? А чи вистачить їх на двох?

— Може, настоянки медової? — запропонував він солдатові, коли той вже за столом їжу наминав.

— Ні, дякую! Чаю б краще! — відповів солдат.

Поставив хазяїн дому на буржуйку чайник.

— А вас там хоч годують, в окопах? — спитав, знову до столу сідаючи.

— Годують, — Петро підняв погляд на Сергійовича. — Та і не сидимо ми весь час в окопах. У нас там бліндажі хороші, і пару хат кинутих у селі зайняли. Там все є! Навіть банька.

— Ага, значить, надовго? — вирвалося у Сергійовича двозначне питання.

Солдат знизав плечима.

— Як на мене, то краще б дома сидіти! Мені відпустку обіцяли, п'ять днів. Дружину, дітей побачити!

— А звати їх як? — поцікавився хазяїн дому.

— Дружину — Света, дочку — Галюня, а син — Іван!

— Гарні імена, — промовив у задумі Сергійович. — Мені такі подобаються. Дітям імена сам вибирає?

— Ні, ми удвох з дружиною. Одразу погодилися!

— Пощастило, значить, тобі з дружиною! А у нас не вийшло.

— Що не вийшло?

— Та так вибрati доньцi ім'я, щоб i я згодився, i вона.

— I як же назвали?

— Анжелiка тепер. A спочатку я її Свiтланою зареєстрував. Ale дружина, коли поїхали вони вiд мене, наново її перейменувала.

— Так, якесь ім'я для вашої мiсцевостi не пiдходяще, — погодився Петро. — Для мiста ще згодиться, там на імена nіхто уваги не звертає. A у вас тут так cіро! I якщо на сiрому фонi таке ім'я яскраве...

— Ну знаеш, — здивувався Сергiйович. — Cіре також яскравим буває. Багато ти знаєш про cіре! Я он можу вiдтiнкiв двадцять сiрого розрiзнити. Bув бiльш освiченим, я б їм особливi назви придумав, як окремим кольорам! I не все у нас тут cіре! У мене он у гаражi «жигуль» зелений стойт! «Четвiрка»!

— Що, не вiджали? — тепер настала черга дивуватися солдатовi. Ale здивувався вiн благодушно, нiби за хазiїна дому порадiв.

— A нiкому було вiджимати! — вiдповiв Сергiйович. — Удвох ми тут лишилися, а Пашцi-сусiду вiн i на хрiн не потрiбен. Вiн i кермuvати не вмiє. Ta i не бандит вiн! Цe батi моєму дякувати, що при машинi я! Вiн менi у спадок моторолер з коляскою залишив. Став я його продавати, так за ним покупець iз самого Tagанрога приїхав! I менi натомiсть машинu купив!

— Та не буває моторолерiв з коляскою! — посмiхнувся Петро, нiби хазiїна дому на дитячiй брехнi пiдловив.

— Багато ти знаєш про моторолери! «Вятка 200-K»! Чув про такий? Покупець сказав, що рiдкiсний! Ta ще й на ходу! Я можу тобi фотографiї показати!

Пiдскочив збуджений Сергiйович, до серванта пiдiшов, правi нижнi дверцята вiдкрив. Виклав велику iнкрустовану шкатулку на пiдлогу, витягнув два fotoальбоми. Став перший гортати. Повернувшись з ним, розкритим. Перед солдатом на стiл опустив.

— Ось, дивися! Дивися, а я поки чаю зроблю!

— Ну так, — здивовано видихнув солдат. — Таких не бачив! Не доїжджали вони, видно, до нас! Цiкава штуковина!!!

Петро кинув оком на велику, із незвичайним візерунком інкрустовану шкатулку на підлозі під сервантом.

— А там що? Теж фотографії? — поцікавився.

— Ні! — Сергійович нахилився, повернув шкатулку на місце і закрив дверцята.

— Красива шкатулка! — зі знанням справи промовив солдат.

— Сам зробив, — прохолодно відповів Сергійович. — Захоплювався раніше такими штуками. Я ж, коли школярем був, кілька разів у обласних та районних олімпіадах з ручної праці перемагав.

— Це добре, коли у мужика руки із правильного місця ростуть, — ледь чи не із заздрістю вирвалося у Петра. — У мене з деревом не склалося. А от велиki ремонтувати вмію!

— А що там у вас, в Україні? Які новини? — у голосі Сергійовича нотки втоми зазвучали. Ніби вже і не цікаво йому було розмову продовжувати.

— Новини? Та нічого нового! По всій країні міста і вулиці перейменовують! Ніби інших проблем нема! — махнув рукою Петро. — А це ж скільки роботи! Плюс саботаж на місцях. Люди відмовляються таблички з вулиць знімати! Вимагають, щоб залишили. Інші вимагають, щоб прапор перевернули. А як на мене, я б спочатку країну перейменував...

— А як би ти її перейменував? — пожавився, здивований почутим хазяїн дому.

— Ну як? Не знаю, я не політик! Ну, в Українську Народну Республіку, наприклад! — невпевнено припустив солдат.

— У «народну» не треба, — замотав Сергійович головою. — Одразу до влади дурні і бандити прийдуть, як у цих «дeneерах»! А чого ти небритий?

— Я? — перепитав Петро і провів пальцями по щоці. — Та чекаю, коли волонтери нові станки одноразові привезуть.

— Почекай! — Сергійович знову піднявся, до серванта відійшов. Повернувся до столу з невеличкою коробочкою в руках.

— Ось візьми! Електрична! Хоч і стара, але працює, як комбайн. Нічого не пропускає.

Петро витягнув з коробки округлу, чимось схожу на сплющену грушу електробритву з красивим закрученим металевим написом на червоному корпусі: «Харків».

— Мені вона ні до чого. Електрики все одно нема!

— Дякую, я потім поверну! — пообіцяв Петро, ховаючи бритву у коробку. Раптом очі його загорілися, ніби згадав щось важливе. — До речі, убитого, що на полі лежав, забрав хтось. Мабуть, «сепари» із Каруселіна! Нема його більше на полі!

Хмикнув Сергійович.

— Я його забрав, — сказав. — Снігом накрив. Лежить він там, бідний!

— Да? — здивувався солдат. — Ну ви рисковий! Могли б і вистрілить, якби помітили!

— А я вночі, коли всі спали!

Випили вони чаю з медом. І тут Сергійович про свій мобільник згадав. Спитав Петра.

— Так, зарядив! Давно! Ось він! — виклав він і зарядку, і сам телефон з кишені куртки. — І ось, про всякий випадок, мій номер! — додав він до телефону папірець. — Тепер можна не ганчірку вішати, а «есемеску» посыкати, чи навіть подзвонити, коли щось термінове!

— Дякую, — сказав Сергійович. — Ти — людина слова! Тут таких цінують! Може, все-таки трохи настоянки медової на дорогу вип'еш? Щоб тепліше було.

Сергійович у очах солдата боротьбу сумнівів і бажань помітив.

— Від п'ятдесяти грамів ще ніхто не сп'янів! І я з тобою вип'ю, щоб не думав, що там отрута! Я сам рідко п'ю...

— Ну добре, — махнув рукою Петро, віддався на милість хазяїна. Дістав Сергійович пляшку.

— Я тобі зараз такий посуд дам, з якого ти ще в житті не пив! — примовляв він, верхні дверцята серванта відкриваючи.

Вийняв звідти кришталеву туфельку.

— Ми з неї на весіллі з Віталіною пили. Теща колишня пода-  
рувала.

Поставив її акуратно перед солдатом, який онімів від здиву-  
вання.

Собі Сергійович звичайну чарку дістав. Але спочатку налив  
гостю і заграла кришталева туфелька радісною жовтизною на-  
стоянки.

— Давай вип’ємо за те, щоб усе це на хрін швидше скінчи-  
лося!

— Війна, чи що? — уточнив солдат.

— Ну так!

— Згоден! — закивав Петро. Узяв правицею високий тонкий  
кришталевий каблук, як ручку келиха, на силу й обережно до рота  
туфельку піdnіс і зачекав трохи, намагаючись зрозуміти, до якої  
частини кришталевої туфельки можна вустами прикладтися. На-  
хилив туфельку так, щоб п’ята внизу опинилася. Перелилася на-  
стоянка туди, і випив її Петро з «п’яти» повільно, солодким сма-  
ком меду насолоджуючись.

Прогів Сергійович гостя до межі городу. А коли солдат уже  
кроків десять полем зробив, згадав любитель яечних макаронів  
про лігво снайпера. Згадав, гукнув солдата, щоб повернувся той.  
І повів його Сергійович межами городів до того місця. Показав.

— Днями знайшов! — сказав. — Ось, думав попередити тебе!

Солдат, який мить тому Сергійовичу напідпитку видавався,  
враз протверезів.

— Дякую, Сергійович! — промовив він повільно і серйозно.

Потім руку потис і прямо від снайперської позиції вниз полем  
пішов. Не пригинаючись, не схиляючи голови, безстрашно.

Дивився Сергійович йому вслід, доки не розмила солдата ніч-  
на сірість, доки не зник він у ній. Настрій Сергійовича на ніч тихо-  
радісним став. Принесені солдатом у наплічнику крупи і консерви  
на підвіконні розставив: там і прохолодніше, і миші не дістануть.  
А потім у буржуйку вугілля додав та спати влігся.

Сергійович снігопад випадково помітив. Перед тим, як будильник накрутити на ніч та свічки загасити, припав він до вікна і видалася йому темрява завіконна живою. Це тому, що зазвичай темрява мовчить, а тут ніби розмову віддалену, склом притищену, він почув. Зрозумів, звичайно, що це сніг шурхотить, зрозумів, що сніжинки, які у густій темряві падають, одна одної торкаються. Зрозумів, але щоб переконатися, не вдягаючись і лише на мить надвір визирнув. І одразу ж почув, як вхідні двері, які він від себе штовхнув, стесали з порога свіжу снігову пляму і провели краси-ве снігове циркульне півколо на порозі засніженому.

Одразу ж закрив Сергійович двері і замкнув усі її засуви, щоб уночі себе безпечніше відчувати. Загасив свічки. Закрив очі і випав на всю ніч із життя. А коли відкрив їх знову — у хаті прохолодно було, а за вікном новий ранок сірів.

«Нагодував» Сергійович буржуйку вугіллям. Зверху на неї чайник з водою поставив, розуміючи, що швидко він не закипить. Але нічого! Є у Сергійовича і час, і терпіння, і вугілля! До весни точно вистачить! А може, і до літа, якщо весна холодною і затяжною буде. Усього вистачить! І вугілля, і терпіння! А часу тим більше! Він тепер його власний! Доки живий!

Пригадалося, як пару днів тому солдату Петру він альбом з фотографіями батька і його моторолера з коляскою показував. Йому показував, а сам не дивився! А тепер ось захотілося. До чаю! Ніби солодке. А чому «ніби»? Спогади — вони і є ті солодощі, які без цукру життя смачнішим роблять! Фотографії ж усі старі, мирні! Довоєнні! Від післявоєнних батьківських до довоєнних своїх. Там і Віталіна з донечкою, і весілля сусідське, і виїзд у Слов'яногорськ на з'їзд пасічників!

Виклав Сергійович на стіл обидва альбоми. І коли, нарешті, прийшов час чаювання, став він перший альбом гортати. Знову затримав погляд на моторолері з коляскою, який тепер десь у Росії їздить. Кумедний транспорт, що не кажи! Недарма ніхто не вірить,

що моторолер з коляскою взагалі існує! Щось у ньому від іграшки дитячої є! На наступній сторінці альбому батько з матір'ю, ніби і не старі, але вже зношені, із поглядами згаслими. Дурнуваті роботи вони мали. Мати комірницею у районній лікарні працювала.

Коловорот білизни у лікарні контролювала, адже вона весь час до неї поверталася: хворого підлікували чи навпаки, до моргу відвезли, білизну в прання з дезінфекцією, потім у прасування, потік до неї, а від неї зворотно на ліжка для нових хворих. А батько все життя маленьку техніку полюбляв, а для заробітку доводилося на великий їздити. Він навіть признавався синові своєму, що страшно йому за кермом КамАЗа сидіти, що боїться кого-небудь на дорозі вбити. «Машина ж важка, незgrabна!» — повторював він часто. Ось на моторолері з коляскою йому було за щастя проїхатися!

Матір іноді з вітерцем з лікарні додому забирає. А помер якраз як ті, що чогось усе життя бояться: від інфаркту. Він навіть і не зрозумів, що у нього інфаркт. Тому і злякатися не встиг. Ніхто не зрозумів. Навіть фельдшерка сільська, по яку мама, як батькові погано стало, збігала. Тільки потім лікарі сказали, у чому справа. Добре, що батьки до війни не дожили. І лежать тепер разом за церквою розбомбленою не знаючи, що над ними на землі діється!

Наступні сторінки фотоальбому настрій Сергійовича на краще перемінили. Там вже він у своїй стихії опинився, серед таких, як і він сам, пасічників. Їх прощальний пікнік на річці. Вечір біля багаття. Сусіди по кімнаті — Ахтем з Криму, з-під Бахчисарая, Гриша з Білої Церкви. Гарно і весело їм було утрьох, і кімнатка пансіонату, у якому усіх учасників з їзду розмістили, хоч і була маленькою, але тісною не здавалася. Десь у записній книжці й адреси їх є з телефонами!

Ось закінчиться війна, треба буде зв'язатися! А ще краще побачитися! Може, новий з'їзд зберуть і запросять його знову? Тільки від кого він поїде? Від обласної спілки пасічників навряд чи! Яка тепер спілка у Донецьку? А якщо і є, то тепер не обласна, а «республіканська», а значить, він уже не в її складі. А якщо та частина області, що в Україні залишилася і своєю столицею Маріуп-

поль обрала, то, можливо, там тепер нова спілка пасічників засідає! Тільки він же ніби і не в «республіці», і не в країні. У сірій зоні він, а у сірих зонах столиць не буває!

Знову засумувалося Сергійовичу. І раптом стукіт у двері голосний.

Здригнувся він, але поспішати до дверей не став. Спочатку фотоальбоми на місце повернув, поклав їх зверху на велику інкрустовану шкатулку. Щільно дверцята шафи прикрив.

— Чого так довго? — замість «здрасте» спитав Пашка, до хати заходячи.

Слідом за ним увійшов незнайомий Сергійовичу чоловік років п'ятдесяти у камуфляжних штанах теплих і у чорній брезентовій куртці, дутій від додаткового підшитого утеплювача — чи то штучного хутра, чи то якогось ворсистого полотна.

Закрив за ними Сергійович двері. Озирнувся до гостей здивовано, не розуміючи причини їх приходу.

— А що трапилося? — спитав він строго у Пашки, не дивлячись на незнайомця.

— Що трапилося? — ледь чи не радісно здивувався той. — Ти чого, Сергій? У календар не дивишся? Сьогодні ж День Радянської армії! Двадцять трете лютого! Ось, прийшли тебе привітати! Ти ж служив?

— Ну, служив, — Сергійович кивнув. — Водієм-механіком. Але ж це коли було!

У руках у Пашки блиснула пляшка горілки. Заходив він наче без неї. Мабуть, з кишені кожуха дістав. Сергійович перевів погляд на другого гостя, йому невідомого.

— Це Владлен, — представив його Пашка. — Товариш мій... то що, відзначимо? Ми подумали, що удвох неправильно відзначати! Якщо ми утрьох можемо!

У Владлена, круглицього, з родимкою на лівій щоці і з густими, але акуратно підстриженими вусами, обидві бічні кишені куртки брезентової відстовбурчувалися так, ніби у кожній з них по літровій банці лежало.

Гість, ніби помітивши цікавість хазяїна дому до своїх кишень, витягнув звідти два згортки.

— Ми ж не з пустими руками, — сказав він, озираючись у пошуках столу.

Довелось Сергійовичу на стіл посуд і ножі-виделки діставати. Із згортків ковбасу напівкопчену, хліб і сало витягли.

— Ну огірки-помідори солоні у тебе ж е? — спитав Пашка, вішаючи кожуха на спинку обраного для себе стільця.

— Є, є, — закивав Сергійович.

Але найперше чарки з серванта дістав.

— Серий, може, гостю у кришталеву «туфельку» наллеш? Заради сміху? — запропонував Пашка.

Сергійович озирнувся і погляд його миттєво стер з обличчя Пашкиного хитру усмішку.

— Хай стоїть на місці, — суворо сказав Сергійович, — це весільний подарунок, а не гранчак!

Нарізав пасічник ковбаси і сала, солянку повну солі на стіл поставив. Літровку огірків солоних відкрив і півлітрову банку помідорів також. Пашка чарки казенкою наповнив. Він же, Пашка, і тост перший сказав: «За Радянську армію!», потім всі троє випили.

— Ти ж не служив, — жуючи шматок ковбаси, повернувся до Пашки Сергійович. — Чого це тебе за армію пити потягло?

— Так це ж за захисників! Ось за таких, як він! — Пашка показав поглядом на Владлена. Владлен кивнув, згоду зі словами Пашки показуючи. Він ще жодного слова у домі Сергійовича не промовив і тому хазяїн дому почував себе незатишно. Людина ж себе не тільки обличчям показує, а і голосом чи хоча б п'яною піснею! Недарма ж будь-які нормальні посиденьки піснями закінчуються! Та не п'яні ж вони ще.

— А ви звідки? — Сергійович подивився Владленові в очі і кивнув у бік вікна.

— Твоє вікно не туди виходить, — вставив Пашка. — Він з моєї боку, звідти!

— Та я взагалі-то з Сибіру, — заговорив, нарешті, гість. — Добровільно приїхав. Щоб вас захищати.

— Із Сибіру, — протягнув Сергійович у задумі.

— Так, — підтверджив Владлен. — У нас зараз холодніше, ніж у вас! Та і красивіше у нас!

— Чого це красивіше? — не зрозумів Сергійович.

Владлен подивився на Пашку. Пашка наповнив чарки.

— Давайте за перемогу! — запропонував Владлен.

— Давайте! — підтримав Пашка.

Сергійович чаркувався мовчки. Випив, як і інші, одним ковтком. Пальцем з банки огірок виловив і до рота відправив.

— То чого це у вас красивіше буде? — повторив своє питання Сергійович, огірок дожовуючи.

— Ну це, може, через війну, — спокійно заговорив сибірський гість. — Мало барв! Паркани сірі, вікна не прикрашені різьбою, лиштвами. Біdnувато якось!

— Це війна, — Пашка махнув рукою. — Після війни все буде красиво! Як раніше!

— Раніше красиво не було, — не погодився Сергійович. — Раніше було нормально! І в очі нічого зайвого не кидалося!

Владлен здивовано на хазяїна глянув, тоді на Пашку погляд перевів. Той знову налив. Після третьої чарки спокійніше Сергійовичу стало. З гостями і святом змирився. Став язиком ковбасу напівкопчену «слухати» — давно такої не їв.

— Все, що раніше було радянським, потім стало російським, — пояснював захмелілий Владлен Пашці, але все на хазяїна дому краєм ока позирав. — А те, що не стало російським, то потім стане. Все завжди до початку повертається, до точки відліку...

За вікном вже сутеніло, коли Пашка другу пляшку з кишені кожуха дістав. Гість сибірський продовжував щось говорити, але Сергійович його вже не слухав. Йому спати хотілося, його тепер і голос цього Владлена дратував, і від Пашкиної фізіономії, від того, що підтакував Пашка сибірському гостеві, плюватися хотілося. Щось холуйське, а не мужиче в обличчі Пашкиному вималювалося.

Позіхнув Сергійович широко, навіть долоню до рота піднести не встиг.

— Знаєте що, — сказав він гостям. — Я все-таки хворий. Може, ви у Пашки продовжите?

— А у мене горілки більше немає, — потягнув Пашка.

— А я вам із собою дам! — запропонував хазяїн дому.

Владлен, ніби і не пив, піднявся легко на ноги і по плечу Пашку долонею ляснув. Той також піднявся. Видав їм Сергійович дві пляшки «Крутої», тієї самої, якою нещодавно отруївся. Видав, не думаючи. Тільки б пішли.

— Дякую! Ти справжній дружище!!! — зрадів Пашка. Він вже кожуха вдягнув і пляшки одразу у кишені бічні засунув. — О як смішно! До тебе з двома пляшками йшов, і від тебе також із двома!

Ледь чи не виштовхав Сергійович гостей з дому. І у спину їм довго не дивився. Може секунд п'ять лише. Цих секунд вистачило Сергійовичу, щоб зрозуміти: мороз на спад пішов.

## 18

Занепокоєння охопило Сергійовича зрання, а може навіть зночі! Адже прокидався він двічі й обидва рази від кошмару: снилося йому, що скручує його від горілчаного отруєння, що судоми ноги у щиколотках хапають, що живіт крутить і у голову хтось насос для м'яча вставив і гойдає. Роздувалася голова зсередини у сні, здавалося, що ось-ось лусне! Це вже вранці він зрозумів, що до чого! Пригадав, що дві пляшки «паленої» «Крутої» горілки своїм гостям у дорогу дав. А вони вже хороші були, після двох півлітрів на трьох. Їм уже все одно було, що і скільки далі пити! Напевно, випили одразу ті дві пляшки і зараз лежать-мучаться, якщо не гірше!

Знайшов Сергійович почату та відставлену пляшку, з якої отруївся недавно! Понюхав. Запах, звичайно, спиртовий! Але спирт спиртові різниця! Один спирт і в ліжко вкладе, інший — до труни дерев'яної! Щоб відволіктися, зварив собі на сніданок гречки

з продуктів, які солдат приніс. Там же й масла брикет був, то гречка з маслом та сіллю настрій йому покращила! І поки він їв, про горілку, непроханим гостям подаровану, не думав. А от як поснідав, знов клопіт серце краяв.

І гайдко стало ще й тому, що винним себе перед Пашкою відчув. А хто він такий, Пашка, щоб перед ним вину мати? Сволота нечестива, з дитинства такий! Там обдуриТЬ, там гайдоту про тебе скаже. Від армії відкрутився — плоскостопість у нього, чи ти ба, хвороба смертельна! Але якщо він зараз лежить і мучиться? Чи ще гірше — відмучився вже? Це ж чий гріх буде? Його, Сергійовича, гріх! I от вийде, що це вже він — сволота нечестива!

Жах пасічника охопив. Про цього Владлена якось і не думалося. За нього відповідає Пашка. Пашка його привів, хоча міг би спочатку за хвірткою лишити і піти хазяїна запитати: чи не буде він проти чужого і непроханого гостя?

— Треба піти! — твердо наказав собі Сергійович. Ніби розуміючи, що без наказу строгого і у двір не вийде.

У дворі свіжий сніг лежить, виблискує. Треба нову стежку до хвірток топтати, до сараю-зимівника, до гаража. Підняв погляд на дахи сараїв — там того снігу майже по коліна намело! Ще більше, ніж на землі! Злякався Сергійович за дахи. Старі вони. Треба з них сніг прибрати, а то ще провалиться він і на машину, і на бджіл!

Відволікся від Пашки з його гостем. Приставив до сараю-зимівника драбину. Узявся мітлою сніг на землю скидати. Туго йде. Поміняв мітлу на широку лопату для снігу. Тут вже пішло на лад швидше. Так метр за метром очистив Сергійович від снігу обидва дахи. Тільки тоді поквапився до Пашки на Шевченка. Дорогою у прикидану снігом воронку біля дому Мітькових ледь не звалився. Межу воронки, якою завжди її обходив, не вгадав. Добре, що права нога не дала лівій у скил зісковзнути.

Як у хвіртку ступив і двір Пашкін зі снігом незайманим перед порогом хати побачив, ще дужче злякався. Ніхто, значить, зранку з дому не виходив!

Піднявся на поріг. У двері постукав.

Тиша у відповідь. Сергійович немов запах смерті відчув. Змертвіло у ньому все.

— Це що ж, я один у селі залишуся? — злякався.

Але тут зашуміло за дверима. Кроки почулися.

— Дякувати Богу! — видихнув Сергійович із неабияким полегшенням.

— Ти чого? — сонно Пашка спитав, відкривши двері. — Чого так рано?

— Та так, — розгубився гость. — Занепокоївся. Думав, а раптом ви до хати не дійшли? Ви ж п'яні були!

Впустив Пашка Сергійовича. Зайшли вони до кімнати. Пашка сам у трусах, обличчя набрякле.

— Голова не болить? — обережно поцікавився Сергійович.

— Болить, звичайно, — пробурчав хазяїн, штани теплі спортивні натягуючи.

— А гість твій де?

— Та пішов він! Викликали по мобільному!

— Давно пішов?

— А хрін його знає. Вночі.

Сергійович глянув на годинник з гирьками. Легка гирька вже майже до самого низу коробки дерев'яної піднялася. Ось-ось зупиниться. Швидко підскочив Сергійович, відтягнув гирьку вниз до підлоги. Озирнувся на Пашку.

— Ти більше так не роби! — сказав йому.

— Що не робити? — не зрозумів Пашка.

— З чужими не приходи!

— А чого? Тобі що, не нудно самому? Ти що, новій людині не радий?

— Нові — вони різні бувають, — тихо відповів Сергійович.

— Цей же нормальний, військовий! Захищати нас приїхав!

— Не треба мене захищати! Сам себе захищу, раптом що!

— Від кого? Від «Правого сектору» захистиш? — усміхнувся Пашка. — Прийдуть головорізи, бджіл твоїх розстріляють, маши-

ну заберуть! Будеш пручатися — кулю в лоба отримаєш! Вони тебе і без причини грохнути можуть! Тільки за те, що ти на вулиці Леніна живеш!

— Ти мені не розказуй, що мені робити! — розілився Сергійович. — Якщо ти когось бойшся, то хай тебе і захищають! А мене не треба! Ще раз з кимось прийдеш — не пущу! Ясно?

Погляд Сергійовича під стіл ковзнув, на пляшки пусті з-під «Крутої», що там лежали.

— Як же не пустиш? — не повірив Пашка. — Військових та зі зброєю не пустиш? Так вони ж двері виламають і все одно увійдуть! Тільки вже не як до свого, а як до ворога! Тоді вже щоб не скаржився!

— Це ти про кого? Про тих, хто до тебе ходить? Про цих гопників з автоматами? Та пішов ти з ними нахер! Хочеш, щоб через них все село розбомбили? Чи ти теж туди ходиш? Записався вже у «захисники»? — криком вирвалося у Сергійовича. Видно, змішилися в його голові стурбованість вранішня і роздратування теперішнє, і ядуча суміш зі всього вийшла. От і зірвався він. — Ти, якщо їх сюди у село кликати будеш, то на мою вулицю не ходи!

— А ти чого мене посилаєш? — Пашка очі вирячив. — Прийшов, до хати попросився і мене посилає! Якщо похмелитися треба, так і скажи! Дістану пляшечку, сядемо, заспокоїшся! А як не хочеш тут сидіти, то іди на свою вулицю, нахер!

Не відповів Сергійович. Стояв, ніби завмер, з хвилину. Аж затремтів від зlostі, що пройняла його. І після цього раптом втома звалилася. Така, що навіть встояти важко стало. Сів він до столу. Пашка цей рух як згоду на похмілля сприйняв. До кухні пішов. Повернувся з салом, хлібом і пляшкою. Сергійович на пляшку побоюючись глянув. Етикетка на ній була стара, затерта. Значить, самогонка.

Додому повернувся години за дві, похитуючись. Додав вугілля в буржуйку. Приліг на ліжко поверх ковдри. Задрімав. А коли віддійшла дрімота, відпустила, почув він у голові шум. Неголосний, але нав'язливий. Шум цей він знов. Самогонний шум. Його пере-

терпіти треба. Сам міне, стихне. Під такий шум і думати можна. Тільки важче, ніж зазвичай. Повільніше виходить. Чорт його смикнув за Пашку зранку переживати! Повернув Сергійович голову набік, на вогонь у буржуїці через дверцята її із закопченим зсередини склом глянув. Тепліше стало одразу. «Цікаво, як очі можуть тіло обманювати?» — подумав.

## 19

— Ну що ти тут зробиш! — пробурчав Сергійович, прокинувшись серед ночі і зрозумів, що більше не засне. На будильнику пів на третю. Виходить, що більше дванадцяти годин спав! Правда, за час цього сну довгого все у тілі і в голові у Сергійовича само налагодилося. Ні шумів самогонних у вухах, ні ниття у коліні. Тільки злість на самого себе за по-дурному прожитий день. А все через Пашку!

Давно він так не лаявся! Та вже років п'ять, мабуть! А до того тільки з дружиною, але і вона у відповідь за словом до кишені не лізла.

Чикнув Сергійович сірником, запалив обгорілу свічку церковну, що ледве до верху баночки сягала, а другу — обгорілу ще більше — запалювати не став. Потім згодиться. Дістав ще одну, нову! Вони — ці свічки церковні — у хаті майже без толку! Світять мало, горять швидше, ніж звичайні, але затишок ніби створюють. Це правда. Господарчі, стеаринові — вони, ясне діло, більш практичні і горять довше. Але і запах не той, і купити їх тепер нема де.

Присів пасічник до столу. Середина ночі, а тут спати не хочеться, та й апетит розігрався, адже не їв він нічого після похмілля у Пашки. Відрізав собі Сергійович скибку батона, того, що солдат Петро приніс. Твердий вже батон. Намазав маслом. Посолив. Пригадав сварку з Пашкою.

— От мудак! — видихнув.

І поки жував бутерброд, прийшла йому в голову думка. Зрозумів він, чим цієї ночі займетися! Вся ж країна цим займається,

але не ночами! А він уночі! У них тут умови особливі — війна. Вдень не можна! Мало хто в бінокль, перископ чи оптичний пристріл за ними з навколошніх горизонтів спостерігає?

Випив ще чаю гарячого з медом. Вдягнувся тепліше. Найперше у сарай-гараж зайшов. Там, присвітивши триметровим від холоду полум'ям сірника, вибрав із ящика з інструментами все, що йому треба було. Вибрав і до наплічника поклав. Наплічник того хлопця із сережкою у вусі, він зручний, і не занадто малий, і не громіздкий. Інструмент, звичайно, не з паперу зроблений. Самі обценюки скільки важать?!

Очі до темноти швидко звикли. Вирушив на початок вулиці, на той край, з якого раніше і церкву видно було. Дійшов до перших будинків — дорога ґрунтова тут прямо у вулицю «в'їздить». Побачив табличку «вул. Леніна» з білими літерами на синьому тлі. Відірвав її обценюками і до наплічника поклав. Наступна табличка аж через шість хат виявилася! Раніше думав, що біля кожної хати на паркані назва вулиці висить, аж ні! Не біля кожної! Ішов і роздивлявся паркани і будинки повільно й уважно. Ледь одну табличку, до самого дому прибиту, не пропустив.

«Чия ж це хата? — задумався, у двір зайшовши. — Мельничуків, чи що?»

Підчепив табличку загнутою вилкою обценюком, натиснув довге держало, щоб до стіни її притиснути. Затялася табличка — одразу видно, що сам хазяїн дому її до стіни прибивав. Гвіздків «десяток» не пошкодував. Довелося на неї хвилин зо п'ять витратити і навіть зігнулася вона трохи.

Поки до церкви підірваної дійшов, бадьорість і скінчилася. У наплічнику дванадцять табличок та інструменти: вага чимала! Повернувся у двір, витягнув таблички, розкладав на снігу одну під одну, розсміявся хрипко, та тут же собі долонею рота затулив.

«Чорт, — подумав. — Це ж лише півсправи!» Подибав на Пашкіну вулицю. Там з парканів шість табличок «вулиця Шевченка» відірвав, а більше їх і не було, хоча будинків на обох вулицях майже однаково!

Здивувався Сергійович, але пояснення цьому швидко знайшов: Ленін у радянські часи важливіший був, ніж Шевченко. Леніна в усьому Союзі знали, а Шевченка лише тут...

«Ну то добре, — махнув рукою, свої роздуми з голови проганяючи. — Поети — люди не шкідливі. Не те, що політики! Тепер я на вулиці Шевченка житиму!»

Спочатку прибив він покажчик вуличний на паркан ліворуч своєї хвіртки. Потім вже на початку вулиці на місце відірваної колишньої таблички прибив, а останній — на паркані крайньої хати праворуч, біля церкви.

Коли додому повернувся, час перевірив — пів на п'яту. До світанку ще далеко! Знову у двір вийшов, узяв молотка, гвіздки, «вулиці Леніна». На колишню вулицю Шевченка знову пішов. Найперше дві таблички «вулиця Леніна» по обидва боки від хвіртки у двір до Пашки прибив. Навіть не думав, що на стукіт цей хазяїн дому прокинутися може. Решту десять уздовж всієї вулиці розніс. І, звичайно, одну на початку вулиці прибив, одну в кінці. Кінець у Пашкиної вулиці безглуздий, як у всієї радянської історії. У кінці колишньої Шевченка стояли напіврозвалені корівники колишнього колгоспу імені Якіра. А за ними ще якісь будівлі, з яких давно і шифер зняли, і рами віконні вийняли, і частину стін на цеглу розібрали.

Додому повернувся Сергійович задоволений. Ноги, щоправда, гули. Але колінно праве мовчало, ніби схваливало воно причину, з якої цієї ночі Сергійович його спокою позбавив.

## 20

Варто один раз збитися із життєвого ритму, і потім дні, а то й тижні минуть, поки не заштовхає тебе саме життя знову у звичну колію.

От так і у Сергійовича після недавнього денного сну вийшло. Він вже і про самогонку похмільну забув, і про сварку з Пашкою. Він взагалі якось між сном і неспанням завис-застряг і через це не

міг щодо денного часу зручну й одночасно правильну позицію обрати. От наче щойно нормальню почувався і по вугілля у двір виходив. Будильник пів на першу показує. За вікном світло. А йому прилягти хочеться! Ну хочеться — от і приліг. Щойно очі склепив, аж тут стукіт у двері.

— Хто там ще? — хрипко і невдоволено спитав Сергійович.

— А хто тут ще може бути? — Пашкин голос у відповідь.

— А ти сам? — уточнив хазяїн.

— Ага, сам!

Впустив його Сергійович. Зачиняючи за гостем двері, плечима знизав, бо не зрозумів причини поміченості на обличчі Пашки радості.

Пашка всівся біля буржуйки, руки до неї простягнув, пальцями у повітрі на баяні заграв, ніби змерзли вони.

— Ну що? — спитав Сергійович.

— Що — що? Нудно стало, дай, думаю, до товариша зайду! — посміхнувся Пашка. — Ти ж не проти? Я от на тебе не ображаюся! Ніколи не ображався! А тут таке! Загалом, дякую! Це ж ти заради мене не спав, мабуть?

— Ти про що? — не зрозумів Сергійович, дивлячись на гостя як на божевільного.

— Ні, я оцінив! Я розумію, — Пашка явно плутався, добираючи слова. — Я про те, що вдячний! І ти не подумай, що раз ти мене послав, то я вже ніколи не повернуся! Я ж знаю, що ти довго не сердишся! Але за «вулицю Леніна» дякую! Це ти гарно придумав! Такий подарунок! Мені цей Шевченко вже ось тут сидів! — І він провів пальцем по горлу.

— А-а! — нарешті зрозумів Сергійович причину Пашкиної радості. — Чай будеш?

— Буду, якщо з медом!

— То ти, значить, радий! — вирішив уточнити Сергійович, вже коли вони до столу всілися і за чай узялися.

— Ну так! — здивувався Пашка. — Як тут не радіти!

— Значить, ти у нас «ленінець» — усміхнувся хазяїн.

— Ну не ти ж, — хіхікнув у відповідь Пашка. — Тобі ж усе і раніше не подобалося, і тепер! Тут тепер інше питання! А що, як народ до села повернеться? І вимагатимуть вуличні таблицки постарому перебити? Шкода ж буде!

— Не вимагатимуть, — упевнено промовив Сергійович. — Зараз по всій країні вулиці перейменовують! Не лише вулиці! Цілі села і міста! Головне, щоб жителі згодні були. Ти ж згоден, як я бачу?

— Звичайно!

— І я згоден! Можемо проголосувати для формальності, щоб потім сказати, що одноголосно рішення прийнято було. — Сергійович руку підняв.

Пашка також підняв руку вгору, посмішка його зуби криві оголила.

— Ну от і все! — сказав Сергійович. — Хто на збори не прийшов — сам винен! А потім, коли влада знову з'явиться, повідомимо їм про своє рішення.

— Так, таке діло й обмити не гріх! — обережно запропонував Пашка.

— Іншим разом, — погляд Сергійовича, на гостя направлений, став таким строгим, що Пашка одразу тему змінив.

— А провулок Мічуріна так і лишився? — спитав він.

— А що з ним робити? — хазяїн дому плечима зніздав. — Мічурін нікому шкоди не приніс! Та і будинків там тільки два!

— Так, хай лишається! Я теж не проти! — погодився Пашка. — Як там твої бджоли? Прокинулися вже?

— Та вони по-справжньому і не сплять ніколи! Якщо заснуть — замерзнутъ. У них там навіть узимку тепло. Плюс тридцять сім! Вони самі собі у вулику опалення роблять. А якщо сам опалення робиш, то коли спати? Я он якщо лише спатиму, то замерзну! Хтось же має вугілля у топку підкидати!

— А ти їх, як потепліє, на який бік за пилком випускатимеш? На наш чи туди, до «укрів»? — поцікавився Пашка.

— Куди захочуть, туди і полетять. Вулики у сад винесу, а далі то вже їх справа.

— Ти б краще їх у моєму саду поставив! У нас там спокійніше! Там на полі і квітів більше!

— Дякую, — закивав Сергійович. — От весни дочекаємося, тоді видно буде, де квітів більше!

Розійшлися вони з Пашкою цього разу дружньо, навіть руки біля хвіртки потисли. Потім зайшов Сергійович у сарай до бджіл.

— Запам'ятайте! — сказав, на вулики, сковані за листами заліза, дивлячись. — Адреса у нас тепер нова! Вулиця Шевченка! А будинок так і лишився тридцять сьомий, тільки вулиця інша!

Постояв Сергійович перед вуликами ще пару хвилин, до тиші дослухаючись. Здалося йому, що почув він у тиші сараю гудіння бджолине. А значить, і вони його почули. Не могли не почути.

## 21

Лопата для прибирання снігу совалась по нижній корі насту, розкришенній і наново утрамбованій важкими черевиками хазяїна дому. Верхній сніг, що недавно випав і ще не став важким, знімався легко. Сергійович його лопатою штовхав до краю двору, до садового паркану.

Заняття це, звичайно, здавалося Сергійовичу безглуздим. Щось на зразок вранішньої зарядки. Але все одно очищати старий сніг, зледенілій, від нового, пухнастого, як ніяк, роботою вважатися могло. А за роботою Сергійович знудився. Не за тією, на яку маршрутками переповненими треба їхати, а тією, за якою руки сверблять. Така праця — вона і від неробства-туги відволікає, і радість приносить, якщо у неї мета кінцева є. Ну от, як прибирання снігу, наприклад. Хоча, по суті, він же і не прибирає цей сніг — його весна прибере. Він його сортue.

Усміхнувся Сергійович. Віддихався. Згадав, як любив раніше шкатулки майструвати! Як шліфував їх дрібною наждачкою, як лакував. Гарне заняття! Якраз зимове! Як рукоділля для жінок! На столі інструменти, клей столярний, поліровані дощечки. А за вікном — осінь із дощами, зима зі снігопадами, та хоч травневі грози! А потім запросять на весілля, а він з подарунком — із шкатулочкою з вишні, на кришечці котрої — інкрустація березовою, у вигляді двох обручок переплетених! Наче і не сервіз, і не сто гривень у конверті, але щось тепле, від душі і серця! І всі це розуміють! Особливо молодята!

Озирнувся на двір.

«Щось тихо дуже!» — подумав.

І справді, тиша навколо зависла мирна, не воєнна (не військова). Навіть далекого відлуння вибухів не чути!

Прихилив лопату до паркану. Зайшов у сарай-зимівник до бджіл. Відсунув захисний лист заліза, приклав вухо до стінки близького до входу вулика. Вухо третіння відчуло, а звуків жодних! Стіна вулика — це як вушна перетинка, тільки з іншого боку, зсередини. Тобто третіння вже і є перероблений цією перетинкою звук!

— Ну, давайте, давайте! — прошепотів він випрямляючись. Поставив лист залізний на місце. — Скоро вам до роботи братися! — Вийшов з сараю.

«А де ж вони літатимуть?» — подумав і у бік саду, за котрим город і поле, поглянув.

Не маючи відповіді на власне питання, зазирнув він у сарай-гараж. Зняв ключа з цвяха на стіні. Сів у свій «жигуль». Руки на холодне кермо поклав. Знову про весну близьку подумав. Водієм він був спокійним і обережним. Зимою не їздив, лише у теплий час. От і уявив собі, як з двору на свою перейменовану весняну вулицю виїздить.

Вставив ключа. Повернув його, одночасно натискаючи на педаль газу — тиша! Мовчить машина. Чортіхнувся Сергійович спересердя і тут згадав, що акумулятор же у хаті, біля буржуйки на підлозі стоїть, гріється. Він же як людина — на морозі спочатку німіє, а тоді завмирає на смерть.

Сходив у будинок, приніс важку коробку, на її місце під капотом поставив, клеми приєднав. Одразу завівся мотор — голосно, майже дзвінко. Посмішка на обличчі Сергійовича розплилася — лінива і мрійлива. І здавалося йому, що ніхто зараз цей шум мотора не чує. Не тому, що він всередині сараю-гаража машину завів, а тому, що нема навколо нікого! І до Пашки так далеко, що цей звук і не долетить туди, на Леніна! Хіба якщо вийде він машиною у двір! Але рано ще. А мотор — молоток! З першої іскри завівся!

Повернув ключа назад, вийняв. І тиша відновилася у всій своїй красі. Чомусь пригадався нещасний випадок п'ятирічної давнини. На Шевченка, тій, що тепер Леніна стала, у гаражі своєму Івановський Сашка зі своєю подругою із Світлого до смерті вчаділи. Дружина Сашкова якраз у санаторії від туберкульозу безкоштовно лікувалася. Дітей вони не мали. Чого б не в хаті з коханкою горілку пити? Нацло вони у машині пили! Хороший був мужик, на акордеоні грав! Пом'янув Сергійович Івановського подумки. Автоматично повітря у машині понюхав. Потім виліз. Дверцята акуратно притис, щоб закрилися без удару, але до клацання. Ключа на гвіздок. Сам у двір.

«Що б його ще корисного зробити?» — задумався.

І тут до тиші цієї незвичайно мирної ледь чутний писк проник. Прислухався Сергійович. Ні, не здалося. Звук далекий, але чимось знайомий. Як дзвоник телефонний.

Зробив Сергійович кілька кроків до будинку й очі його здивовано округлилися: так це ж його мобільний у будинку дзвонить! Вперше за три роки! Постпішив він на поріг та й до хати. Ухопив телефон, до вуха притиснув.

— Алло?

— Алло? — відповіли йому звідти чоловічим голосом. — Це хто? Як вас звати?

— А навіщо? — оторопів Сергійович. — Ви кому дзвоните?

— Тому, хто трубку зніме! Ви де зараз знаходитесь? — незнайомий голос звучав холодним металом.

— Вдома.

— Адреса яка?

— Та ви що! — обурився Сергійович. — Охрініли? Може, ще й мій розмір взуття вам повідомити? Та йдіть ви зі своїми питаннями нахер!

Натиснув він на відбій, а у вухах ще власний крикчувся.

— Оце тобі на! — здивувався Сергійович.

Все ще роздратований, віддихався, як ніби поспішав. Видихнув своє обурення.

Опустив очі на мобільник. Перевірив, хто дзвонив. А там «Прихованний номер».

— Да-а, — протягнув із сумнівом. І тут же подумав: «А може мені комусь подзвонити?»

Про Віталіну, дружину свою, згадав. Тільки навряд чи вона його дзвінку зрадіє. Подумає, що йому від неї щось потрібно. Ні! Краще комусь іншому. Може, Пашці? Тільки ж його номера у телефоні немає. Ніколи вони один одному не дзвонили. Чого дзвонити, як за п'ять-сім хвилин дійти можна!

Пригадався знову з'їзд пасічників у Слов'яногорську. Ахтем, кримський татарин, згадався. Ввічливий такий! І непитущий. Сидів за компанію, коли вони настоянку медову пили та ковбасою вареною закусували. Настоянку не пив, одразу сказав, що іслам не дозволяє. А ковбасу жував. А коли Гриша з Білої Церкви вирішив татарина підколоти і сказав, що в цю ковбасу чиста свинина йде, Ахтем розсміявся дзвінко. «Ви що, вірите, що у ковбасі м'ясо є? — спитав він. — Та там один крохмаль та голландські харчові барвники!» Після цього й у Гриші помітно апетит до тієї ковбаси пропав. А Ахтем жував її собі й далі.

«А що, як йому подзвонити?» — подумав Сергійович. Дістав записну книжку, у якій Ахтем власноруч тоді і телефон, і адресу записав. Знайшов номер, набрав.

«Набраний номер не існує», — почув Сергійович діловий жіночий голос.

— Як же це, не існує? — запитав він здивовано.

Іще раз набрав. Вдруге той же жіночий голос до кінця слухати не став.

«Так, — подумав. — Мабуть, росіяни татарам у Криму всі номери поміняли, коли забрали півострів собі! Хоча Пашка ж казав, що туди, як і раніше, народ на море їздить! Значить, не стріляють там!»

Засмутився Сергійович. Видно, набридла зима. От якби завтра весна почалася! Краплі з даху б закапали під теплим сонцем! Задумався пасічник про весну. І знову довоєнну весну пригадав. Одну з них, не останню і не передостанню. Пригадав ту весну, коли попередив його голова сільради, що важливий гость до обіду на вуликах спати приїде. Щоб Сергійович нікого до себе не кликав. Він тоді зрозумів, про кого мова! Зрозумів, що вирішив колишній губернатор у рідні краї зі столиці навідатися, і, ясне діло, до нього втрете приїхати.

Зрадів Сергійович. Не лише тому, що колишній губернатор щедрим мужиком був. Він і без щедрості радував своєю простотою і відкритістю. Навіть не зрозуміло було: як йому, простаку такому добродушному, вдалося прямо у столицю до влади потрапити?! І ось чекав він, чекав. Уже й обідній час добігав, і сонце на захід нахилилося. І годині о четвертій джип чорний на вулиці зупиняється. Один, а не три чи чотири, як раніше. Розумів Сергійович, що щось не так! Вийшов з будинку у двір. А до нього з пакетом пластиковим кремезний такий чоловік у костюмі.

— Ви вибачте, — каже. — Неперебачувані обставини. Шеф до вас збирався, але з Києва подзвонили. Неспокійно там. Назад терміново викликали.

— Трапилося щось? — спитав Сергійович, розхвилювався від почутого.

— Та, — зовсім не здивувавшись запитанню відповів помічник. — Там щодня щось трапляється. Шеф от просив вам це передати. Як подарунок.

І простягнув Сергійовичу пакет. Заглянув усередину Сергійович, а там коробка, така, у якій взуття продають.

— Якщо ви не проти, я на вуликах полежу, — попросив чоловік у костюмі. — Я ще ніколи не пробував!

— Та будь ласка, — Сергійович радо плечима знизав. — Ходімте!

Провів він його до саду. Постелив на матрац тонкий простирадло, яке для гостя більш важливого приготував.

Помічник влігся на спину і по очам його широко відкритим зрозумів Сергійович, що якось йому не по собі. Ніби боїться чогось. Усміхнувся хазяїн вуликів. «Боїться, що бджоли його через кришку вулика і через матрац у спину вжалять!» — подумав.

— Ну, ви полежте, спробуйте заснути! — сказав йому ввічливо. — А я в будинку буду.

— Ні, не йдіть! — попросив мужик, вузол на краватці своїй послаблюючи. — Я тільки на пару хвилин! Для відчуття!

І дійсно, хвилини за три піднявся він з вуликів, бджоли якраз своїм дзижчанням всю галевину заповнили. Відійшов гість, обтрусив костюм, хоча нічим він на вуликах не забруднився.

А коли поїхав джип, повернувся Сергійович до будинку і коробку з пакета дістав. А в ній ті самі дивовижні туфлі з перламутрової шкіри виявив. Спочатку вирішив, що це подарунок, щоб носити. Підстелив газетку на підлогу, їх поставив, ноги всередину засунув, а ноги там ледь чи не загубилися — розмірів на п'ять вони більші виявилися, чим Сергійовичу треба. І тоді ясно стало, що подарунок не щоб носити, а на пам'ять! Що це ті самі, а не такі ж, і ще, коли у них Сергійович ноги засовував, то хрускіт паперу почув. Поліз потім руками у носки туфель і витягнув звідти чотириста доларів — по дві сотки у кожному носку!

Він їх, до речі, і не витратив тоді! Лежать вони у серванті у одній з книжок разом з іншими заощадженнями. Озирнувся Сергійович на сервант, на десяток книжок, які за склом верхніх дверцят стояли. Зрадів, що про гроши згадав! А то прийде раптом Пашка і почитати щось попросить! І якщо про ці гроши не пам'ятати, то легко можна без заощаджень лишитися. Пашка — він такий, він як у книжці знайде щось — ніколи не зізнається!

«А їх же вшити можна», — раптом подумав про подаровані туфлі хазяїн дому. — Тільки не всякий швець візьметься! От ас-

сирійці-чоботарі за таку справу узятыся можуть! У них руки золоті, вони, кажуть, самим єгипетським фараонам чоботи шили! У Донецьку, мабуть, ще працює парочка ассирійців, якщо через війну не поїхали! Але до Донецька далеко, та і якщо на блок-посту хто перевірить, то заберуть туфлі одразу і мовчки! Ще і його звинуватять, що вкрав! Звідки у простого пенсіонера такі туфлі?! Ні, хай краще тут полежать до кращих часів!

## 22

П'ять днів пролетіло одинакових, як ворони. Сергійович би так про ці спокійні й одноманітні дні і не думав, якби чи не єдиним звуком, котрий час від часу довкілля наповнював, не виявилося вороняче каркання.

— Може, весну накаркають, — розмріявся Сергійович, прислухаючись і марно вишукуючи у довколишньому світі інші звуки.

Пару разів бачив він, як з країв шиферу на даху крапало. Але відлигою назвати побачене він не міг. За тим, що і сонце ледве визирало, і вітер холодом сирим в обличчя шугав. Тож хоч і виходив він у двір, але надовго там не затримувався. Постойть, поозирається навсібіч і назад.

А вдома що? Або ліжко, або стілець та стіл. Робити особливо нема чого. Лише думати та згадувати. Згадувати минуле, хоч веселе, хоч сумне, йому також набридло. І тягнуло його тепер, як кожного мужика у таку пору року, до чарки. Але характер Сергійович сильний мав, та і до чарок ставився він своєрідно: міг з однією чарочкою дві години сидіти і більше дивитися на неї, ніж до рук брати!

«Тобі треба було у Парижі народитися! — розсміялася колись, звернувши увагу на цю звичку, Віталіна. — Там у кафе з однією чаркою коньяку французи годинами сидять!»

Це ще коли у них між собою усе до ладу було. Звідкіля вона про Париж знала? Чи то по телевізору бачила, чи вичитала десь! Са-

ма ж вона за кордон не їздила, якщо не рахувати Білорусії, де парфуми і трикотаж дешеві.

«Дивно, що Пашка так довго не заходить, — переключився у своїх думках Сергійович із колишньої дружини на ворога-приятеля. — Чи не прихворів?»

Слово «ворог», яке він у своїх думках іноді стосовно Пашки вживав, давно втратило свій військовий смисл. Ну який же він ворог. Звичайно, ніякий! З ворогами хіба розмовляють? З ворогами хіба сваряться? Горілку хіба з ними п'ють? Допомагають їм вікна склити?

Але ж ворогом дитинства йому він був! І від цього нікуди не подітися! Пам'ять же не зітреш гумкою!

Замислився Сергійович, порився у думках, слова перебираючи. Нічого не знайшов! Мало у нього слів у голові про запас лежить! Читати треба було у дитинстві більше, а не м'яч колгоспним полем ганяти. А тепер спробуй себе змусити! Та й що читати? Книжки, які у серванті, він уже по два-три рази перечитував, а перегортував разів зо п'ять, як не більше. Але перегортував не для того, щоб сюжети і героїв пригадати, а щоб гроші, між сторінок сховані, перерахувати.

Перерахунок цей, правда, мало що давав. Сума у доларах уже три роки не мінялася. І гривні, хоч ніхто і не відміняв, але тимчасово смисл свій втратили. Та й у Світлому ніхто у нього грошей не попросив за яйця чи консерви. Люди там добрі. Бачать, що твоя біда більша, ніж їхня, от і допомогти одразу готові!

«Але що ж з Пашкою? — знову повернувся він думками до життя недавно перейменованої ним вулиці. — Піти, може, провідати?»

Час до сутінків наблизався. Дні, хоч і ставали довшими, але все одно закінчувалися надто рано, не даючи Сергійовичу нагоди темряву за вікном вечером називати. Вдягнувшись він, взувся. Біля хвіртки затримався, до таблички «вл. Шевченка» придивляючись.

Коли біля хвіртки Пашкиної зупинився, побачив, що темно у його вікнах! Свічки ж у нього стеаринові, яскраві! Іноді по дві запалити і вся кімната світиться! А тут, значить, або спить, або вештається

десь. Подивився Сергійович уважно в один кінець вулиці, потім на другий: і там, і тут сіра нерухомість! Зайшов у двері. Стукнув для годиться у двері. Гуркіт від удару стих і зновутиша настала.

— Де ж це він? — пробурчав Сергійович і оглянув сніг довкола порога. Погляд кинув на стежку, що у снігу витиснена, яка до хвіртки у сад вела. Видно було, що туди, до саду-городу, він частішеходить, ніж на вулицю.

Пройшовся і Сергійович тією стежкою. Вивела вона його на край городу до поля, вниз, до злому. Вивела і далі пішла, а він зупинився.

Ясно було йому і раніше, що він тудиходить. У Каруселіно. То по хліб, то по горілку. Ходить, а його, Сергійовича, з собою не кличе! І що звідти до нього «Владлени» всякі сновигають. Може, дійсно, шпіонить він на них, розвідником записався?

Вернувся до Пашкиної хати. Пеньок до вікна приставив, піднявся і всередину зазирнув. У сірості кімнати сягнув він поглядом до стіни з годинником і від побаченого подих затамував! Важка гирька годинника настінного майже на всю довжину до підлоги витягнулася! «От сучий син! — вилаявся подумки Сергійович. — Так же можна і без часу точного лишитися!»

Занерував Сергійович. Зіскочив з пенька, швидким кроком на межу городу вийшов. Придивився до стежки, що вниз полем спускалася і вже метрів за двадцять-тридцять сірістю темною приховувалася.

— Пашка! — крикнув туди, в поле. — Пашка! Де ти? Ідеш?

Зимове повітря терпке, у ньому крики грузнуть, як мухи у варенні. Ніякого тобі відлуння, ніякої гучності! Березень вже майже, а зима все ніяк не відступить!

Знову до хати Пашкиної повернувся. Узявся за дверну ручку, смикнув у півсили. Нерви змусили нижню губу прикусити.

— Де ж він вештається? — прошепотів сердито.

І на всю силу на себе ручку дверну як потягне! Скреготнуло залізо, вискочив зігнутий язичок замка з паза. Відкрилися двері.

Поспішив Сергійович усередину — ухопився за легку гирку, потягнув за неї годинникового ланцюжка униз. Злетіла важка гирка від підлоги вгору та так, що по дерев'яному ящику годинника глухо вдарила.

— Встиг, — видихнув Сергійович.

Вийшов на поріг. Спробував двері назад до рами запхати, але зігнутий язичок замка не дав їй зачинитися. Тоді взяв він пеньок з-під вікна і підпер ним причинені вхідні двері.

Так вже точно вітер не відкриє, якщо налетить! А злодіїв тут немає, ні кому тут по хатах тинятися.

## 23

Слав уже Сергійович години зо три, руки голі поверх ковдри склав через тепло надмірне. Перегріла буржуйка повітря у кімнаті. Навіть у кухні тепер тепло було. Слав він міцно, але голосний стукіт у двері очі змусив відкрити раніше, ніж прокинутися.

— Хто там? — спитав сонно.

— Відкрой! Швидше! Це я, Пашка! — заторохтів знайомий голос.

— Гоняться за тобою, чи що? — спитав, впускаючи його, пасічник.

— Не знаю, не озирається! Але хату обікрали і вони, здається, ще у хаті! Я галас чув!

— Як обікрали? — не зрозумів Сергійович, свічку церковну на столі запалюючи.

— А чого жарко так! — здивувався Пашка.

— Та випадково вийшло, — Сергійович штані вдягнув. Светра за звичкою на майку натягнув. — Так що там у тебе?

— Двері виламали! Не знаю, що шукали... Може, іжу!

Сон тільки зараз потихеньку з голови Сергійовича вивітрювався.

— Двері? — перепитав він. — І що?

— Що—що? — перелякано вирячився на хазяїна дому гість. — Так же і вбити можуть! Хто зараз селами покинутими ходитиме? Тільки бандити, для яких життя людське копійки не вартує!

— Хм, — Сергійович зіткнув. — Ходімо подивимося! — запропонував після паузи.

— Ти що! Якщо вже і дивитися, то краще вранці! Давай я в тебе переночую!

— Ну добре, — погодився Сергійович. — Ночуй! Он на дивані лягай!

Загасив Сергійович свічку. Гість улігся і хвилини за п'ять захрапів. Так захрапів, як після горілки поганої буває — уривчасто і голосно.

Уранці вирушили вони до Пашки. Узяв Сергійович з собою сокиру. Про всякий випадок. Ішов і думав, що більш логічно було б гранату, Петром подаровану з собою узяти. Граната — це і правда зброя, а сокира що? Сокира кулю не зупинить! Але хрін його знає, куди він цю гранату дів? Може, закотилася кудись під сервант чи шафу? Та ж наче він і зазирав по всіх закутках, а так її і не знайшов. Куди ж вона подітися могла?

Двері до хати Пашки так пеньком підперті і були, тільки тепер пеньок на боці лежав.

— Ей, є там хто? — крикнув з порога Пашка. Пеньок ногою відкотив, двері ледь відкрив і знову крикнув? — Є хто, я питают? Тиша у відповідь. Тільки над головою ворона пролетіла, каркнувши щось униз.

— Та нема там нікого, — пробурмотів упевнено Сергійович. — Що їм там робити, навіть як що і вкрали?

Пашка двері ширше відкрив. Зазирнув, прислухався, потім заїшив. Сергійович слідом. У кімнаті все у порядку було. Ящики у буфеті зачинені, двері до кухні замкнені, ніяких слідів злодійства чи пограбування.

— Ти перевір ще раз, — попросив Сергійович. — Чи на місці цінні речі?

Пашка до кухні шмыгнув, двері за собою прикрив, щоб гість слідом не зайшов. З'явився майже одразу.

— Ні, на місці все, — видихнув розгублено. — Не розумію тоді!

— Щось холодно в тебе! — Сергійович озирнувся, на настінний годинник подивився.

Пашка у буржуйку кімнатну вугілля підкинув. На стіл дві чарки поставив, налив у них самогонки. Сала приніс.

— Давай, для зігріву! — сказав.

— Знаєш, — як випив півчарки, подивився йому в очі винувато Сергійович. — Нічого у тебе не вкрали! Нема кому тут красти! А двері це я тобі випадково зламав!

— Як — ти? — обімлів Пашка.

— Та за тебе злякався! Думаю, куди пропав? Злякався, що з тобою трапилося щось. От прийшов, а тебе немає. А у вікні годинник твій видно й ось-ось зупиниться, гирка тягловая майже до підлоги дійшла! Я і смикнув двері, а вони із замка вискочили! Я гирку під годинник підтягнув і двері пеньком підпер! А так би без часу точного лишився!

Знову наповнив Пашка чарки. Рот відкрився у нього, ніби сказати щось хотів. Сказав за хвилину.

— Дурень ти, Серий!.. Да на хрін мені тут точний час? Ти зі своїм точним часом з глудзу зійдеш! Хвилини тобі потрібні, а днів не помічаєш! Он навіть не помітив, коли двадцять третьє лютого настало! Пам'ятаєш? А у мене головне — календар! — Показав рукою Пашка на стіну праворуч над ліжком. Бачиш? Я за днями стежу, а не за часом!

Задумався Сергійович і дійсно себе дурнем відчув.

— Ти вибач, — промовив. — Я тобі його полагоджу, замок! Не знаю, чого так вийшло!

А сам про календар замислився. Про те, що дійсно нема у нього вдома календаря. Ні перекидного, ні настінного, ні настільного. І таки ж дні важливіші, ніж години!

Випив самогонки — знову півчарки. Підійшов до ліжка Пашкиного. Придивився до календаря. Побачив, що усі дні, окрім одного,

останнього, на цьому листку календаря хрест навхрест червоним олівцем перекреслені.

— То сьогодні що, двадцять восьме? Вівторок?

— Перше вже! — відповів Пашка. Підійшов, колінами на ліжко заліз і руку з червоним олівцем до стіни простягнув. Закреслив останній день лютого, поставив у його квадратику жирну криваву літеру «ха». — Перше березня! Зрозумів?

— Зрозумів, — прошепотів Сергійович. — Вибач ще раз!

— Та хрін з тобою! — в серцях видихнув хазяїн. — У мене запасний замок є, сам заміню! Та я ж тобі головне сказати забув! — Пашка розвернувся, всівся на ліжку своєму, сітка металева скрипнула. — Після завтра перемир'я буде! На один день. Поштове!

— Як «поштове»? — втупився в нього Сергійович.

— Ну як, так і називається — «поштове перемир'я» — по всіх селах сірої зони будуть пошту розвозити! Видно, до хріна її накопичилося, поки тут пошти не працювали! Тож цілий день буде тихо.

— Так вже майже тиждень тихо навколо! — проговорив у задумі Сергійович.

— Ти, Сєрий, мабуть, оглух! Що, не чув учора вранці, як Мелкобродівку мінометами поливали?

— Не чув, — зізнався Сергійович і пальцем вказівним у праве вухо поліз, ніби перевірити хотів: чи не забито воно чимось. — Так до Мелкобродівки ж кілометрів п'ятнадцять буде! Хіба тут чутно?

— Добре тобі! — махнув рукою Пашка. — Я теж так хотів би: нічого не чути, нічого не бачити і який день тижня надворі не знати!

У день «Поштового перемир'я» Сергійович прокинувся особливо рано — будильник напередодні аж на шосту ранку виставив. За вікном ще темно було, коли він, умившись водою з колгоспного бідону, жорстким вафельним полотенцем, яке раніше білим

було, але пожовкло від часу, утерся і, відчуваючи особливість прийдешнього дня, вирішив собі на сніданок два яйця зварити.

Буржуйка тепер вистигала повільніше, навіть після того, як осінній жар з вугілля вигорілого йшов. І нагрівалася вона тепер швидше, бо тепло у хаті довше через весну, що надходила, зберігалося.

Кинув він у топку піввідра вугілля довгополуменевого, а вже хвилин за двадцять закипіла вода у каструльці з яйцями, завиравала. Не відходив далеко Сергійович від киплячих яєць, доки не вирішив, що час каструльку з конфорочного кружала знімати. Та і куди далеко відходити? Тільки у двір. Але там, незважаючи на весну, якось хитко і зимно. Мороз лютий за собою у могилу календарну поніс. Та з повітря надворі паморозь ще не вивітрилася. І тепер березневе сонце намагалося її розтопити. Вологість холода, повітряна, починалася прямо за порогом. Але до хати її тепло «буржуйчине» не впускало. І вугілля на боротьбу хатнього тепла з вуличною вологістю вже небагато йшло.

Поснідавши, вийшов Сергійович у вологий і сірий ранок і навпростець до хвіртки вуличної рушив. Пашка його чекав, хоч і не домовлялися вони, що Сергійович до нього так рано заявиться.

— Кави хочеш? — запитав Пашка Сергійовича замість «здоров».

Гість кивнув. До одинадцятої вони за столом сиділи. Сиділи і то мовчали, то ні про що, тобто про минуле, говорили, перериваючись раптом на думки про життя нинішнє, особливе.

Біля одинадцятої ранку Пашці на мобільний «есемеска» прийшла. Сергійович аж здригнувся — раніше він і не чув, який телефонний звук Пашці про «есемеску» повідомляє. А звук подвійним боєм дзвону виявився! І одразу подумав Сергійович про те, що дзвін же на землі лежить, серед балок обгорілих та всього, що від церкви підірваної лишилося.

— Ну що, ходімо! — сказав Пашка, прочитавши повідомлення.

У дворі Сергійович помітив, що Пашка комір кожуха свого, який усю зиму стояв і вуха від морозів захищав, на плечі опустив.

«Ну так, — подумав. — Весна вже!»

— Нам, може, почекати доведеться, — озирнувся на Сергійовича Пашка. — Це вони тільки зараз у Каруселіно приїхали.

— Так, а хіба Каруселіно у нашій зоні? В сірій? — здивувався Сергійович.

— Ну, по карті так, а так звичайно, в «дeneeri» воно, але вони там домовилися якось стосовно маршруту. Може, заплатили! Пошту всі хочуть отримати!

Сергійович подумав тут же, що самому йому ніяка пошта не потрібна. Хіба що газету почитати бі! Ale ж не виписував він нічого уже років десять! Раніше новини з телевізора брав. А потім зникли новини разом з електрикою. Тепер, здається, і не надто вони йому потрібні, ці новини. Що вони міняють? Хоча газета все одно річ приемна. У руках шурхотить та і відволіктися допомагає...

Вийшли вони на початок колишньої Шевченка, а тепер Леніна. Туди, де дорога з боку Каруселіна у вулицю вливається. Сніг з полів ще не зійшов, а тому, щоб роздивитися ґрунтівку та від поля відріznити, треба було сильно очі напружити. Та лише зблизька вона вгадувалася тим, що горбатилася трохи і між нею та полями з обох боків канавки колись на випадок дощу покопали. Тепер вони ніби тінь давали, підкреслюючи межі проїзду.

— Думаєш, проїде? — спитав Сергійович, не відриваючи погляду від дороги.

— А що? Мін тут нема, — відповів Пашка.

Сергійович промовчав. Став горизонт вивчати. Там же окопи, бліндажі, укріплення! Тільки звідси неозброєним оком нічого не видно. Горизонт як горизонт!

— Он вона! — зрадів Пашка. Руку вперед простягнув, вказівним пальцем Сергійовичу підказав, куди дивитися.

Придивився Сергійович. Дійсно, рухому цятку побачив під горизонтом. Відстань від Каруселіна до Малої Староградівки невелика, навпростець кілометри зо два, а шляхом — три з половиною. Ale дорога така, що їхати обережно треба, повільно, щоб у канавку придорожню не зісковзнути. Та і час такий, що швидко

не поїдеш — найбільш безпечно з «похоронною» швидкістю їхати! Хвилин, мабуть, п'ять минуло, перш ніж упевнився Сергійович, щодо них пошта іде. Та не просто пошта, а вантажівка, кузов-фургон якої у жовто-синій колір українського прапора розфарбований. Якось навіть дивно було бачити машину тут, та ще й таку, що іде до них з боку «дeneera». Спочатку дивно, а потім ледь радісно, ніби вона мир везла замість пошти. Але хіба мир такою машиною привезеш? Ось танком привезти можна!

— А що, як там посилки тим, кого вже і серед живих немає? — спитав уголос Пашка.

— Назад відправимо, — Сергійович знизав плечима, здивувавшись, що його ворог-приятель таких простих правил поштових не знає.

— Одразу відправимо чи спочатку перевіримо? — повернувся до нього Пашка.

— Не знаю, — мотнув головою Сергійович. — Скажуть, мабуть.

Ось уже і напис над кабіною прочитати можна: «Укрпошта». Сергійович так і припав поглядом до цього напису. Здивування радісне його охопило, ніби під гіпноз він ненавмисне попав.

Машина зупинилася поряд із тими, хто зустрічав її. У кабіні два чоловіки. Обличчя перелякані. Водій дверцята відкрив.

— Мала Староградівка? — спитав, аркуш паперу у руці стискаючи.

— Ага, — Пашка кивнув.

Обидва жінчики з кабіни вилізли. Усі четверо до задніх дверей кузова підійшли. Бжикнув штир залізний. Підняв його за приварене «вухо» водій, із круглої дірки витягнув. Праву стулку відкрив. Всередині мішки жовті, водонепроникні. Підтягнув водій до себе біжній мішок, схопив бирку рукою.

— Цей ваш, — на мішок кивнув.

Потім дотягнувся до наступного мішка, теж до краю кузова підтягнув.

— А цей далі, у Світле! — сказав.

— Що, один лише? — незадоволено здивувався Пашка. — А посилики де?

— Ні, посилики ми не зберігали, назад відсилали. Тут лише письмова кореспонденція. Яка не псується. Ось, розпишіться! — підсунув він Пашці папір. — Там, де галочка. І прізвище своє вкажіть!

Розписався Пашка.

А напарник водія розгорнув мапу, став дорогу до Світлого на ній роздивлятися.

— Ви ось так прямо їдьте, — сказав йому Сергійович. — Потім у кінці вулиці ліворуч і перед підірваною церквою знову праворуч і прямо!

Пашка раптом до напарника водія пильно придивився.

— А скажіть-но, може, у вас з собою горілка є? — спитав по-своєму, як у старого знайомого.

І водій, і напарник уважно на того, хто питав, подивилися, перезирнулися потім.

— А платити чим будеш? — водій спитав.

— Рублями.

— Тоді тисячу рублів пляшка, — повідомив водій.

— А хоч не «палена»? — Пашка поліз у задню кишеню штанів, витяг звідти пачку російських рублів.

— Самі п'ємо, — дещо ображено заявив напарник водія. — У Слов'янську брали.

Заплатив Пашка. Напарник водія з кабіни п'ять пляшок витягнув.

Розтикал Пашка півлітровки по кишенях кожуха — і у бічні по пляшці засунув, і у внутрішні. Куди він п'яту подів, Сергійович і не помітив, тільки руки у Пашки вмить звільнiliся.

— Може, вам ще чого? — ввічливо посміхнувся водій. — Цигарок, може?

— Ні, дякуємо! — Пашка закивав. — Палити — здоров'я гнобити! А горілку пiti — душу веселити!

— Ну, веселітесь тоді! — водій кивнув.

Боязкість і страх, які спочатку на його обличчі прочитувалися, вивітрилися кудись. Видно, у «поштових» не ті очікування були. А тут одразу такий почин — п'ять пляшок горілки продали!

Провели Пашка і Сергійович вантажівку поштову поглядами. Доки не зникла вона з виду. Пашка мішок з поштою підняв. Видно було, що розчарований він. Чи то його малою вагою, чи то тим, що посилок не привезли.

— Пішли, — видихнув він. — У мене вдома розсортуємо!

Сергійович тупцяв черевиками слідами коліс поштової вантажівки. Ішов, мабуть, на метр-півтора від Пашки відставши. Ішов і думав, що ось уже друга машина їх селом у цьому році проїхала. І думалося йому якось легко і тихо-радісно про цю вантажівку, поки він про першу машину не пригадав, про ту, що до Пашки зимової ночі приїздila! Про людей, які нібито йому, Пашці, іномарку без документів дешево продати пропонували.

«Ні, ну з нормальних машин — це точно перша за рік! — відкинув він неприємні спогади і повернувся думками до поштової вантажівки. — А коли все скінчиться, то така машина буде до нас щодня приїздити, і ніхто на неї уваги не звертатиме. Людина ж не дивується сходу сонця? Бо воно щодня сходить. Милуватися іноді милується, а так, щоб все покинути і бігти на край городу дивитися? Ні, такого не буває!»

— Ей! — крикнув він раптом у спину Пашці. — А рублі у тебе звідки?

— Братішки допомагають, — озирнувся той ідучи. — Я — їм, а вони — мені! Треба ж якось виживати!

Мішок Пашка розв'язував особисто. Точніше, намагався розв'язати чілкими пальцями. А вузол «мертвим» виявився, разовим. Такий не розв'яжеш! Це Сергійович одразу зрозумів. Зрештою,

Пашка теж зрозумів марність своїх зусиль, узяв ножа і відрізав увесь вузол з биркою до чортової матері. Після цього, з виглядом досить задоволеним, висипав на стіл вміст мішка.

Зашурхотіли листи приємно-таемничо, на стільницю падаючи. Конверти різними почерками підписані. А вулиці на конвертах мелькають лише дві: то Леніна, то Шевченка. І не знає ніхто з них, хто відправляє, що усе тепер у них у селі навпаки, що Леніна тепер Шевченка називається, а Шевченка — Леніна!

Посміхнувся Сергійович і тут же на собі здивований погляд спіймав. Пашка вже мішок пустий згортає.

— Знадобиться у господарстві, — сказав і відніс до кухні, де все його «знадобиться у господарстві» зберігалося, за дверима, яку він ніколи відкритою не залишав.

Повернувшись до столу, хазяїн дому підгріб листи, які на край випали, до центру столу, розвернув верхнього листа адресою додори і знову подивився на гостя, але вже серйозно і спокійно.

— На вулиці поділимо, — сказав, — а потім ти свої рознесеш, а я — свої!

Сергійович кивнув.

Сортував листи Пашка власноруч. І росли тепер поряд з великою горою листів дві маленькі: «Леніна» і «Шевченка». Два листи він окремо поклав: там на адресі провулок Мічуріна значився.

Стояв Сергійович поряд, дивився, як Пашка уважно до кожного конверту прицінюється, ніби намагаючись обличчя адресатів пригадати. Думав, що і самому було б приємно до процесу сортuvання долучитися.

— О! — завмер раптом Пашка, до гостя свого обернувся. — Ти подивися, що в мене є! — вказав він поглядом на листа у руці. — Ану, танцюй, Сєрий!

— Ти чого? — невдоволено здивувався Сергійович. — Чого це ти? З якого дива?

— Так лист же тобі! — пояснив хазяїн дому.

— Як мені, то і давай його мені!

— Ні, ти що, забув? Хочеш листа отримати — танцюй! — повторив Пашка. — Ти що, Пістончику ніколи не танцював?

Сергійовича ніби водою холодною облили. Він очима заморгав. Виринув із далекого минулого поштар їхній, Пістончик, який вже напідпитку зранку пошту розносив. Не завжди, звичайно, напідпитку, і не завжди розносив, але часто. Регулярно розносив — так правильніше! І справді, як приносив він щось, особливо як напідпитку був, то поки адресат не станцює, до рук не віддавав! Всі перед ним танцювали, навіть бабці, життям майже навпіл зігнуті. Може, і добре то було — зарядка ж людині потрібна, але не кожен добровільно вранці робить!

Пригадав Сергійович і похорони Пістончика років вісім назад. Поїхав він зі своїм приятелем Вітъком на тракторі на рибалку. А на зворотному шляху перевернулися вони на полі — поля тут то вгору, то вниз. Нагорі — гребінь, внизу — нижній злом й іноді то озеро, то річечка. Ось трактор на схилі і перевернувся. Вітък живий залишився, а Пістончика придавило на смерть. Усі бабці села на похорон прийшли, плакали. Ну а тим, хто молодший, поштар блазнем і п'яницею здавався, вони його смерті і не помітили.

Тим більше, що нова поштарка Іра — вона із Світлого була і до них у село на велосипеді їздила — сподобалася всім одразу і веселістю своєю, і кофтинками із глибокими вирізами, які влітку носила. Затъмарила вона одразу покійного і, мабуть, з того часу, із дня його похорону, вперше Сергійович про нього згадав. Та і то через Пашку.

— Ну ти танцюватимеш чи ні? — хазяїн дому почав сердитися, але сердився він легко, не по-справжньому, а як дорослі на дітей сердяться.

Сергійович вуста скривив. Дурнем себе відчув та так по-дурному і підскочив кілька разів, руки в боки розводячи, ніби під нечутну гармошку станцював.

— Тримай! Тримай! — Пашка залибився, від чого нижня частина його обличчя округлилася. Сергійович, щоб показати свою

байдужість до листів, опустив конверт, собі адресований, на край столу і далі узявшся за руками Пашки спостерігати.

Стоси розсортованих листів росли приблизно однаково, адже і вулиці у селі схожої довжини були. Ще один лист упав до тих, що у провулок Мічуріна треба було доставити. Колишній великий стос листів дрібнів, два сусідніх піднімалися.

— О! — зупинився Пашка і знову грайливо на гостя подивився. — Доведеться тобі ще раз танцювати!

— Що, знову? — незадоволено буркнув Сергійович.

Зітхнув. Підскочив знову кілька разів. Узяв простягнутий конверт і тут же ще один від Пашки отримав.

— Тримай, це бонус! Також тобі!

Засунув Сергійович усі три своїх листи до кишені куртки.

— Ну що, роботу треба замочити? — запропонував Пашка.

Випили вони по чарці самогону, зажували салом з хлібом, і попрощався Сергійович, пішов, несучи із собою цілий пакет листів, що жителям вулиці Леніна прийшли.

Уже вдома, вугілля до буржуйки підкинувши, Сергійович на свій стіл листи висипав і на кожному конверті адресу виправив. Кругом вулицю Леніна на вулицю Шевченка фіолетовою ручкою замінив. Щоб адресати, коли б до рук свої листи не узяли, зрозуміли, що живуть вони не на тій вулиці, що раніше, а на новій! І щоб усім своїм друзям і рідні, які листи пишуть, нову адресу повідомили! Адже ж так це зазвичай при зміні назви вулиці робиться?

День цей березневий вже до обіду надто довгим Сергійовичу видався. Тому, що був справами важливими наповнений. І мабуть тому, що був він також днем перемир'я. У цьому Сергійович також переконався, кілька разів до тиші дворової дослухаючись. Навіть ворони мовчали, хоча хто ім каркати заборонити може?!

Зрозумів Сергійович також, що не така вже і проста робота у поштаря! Зрозумів, що листи розносити — то у такій роботі найлегше, якщо ноги є і не болять вони. Праве коліно його якраз мовчало, не нило, не турбувало. Ніби навмисно. А от нерви раптом

розігралися, коли зрозумів він, що пошту треба ще раз розсортувати так, щоб не перетасовував він листи перед кожною хвірткою. Узявся він їх за номерами будинків розкладати, і тут уже йому довелося довкола столу ходити. Будинків же на вулиці багато, більше восьми десяти. Утомився Сергійович швидко, вже і весь стіл конвертами накрив, а для деяких будинків місця не вистачило. Поклав він кілька листів і на стілець поряд, і на другий стілець. Багато сил у нього пішло на сортування. Більше сил, ніж часу.

Але потім, коли став він правильно у стос їх складати: спочатку останні хати, що біля церкви, а потім, по черзі, у бік зменшення, з'явилося у душі відчуття гордості і задоволення.

Зрозумів він, що саме так справжні поштарі і роблять, коли з області чи району мішки отримані розгрібають.

Узяв стос листів до сорокового номера, вдягнувся і пішов на початок вулиці. Десь їх у поштові ящики, до паркану прибиті, кидав, десь під двері підсовував. І наче з кожним сусідом чи сусідкою вітався: легко їх обличчя в уяві бачилися і голоси чулися. Правда, від цього на душі важче ставало, адже не знав він практично нічого про те, куди вони поїхали і що з ними зараз. Але вже краще хай листи їх чекають, ніж вони ці листи чекатимуть! Все одно їх додому потягне, як тільки війна скінчиться. Та поки що селу їхньому, Малій Староградівці, пощастило! Ну так, церква у селі підірвана, але в ній і так ніхто не жив, вона — дім Божий, а у Бога таких домів у кожному селі по одному, по два. Ну ще пару снарядів упало, але лише один шкоди наробив. А так усе в порядку! Майже усе село їхнє! Повертайся і живи собі!

Підсунув п'ять листів у тридцять шостий номер, повернувся він у свій тридцять сьомий. Тобто додому. Перепочив, посидів біля столу хвилин десять і з другим стосом листів знову на вулицю вийшов. Коли після виконання неочікуваних поштарських обов'язків додому повертається, сутінки, які спадали на землю, помітив. Всюди вони спускалися, вечір віщуючи. Прозорість повітря зменишилася, хати глибше у свої двори від очей людини, що вулицею йшла, відступили.

Будильник без п'яти хвилин п'яту показував. Підкрутив його Сергійович. На буржуйку кастрюлю поставив — вирішив гречки зварити. Музики йому раптом захотілося. Пригадав з кривою посмішкою на обличчі, як дивакувато сьогодні Пащі підстрибував, щоб той йому листи віддав. Зразу і про листи ці згадав.

Витягнув їх із кишені куртки. Дві церковні свічки і до третьої, що вже горіла, у баночку на столі додав. Присунув до себе тримтяче світло і відкрив перший конверт. А у ньому — листівка новорічна.

«Серъожа, вітаємо тебе з Новим роком! Бажаємо розсудливості, здоров'я і щоб мир настав! Твої Віталіна й Анжеліка».

— Ого! — вирвалося у Сергійовича.

Перечитав він ще раз акуратним м'яким почерком виведені рядки.

«Чого ж вони раніше не вітали?» — подумав, пригадав, як нудно і буденно Новий рік два місяці тому зустрічав, пригадав, як просто просидів до півночі, чарку настоянки медової випив і спати ліг.

Засунув назад листівку у конверт, близче до очей його підніс. Печатку роздивився, а на печатці поверх марки: «Вінниця, 16 грудня 2015 року». Зітхнув важко. Спорожніли думки його. Тиша бездумна у голові настала. Узяв до рук інший конверт, зрозумів, що також від Віталіни. На марці печатка: «Вінниця, 12 лютого 2016 року». Наступний конверт також за минулій рік виявився, тільки вже з грудневою датою.

Відкрив Сергійович обидва конверти. В одному — листівка із привітаннями до минулорічного Дня Радянської армії. У другому — знову новорічні побажання, але свіжіші: «З Новим роком тебе! Будь здоровий і щасливий! Раптом що — приїзди! Віталіна й Анжеліка».

— Раптом що? — спитав сам себе Сергійович. І не знайшов відповіді.

«А я ж їх ні разу не привітав, — подумав за хвилину. — Та і як звідси привітати?»

Погляд зрадницьки його увагу звернув на мобільник, що біля будильника лежав.

«Подзвонити, чи що?» — задумався.

Узяв до рук, знайшов номер. Ніби випадково на кнопку «поздзвонити» натиснув і до вуха підніс.

— Алло! — пролунав знайомий, дзвінкий, такий рідний голос. — Алло! Слухаю!

Хотів Сергійович щось сказати, але в горлі клубок застряв. Він його проковтнути хотів, але не вийшло нічого, тільки біль з'явився, але не в горлі, а в душі. Натиснув Сергійович «відбій», опустив долоню з мобілкою на стільницю. В очах слізози з'явилися. Вуста самі страдницького виразу набули, поважчали. Усе довкола важким зробилося, і повіки на очі тиснули, і на плечах важкість.

Піддався Сергійович цій важкості, опустив голову на руки. Телефон, затиснутий у правому кулакі, задзвонив раптом. Жалібно задзвонив, ніби боляче йому, ніби перетис його Сергійович надто. Слухав він цей дзвоник довго, кілька хвилин. А потім зрозумів, що замовк вже телефон, але у вухах ще дзвін стоїть. І слухав Сергійович його відлуння, поки не стихло воно, поки тиша не настала.

## 26

На третій день березня сонце заграло промінням, як м'язами. І полями, і городом чорні плями землі розповзлися, з-під снігу вибралися, плечі розпростувати. Двічі виходив зранку Сергійович на край городу. Точніше, до саду ходив, подивитися, як там бруньки на гілках наливаються. Ну а від останніх дерев саду, від яблунь з абрикосами, до краю городу рукою сягнути. От і ходив він, як вже поряд опинився. Зупинявся на межі — межа тут широка, щоб віз проїхав чи трактор, як треба. Зупинявся і дивився на лісосмуту, яка праворуч нижнім ізломом поля з боку Світлого підходила, а потім угороу до Жданівки піднімалася. Визирає загиб-

лого із сережкою у вусі, але без бінокля ніяк роздивитися не міг. Там, правда, де він лежав раніше, сніг іще не зійшов. Дерева лісомути його від вранішнього сонця захищали.

Можна, звичайно, було піти до Пашки і бінокля попросити, але чомусь інтересу тепер у Сергійовича до вбитого було менше, ніж коли він поверх снігу лежав. Хоч жалість до нього лишалася у душі. І щоразу, коли він, убитий із сережкою у вусі, випадково на думку спадав, гірко ставало Сергійовичу. Гірко і боляче.

Набродившись під сонцем березневим, повернувся до будинку. Потримав двері вхідні пару хвилин відкритими, щоб повітря у будинку із повітрям двору змішалося. Потім замкнув їх на гачок і клямку. Роздягся-роззувся, сів до столу. Три листівки, отримані від Віталіни, дістав і перечитав уважно. Слів там обмаль, тому роздивлявся він більше почерк, ніж смисл і так зрозумілих привітань. Роздивлявся із посмішкою і ніжністю. Звідки ця ніжність уялася — сам здивувався. Мабуть, від самотності. І від того, що за три роки від початку війни зрозумів він, що дружина його колишня про нього не забувала. Та і від імені донечки листівки також підписувала.

Передивився він уважно кожну літеру на першій, найбільш старій листівці. Почерк рівненький, округлий, жіночий. Не те, що у нього! У нього кожна літера ніби втекти з рядка намагається. То донизу рвоне, то вгору, ну прямо як поле за городом!

На другій листівці, тій, що до Дня Радянської армії, почерк Віталіни трохи інший був, ніби поспіхом писала вона. Літери приземкуваті і направо, в той бік, куди рядок пишеться, похилені. Може, електрики у них не було і писала вона зі свічкою?

Третя листівка знову, як перша, рівним округлим почерком написана. Тільки щось її від першої та і від другої відрізняло. Придивився Сергійович уважніше.

— А-а! — посміхнувся.

Зрозумів, що на перших двох Віталіна і за себе, і за доньку підписувалася, а на третьій Анжеліка сама своє ім'я ручкою вивела. І чим більше він на доччине ім'я дивився, тим більше різницю між

її почерком і почерком колишньої дружини бачив. Але одночасно з різницею бачив і багато спільногого. Літери «а» були у дружини і доњки, як близнюки. А от «е» відрізнялася!

Хмикнув Сергійович, дивно радіючи своєму відкриттю.

«Це ж що виходить, — подумав. — Виходить, що родичі не лише фізіономіями, носами й очима один на одного схожі, але і деякими літерами?!»

Притулив він листівки до баночки-підсвічника. Тільки не картинками назовні, а привітаннями. Пообідав, та все на листівки поглядав. А потім вирішив, що треба йому Віталіні також листівку написати! Адже днями знову червоний день календаря — Восьме березня! Якраз і привітає він її, дастъ зрозуміти, що не пропав, що живий.

Витягнув із серванта сумку з документами, яка у самому низу, під фотоальбомами і шкатулкою зберігалася. Там, серед документів, і грамоти за перемоги у змаганнях з праці зберігалися, і листи усікі з листівками. Чисті листівки він там теж колись бачив!

Вивалив все на стіл, перегортав папери і документи, але в жодній підходящій поштової картки не знайшов.

Подивився на підлогу біля серванта на два фотоальбоми з сімейними світлинами. Узяв один, розкрив. Віталіну вагітну побачив на лавці. Кольорова світлина тихої радості думкам додала. Став він альбом і у зворотному напрямку гортати, до початку. І життя його перед очима у зворотному напрямку пробігло, кадр за кадром назад до весілля перемотувалося воно, як кіноплівка.

А на весільних світлинах зупинився він, завмер. Придивився до тієї, що менша, розміром з листівку. На ній обое такі задоволені і щасливі, ніби борщу об'їлися. Посміхаються, дивляться на фотографа так, ніби з'їсти його готові. Витягнув Сергійович цю світлину.

«А що, — подумав, — можна і на ній написати!»

Ручку дістав, блокнот, у який колись дані електролічильника записував. Вирішив спочатку потренуватися, адже давно від руки не писав! А тут треба без помилок, одна у нього така світлина, інші у конверт не влізуть!

«Дорога...» — написав він ручкою на папері. Написав і задумався.

Якось ніяково слово письмове «звучало». Недоречно, чи що. Скільки років мовчання і раптом «дорога»! Закреслив, а за хвилину з нового рядка «Шановна» написав. І знову зупинився.

«Яка ж вона шановна? — подумав. — Тобто, звичайно, шановна, але співробітниками, сусідами. Не чоловіком же, хай і колишнім! Чоловік її кохати повинен тобто, коханою називати. А от як колишній чоловік колишню дружину називати має??? Чи, може, треба йому два окремих вітання написати? Одне Віталіні, тоді вже хай «шановна» буде, й одне доньці — її-то вже точно «дорогою» назвати можна, вона ж ні до чого у всіх цих наших з Віталіною суперечностях».

Але тут знову сумнів Сергійовича охопив.

«Ні, некрасиво буде! Вийде, ніби я їх подумки розділяю. А наша ж родина не на три частини розпалася, а на дві. Я і вони. Значить, колись не з трьох вона збереться назад, а з двох».

Остання думка схвилювала Сергійовича. Піднявся він на ноги, два рази довкола столу обійшов, останню новорічну листівку від Віталіни до рук узяв, перечитав. Зупинився на її і доньчиному іменах у кінці привітання. І тут осінило його. Знову до столу сів.

«Дорогі Віталіна й Анжеліка», — написав і розслабився на мить, а потім узяв і слово «мої» на початок звертання додав. Вітання вийшло коротким і тому переписав він його на звороті фотографії великими літерами. Підписав конверт. І свою адресу нову поштову на ньому позначив: «вул. Шевченка, 37». Посміхнувся, подумавши, що Віталіна вирішить, ніби він на сусідню вулицю перебрався!

До раннього вечора підписаний і заклеєний конверт з фотолистівкою привітальною на столі лежав. Не вистачало на ньому марки, але важливіше було для Сергійовича те, що для відправки

листа не вистачало пошти. Автофургон «Укрпошти» на Світле поїхав і назад не повертається. Вони-то, водій з напарником, може, й узяли б конверт, якби Сергійович попросив та заплатив. Але тоді у нього і думок про поштові привітання не було. Їх би і зараз не було, якби не ці три листівки! Та тепер от як бути? Як конверт на «велику землю» передати? Там же і пошта працює, і марки продають!

Сумно посміхнувся Сергійович. Зрозумів, що «велика земля» із старого фільму про полярників радянських у думках постала. Але тепер була набагато близче. Адже він зранку двічі на «велику землю» дивитися ходив. Ну якщо і не на неї, то точно в її бік! Вона там, за гребенем, за горизонтом. І горизонт її ніби від сірої зони захищає. Тільки навіщо їй від сірої зони захищатися? Сіра зона ні на кого не нападає! Вона тому і сіра, що нічого в ній не відбувається і майже нікого немає.

А от за нею, за сірою зоною, інший горизонт і теж озброєний. І так виходить, що обидва ці горизонти проти сірої зони зброєю наїжачились. Хоча обом на їх сіру зону плювати, вони через неї один в одного поцілiti хочуть. Якби і ті, й інші пішли, тоді б сіра зона знову «великою землею» стала!

«А що, як Петра попросити? — подумав Сергійович. — Він конверт точно відправить!» Пригадалося, що Петро йому номер мобільного про всяк випадок залишив. Знайшов Сергійович номер і відправив «есемеску» з одним лише словом «Приходь».

Відправив і засумнівався: чи потрібно було? Приайде він сюди через поле розтале, по грязюці, і дізнається, що покликав його Сергійович тільки для того, щоб листа для відправки передати! Листівку вітальну з Восьмим березня? Він то, якщо приайде, то думати дорогою буде, що трапилося щось! А що тут трапитися може? То там, далеко за Світлим, щось ухкає. Там зараз обстріл. А тут ніби і продовжується поштове перемир'я. Тільки пошту більше не взяти.

Близько опівночі, коли Сергійович уже у ліжку лежав та у стелю темну дивився, стукіт у двері пролунав.

— Ну, як тут у вас? — спитав, заходячи, Петро.

На голові у нього лижна шапочка, а так у тому ж камуфляжі, що і минулого разу. І знову автомат на плечі коротким дулом до низу висить.

— Тихо, — відповів Сергійович. — Тільки пошту привозили!

Вдягнувся Сергійович. Одну напівзгорілу церковну свічку сірником оживив — освітила вона стіл, листівки і конверт підписаний. І ще їх обличчя освітила, коли всілися вони один проти одного.

— Там у вас пошта є? — спитав пасічник.

Петро кивнув.

— А ти можеш марку купити і листа відправити? — присунув рукою Сергійович конверт, підписаний ближче до гостя.

— Добре, — солдат на адресу погляд кинув і засунув його у внутрішній карман куртки.

— Це дружині і доњці, — пояснив хазяїн дому і мимовільно позіхнув. — Ну, а у вас як? Тихо? — спитав з ввічливості.

— Було б не тихо, ви б почули! — відповів хлопець. — Ротація скоро буде. Може уже і не побачимося! А наступного разу, мабуть, в інше місце фронту відправлять.

— Ну, недалеко ж?

— Хто його знає! — Петро знизав плечима. — Лінія фронту — більше чотирьохсот кілометрів! Я от хотів подарунок вам організувати та не встиг.

— Який подарунок? — насторожився Сергійович і знову про гранату зникну згадав.

— Ладно, скажу. Не вийде вже сюрпризу. Хотів подарувати вам відро з зеленою фарбою. Для паркану! Щоб вам тут веселіше було!

— Ну, це не важливо, — відмахнувся Сергійович. — Я от поки тебе не було, вулицю перейменував! І нові таблички повісив! Не Леніна вона тепер!

— А кого?

— Шевченка.

— Ну, це правильно! — парубок посміхнувся схвально. — Шевченко краще Леніна. Він вірші писав. Я також вірші у дитинстві писав, та вони так собі виходили...

— А про що писав? — поцікавився хазяїн дому.

— Про Машу, дівчину сусідську. Я в неї закоханий був!

— Знаєш що, Петро, — Сергійович на довірливий напівшепіт перейшов. — Давай я тобі покажу щось! Ти такого ніколи не бачив! Хочеш?

Солдат здивувався пропозиції, кивнув з готовністю.

Дістав хазяїн із серванта вже знайому Петрові шкатулку. Поставив її на підлогу. Відкрив.

— Що це? — здивувався Петро.

— Зачекай, зараз ще пару свічок запалю, тоді роздивишся!

Коли у кімнаті світліше стало, нахилився солдат над відкритою шкатулкою, у якій величезного розміру дивні туфлі лежали.

— Бачиш, як переливаються? — Сергійович теж до шкатулки нахилився. — Зі страусиної шкіри. Мені їх губернатор колишній подарував. Він до мене раніше приїздив на вуликах поспати, сили набратися.

— І ви для них спеціально таку велику шкатулку зробили? — Хлопець підняв на хазяїна дому здивований погляд.

— Ну, це не зовсім шкатулка, це туфельниця, — виправив його Сергійович. — Шкатулки — вони зазвичай менші.

— Туфельниця? — повторив Петро. — А хіба є таке слово?

— Попільниця є? Цукорниця є? — питанням на питання відповів пасічник. — Чому ж туфельниці не бути?

— А що, хіба на вуликах спати для здоров'я корисно? — засумінівався солдат уже з іншої причини.

— Ще як! — запевнив його Сергійович. — Я вже не знаю, скільки своїх болячок за допомогою бджілок вилікував! І нерви у мене здорові від того, що влітку часто на вуликах сплю. Бджолине дрижання гарно на нерви діє, омолоджує! Якщо тебе знову сюди до осені пришлють, приходь! Поспиш!

— Прийду! — пообіцяв Петро замислено.

— А скажи, я ось думаю зі своїми бджілками тимчасово звідси виїхати. Ти не знаєш, якою дорогою краще, щоб без проблем? — спітав несподівано хазяїн дому.

— Якою дорогою? — задумався вголос Петро. — Та тією, що менше замінована... Мабуть, через Каруселіно на «дніпрівський» блок-пост, потім на «нуль», потім на наш, так і виїдете!

— Так там же ці? — здивувався пораді Сергійович.

— Ale ж ви для них свій, «донецький»! У нас через позиції ніяк, а якщо в об'їзд через Світле і Гнутівку, то там також доведеться направо, на Горлівку повернати. Краче через Каруселіно!

Пригадав Сергійович, що і фургон «Укрпошти» через Каруселіно до їх «сірої зони» заїжджав. Значить, діло солдат каже.

Посиділи вони до пів на другу, по чарці настоянки випили. Після цього почав збиратися Петро. Хотів Сергійович його до межі городу провести, але не дав йому гість далі порога вийти. «Не треба, я сам!» — сказав строго, раптом хмикнув і до кишені куртки поліз. Простягнув хазяїну дому блок сірників.

— Я ж не з пустими руками приходив! — сказав і потупцяв до садової хвіртки.

## 28

Після восьмого березня дні швидше побігли. А до цього тяглися вони, як клей з тюбика тягнеться. Сергійович уже і старі літні чоботи дістав. Побачив, що у правому підошва від носка відійшла. Останні краплі «Моменту» у порожнину, що відклейлася, видавив, потім на ніс чобота пудову гирю поставив. Рука від гири заболіла, хоч і скільки він там її проніс? Від кухні до кімнати!

— Старість — не радість! — пробурчав, і тут же невдоволено губи скривив, з власними словами не погоджуючись.

«Сорок дев'ять — це ще не старість! — подумав. — Це для пенсійного фонду я інвалід, а так мені до старості, як до неба!»

І тут же хмикнув, сумніваючись неочікуваному і не дуже-то виправданому приступу оптимізму. «Що це мене з однієї крайності в іншу кидає?» — подумав. І списав він свою емоційну «нестійкість» на минуле Восьме березня. Адже весь цей день колишню дружину і доньку згадував. І, мабуть, тому і настрій святковий був, радісний. Він навіть вирішив при зустрічі чи письмово вибачитися. За те, що проти імені доньки виступив.

Рішення таке прийняв він не під тиском совісті, а через радісні спогади. Адже найперше пригадалося йому, де і як на Віталіну увагу звернув. Видали йому у профкомі путівку до санаторію «Ювелейний», що у Слов'янську. Правда, одразу сказали, що легені силікозні там не лікують, але на прийомі місцеві лікарі обов'язково у нього інші хвороби знайдуть, які за профілем санаторію.

І справді знайшли! Процедур прописали ціле море! В основному — грязелікування: грязеві коржі на поперек, рапна ванна, грязевий гідромасаж. Попередили, щоб сам на соляних озерах гряззю не мазався — може серце не витримати. Але ж він не дурень! Він без лікарського наказу нікуди! І от там, у гідролікарні, помітив він, що усі довкола жінки, а чоловіків — не густо. І вони на нього одразу оком накинули — весела там компанія бабська лікувалася.

Вони його після вечері у дворі головного корпусу піджидали. «Мужчина, а як вас звати?» — поцікавилися грайливо. Він їм назався, а вони давай одна перед одною йому своїми іменами сипати. Маша, Іра, Света і — раптом — Віталіна! Він аж рота роззвив. На власницю рідкісного імені подивився. Подивився і зрозумів, що недарма в неї ім'я незвичайне. У неї очі незвичайні були — сіро-зелені, і носик рівненький, і брови стрілочками.

«Ви — мужчина, ви повинні нас шампанським пригощати!» — пожартувала тоді, знайомлячись, одна з жінок. А він що? Він одразу у магазинчик, дві пляшки червоного «Артемівського» приніс, і пішли вони під вечір на солоне озеро купатися і шампанське із пластикових стаканчиків пити. Там, вже у променях сонця, що сідало, роздивився він жінок, які були на санаторному лікуванні, уважніше. І зрозумів, що Віталіна серед них найбільш цікава. У всіх смислах.

Жив він у двомісному номері підвіщеної комфортності із сердечником з Херсона. Сердечник на два дні раніше додому поїхав, от і переїхала Віталіна до його кімнати на останні два дні путівки. Вони ліжка зсунули. Дерев'яне «ребро» посередині, звичайно, розділяло їх, але обидві ночі вони разом провели. І ці ночі найкращими у його житті виявилися. Він їй одразу освідчився. А вона тільки спитала: від чого він у санаторії лікується. І дізнавшись, що нічого особливого у нього тут не знайшли, а лише легку стенокардію і щось із суглобами, погодилася на шлюб. Лише прощаючись розпитав він, чим вона у житті займається. Виявiloся, що у ЖЕКу диспетчером працює.

Вечір, за яким ніч настане, яка березень навпіл зламає, вже опустився на село, на двір Сергійовича. Буржуїку він зранку пропотив, але не стільки заради тепла, скільки заради чаю і сніданку. От і увечері він знову вугілля запалив, лише тепер поверх вугілля гілки, зібрани у саду, дашком поставив. Так круг конфорки швидше нагріється. Дерево, воно, коли горить, жару більше, ніж вугілля, дає. І більше, і швидше.

Вигріб ложкою Сергійович домашньої тушонки з банки, у подарунок у Світлому отриманої. У каструльку кинув. Поставив її на круг. Про запаси свої продуктові задумався — зменшувалися вони. Треба б чи то у Світле знову йти, чи то солдата про допомогу «гуманітарну» просити, чи то просто сидіти і баптистів чекати — може знову приїдуть?

І раптом думки його голосним вибухом знесло. Близьким і потужним. Скло затремтіло, задзвеніло, намагаючись із рам віконних вискочити. Підскочив Сергійович до найближчого вікна. У вухах ще дзвін дзвенить. За вікном — темінь. Долонею до скла торкнувся — тремтить воно. Десять, значить, зовсім поріч шаражнуло!

Вийшов на поріг Сергійович. Роздивився. Нічого не видно. Та і гуркіт вже пройшов. Тільки у вухах шум.

«Вранці подивлюся», — вирішив пасічник. Ну, а що? Що він зараз побачити може? Головне, що не у його двір міна влетіла. І не у сусідський. Інакше б вже і скла у вікнах не було!

Тушонку без апетиту з'їв. Ліг у ліжко, а заснути спочатку не виходило. Тільки посеред ночі здолав його сон.

І вже уві сні почувся йому шум мотора і голоси чоловічі. А потім стукіт у двері. І все голосніше і голосніше, доки не розбудив цей стукіт Сергійовича. Піднявся він, хитаючись, до дверей підійшов.

— Хто там? — спитав хрипко.

— Я це, Пашка!

Як тільки двері відкрив,увірвалися у будинок два мужики кремезні у камуфляжі. Навіть брудні черевики не зняли. А Пашка слідом за ними увійшов, та так у коридорі і залишився. На обличчі — похмурість. Стоїть, губи жує, мовчить.

Сергійович слідом за мужиками до кімнати. А вони сервант відкрили, шафу, один у кухню вскочив.

— Що шукаєте? — спитав Сергійович, просинаючись повністю і відчуваючи, що ось-ось охопить його злість і роздратування через неясність ситуації.

Один із мужиків повернувся у коридор, узяв черевики Сергійовича до рук, підошви вивчив. Потім вийшов з ними на поріг, двері відчиненими лишив. Навпочіпки сів і став черевики хазяїна у грязюку біля порога підошвами мазати. Потім із ними ж у руках повернувся до кімнати.

— Папір білий є? — спитав, дивлячись на хазяїна дому заневажливо.

— Нема, — пробурчав Сергійович.

Мужик до відкритої шафи зазирнув, туди, де на полицях наволочки та білизна лежала. Витягнув звідти наволочку. Розгорнув, на підлогу кинув, а потім поставив на неї брудні відбитки черевиків. Другий навпочіпки сів, у сліди черевиків вступився, ліхтариком собі присвічуючи.

— Ни, — сказав. — Не його!

— Так а що там? — знову спитав Сергійович, відчув, що незрозуміла небезпека щойно його минула.

— Вдягайся! — глянув на Сергійовича перший. — Підеш з нами, допоможеш!

Перед будинком чорна іномарка стояла. Обидва мужики сіли в неї: один за кермо, другий — поруч.

Пасажир, відкривши вікно, крикнув: «Давайте, ідіть туди!», і поїхала машина убік церкви.

Хлюпотіла під ногами грязюка. Пашка йшов перший, а Сергійович слідом.

— То що трапилося? — знову запитав Сергійович.

— Вовку-снайпера розірвало, — відповів Пашка, не озираючись.

— Якого Вовку?

— Ну, Владлена, того, з Омська. Це у нього позивний — Владлен, а так він Вовка.

— А-а, — протягнув Сергійович. — Що, прямо по ньому попали?

— Ні, позицію його замінували. Видно, раніше. Він тільки вчора увечері влігся, а міна прямо під ним вибухнула.

Хвилин за п'ять зупинилися вони біля машин, біля хвіртки, що у двір до Крупіних вела. «Камуфляжні» мужики у дворі стояли. Один мішки чорні для сміття із рулончика розмотував і відривав.

— Це тобі, — простягнув він один напарнику. — Це тобі! А це тобі! Ідіть, збирайте!

Пашка узяв мішок і за будинок подибав. Сергійович мішок покрутів у руках.

— Щось замалий! — сказав невдоволено.

— Іди-іди, наповниш — другий дамо!

На місці снайперської позиції тепер воронка була глибиною не менше метра. І земля довкола вся посічена, порубана, грудки її то тут, то там розкидані.

Озирнувся Сергійович навсібіч. Побачив ближче до саду чеврек із ногою по щиколотку, з білою кісткою, яка з м'яса червоного визирала. Занудило його. Відвернувся. Інстинктивно у противілежний бік пішов, до поля. Зупинився кроках у двадцяти, під ноги подивився. Земля чорна, масна, а із землі трава лізе, але ще слабенька, тонка, не здатна своєю зеленню всю чорноту сховати.

Ще два крохи зробив. Погляд на вусі людському спинився. Вухо лежало до неба відкритим. Край його кров'ю пофарбований.

Глянув Сергійович на руки, на чисті долоні і пальці. Брати чистими руками шматок людини не хотілося. Озирнувся, ніби перевіряючи: чи не слідять за ним. Пашка і другий у камуфляжі по городу ходили, той, що за кермом був, у дворі залишився. Присів Сергійович навпочіпки. Узяв у руку грудку землі, розім'яв її. Брудними пальцями ухватив вухо і до мішка вкинув.

— Ей, закінчуємо! — долинуло з боку двору.

Для годиться і для видимості кинув Сергійович у мішок кілька грудок землі. А то з одним вухом мішок все одно пустим здавався.

Повернувся у двір. У Пашки і другого мужика мішки повні, синьою стрічкою зав'язані.

— Досить! — проговорив той, що за кермом був, провівши байдужим поглядом по двом повним мішкам і одному напівпустому. — Вантажте!

Віднесли вони мішки до машини, опустили до багажника. Ті, що у камуфляжі, на свої місця усілися. І Пашка несподівано на заднє сидіння поліз.

— Поїхали з нами! — запропонував Сергійовичу.

— Куди? — здивувався той.

— У Каруселіно. До магазину там сходимо!

— Ні, не поїду, — пробурчав Сергійович. — Справи є.

— Тобі щось купити? — запитав ворог-приятель цілком привітно.

— Хліба пару батонів, може макаронів яких, крупи кілограм...

— Я багато не візьму, мені вертати пішки! — попередив Пашка і закрив дверцята.

Доїхала машина до церкви і перед нею направо звернула.

Рушив Сергійович до будинку. У головітиша панувала, але коли він вирішив перевірити: читиша це, яка і зовні, зрозумів, що ні. Зовнітиша була голосніша. Військова булатиша зовні, і у ній, якщо навіть не дуже прислухатися, далека канонада звучала, щось ухало і бахкало, але далеко. Десять за Світлим. Далеко за Світлим.

У той самий день, тільки пізно увечері, коли будильник уже накручений був, а дві свічки церковні у баночках ще горіли, прийшов до Сергійовича Пашка. Сергійович, коли двері відкрив, злякався спочатку — на Пашці замість звичного кожуха незграбно сиділа червона куртка більшого, ніж треба, розміру.

— Що це ти нап'яв? — здивувався пасічник, погляд його, правда, тут же з куртки на сумку господарчу у руці гостя опустився, з якої два батони виглядало.

— Та гуманітарку хлопцям привезли, а вони поділилися! У мене ж на весну тільки стара шкірянка і пальто. А їм цілу вантажівку барахла з Кубані пригнали. Їм стільки і не треба! А куртка гарна, схоже, що для священиків! Подивися, на спині білий хрест!

Пашка розвернувся, щоб Сергійович хрест на червоній спині зацінити зміг.

— Ну так, бачу! Роззувайся! — хазяїн дому кивнув з розумінням. — Перекусимо чогось!

— Це б добре, — підтакнув Пашка. — А то я прямо з дороги до себе заскочив, та одразу сюди!

Із сумки витягнув Сергійович два кіло макаронів, пшона пакет і два батони.

Знайшовши для усього у кухонній тумбі місце, зупинив погляд на останніх двох яйцях із тих, що він у Світлому на мед виміняв. Макаронів також лишалося трохи, може, якраз на двох і вистачить. Повернувся до кімнати, поверх вугілля, що горіло, гілки дашком склав. Воду у каструлі поставив. Щоб веселіше і світліше було, ще дві свічки церковні запалив.

— Знаєш, Пашка, — подивився на свого гостя уважно. — Завтра чи після завтра поїду я звідси. З бджолами. До серпня, мабуть.

Мовчанка зависла після його слів.

— Куди, у Вінницю? — після двохвилинної похмурої мовчанки очнувся Пашка.

— Ні, близьче. Туди, де не стріляють. Бджіл випустити.

— А чому ж ти останні три роки тут їх випускав? Не вивозив?

— Тож чекав, доки війна скінчиться. А тепер набридло чекати.

Та й мед щоріч гірший з цих полів...

— І що, я один тут залишуся?

— Ну чого один, у тебе там друзі, у Каруселіно!

— Та був один, та і того у нас у селі вбило... А решта там бидлуваті, то «привіт, братан», то нахер посилають! Давай Вовку по-м'янемо. Той, що Владлен. Є в тебе що?

Мовчки приніс Сергійович медової настоянки. На стіл разом із чарками поставив. У каструллю на буржуйці макарони висипав.

— Ну, давай! Хай земля йому пухом, — підняв свою чарку Пашка.

— Хай, — погодився Сергійович і відпив половину.

— Я тобі ключа лишу, — заговорив хазяїн дому після ритуальної паузи. — Будеш приглядати?

— А що тут приглядати? — Пашка озирнувся навсібіч. — У тебе ж і вкрасти нема чого, особливо як на своїх «жигулях» поїдеш!

Трохи образився Сергійович від почутого. Вирішив Пашку здивувати.

— Я тобі дещо покажу! — сказав поважно.

Поставив на стіл туфельницю, підняв її кришку лаковану.

— Ось!

Пашка схилився над шкатулкою, на вустах подив у посмішку перетворився.

— Це що? Із крокодилової? — спитав він захоплено, пальцем до носка туфлі торкнувшись.

— Із страусиної. Губернатор колишній подарував. Він же до мене на вуликах раніше, до війни, сплати приїздив.

— Значить, не брехали твої сусіди, — Пашка закивав.

Акуратно одну туфлю зі шкатулки витягнув.

— А поміряти можна? — спитав.

— Можеш, тільки вони ж великі! Зачекай, я на підлогу килимок постелю!

Килимка Сергійович не знайшов, а тому постелив полотенце.

Пашка туфлі на підлогу опустив, на полотенце. Заліз у них ногами.

— Не такі вони вже і великі, — сказав.

— А який у тебе розмір? — здивувався Сергійович.

— Сорок четвертий. У мене плоскостопість, а воно розмір ноги збільшує! Можна я тут, по кімнаті?

— Можна, — дозволив господар дому. Гість обережно довкола столу пройшовся, раз по раз на ноги подивляючись, вірніше — на туфлі. Потім сів на стілець, зняв туфлі й акуратно на місце опустив, у туфельницю.

— Знаєш, давай про всяк випадок телефонами обміняємося, — запропонував Сергійович.

— Так у тебе ж розряджений!

Прикусив Сергійович нижню губу, щоб не ляпнути зайвого.

— Я ж його там заряджу, — сказав після паузи. — Ти мені просто напиши свій! І ще! Я через Каруселіно поїду. Мене там твої «братани» пропустять?

— А чого ні? Ти дивися, щоб тебе там на «укропівському» блокпості не завернули! Там же ніби пропуск треба!

— Пропуск? — Сергійович завмер.

— Ну чи пропуск, чи домовлятися треба. Може, за пропискою випустять?! Ти, головне, не бійся їх! Права качай! Якщо хамлять, то у відповідь хами! Але міру знай, і слідкуй за їх руками! Якщо руки до автомата потягнуться, замовкай одразу і вибачайся! Кажи, що ти через обстріли нервовий!

У сон до Сергійовича ночі глибокої вогняні птахи залетіли. Зі свистом залетіли і тут же вилетіли. Ціла зграя. Він з правого на лівий бік повернувся. І тут десь в далині, там, куди ці птахи у його сні полетіли, загуркотіло. Тільки стало це гуркотіння затихати ніби, як увірвалися в сон нові птахи, і просвистівши прямо над

його закритими очима, полетіли далі. І знову загуркотіло десь не так вже й далеко. Навіть ніби хитнуло Сергійовича на ліжку, як у човні на Північному Донці, коли мимо моторка пропливає.

Відкрив очі Сергійович. Відкрив і зі сну свого у темноту кімнати обережно визирнув. Десь щось гуло, але зрозуміти причину його гудіння він не міг через стан свій межовий — між сном і справжньою ніччю, але близче, все-таки, до сну.

І тут знову свист, як над головою, важкий, шиплячий. І будинок затремтів. Подивився переляканій Сергійович на стелю, тільки не побачив її. Темно ж, ніч. І тут же гуркіт знову, тільки тепер голосніший, ніж уві сні, і навіть, здається, близче.

Піднявся він з ліжка. Вдягнувся. Сірники на столі намацав, свічку запалив. Знову згори будинок затремтів. Навіть під ногами підлога хитнулася так, що Сергійович ногу ліву трохи далі відставив для стійкості. Підійшов до вікна, з відкритої кватирки на нього ніч війнула волового. І одразу ж з кватирки свист новий. Він ніби і згори, з біжнього неба долинав, але через кватирку до будинку влетів. Разом з вітром. І подумав Сергійович, що це вітер будинок з середини хитнув, ніби надути його спробував. Закрив кватирку. І тихше стало в кімнаті.

Вліз Сергійович голими ступнями у черевики, на поріг вийшов. Тут його стихія свисту страшного і туркоту знерухомила, паралізувала. Знову прямо над головою свист і пішов цей свист убік його городу. А за кілька секунд — нова громовиця.

«Чого це вони? — озирнувся Сергійович назад, у той бік, з якого ці невидимі вогняні птахи летіли. — З Каруселіна, чи що, стріляють? — задумався він і тут же засумнівався. — Як же це вони звідти стріляти можуть, якщо у селі магазин працює? Ні, це маєтися з Мелованної, там ніби жителів не лишилося!»

Рознерувався Сергійович, і раптом зрозумів він, що до саду свого йде. Ніби ноги самі його туди повели, а думки на це уваги не звернули. Зібрався він воєдино, думки з тілом поєднав, але все одно на краю городу зупинився. І остановів від побаченого: на другому боці, там де Жданівка за гребенем землі ховається, червона заграва

від землі до неба, і спалахи нові. І гуркіт після кожного нового спалаху через секунду-другу до вух Сергійовича доходить.

А вітер в обличчя, не сильний, але дивний, теплий. Ніби підігрітий, як із пічки. І запах у вітру від пирога згорілого чи ще від чогось. Що вчасно з печі не вийняли. А над головою знову свист важкий.

«За Вовку, за снайпера, мстяться, чи що», — знайшов раптом Сергійович пояснення. Мотнув головою. Шкода йому стало тиші. Звик він уже до неї, хай у ній і далека канонада чулася. Але, видно, прийшов тиші кінець.

Повернувся він, пригнічений у двір. До сараю-зимівника підійшов. Здалося, що у сараю стіни дерев'яні тремтять. Долоню приклав і дійсно тремтіння відчув. Двері відкрив. Увірвалося йому до вух дзиждання неспокійне. Тисячі бджіл металися темним сараєм. Об стінки билися. Кілька десятків одразу у двері надвір вилетіло. Одна у щоку неголену вдарилася. Зачинив Сергійович двері.

— Ну і перелякалися, — прошепотів і відчув себе безсилим чимось бджолам допомогти. Нічим йому було їх заспокоїти.

Сам же він, як істота розумна і без крил, повернувся до будинку. За стіл сів і узявся чекати, коли вся ця стрільба закінчиться. Довго чекав, години чотири.

За вікном почало світати і стихло все одразу. Тільки птахи ранкові чомусь не заспівали. І у вухах ще відлуння нічного гуркоту дзвеніло. Витягнув Сергійович з-під подушки мобільник. Відправив Петрові «есемеску» з одного слова: «Живий?», за хвилину-другу відповідь прийшла. Те ж слово, тільки без знаку питання.

— Ну і слава богу, — видихнув пасічник, і узявся речі збирати. В дорогу.

Зібрати себе у дорогу цього разу виявилося справою нелегкою і нешвидкою. І це при тому, що збиратися Сергійович умів ретельніше будь-кого. Але збори різні бувають. Був би зараз мирний час

і збирався б він у якийсь санаторій, то тут хвилин за десять дорожня сумка була б готова, і будь-яка санаторна сестра-господарка поставила б йому п'ятірку і за складання речей, і за вмілий їх підбір. Будь-яка річ, будь-який одяг, узятий у дорогу, має слугувати своєму призначенню. Це беззастережне правило Сергійович засвоїв давно. Мало воно пару разів смішні наслідки. Точніше: слугувало іноді створенню оманливого образу самого Сергійовича серед мало знайомих чи випадково знайомих людей.

Так, наприклад, у санаторіях він під кінець путівки виявляв, що весь час носив ті ж самі теніски чи футболки, а значить, три-четири сорочки — кожна зі своєю строгого кольору краваткою — «грайливих» краваток Сергійович не визнавав — так і залишалися чистими, не вдягнутими. І тоді він в останні дні носив одну сорочку з її краваткою вранці до обіду, іншу — після обіду. А якось за один день — останній, коли всі прощалися і бажали один одному здоров'я — переносив він їх чотири і всі різного кольору. На що сусідка по столу за вечерею не витримала і сказала, що надто він вміло всі двадцять чотири дні свою сутність приковував! Детальніше вона не пояснила, а тому поїхав він додому спантеличений своєю «сутністю», яку і сам би радий був розгадати. Та не вийшло!

Тепер, коли у майбутньому — як у найближчому, так і у далекому — ніяких санаторіїв не передбачалося, піклуватися про розмаїття чистого одягу взагалі не мало сенсу. Але «четвірка» — машина містка, а значить: обмежувати себе в об'ємі багажу не обов'язково. Це як дорожню сумку наповнити наполовину — потім несеш її і думаеш: «Що ж я ще покласти забув?» Та і крім того, з новими-то обстрілами, в лиху годину і впаде снаряд на будинок номер тридцять сім. Тоді вже точно все, що він з собою не візьме, попелом стане.

Три светри, дві пари штанів, чоботи резинові, оберемок шкарпеток — від шерстяних до літніх, шарф, брезентова рибацька куртка — не така тепла, як китайська, але водонепроникна. Все це легко до великої сумки умістилося. Але найперше він на дно сумки дві книжки з серванта поклав: Миколу Островського з доларами і «Війну та мир» з гривнями.

Завів машину. Поки мотор після довгого простою оживав, із залізної бочки через трубку хазяїн три каністри наповнив. Коли «четвірку» з сараю-гаража вигнав, з неба дощ закапав. Глянув Сергійович на небо, а дощ йому прямо в очі відкриті. І здалося йому, що дощ солоний. Адже і на губи краплі попали, і на язика. Ніби це слізози небесні, а не дощ. Ніби це небо за нього, за Сергійовича, плаче. Бо і небо не знає: чи повернеться він сюди? І якщо повернеться, то коли? І якщо повернеться, то чи застане все таким, яким покидає?

Під шум крапель оглянув Сергійович рідні стіни, дерева, паркани, оглянув свій маленький світ, у якому досі переживав свої негаразди і проблеми, переживав їх день за днем, ніч за ніччю. Все це — і дерева, і хвіртки, і двері, і вікна — захищало його раніше, як фортеця, як бронежилет. А він же думав, що навпаки, що це він захищає свій дім, свій двір, свій світ. Ні, помилявся. Тільки тепер, коли їхати треба, зрозумів він це.

Заглушив мотор — досить йому грітися. Ще треба причеп, що під стіною у гаражі вертикально стоїть, опустити і до машини приладнати. Потім вулики до дороги підготувати, льотки закрити, щоб бджоли на ходу не розлетілися. Один за одним перенести їх на причеп. Плівкою від дощу захистити і стяжними ремінцями підтягнути, закріпити. А ще важливо не забути десяток-другий банок з медом. Мед це ж також гроші, може, мед навіть більше спільногого з грошима має, ніж ковбаса чи одяг. І ковбаса, і одяг різними за ціною бувають, а мед, незалежно від того: гречаний він чи з різnotрав'я, свою ціну твердо тримає. Як долар.

Дощик не припинявся, але крапав він ненав'язливо, спокійно. І для дороги з бджолами було це добре. У спеку довелося б йому вночі їхати — адже бджоли від потрясінь нервують і тоді у вулицях температура підвищується. А якщо надто високо підвищується, то і запаряться вони до смерті. Особливо якщо і на вулиці жарко. А тут сама температура не більше десяти, і дощик, хоч і теплий, але все одно охолоджуючий. Загалом, складається все так, як для догори потрібно.

Біля будинку Пашки зупинив Сергійович машину. Ключ від своїх дверей заніс ворогу-приятелю. Але Пашка змусив гостя чаю з ним перед дорогою випити. Умовляв і чарку за безпечну дорогу підняті. Але Сергійович відмовився. Насамкінець умовив Пашка Сергійовича довезти його до початку своєї вулиці, до повороту на Каруселіно. Щоб провести його по-людськи. Куртку свою червону з білим хрестом на спині вдягнув. Правда, коли доїхали до повороту, вирішив Пашка, що він ще трохи далі з Сергійовичем проїде. Розлучитися ніяк не міг. Вниз до злому землі їхав Сергійович акуратно, все назад на причеп оглядаючись.

— Бензином запасся? — понюхавши повітря у салоні, спитав Пашка.

— Ага, — кивнув водій.

Перед підйомом зупинив Сергійович машину.

— Вилазь! Тобі ж по грязюці вертатися! — сказав Пашці.

Пашка зітхнув, подивився на дощове небо. Вийшов з машини неохоче. Сергійович теж вийшов. Зупинився перед Пашкою.

— Ти її пофарбуй або забрудни! — кивнув він на куртку. — А то точно підстрелять! Ти ж зараз єдина яскрава пляма по всіх усюдах!

Пашка подивився на свою куртку. Губи незадоволено стиснуті. Видно було, що подобається вона йому.

— Ну давай! — простягнув Сергійович руку.

У Пашки слізози на очах. Він спочатку праву руку підняв на зустріч руці Сергійовича. Ліва тут сама піднялася. І обнялися вони по-чоловічому, жорстко. Притислися один до одного і враз обійми послабили.

— Ти там тримайся, — Сергійович кивнув на село, яке тепер ніби зверху вниз на них своїми садами і городами дивилося. — У мене в кухні на підвіконні меду трилітровка. Тобі залишив. Ну, все! — суворо видихнув він і, не сказавши більше ні слова, сів за кермо «четвірки», і поїхала машина повільно брудною, мокрою ґрунтівкою, чвакаючи колесами. Потягла причеп з шістьма вуликами, мокрою плівкою від дощу покритими.

У дзеркалі заднього виду віддалявся білий хрест на червоній куртці Пашки. Ішов Пашка додому, схиливши голову чи то від туги самоти, що починалася, чи то акуратно вибираючи серед грязюки місце для кожного нового кроку.

## 32

Каруселіно лишилося позаду. Чи то живе, чи то мертвє. Двори ніби пусті, але на одному білизна випрана на вітрі полощеться.

Їхав Сергійович краєм села повільно, щоб бджіл на причепі не турбувати. Двірники по склу краплі дощу розмазують, скриплять, заколисують. Він позіхнув під їх музику, як раптом із-за старої автобусної зупинки на дорогу чоловік у камуфляжі вийшов і навів на машину, що наближалася, автомат.

Сергійович на гальма натиснув. До чоловіка ще метрів двадцять. Одразу сонливість вивітрилася. «Почалося», — подумав сумно і став чекати, коли камуфляжник до нього підійде. А той жестом руки наказав ближче під'їхати. Виконав Сергійович наказ. Відкрутив вниз скло дверцят.

— Звідки? Куди? — спитав чоловік з автоматом.

— З Малої Староградівки. Бджіл вивозжу, — Сергійович кивнув на причеп.

— А все решту вже вивіз? — камуфляжник посміхнувся.

— А нашо вивозити? Я потім назад, я ж тут живу. Може паспорт показати?

— Та знаю я тебе, нашо показувати? — махнув рукою мужик. — Просто поговорити нема з ким, — пожалівся він.

Оsmілів Сергійович.

— А не підкажеш, як мені тепер краще на Зайцево? — спитав.

— Їдь у напрямку Углегорська, але перед городом повернеш. Далі повз шахти і прямо, а там спитаеш! Тут із села один якраз вчора туди за пенсією поїхав! Якби ти знов, міг би у хвіст до нього пристройтися.

«Якби я знов — думав Сергійович, віддаляючись від Каруселі-на вже по асфальтовій дорозі. — Звідкіля ж тут знати? Я, може, позавчора ще не знов, що сьогодні пойду! А сьогодні не знаю, де завтра буду...»

Годину по тому вийшов він з-під дощу. Небо над головою посвітліло. Попереду терикони шахт намалювалися. Зупинив Сергійович машину. Підійшов до причепа. Вухо до вулика приклав. Стінка вулика тепла, тримтить від бджолиного гулу. Задумався Сергійович. Два дні бджолам у дорозі важко буде. Треба поспішити. Але ж швидко іхати також не можна. Та й асфальт хріновий. Три роки не латали.

Далі все-таки ледь швидше поїхав. Праворуч вздовж дороги безкінечні руїни якогось заводу потягнулися. Чи то сам зруйнувався, чи то від нинішньої війни йому дісталося. Ліворуч — іржаві остави теплиць.

«Ні, це не війна, — зрозумів Сергійович. — Це ще до війни похерили!»

Незабаром розруха придорожня закінчилася і ліворуч побачив пасічник церкву з білої цегли з синіми куполами. А за нею — озеро. На березі — чоловік з вудочкою. Озирнувся рибак на зелену «четвірку» з причепом, коли повз вона проїздila, і знову на поплавок свій погляд повернув.

Дивне відчуття виникло у Сергійовича: ніби він усередині кіно іде. Тобто все довкола нього не справжнє і раніше зняте, як хроніка, один він тут живий і не на плівці. Похитав головою, дурне відчуття відганяючи. І раптом інша думка, ще гірша за ту, попередню, вколола його боляче. Думка про те, що будильник він у будинку залишив. Вчора увечері завів і залишив. Значить, сьогодні-завтра він затихне. І не буде у будинку більше живого часу, поки не повернеться хазяїн, поки знову його не заведе.

А може, Пашка його заведе? Ні, сам він до цього не додумавтися! Йому головне — у календарі дні минулі викреслювати, йому годинник пофігу! А якщо йому подзвонити? Попросити? Але ж це щодня заводити треба! Ні, не буде він заради будильника до нього додому ходити! Навіть якщо пообіцяє! Звичайно, нерозумно це —

так про час турбуватися! Час він там роль грає, де є кому за ним слідкувати і від нього залежати. А якщо таких не лишається, то і час завмирає, зникає.

Ще одна церква, цього разу з червоної цегли, проїхала повз швидко і залишилася позаду. А попереду нова парочка териконів, один із них із зрізаною верхівкою. Пригадав він, як у клітях шахти спускався, як про небезпеку і безглупість своєї роботи думав. Адже інспекції проводити з безпеки праці треба було постійно, а яка у шахтах безпека праці? Ніяка! Але на кожному шахтоуправлінні годували, поїли, як гостя, як брата, прощалися, як з родичем дорогим. То ж кожна командирівка два смаки мала: гіркий і солодкий.

Всі один одного дурили й обнімали один одного. Дурили ніби вимушено, обнімали по хмільній доброті, а в очі зазирали при цьому із питанням, а іноді з явною загрозою. Ніби казали: «Ну ти ж нас не підставиш?»

Час збігав, дорога ледь то ліворуч, то праворуч відходила. П'ятиповерхівки то там, то там мелькали. Будинки приватні за сірими парканами ховалися. Іноді раптом будівля без вікон чи зварище на місці будинку. Але ж не роздивлявся на ходу всяку руйну, від керма відволікаючись. Краєм ока помітив, ну і хай. І машин тепер тут на дорозі вистачає! Правда, машини всі бідні, як у нього. Іномарок близькучих, які до війни літали, підрізаючи всіх і кожного, не видно.

Сутеніло, коли машини, які їхали попереду, засвітилися стоп-фарами, пригальмували. Він теж на педаль гальм натиснув. Ще метрів сто проїхав і побачив, що попереду пірамідки бетонні жовтим пофарбовані, смугу звужують. Тому і їдуть далі всі дуже обережно, нема бажання об пірамідки подряпатися. Їхав і він обережно, може зі швидкістю пішохода, що поспішає, уважно під колеса дивлячись. Краєм ока помітив чоловіків у камуфляжі з автоматами. І один із них уважно на його «четвірку» і на причеп з вуликами подивився, після чого «говорилку» рації до рота піdnіc.

Не сподобалося це Сергійовичу, затримав він погляд у дзеркалі заднього виду на озброєній автоматах компанії. Здалося, що вслід його машині дивляться. Неприємні передчуття виправ-

далися хвилин за десять, коли ще один камуфляжник з автоматом на грудях жестом руки дав наказ Сергійовичу з'їжджати у відокремлену угору бетонними блоками кишеню. Потім підійшов, дверцята сам відкрив і до салону заглянув.

— Куди ідемо? — спитав сухо.

Втому від дороги і страх не давали Сергійовичу швидко зосередитися.

— Бджіл везу, — заговорив він невпевнено.

— Куди везеш?

— На Україну.

— А нащо там твої бджоли? — чоловік озирнувся на причіп. — Там що, своїх нема?

— Я з сірої зони, з Малої Староградівки, — почав нарешті Сергійович чіткіше пояснювати. — Стріляють у нас. Якщо я бджіл вдома випущу, вони через стрільбу можуть полетіти. Втрачу я їх...

— А! — посміхнувся камуфляжник, ніби щось дійсно нове дізвався. — Значить, бджоли вибухів бояться? Цікаво! А документи у тебе є?

— Є! — Сергійович поліз до внутрішньої кишені куртки.

— Ні, мені не треба! Я ж бачу, що ти наш. Це там «украм» покажеш! Хоча з бджолами можуть і не пропустити. У тебе на бджіл документи є?

Сергійович розгубився.

— Ні, а що, треба?

Мужик знизвав плечима.

— Цигарочки не буде?

— Не палю.

— Ну ѹть. Може ще сьогодні встигнеш! — миролюбно завершив бесіду чоловік з автоматом.

З полегшенням Сергійович завів мотор і повернувся до звужененої бетонними пірамідками «колію». Скоро пірамідки закінчилися, а через кілометр-півтора увіткнувся він у чергу машин. Поряд з машинами стояли люди, де по двоє, де по п'ятеро. Зазирали вперед, розмовляли.

— Це що, черга на виїзд? — спитав він, як підійшов до водія «Таврії», яка попереду стояла. Той повернувся, палив біля машини.

— Так, ця на виїзд, а потім друга на в'їзд.

Пояснив йому чоловік усі деталі стояння у черзі, пояснив, як проходять перевірку документів і митницю. І про пільгову чергу розказав.

— А інвалідів другої групи до пільгової пускають? — Очі Сергійовича загорілися.

— Мабуть, — замислено видихнув той. — Усяких інвалідів пускають. Спробуй!

Повернувся Сергійович за кермо, об'їхав чергу і метрів за триста пристав до іншої, коротшої, пільгової.

— Що за товар веземо? — спитали «днінеерівські» митники, два кругловидих хлопці з червоними чи то від горілки, чи то від недосипу очима.

— Товарів нема. Бджіл везу.

— А окрім бджіл там у вуликах у тебе точно нічого? — один хитро примружився.

— Можете подивитися!

— А ми і подивимося! — твердо сказав той, що примружився, і відійшли вони до причепа.

— То що, ремені знімати? — уїдливо спитав втомлений доро-гою Сергійович. — Чи вухо притулите?

Один дійсно приклав вухо до вулика, прислухався.

— Гудуть, сволота! — сказав і озирнувся на напарника.

— Ти кожен послухай! Може, там у трьох бджоли, а у трьох контрабанда?

Обійшов перший всі шість вуликів, до кожного прислухався. На тому і залишили Сергійовича у спокої. Паспортний контроль тривав хвилин десять. Забрав його паспорт сидячий за віконечком чоловік у камуфляжі, став з нього у комп'ютер щось перепи-сувати. Потім пішов з паспортом у руках, довелося Сергійовичу кілька хвилин понервувати. Проте даремно він нервував — по-

вернули його паспорт. І не можна сказати, що особливо вороже чи навпаки — привітно. Просто опустила рука у камуфляжі паспорт Сергійовича на робоче підвіконня віконечка. І вже не дивився на нього служивий, а дивився на тих, хто за Сергійовичем у черзі стояв. Українські солдати на нульовому блокпосту перезирнулися, як причеп із вуликами побачили.

— Що це ви всі бджіл вивозите? — спитав один Сергійович.

— Чому всі? — здивувався той. — Я один вивожу!

— Ви у нас сьогодні п'ятирічні з бджолами! — сказав солдат. — Тільки в інших вуликів більше було!

— Ну, може, вони здорові, а я — інвалід другої групи! — відповів Сергійович. — Силікоз у мене, шахтарський кашель, — і він натужився, закашляв старанно, хоча кашель був не дуже переконливий, йому навіть самому стало за свій кашель незручно.

— Добре, знаю я, що таке силікоз! Сам із Каютова! Пропуск давайте!

Слово «пропуск» пропустив Сергійович повз вуха тому, що пригадалося миттєво, що проїздив Каютовоого дорогою. І назва йому сподобалася, і терикон він десь там бачив, і вежу шахтового стовбура поруч.

— Пропуск! — повторив солдат.

Цього разу Сергійович солдата почув і занервував. Від нервів закашлявся він сильніше і тут вже у кашлі його силікоз зазвучав, ніби хотів самому Сергійовичу довести свою присутність.

— Я ж не там живу, — перечекавши приступ кашлю задріботів Сергійович. — Я ж із сірої зони. Мала Староградівка, біля Каруселіна.

Солдат подивився на пасічника сумніваючись. Перевів погляд на напарника. Простягнув йому паспорт. Той погортав документ, знайшов печатку з пропискою. Рацію до рота підніс.

— Ваня, перевір Малу Староградівку Донецької! — сказав він у чорну мильницю рації. І тут же подивився на пасічника. — А чому ви через ОРДЛО заїжджаєте?

- Так ваш же мені Петро порадив! Сказав, що безпечніше!
- Ну так, безпечніше! — хмикнув перший солдат.
- Який ще «наш Петро»? — зацікавився раптом другий.
- Ну з вашої армії, з української, він до мене через поле у гості ходить!
- А прізвище його як?
- Не знаю, з Хмельницького він...
- Він що, сам до вас у сіру зону ходить?
- Так, сам. Ще телефон мій носив до себе заряджати і свій номер залишив.

Суворий солдат забрав у Сергійовича мобільник і пішов, забравши з собою і паспорт пасічника. Другий солдат наказав заїхати у бетонний карман, щоб звільнити місце для наступної машини.

Настрій Сергійовича зіпсувався. А у голові ніби потемніло, і тільки у цей момент зрозумів він і відчув, що настав вечір, глибокий вечір. Маленькі вікна дивного військового автофургона світилися жовтуватим світлом. Сам майданчик блокпоста був освітлений фарами машин, що стояли у черзі, і порахувати ці машини було неможливо: їх освітлена фарами низка змієм вилася у далечінь, ту далечінь, з якої і він сам приїхав.

Сергійович підійшов до бджіл. Приклав вухо до найближчого вулика. Гудіння бджіл здалося йому втомленим, приреченим. Нервово озирнувся він у той бік, куди пішов військовий, і побачив його. Ішов той до нього втомленим, не твердим кроком. Підійшовши протягнув паспорт з мобільником.

— Їдьте, — сказав. — А той папрець на наступному посту покажете!

Сховав Сергійович у карман куртки і паспорт, і телефон, і папрець, згорнув учтевро, щоб не зім'явся і не розтріпався.

— Дякую! — сказав і пошукав поглядом другого солдата, щоб з ним попрощатися. Але не знайшов.

На узбіччі зустрічної смуги машини стояли з вимкненими фарами. Поруч із ними бродили, перемовлялися тихо люди. Хтось говорив

рив по мобільному. А він, Сергійович, акуратно, без розгону, їхав своєю смugoю, залишаючи всіх цих поставлених війною у нову чергу мандрівників, позаду. Хвилин за десять машини на узбіччі зустрічки скінчилися і перед ним лежала повністю вільна дорога, освітлена близjnім світлом його «четвірки». Назустріч ніхто уже не їхав, та і у дзеркалі заднього виду фар попутних машин не спостерігалося. Сергійович перемкнув світло на дальній, і відчув дивне і майже радісне хвилювання. Ніби він вирвався зовсім молодим на волю, на свободу, у життя, кордонів і небезпек якого він ще не знає.

Розуміючи всю оманливість і невиправданість цього юнацького, майже радісного хвилювання, він все-таки черпав з нього заспокоєння і віру у те, що все буде добре. Залишилися позаду і «дeneerівці», і українські військові. Залишився позаду гуркітдалекої і близької канонади. Залишилася позаду війна, у якій він не брав участі, а просто виявився її жителем. Жителем війни. Долі такій не позаздриш, але для людини вона більш терпима, ніж для бджіл. Не було б бджіл, він би і не поїхав нікуди, пожалів би Пашку, не покинув би його самого. Але бджоли, вони ж взагалі не розуміють, що таке війна! Бджоли не можуть переключатися з миру на війну, з війни на мир, як люди. Бджоли, хоч і літають, а більше п'яти кілометрів не пролетять, а значить, безсилі вони у всьому, окрім свого головного діла, для якого вони природою і Богом призначенні, для медозбору. Ось чому він і їде, везе їх. Везе їх туди, де тихо, де повітря сповнюється поступово солодкавістю трав, що розцвітають, де хор цих трав скоро буде підтриманий хором квітучих вишень, яблунь, абрикосів і акацій.

Позіхнув Сергійович і ненароком на спідометр глянув. Знизив швидкість. На наступному блокпості його притримали хвилини три, не більше. Тільки паспорт та папірець, який йому раніше видали, подивилися. Потім ще двічі зупинявся, як бачив попере-джуvalьні знаки підвищеного дорожнього контролю. Там також все рівно пройшло. І вже години за дві фари вихопили на узбіччі дороги великий знак «Ви в'їжджаєте до Запорозької області».

Ніби і нічого такого особливо радісного у цих словах не було, не обіцяли вони і виконання якоїсь потаємної дитячої мрії, але як залишився цей дорожній напис позаду, виступили на очах у Сергійовича слези і з плечей ніби камінь звалився. Зісковзнув поглядом на спідометр, знову на педаль гальм натиснув. «Не поспішай!» — сказав сам собі і вдивлявся втомленим поглядом у гарно освітлену дальнім світлом фар спустілу дорогу, обабіч якої росли однакові абрикосові дерева — звичайні супутники південноукраїнських водіїв, біля яких місяці за два-три зупинятимуться до рогою додому всі, кому не лінь, всі, у кого для діток гостинців немає. Зупинятимуться і збиратимуть з трави достиглі оранжеві абрикоси — три в пакет чи картонний ящик — один до рота.

### 33

Тепле і яскраве ранкове сонце заповнило собою салон «четвірки», у якій, сидячи за кермом, заснув уночі Сергійович, з'їхавши на узбіччя. Якби не сонце, він би ще спав, незважаючи на незручності, адже відхилив спинку сидіння не до кінця. Повз прогуркотіла вантажівка, за нею слідом автобус. Вони і розбудили Сергійовича повністю. Виліз він назовні, роздивився. Поля та дорога, нічого більше. Вилив у бак каністру бензину. Розім'яв зімлілий зі сну поперек міцними пальцями. Озирнувся на причеп і одразу ж — за кермо. Погнала його совість далі у дорогу.

За півгодини дорожній вказівник запропонував вибір: ліворуч — на Мелітополь, прямо — на Веселе. Напрямок на Веселе сподобався йому не тільки назвою. Фури і вантажівки попереду вже блимали поворотниками, показуючи, що їм на Мелітополь треба. А раз їм усім на Мелітополь, то йому вже точно прямо дорога. Після розвилки назустріч віз, запряжений сірою конякою, трапився. На возі чоловік, а за його спиною три молочних бідони. Посміхнувся Сергійович. Зрозумів, що правильну дорогу обрав.

Став він уважніше до полів придивлятися. То на одній стороні, то на іншій за полями дахи будинків сільських мелькали. Ліворуч здалеку купол церкви блиснув. Ось воно, життя у всій його красі, розміреності і стабільності, у його спокої, його неквалівості!

Праворуч на горизонті за полем лісок визирнув. А тут якраз і на ґрунтівку з'їзд. Звернув на неї Сергійович і затремтіла машина, зменшивши швидкість вимагаючи. Суха ґрунтівка, вона тверда, найменший горбок машину підкидає.

Лісок, коли Сергійович до нього дістався, виявився доглянутим і для пікніків облаштованим. Тут і грубо збитий стіл із двома лавками, у землю вкопаними, поруч — яма для сміття. Кострище широке. Поряд сосни та берізки. А трохи далі — кілька міцних дубів.

Місце йому сподобалося. Проїхав він трохи далі, залишив стіл для пікніків позаду. Машину під найближчим дубом поставив. Поспішив до причепа. Приклав вухо до вулика.

— Зараз, потерпіть ще трошки! — прошепотів. Зняв з вуликів ремені для стяжки, плівку стягнув. Відсунув крайній вулик від сусіднього, щоб можна було його з двох боків руками захопити. Вдихнув на повні груди повітря, відірвав вулик від днища, та так і закляк на якусь мить, якої вистачило Сергійовичу, щоб зрозуміти — не зможе він цей вулик нікуди перенести. Пішла кудись сила з рук, ключиці ломить, плечі болять. поставив вулик на місце, але поставив м'яко, не впустив.

«Добре, — подумав. — Треба передихнути. Може, з другої спроби вийде!» Пройшовся ліском, помічаючи сухі, годні для багаття соснові і березові гілки. Думав дістати одразу з багажника залізну триногу з гачком для чайника, та і сам похідний чайник також, але думки знову на бджіл переключилися. Треба ж спочатку вулики з причепа зняти. Тільки не впоратися йому самому. Допомога стороння потрібна!

Від'єднав він причіп, з багажника двадцятилітрову пластикову каністру для води витягнув та на заднє сидіння поклав. Сів за кермо і назад до асфальту поїхав. Виїхавши на дорогу, проїхав

Сергійович у зворотному напрямку пару кілометрів, поки не блиснули вдалині вже помічені раніше купола церкви. Дорогу до церкви він знайшов швидко. І не ґрунтова вона виявилася, а гарна, асфальтова. Звернув на неї Сергійович.

Як і думав, привела його дорога до села, тільки заходила вона у село ніби з неправильного кінця, бо першим зустрічало тих, хто в'їздив, кладовище, за ним вже церква стояла і тільки за церквою починалися будинки з їх садами і городами. Вигляд десяти свіжих, вкритих вінками та квітами могил, наштовхнув Сергійовича на думку про те, що або село тут велике, або помирають у ньому часто.

За кілька хвилин увіtkнулася дорога-вулиця у маленьку, округлу площу. Прямо перед ним добротна одноповерхова будівля з білої цегли з'явилася. Із вивіскою «У Наді». Праворуч від магазинчика на лавці під піддашком автобусної зупинки двоє мужиків сиділо. Ще праворуч вуличка починалася, тільки асфальт на ній на сир «російський» схожий був — весь у дрібних дірках та ямках. Припаркувався Сергійович між зупинкою і магазинчиком. Закрив машину. До мужиків підійшов.

— Здорові були! — звернув на себе їх увагу, побачив, що у кожного в руці по відкритій пляшці пива.

— Ну, здоров був! — відповів один.

— Допомога треба. Вулики з причепа зняти, — пояснив. — Я тут недалеко, по той бік траси. Медом заплачу.

Той, що у відповідь привітався, кивнув головою, що ні.

— Не допоможемо.

— Що, на автобус чекаєте? — поцікавився Сергійович просто так, щоб розмову підтримати.

Сподівався, що як розбалакається з ними, то і привітніші вони стануть.

— Ні, товариша чекаємо. Автобус з району тільки увечері буде.

— Я вас туди відвіз би і назад! По кіло меду кожному!

Другий, мовчазний, утомлено підняв на Сергійовича байдужий погляд. Підніс до рота пляшку пива, зробив пару ковтків, очей з чужинця не зводячи.

— До рідні приїхав, чи що? — спитав перший, глянувши на номерний знак машини.

— Ні.

— А що, біженець? — продовжував допитуватися перший.

— Чого я біженець? Я з сірої зони приїхав, бджолам від обстрілів відпочинок дати!

— До нас тут троє біженців приїздили, — отямився раптом другий. Голос його тонким виявився, як у школяра. І до обличчя його, вітрами і сонцем загартованого і часом сільського життя «пойденого», не пасував цей голос зовсім. — Терпіли їх, поки красти не почали. А тоді менти їх забрали і повезли кудись!

— Та я ж не біженець, я тимчасово, — сказав Сергійович і стало йому якось неприємно на душі.

«Чому я виправдовуюся?» — подумав. І, змінивши тон на сухий діловий, спитав:

— А що у вас тут з водою? Колонка є?

— Нє-а, — відповів балакучий мужик. — Он, у магазині попроси!

Кивнув мужикам мовчки, взяв з машини пластикову каністру і у магазинчик зайдов. Там усе, як у сільських продуктових. Хліб, бакалія, холодильник зі скляними дверцятами, а у ньому на полицях масло, сир, ковбаса. За прилавком жінка кругловида у хустці. На ньому погляд зупинила. Погляд спокійний, не запитальний.

— Це ви — Надя? — вирвалося у Сергійовича незграбно.

— Надя померла, чоловік її тепер хазяїн. А я тут продавчиня.

— А-а! Вибачте, — Сергійович важко зітхнув. — А води у вас набрати можна? — підняв рукою каністру, показуючи, що на увазі має.

— Можна набрати, а можна і купити, — добродушно відповіла вона.

Узяла каністру, зникла у підсобці. А він оглянув спокійно товари на прилавку під склом, і далі, на полиці подивився, де рибні і м'ясні консерви стояли.

Мед серед товару видивлявся. Просто так, за звичкою. Ціни на баночках і банках з медом зазвичай додавали йому самовпевнен-

ності. На відміну від звичайних покупців, подобалося йому, коли з'ясовувалося, що ціна на магазинний мед вгору пішла. Проте меду він тут не побачив. Повернулася з підсобки продавчиня, обійшла прилавок, у зал вийшла і каністру з водою на підлогу перед ним поставила.

— Пити можна відразу, — кивнула на каністру. — Вода у нас артезіанська, зі свердловини.

— Дякую! — сказав Сергійович. — Дивні у вас тут мужики, — вирвалося раптом у нього і повернувся він на мить у бік вхідних дверей. — Попросив їх допомогти, а вони не хочуть! Сидять собі і пиво п'ють!

— Ці, що на зупинці? — уточнила продавчиня.

Він кивнув.

— Знайшов кого просити, — незлобно усміхнулася. — Ім би тільки пляшку горілки увечері та пива зрання. Ото і весь їх інтерес!

— А може знаєте кого, хто б допоміг? Може, хто тут по сусідству живе?

— А що треба?

— Я вулики привіз, тут, кілометрів за шість місце знайшов по той бік траси, біля лісочку. А сам їх з причепа зняти не можу. Хоча б удвох. Я б медом розрахувався.

— Меду у нас нема, — вона оглянула замислено своє хазяйство. — Пасічник є один, то він свій мед аж в Одесу возить. Там, каже, торгувати вигідніше. А якщо я тобі допоможу? Скільки меду даси?

Найменше очікував Сергійович такого повороту у розмові. Заворушив сухими губами, ніби якусь суму в умі вираховував.

— Та я вам і три кіло дам! — випалив несподівано. — І сам привезу вас, і назад відвезу! Можу до закриття магазину почекати!

— Навіщо чекати? — Жінка знизала плечима. Хустку квітчасту, на потилиці зав'язану так, щоб волосся русяве сховати, руками поправила. — Краще зараз мотнутися, поки автобус з району не прийшов. До автобуса покупців все одно не буде!

Їхали вони мовчки, і якось дивно Сергійовичу було від того, що поряд на пасажирському сидінні жінка сидить. Практично не

знайома, приємна, кругловида, з очима чи то сірими, чи то сіро-блакитними. У куртці довгій, до колін, як пальто. У хустці, яку вона, перед тим, як у машину сісти, по-іншому на голову перев'язала. І перестала від цього на продавчиню бути схожа.

— А звати вас як? — спитав Сергійович невпевнено.

— Галя.

— Я — Сергій. Ми зараз швиденько впораємося. Раз-два, і назад!

Коли перший вулик з причепа удвох зняли, здивувався Сергійович її фізичній силі. Видався йому вулик пушинкою, а означало це, що головну вагу бджолиного дому із усіма його мешканцями Галя на себе взяла. Віднесли вулик метрів на двадцять від машини. Поставили на вибране Сергійовичем місце. Так само легко і решту вуликів з причепа зняли. І розставили, як шахи на дощі: три біжче до лісу, відстань між ними по два метри, а три інші від першого ряду на пару метрів попереду, тільки не рядочком один в один, а ніби між вуликами заднього ряду. Щоб усі бджоли схожий виднокіл мали. Дістав з багажника Сергійович дві літровки з медом.

— Тут якраз три кіло буде! — кивнув їй на банки. Замислено примружився. — А може, на продаж візьмете? — спитав несподівано. — У мене ще є!

— Ну, — нерішуче сказала вона і замовкла на мить. — Так, щоб і тобі добре було... Давай я тобі за мед продуктами дам! Тобі ж тут харчуватися треба?

Він кивнув.

— А по якій ціні мед рахуватимете? — спитав.

— По сімдесят гривень за кіло підійде? — запропонувала Галя.

— Ага, — погодився Сергійович. — А візьмете скільки?

— Ну для початку кілограмів десять, а далі — як піде!

Уже як повернувся вдруге із села, у центрі якого магазинчик «У Наді» стояв, наївшись хліба з ковбасою і напившись артезіанської води, пригадував Сергійович цей день, що відраховував свої останні години, із теплом і спокоєм. От і сам обмін меду на продукти потішив його. Не міг він на всю визначену за мед суму їжі

вибрата. І сказала йому тоді Галя, що тепер у нього у магазині, як у банку, «кредит відкрито», тобто гроші лежать! П'ятсот шістдесят гривень, які можна у будь-який день продуктами отримати! Такий кредит — це все одно, що ключ від холодильника! Незвичне, а точніше — забуте відчуття стабільності охопило його і відігнало відому, яка вже кілька разів особливою важкістю на плечі лягала. Сидів він, все ще чуючи у голові відлуння бджолиного дзижчання! Півгодини, не менше, провів він біля вуликів, сідаючи прямо на траву, і прикипівши поглядом то до одного льотка, то до іншого, спостерігаючи, як бджоли назовні вибираються, як роздиваються, як літають потроху, одночасно заспокоюються після тривалої і болісної для них дороги, як нове своє місце розташування вивчають.

Їх дзижчання цього дня ніби змінилося, ніби трохи тихшим стало. Точно так, як серце людське після бігу стукає, як божевільне, а потім, коли той, хто біжить, зупинився та присів, удари його до нормального, не пришвидшеного ритму повертаються. Темінь з неба опустилася на Сергійовича, на вулики, на лісок. Густа і трохи волога темінь. Запалив Сергійович під заливкою триногою багаттячко. Повісив на гак чайник з водою. Вирішив перед сном чаю випити.

А спати у першу після приїзду ніч у машині влаштувався. Дарма, що там, у багажнику, намет лежить. Але він іншими речами завалений. Він його завтра поставить, вранці. А цю ніч ніби у дозорі ще перебуде. Спинка сидіння у нього низько опускається, якраз на сидіння заднє лягає. Засне він легко — з такою-то втому за плечима й не заснути?

Солодке для вух дзижчання бджіл заповнювало довкола звуковий простір. Під сонячним промінням снилося Сергійовичу, ніби лежить він у саду на вуликах, на соломці поверх бджолиних будиночків постеленій. Спить і набирається від бджіл енергії і

сили такої, що потім хоч будинок сам будуй чи ставок лопатою копай! Снилося йому, що спить він солодко і чуйно, і невідривно від своїх медоносних підопічних!

Але коли сторонні дотики його ніс потривожили, замість того, щоб руку до обличчя піднести, відкрив він очі і прокинувся. Надто вже легко тонка оболонка ослабленого під сонячним промінням сну назовні прорвалася, як курча із яйця у новий день його випустивши. І побачив він у себе на носі бджілку. Утомлену, нерухому. Придивився краще і зрозумів, що не бджілка-працівниця на носі у нього примостилася, а трутень. Очі у трутня величезні, і бачить він краще, ніж звичайні бджоли, та тільки своє він бачить.

Змахнув рукою Сергійович трутня з носа — той на траву впав. Озирнувся потім навсібіч, у думках вchorашній вечір із сьогоднішнім ранком воедино складаючи. «Складалися» вони непросто, але все-таки, коли всівся він на землі, зрозумів, що у спальному мішку біля вуликів на траві прокинувся. Тут же, хоч і туманно, але пригадалося, як ще вночі з машини вилазив, потираючи поперек, що розболівся, як витягав з багажника спальний мішок. Як через це довелося і намет дістати, бо мішок під ним лежав.

Вибрався Сергійович з мішка, скрутів його і на землі залишив. А потім встановив намет якраз між вуликами і причепом. Спальний мішок у рулон скрутів і всередину поклав. З бардачка машини у намет картонну іконку Миколая Чудотворця приніс. Місце для неї у лівому кутку визначив і там же перед картонкою божественною баночку зі свічкою поставив. Після того багаття розклав і чайник з водою над ним підвісив.

Снідав Сергійович повільно. Під срібну музику бджіл. Батон і ковбасу, на мед у Галі обміняні, порізав грубо: щоб приемніше і важче жувати було. І жував він товстий м'який бутерброд з незвичною легкістю, жував і думав, що почалося в нього тепер нове життя, мирне і весняне, під сонцем і деревами, недалеко від не злих, а іноді і привітних людей, і зовсім поруч зі своїми бджолами, які ось і зараз, поки він жує, працюють. На нього працюють. І нічого особ-

ливого натомість не просять. Тільки любові й акуратності. А у нього і любові для них вистачає, і знань з досвідом, і, а як же без того, акуратності! Акуратності у нього, можливо, більше, ніж у інших пасічників. Бо переживав він за своїх бджіл усю зиму, від війни їх оберігав, від вибухових шумів, від холоду. І подумки оберігав, і у дійсності, яка, насправді, від нього особливо і не залежала.

Поснідавши, витягнув він усе із багажного відділення своєї «четвірки». Прямо на землі під відкритими, до неба перекинутими задніми дверцятами машини розклав. Узявся повільно дорожні по житки сортувати. Сумку з кухонним начинням до намету відніс. Літрові і півлітрові банки з медом рядами на траві виставив і порахував. Ніби і немало солодкої валюти він з собою узяв, якщо у кілограмами переводити. А от якщо у гроші, то не так вже й багато.

І це за умови, що йому за мед грошима платити будуть, а не ковбасою і хлібом. Але потім подумав, що все у нього насправді чудово і набагато краще, ніж могло бути, і що причин для занепокоєння немає. Адже весна у розпалі, опаленням землі сонце займається, і платити йому за тепло не треба. Ну а бджоли, зрозуміло, місцевість вивчають, маршрути своїх польотів засвоюють і тепер не матимуть вони ніяких турбот, окрім як на роботу літати!

Пізніше виникло у Сергійовича бажання знову у село навідатись, він спочатку навіть список для закупівлі склав, думав кроп різних по кіограму узяти, щоб каші у казанку варити. Але потім запідозрив він сам себе у тому, що не продукти йому потрібні, а продавчиню побачити хочеться. І для більшого спротиву своїм бажанням порахував він, скільки бензину на таку поїздку піде! Сума, звичайно, копійчана вийшла, але ж за бензин на заправці медом не заплатиш! І відмовився Сергійович від необов'язкової поїздки. Вирішив її на завтра перенести, коли він вже і сир, і ковбасу доїсть, коли дійсно хліба свіжого захочеться!

Заспокоївся і навіть зрадів тому, що на завтрашній день план з'явився, розстелив Сергійович біля близького вулика старе ліжко-ве покривало, під яким завжди речі у багажнику від чужого ока хо-

вав. Приліг на нього і задрімав. Увечері, коли сутінки небо на землю опустили, окрім бджолиного дзижчання у звуковому оточенні Сергійовича інший шум з'явився. І шум цей потроху наростиав, голоснішим стаючи, поки не змусив Сергійовича на ноги стати. За деревами, там, де дорога лежала, якою він до цього затишного закутку приїхав, замелькав яскравий жовток мотоциклетної фари.

Насупився Сергійович. Близче до вогнища підійшов, де на траві сокира похідна лежала. Мало хто у темноті тут їздити може. А фара вже разом із польовою дорогою лісок обігнула і прямо на пасіку Сергійовича, на палатку і весь його «літній табір» світила. І торохтіння мотора перекрило своїм шумом дзижчання бджіл.

Коли світло її, тієї фари, до Сергійовича дотяглося, швидкими кроками вийшов він із зони видимості. Тут раптом і фара згасла, і мотор заглух, і у тиші, що виникла, голос Галі з магазину прозвучав.

— Серьожа! Ти тут?

— Ну так, — сказав він, підходячи і незграбно ховаючи за спиною сокиру.

Багаття горіло і у його розсіяному світлі було видно, що опустила Галя біля ніг сумку.

— Я тобі картоплі підвезла! Ти ж, мабуть, всухом'ятку харчувешся!

— Дякую! — у голосі Сергійовича прозвучала здивована вдячність. — Не чекав. Нікого зараз не чекав...

Перестелив він старе покривало до вогню близче. Усілися вони удвох. Галя з сумки загорнути у стару куртку каструлю дістала, вивільнила її і Сергійовичу передала.

— Там ложка прямо усередині! — сказала.

Зняв Сергійович з алюмінієвої каструльки кришку, знайшов ложку і став нею гарячу варену, щедро змазану маслом картоплю черпати. Їв жадібно і водночас про доброту Галі думав, про її турботу, що змусила її після роботи гарячу їжу йому привезти.

— А ти що, сама живеш?

— Ага, — відповіла вона, не зводячи очей з вогнища.

— І чоловіка нема?

— Був, а тепер нема. Помер.

«Добре», — подумав Сергійович, але не сказав. А потім навіть за таку думку соромно стало, і він глянув на жінку, що сиділа поруч, ніби перевіряючи: а чи не почула вона його думку?

Помовчали вони хвилини зо три.

— Як у магазині? — спитав він.

— Як завжди, — вона знизала плечима. — Хліба всім не вистачає, а ковбасу стали менше брати. Подорожчала вона.

— А чому хліба не вистачає? — поцікавився Сергійович. — Армія забирає?

— Ні, беремо мало! Щоб не викидати залишки. Хай краще тим, хто пізно прийшов, не вистачить!

— Ну так, — погодився він. — По хліб треба вранці ходити...

— Це раніше вранці ходили... Ну і бабці — вони вранці приходять. Вони увесь хліб і забирають! Їм ковбаса не потрібна!

Наступнатиша тривала довше і не хотілося Сергійовичу її порушувати. Бо до хрусткої ненав'язливої музики багаття додався ледве чутний хор бджолиних крилець, що від вуликів долинав. І так затишно через це стало Сергійовичу, що не наважився він ні словами, ні навіть пошепки звернути на цю музику увагу своєї несподіваної, але турботливої гості. Але вона, здавалося, мовчала із задоволенням. А значить, не могла не чути цієї музики. Навіть якщо і про щось своє думала.

Після трьох привезених на моторолері простеньких, але теплих вечерь, з яких остання особливо зворушила Сергійовича, який зам'ясом виголодався, пишними паровими індичими котлетами, сказала Гая, що наступну задуману вечерю вона не привезе. Не тому, що не хоче і клопітно це — у темноті на моторолері трасою до ньо-

го їздити, а тому, що неможливо на моторолері задуману страву без втрат до Сергійовича довезти. Зрозумів Сергійович, про що мова тільки тоді, коли з її вуст солодке слово «борщ» вилетіло.

Вони звично на ряднині біля вогню сиділи. Вона мовчала, а він макарони з котлетами поглинав, коли завела Галя розмову про наступну вечерю. І голос її так красиво у напівтемряві звучав, ніби окремо від неї, ніби сам по собі, як у казці якісь. І прислухався до нього Сергійович, як до музики, поки слово «борщ» не прозвучало, і тоді вже «музика» стала мовою.

— Ну то не треба, — проговорив він, думаючи, що виправдовується Галя за те, що не приїде завтра і не нагодує його.

— Я не про те, — пом'якшила вона голос, ніби став у цей момент її співрозмовник дитиною, з якою ніжніше говорити треба. — Я думала, може ти сам до мене приїдеш? Сусіди телятко забили, я вже лопатку у них купила. Буду його за всіма правилами варити, з квасолею, на маленькому вогні томити, вибіжу пару разів з магазину перевірити...

— А чому ні? — по-простому видихнув Сергійович, і посмішка засяяла на його обличчі.

Дочекалася Галя, поки він макарони з котлетами доїв. Зібралася непоспішаючи. Торохкотіння моторолера затихло вдалині. Вогнище згасало. Підтримувати його Сергійович не став. Заліз у намет, у спальний мішок, та і заснув одразу.

Наступного вечора, раніше, ніж домовлялися, приїхав він у село. Приїхав, прихопивши з собою мобільник, що розрядився, і зарядку.

Магазинчик відкритий був, у двох його загратованих вікнах світло по-домашньому горіло.

Залишив машину на звичному місці між магазинчиком і автобусною зупинкою, зайшов він у заклад торгівлі. Галя якраз двох жінок обслуговувала. Обидві у пальто, тільки у однієї пальто було коротким, а в другої — довшим.

— То якої вам: «Єврейської» чи «Брусиливської»? — поквапила вона покупців.

— Ну тієї, що свіжіша, тільки щоб нежирна була! — відповіла одна.

— А він що, справді «антиалкогольний»? — спитала друга про щось, чого Сергійовичу не було ні видно, ні зрозуміло.

— Ну так! З молодою кропивою! — завірила її Галя.

— Я візьму баночку!

— Пакет треба? — спитала Галя.

— Hi, сумка є!

Склали жінки покупки у сумки з тканини. І пішли.

— Ой, а ти рано щось! — Галя помітила Сергійовича.

— Та робити ж нема чого, у бджіл все до ладу.

Погляд його ковзнув по прилавку і зупинився на півлітрових баночках з медом, рівненько праворуч від Галі поверх прилавка вистроєних. Цінник, наклеєний на одну, повідомляв, що це «Мед антиалкогольний. 76 гривень». Придивився Сергійович до меду, побачив у ньому зелені крупинки.

— А це що? — спитав. — Хтось іще здав на продаж?

— Це твій! — Галя посміхнулася. — Я його тільки до продажу підготувала. Додала до нього ошпареного листя молодої кропиви. Ну, щоб привабливіше...

— А чому «антиалкогольний»? — здивувався пасічник.

— Я ж кажу — для привабливості! Я книжку купила нещодавно: «Як правильно продавати». Багато чого навчилася! Хочеш почитати?

— Hi, — мотнув головою Сергійович. — Мені продавати не подобається.

— Ясне діло! — з розумінням кивнула Галя. — Ну а мені без цього не вижити. Так там різні правила у книжці, й одне з них: «Не продавайте товар, як просто товар. Продавайте його як те, що люди хочуть купити!» Тобто треба товару нові якості придумувати, щоб у покупця цікавість до нього посилювалася. Наприклад, щоб ковбасу не тільки як ковбасу купували, але і як особливий сорт ковбаси для схуднення. Розумієш?

— Я в торгівлі не працював, — відмовився ввічливо Сергійович продовжувати розмову на цю тему. Хоча питання у нього тут же виникло про ціну на його мед. Дорогувато йому здалося. Але ж її, Галі, видніше, яку ціну ставити!

— Давай я тебе додому проведу, а ти там посидиш, відпочинеш, доки я не прийду. Можеш телевізор подивитися! — запропонувала продавчина.

Відвела вона його до себе додому, недалеко. Двері відкрила. Світло у коридорі засвітила і назад на роботу побігла.

Залишений сам у чужому домі, Сергійович завмер на хвилинку, прислухаючись до шумів, до будинку самого прислухаючись. Потім роззувся і до вітальні пройшов. Велика квадратна кімната, у якій він одразу світло увімкнув, відлякала його спочатку своєю чистотою і якоюсь штучно підкресленою «теплотою» обстановки. На двох стінах килими у темно-червоних кольорах, на підлозі також величезний килим, у кутку праворуч — громіздкий телевізор на тендітному журнальному столику з косими ніжками, що ледь розходилися для стійкості вбік.

Стіл обідній червоную скатертиною накритий, а посередині на столі — від телевізора пульт. Сервант майже як у нього, і тут же шафа для одягу із дзеркальними дверцятами. Тобто, цілком звична і знайома обстановка, тільки з килимами. Усівся Сергійович за стіл, руки на скатертину опустив і раптом вловив носом аромат борщу. Запах до кухні його привів.

На газовій плиті, біля якої червоний балон стояв, що живив її газом, на малому вогні велика кастрюля емальована борщ у собі готувала. Підняв Сергійович кришку й аромат дивний у обличчя йому вдарив, ніздри наповнив, думки зупинив. Повернув кришку на місце. Відступив від плити. Облизав язиком сухі вуста. І до кімнати повернувся, де розетку знайшов і поставив мобільник на зарядку.

Хвилин за п'ятнадцять увімкнув Сергійович телефон. Список отриманих «есемесок» перевірив. І побачив останню, коротку від Петра, одне-єдине слово «живий».

«Як він там?» — захвилювався.

Натиснув «відповісти». Знову слово «живий» набрав і знак питання додав. Відправив «есемеску» і до столу повернувся.

Хвілин за п'ять пискнув телефон, повідомляючи, що відповідь прийшла.

«Живий», — прочитав Сергійович. Кивнув, ніби із полегшенням.

Борщ, зварений Галею, убив Сергійовича наповал. Плавали у ньому і білі гриби сущені, і квасоля, і шматки телятини. Їв він його розмірено, не поспішаючи, все на Галю поглядаючи, оскільки вперше вони удвох вечеряли одночасно, а не так, як у попередні вечори біля вогнища, де вона його годувала, а сама просто сиділа.

Гая до борщу пляшку «казенки» дістала. Пили вони без тостів, по півчарочки за раз. І ще, окрім солі, почистила вона кілька зубчиків часнику, і лежали вони на блюдечку поряд із пляшкою горілки. Брали вони ці зубчики по черзі, то він візьме зубчик, мокне у сільничку й одразу до рота, то вона.

Розмова не виникала, ніби і не було у ній потреби. Після третьої тарілки зрозумів Сергійович, що досить йому вже. Хоч одночасно думалося, що і четверту тарілку подужав би, щоб приемність господині зробити. І вирішив уже, що як запропонує ще, то не відмовиться він. Але Гая, сама доївші другу тарілку, позіжнула і подивилася на нього винувато.

— Щось стомилася я, — сказала. — Заморилася сьогодні...

— Ну то я поїду тоді, — приготувався Сергійович з-за столу піднятися.

— Куди ж ти поїдеш? Ти ж випив...

— А у вас що, дайшники у селі є? — спітив він серйозно. А сам на пляшку на столі глянув і зрозумів, що пуста вона. Зрозумів, що удвох вони порівну півлітри горілки випили.

— У селі нема, але при в'їзді на трасу іноді стоять. Ти залишайся краще!

І він залишився. Галя світло кругом вимкнула, і так йому легко вийшло роздягтися і у ліжко лягти, що сам він здивувався. І ще більше здивувався, коли гаряче її тіло поряд шкірою відчув.

«Ну недарма ж вона», — подумав він, до неї обличчям повертаючись.

Її руки на плечі Сергійовича лягли і потягнули його до неї, майже закинули-затягли його наверх, на її гаряче тіло. І так це слухняно унього вийшло, що думки він свої залишив, віддавшись її бажанням, які міг з дивовижною легкістю прочитати і у поруках її, і у дотиках.

А потім зійшла з них енергія кохання. Закінчилася. Просто жарко йому стало і, коли Галина долоня лягла наполегливо на його лівий бік, здвинув він себе донизу, на простирадло. Поруч ліг, ніжно долоню свою праву на її животі залишивши.

А прокинувшись у темноті через кілька годин, стурбовано й обережно зліз з ліжка і зі спальні навипиньках вийшов, у вітальні телефон з підлоги підняв і час глянув. Пів на п'яту. Задумався Сергійович про залишених без нагляду бджіл. Саме про них, а не про причеп чи речі, які набагато легше було б вкрасти, ніж бджіл. Але його у цей момент тільки занепокоєння про бджіл охопило, бо без них смисл його життя, навіть сенс самого від'їзду із Малої Староградівки втрачався. Втрачався сенс і залишав його ніби у безглазому стані. І стан цей, хоч він у ньому раніше не бував, а вже навіть уявно його лякав. Вдягнувся він у вітальні, переніс туди свої штани, сорочку зі светром і шкарпетки. Взувся у коридорі. У карман куртки заряджений телефон із зарядкою засунув і, затиснувши ключі від машини, покинув гостинний дім, акуратно за собою двері причинивши.

Прокинувся Сергійович у наметі від холоду. Рука полізла вниз, шукати ковдру, що з'їхала, а натрапила на кишеню куртки. Слав він, виявляється, вдягнений, і не у спальному мішку, а на ньому.

Очі ще не відкрив, а рука до кишені куртки залізла і зупинилася, коли пальці мобільник теплий обняли, ніби зігрітися хотіли.

Вибрався він з намету і до машини: дверцята перевірити. Відкрита виявилася. Закрив. Тільки потім до вуликів озирнувся, і в той момент виник довкола звуковий світ, ніби хтось згори йому слух, раніше на ніч вимкнений, знову увімкнув. Задзижчав світ довкола тонко і ненав'язливо. І співпало це дзижчання із рухом бджіл, які з льотків злітали легко і майже невагомо. Звично виділив він поглядом одну бджілку і прослідкував, як вона піднялася на півметра від льотка і далі по прямій лінії у бік поля полетіла.

Заспокоївся Сергійович. Богнище розпалив. У чайник води налив. Повісив його на гак, що з триноги звисав. Про Галю задумався. Вечір минулий пригадав, борщ ароматний з великою квасолею, кісточки телячі із м'ясом ніжним, звістку від Петра із найважливішим словом — «живий».

А потім обережно, ніби думки його хтось підслуховувати підглядати міг, пригадав він, як в її спальні роздягнувся, як у ліжко м'яке ліг, пригадав жагу її тіла і силу її рук. І звичайно, втечу свою пригадав. Хоча слово «втеча» одразу ніби закреслив у тій думці. Закреслив, а замінити іншим словом не зміг. Не знайшов іншого слова. І пропустив, та і подальшу думку в інший бік повів, зрадівши, що може думати так, як хоче, а не піддаватися на підказки внутрішні. Став думати про те, що Галя образитися могла, бо не по-дорослому якось: із ліжка з жінкою тихо, без прощання, йти.

«Вибачитися треба, — вирішив він. — Я ж чому пішов? Бо за бджіл злякався. Собаки у мене сторожової нема, залишати речі і вулики ні на кого... Зрозуміє вона».

І вона дійсно зрозуміла. Він приїхав на дванадцять, узяв їй баночку меду і три церковні свічки у подарунок — більше йому дарувати не було чого. Прямо у магазині, поки покупців не було, пояснив похапцем, але вона, посміхаючись з розумінням, зупинила і заспокоїла його.

— Піди поїж. Там ще борщ залишився! Я теж зараз підійду! — простягнула йому ключ. — І ось, візьми ще. Відріж собі шматок, а решту у холодильник у кухні сковай!

Уяв він ключа, і ковбаси копченої палку. І пішов до її дому.

Назустріч чоловік знайомий зустрівся. Здивувався Сергійович відчуттю «знайомості» обличчя його, але пам'ять миттєво підказала, де він його бачив. Був то один із тих двох, які допомогти відмовилися. Кивнув чоловікові ідучи. Той також кивнув, не сповільнюючи крок. Будинок Галі цього разу теплішим йому здався. Роззувся, куртку зняв і одразу до кухні з ковбасою. Відкрив він вентиль на балоні з газом, одну конфорку запалив. З холодильника учорашию каструлю з борщем дістав. Поставив гріти. Галя з'явилася хвилин за десять. Сіли вони обідати по-домашньому, ніби і не у гостях він був. Без горілки.

— Там у тебе все гаразд? — спитала діловито.

Кивнув Сергійович. Дожував шматочок м'яса.

— Вода скінчилася, мені б каністру набрати.

— То набирай.

— Каністра у машині.

— Ну під'їдеш під хвіртку, щоб не носити важкого даремно.

Потім пили чай. Сергійович на хліб товсто масла намазав. Ніби не найвся.

— А звідси ти куди? — спитала раптом Галя.

— Коли? Восени? — уточнив він, і не чекаючи на відповідь, сказав: — Додому.

— Додому? — здивувалася вона. — А що, думаєш до осені війна скінчиться?

— Навряд чи, — видихнув він. — Але там хазяйство...

— Город посадив?

— Ні, — він підняв на неї задуманий погляд. — Город більше не саджу. Боюсь. Там і снаряди можуть бути не розірвані, і міни. Вони знаєш як легко у землю заходять? І земля за ними одразу закривається так, що і не побачиш, куди вони потрапили. У нас

у Світлому, недалеко від нас село, дід один на городі підірвався. Але вони там вперті. Все одно городи садять!

— Страшно як! То навіщо повернатися?

— Не знаю, дім у мене там, а додому завжди вертаються... Такий от я. Якби іншим був, жив би зараз у Вінниці і проблем не знав!

— У Вінниці? — поважно повторила продавчиня. — А якби ти там влаштувався? Це ж не село.

— Дружина в мене там, колишня. І донька з нею. Поїхали від мене ще перед війною. Її також додому потягло, не змогла у нас прижитися...

— І що, знову заміж вийшла?

— А Бог її знає, — Сергійович знизав плечима. — Не повідомляла.

Поки Галя посуд мила, увімкнув Сергійович телевізор. «Новини» знайшов.

— Чергу за біометричними паспортами займають о п'ятій ранку, — сказав диктор, і на екрані з'явилася довжелезна черга перед сучасною офісною будівлею з великими вікнами.

Вимкнув Сергійович телевізор через жалість до людей, що у цій черзі стояли.

— Що там? — визирнула з кухні Галя.

— Нічого хорошого, — відповів Сергійович. — Знущається влада над людьми, як і раніше! Тільки тепер до цього ще й війна додалася.

Літо уповільнило плин часу. Більше галасу з'явилося у природі, голосніше птахи ранками заспівали, але і дзвін бджолиних крил від цього галасу не загубився. Дзвін бджолиних крил вважав Сергійович не лише доказом присутності і здоров'я своїх бджілок, але і доказом своєї власної присутності. Адже був він, все-таки,

не лише хазяїном пасіки, але ніби і представником законних інтересів бджіл. Інтерес, звичайно, у бджіл один — мед збирати.

Внутрішні правила їх життя, стосунки бджіл-робітниць із трутнями, з охороною вуликів, всі ці дрібниці побуту, як і в людей, було їх особистою справою і Сергійовича не стосувалося. Сергійовича стосувалася б тільки раптова смерть чи зникнення бджоломатки, але, слава богу, у його хазяйстві з бджолами все було до ладу. Вони жили, трудились, вмиралі, як і коли природою написано, передаючи свою естафету зміні, народжений у цих вуликах.

Ну а Сергійович тільки слідкував за порядком у сенсі бджолиного здоров'я. Ос, які регулярно намагалися до бджіл під кришку вулика підселитися, виганяв і винищував, мед качав, металевим скребком для цього стільники відкриваючи, розливав його у банки, віск збирав, пергу. Ось так поєднувалися у єдине сенс його життя і робота, і сенсу життя тут було більше, ніж роботи. Роботу основну бджоли виконували і поради у нього не питали: що і як робити. Ні поради, ні дозволу.

Комерційна вигадка Галі про те, що мед «антиалкогольним» бути може, мала успіх навіть у сусідніх селах. І у бардачку його «четвірки», що виконував роль гаманця і зачинявся на маленький ключик, збиралися гроші, що допомагало йому впевненіше у завтра дивитися. Сама Галя під'їздила на моторолері щоразу, коли більше трьох днів його не бачила. Але приїздила нечасто, адже два-три рази на тиждень він у селі з'являтися старався. Води у каністру набирав, і у Галі вечеряв, і у неї ж, вже не користуючись. «медовим» кредитом, адже давно закінчився той, чаєм-ковбасоносиром запасався. Після того, як першу пробну партію меду Галя продала, стала вона йому наперед за мед грошима платити.

Стосунки, втім, через це діловими не стали, а так і лишилися дружніми і теплими. Галя сама «нащупала» розумом і знайшла допустиму дистанцію стосунків, щоб і нав'язливо не здаватися, і емоційно, та і тілесно, все необхідне від стосунків із симпатичним їй чоловіком отримувати. Сергійович не противився. Він би і біль-

шому не противився, але встановлене між ними напівнезалежне рівноправ'я пасічника цілком влаштовувало. Жив він не на два доми, тобто на свій намет і її дім, а тільки на один, на свій. Земля під вуликами і довкола йому також тимчасово своєю здавалася. Тому і не можна йому було далеко і надовго від свого хазяйства їхати. І це, безсумнівно, Галина розуміла. Розуміла, але все одно час від часу проговорювалась випадково так, що Сергійович таємне бажання її відчував. Бажання, щоб він разом із бджілками до неї перебрався: він — до неї у дім, а бджілки — в її сад.

Коли бджоли воском стали стільники з медом закупорювати, стурбувався Сергійович відсутністю медогонки. Попросив Галю із сільським пасічником, який свій мед в Одесу продає, поговорити. Пасічник нормальним виявився. Через пару днів сам на прицепі медогонку привіз. З інтересом у вулики Сергійовича позаглядав. Допоміг мед качати — майже сто кіло набралося!

Розплатився Сергійович з пасічником грошима, а не медом. Смішно було б побратиму по бджолам мед пропонувати. Але пасічник із запропонованих Сергійовичем грошей тільки п'ятдесят гривень узяв. «За бензин!» — сказав. І на прощання руку потис по-чоловічому, подивився Сергійовичу в очі з добрым співчуттям.

Увечері, як залишився сам на сам із новим медом і зі своїми «старими» бджолами, усівся Сергійович біля вогнища на підстилці-покривалі. Дістав з багажника пляшечку настоянки медової, стаканчик пластмасовий і мобільник. Сутеніло вже, а тому вогнище яскравіше здавалося. Налив він собі півстаканчика і Пашкин номер набрав. Чомусь був певен, що «поза зоною» він, що неможливо звідси до їх села так просто додзвонитися. Але після трьох гудків клануло щось у телефоні.

- Ти, чи що? — хриплувато здивувався Пашка.
- Ну так, як, привіт! А ти де? Вдома?
- Вдома, телевізор дивлюся...
- Що, електрику дали? — вигукнув Сергійович.
- Та жартую я, нема електрики! — поспішив заспокоїти співрозмовника Пашка. — Все, як було, тільки стріляють частіше.

— А куди стріляють?

— Ну як куди? Один в одного. Вночі. Іноді так низько летить, що побачити можна! Страшно стає! А потім — «бах» на тій стороні!

— Ясно, — Сергійович зітхнув. — А у мене ти давно був?

— А що мені у тебе без тебе робити?

— Ну подивитися, чи все у порядку, — підказав Сергійович, відчуваючи, як підбирається до нього роздратування.

— Та все там у порядку, — сказав Пашка. — Тиждень тому заходив. Все ціле, тільки мишами пахне. Котів же тепер у селі немає!

— А ти б провітрив, — попросив-порадив Сергійович.

— Це ж треба чи пізно, чи рано, коли повітря свіже. А вдень тут духота на сонці. Наступного разу піду, провітрю! Що вже там! Я от все думаю якось на кар'єр покупатися піти. Туди, за Світле...

— Ти що, здурів? — вирвалося у Сергійовича. — Уб'ють ще! Ти бережи себе! У мене у серванті внизу справа за документами пляшка настоянки на калгані стоїть, можеш випити!

— За це дякую, — відповів Пашка. — А то у мене уже все закінчилось, а у хлопців з Каруселіна командир новий. Строгий, з Кубані. Не приходять тепер вони, та і я туди боюся... Ти коли повернешся?

— Та гарно тут, — видихнув Сергійович і тут же себе винним перед Пашкою відчув. — Бджолам добре. І мед продаеться. Побуду ще. А як вертатимусь, привезу що-небудь.

— Привези-привези, тільки швидше! — попросив Пашка.

Сумно стало Сергійовичу після телефонної розмови. Ніби більшого він від цієї розмови очікував. Чи то новин більше, чи то радості Пашкиної від того, що про нього загадали. Але ні новин не отримав, ні радості не почув. Марний дзвінок вийшов. Видно, сердиться на нього Пашка. Погано йому там самому. Снаряди над головою літають. А поговорити нема з ким.

«Краще б я Віталіні подзвонив», — подумав Сергійович за хвилину.

Але телефон уже у кишені лежав і діставати його знову пасічнику не хотілося.

Уранці розбудило Сергійовича знайоме тарахкотіння моторолера. Глянув на мобільник — майже шоста ранку! Помітив, що батарейка ось-ось віддасть Богові душу. Знову треба заряджати!

Виліз із намету. Звичного сонця на небі не виявилося. Затягло небо хмарами.

— Я тобі зварила пару яєць, — Галя опустила на траву біля згаслого вогнища пакет, вміст якого явно не було обмежено двома яйцями.

— Дякую! — кивнув Сергійович. — А що так рано?

— Не спалося. Ось захотіла з тобою поспідати.

Дісталася сірники з кишені теплої синьої куртки — Сергійович вперше цю куртку на ній побачив — зібрала з землі тонких гілочок, запалила їх уміло, з першого сірника. І почала викладати згортки з пакета.

Сергійовичу передалася її бадьорість і він швидко взявся до справи. Долив води в чайник, відійшов до дерев, приніс для вогнища міцнішого гілля. Дістав з намету згорнутий ряддину, розіслав її на звичному місці.

Відварені яйця, ще гарячі, змусили Сергійовича пригадати свій похід до Світлого, коли почимчикував він мерзлою і сніговою дорогою мед на яйця міняти. Аж ось виклала Галя на газету ще й канапки з ковбасою, сир нарізаний, миску з полуницями і дві сірничанки: одна із сіллю, друга з цукром.

Їли вони разом. Галя все поглядала на свій годинник.

— Поспішаеш?

— Товар на початку восьмої привезуть, треба зустріти, — пояснила свою стурбованість.

— А що мають привезти?

— Вранці — ковбаси і молочне, під обід — рибні консерви і алкоголь.

— А як там мед продається?

— Добре! Можу й зараз зо дві банки взяти, щоб не дарма...

— Та вже ж! — кивнув Сергійович. — Дякую за того вашого пасічника! Я думав сам до нього по медогонку з'їздити, а він своєю машиною привіз, та й крутити поміг.

— Так, він нічого, — погодилася Галя. — Тільки скнара трохи, та сьогодні без того не проживеш! А чому ти мені не дзвониш? — спітала раптом.

— Та якось так... Не виходить. Не можу, — признався Сергійович. — Я взагалі по телефону не вмію говорити. Мабуть тому і дзвонити боюсь. От і колишній своїй подзвонити не можу. Пробував, та не виходить. Товаришу у своє село он подзвонив, то яксь розмова дурна вийшла. Аби було що конкретне сказати...

— Ну та й таке, — погодилася Галя. — Так ось говорити, коли поруч, воно і краще і приемніше. Коли голос з тілом разом, коли бачиш людину.

Сергійович піднявся, помітив паруючий чайник. Подивився на небо, ніби хотів відстежити подальшу долю тієї пари. Насправді його цікавили хмари. Мимоволі сягнула думка про дощ, що як не ось-ось, то до обіду точно має злити...

Незабаром збиралася Галя повернатися. Допоміг їй приладнати на багажник гумовими ремінцями пакет із двома літровими банками меду. Дав він їй і мобільник, попросив у магазині підзарядити і до обіду обіцяв приїхати.

Дощ замрячив близько одинадцятої, але такий дрібний та ріденький, що навіть вогнище на нього не зважало, що вже там ті бджоли... Проте температура повітря, звісно, дещо знизилася. Сергійович дістав светра і жовтогарячу кепку з написом «ФК Шахтер». Натягнув її на голову до вух, торкнувся пальцями волосся.

«Треба б голову вимити», — подумав він.

Зняв з голови кепку, оглянув прискіпливо. Мало того, що Донецьк з неї аж пре, хто ж в Україні футбольний клуб «Шахтар» не знає? То ще і середина засмальцювана! Теж випрати слід!

Та після прискіпливих роздумів, повернув кепку на голову — на дрібний дощ якраз згодиться. І схотілося йому раптом себе

уважно у дзеркалі роздивитися. Та де ж його взяти, те дзеркало? Посміхнувся він, оглянувся на машину. Сів за кермо, вивернув дзеркало заднього виду так, щоб себе в ньому бачити. Побачив, але уважно вдивлятися не став — надто вже старим собі видається.

Краплини дощу по лобовому склу зашуміли сильніше. Сергійович завів мотор, увімкнув двірники, так під їх скрипучу «музичку» і доїхав до магазину.

Галя дала йому шмат свіжого привезеного сальтисону. Чаєм солодким напоїла. І грошей за два кіло меду відрахувала.

— А тут у вас в селі перукарні нема? — спитав він, ховаючи заряджений мобільний до кишені.

— Hi, у нас нема. В районі, у Веселому, там їх кілька. Та ген на в'їзді праворуч у п'ятіповерхівці! Тут їхати хвилин з п'ятнадцять!

— А щоб помитися? — голос Сергійовича став сумнішим і більш прохальним. — Може і баня у них у Веселому теж є?

— А нашо баня? — поблажливо глянула на нього Галя. — У мене колонка, то і душ теплий!

Сергійович зрадів на запрошення. Став збиратися.

— Ну то я зараз поїду підстрижуся, а потім повернуся сюди, в душ!

— Ну давай-давай! — посміхнулася Галя. — Іменини в тебе, чи що?

Сергійович кивнув, що ні.

Хвилин за двадцять побачив перед собою на узбіччі табличку «Веселе» і герб з двома головами волів. Попереду — кілька п'ятіповерхівок. Перша праворуч стояла не на дорозі, а на паралельній вулиці. Перукарню він знайшов легко. Клієнтів не було і молода струнка дівчина у синьому халатику, що сиділа за столиком манікюрниці, на звук вхідних дверей відірвала погляд від планшета.

— Може вам і голову вимити? — запропонувала, коли він вже сів у крісло.

— Не треба, — відповів Сергійович.

— А яку зачіску бажаете?

— Якомога коротше, щоб не розчісуватися.

Дівчина обрала насадку для машинки, і хвилин за вісім у великому дзеркалі навпроти Сергійович побачив свій оновлений образ, у якому майже все тепер його влаштовувало, окрім неоднорідної щетини на вилицях і підборідді.

— Вас поголити? — здогадалася юна перукарка.

Клієнт кивнув.

Надвір вийшов Сергійович ніби аж молодший. І приемний щем на щоках від одеколону, і потилиця, де дівчина також бритвою пройшлася, а потім побризкала із зеленої пляшечки, також приемно пощемлювала. Сергійовичу було аж якось незручно, що за все це, і за стрижку, і за гоління лише тридцять гривень віддав!

Сів у машину, завів мотор і спіймав себе на думці, що неправильно воно якось — лише до передмістя заїхати! Вирішив проїхатися вулицями, ознайомитися з райцентром.

Повернувся на головну дорогу. Пройшав повз дерев'яну із золотими куполами церкву. Минув банк. Супермаркет зі смішною назвою «Вакула» мимовільно помітив. Так і дістався до протилежного краю містечка. Потім розвернувся та й назад.

Не минуло і години, як він сидів у домі Галі за столом, накритим скатертиною, сидів чистий і з вимитою головою. На скатертині лежав ключ від дому. Ключ, котрий Галі йому так легко передала, ніби він був її чоловіком.

Передала і попросила зачекати, поки вона повернеться з роботи. Пообіцяла нашвидкуруч приготувати вечерю. Руки Галі мала і справді швидкі, але ж на те вона і господиня. Все в неї смачно і швидко ладналося, все, окрім борщу, на котрий вона не шкодувала часу, бо правильний борщ швидко не звариш.

Так вже щоразу ставалося, що перебуваючи в її домі, не міг він про неї не думати. І думати завжди було про що. Давала вона прості і зрозумілі приводи для думок. Адже жінка завжди дасть більше причин для роздумів, ніж чоловік.

«Ну так, гарна вона баба, — міркував Сергійович. — І готове добре. І жити їй самій в такому домі неправильно. Без мужика все

одно, що без ладу! Та вже занадто вона проста. І звати просто — Галя. І життя з нею, мабуть, було б надто простим».

Ці думки самі якось викликали з пам'яті Сергійовича інше обличчя — його колишньої дружини Віталіни. Пригадалися її наряди, її красиві «вінницькі» претензії. І до нього, і до його рідного села, і до власне життя з ним. Все, що дратувало його колись у дружині, пригадалося раптом, як пригадуються дитячі пустощі, котрі з роками викликають у батьків посмішку ностальгії.

Він зіткнув. Скерував свої думки на телевізор. Знайшов безкінечний детективний серіал, стежив за гонитвою і стріляниною героїв. У голові виникло відчуття ладу і спокою. Він втихомирився. Так під скрігіт гальм та стрілянину Галю і дочекався.

Ні до вечері, ні під час, вона жодного разу не виказала своє бажання, що узвичаїлося вже в думках Сергійовича. Він навіть здивувався. Його нова зачіска Галі сподобалася. Гладила їжакоч чорного волосся долонею, гладила і посміхалася, поки він, втомувшиесь від цього, не зупинив її. А потім питалася Галя, як йомумуй райцентр, чи сподобався. Чи бачив він пам'ятник підкові? Чи заходив до крамниць?

Сергійович похвалив Веселе, щоб зробити їй приємність. І дав, що «люди там хороші», маючи на увазі не населення на загал, а привітну молоду перукарку.

— Так, люди в нас хороші! І там, і тут теж нічого. Від нас до них на завод «Продмаш» чоловік зо тридцять на роботу їздить. А може вже і більше! Розширяються вони.

Хвилин зо п'ять вона нахвалювала райцентр, не минаючи і свого села. І замовкла тільки тоді, коли Сергійович встав з-за столу, даючи знати, що вже йтиме. Мабуть, вона думала, що він лишиться до ранку. Якось само по собі, імовірно, думалося їй, що чоловік, який помився в домі жінки, лишається у тієї жінки ночувати.

Але Сергійович подякував її і за гарячу воду, і за вечерю. Попрощався тепло, майже як рідня. Сказав: «До зустрічі!», вийшов на поріг дому.

За хвірткою, під парканом стояла його зелена «четвірка». Вечірні сутінки «обнулили» її колір. Тепер машина була просто темна і де-не-де виблискувала матово, відбиваючи світло майже повного місяця.

Десь поряд на вулиці було голосно чути розмову. Два мужика сперечалися про футбол. Сергійович вловив з їх розмови слово «Динамо». Торкнувся рукою волосся, перевіряючи, чи нема кепки із логотипом футбольного клубу «Шахтар». Перевіряв і сам з себе подумки сміявся, адже гарно пам'ятив, що пожбурив її до намету.

Вийшав до магазину «У Надії», і тут враз у свіtlі фар постала перед машиною постать з піднятою рукою. Вдарив по гальмах. Машина ніби спіткнулася, сам забився грудьми об кермо. Вийшов з машини, злий. Готовий вже був ідіота, що кидався під машину, обкласти матюками. Винуватець зіпсованого настрою Сергійовича зростом був нижчий від пасічника. Він ледь тримався на ногах.

— Підкинь до Веселого, братуха! — просив він.

— До траси можу, — злість Сергійовича змінилася на жалість. На п'яних злитися — марна справа.

— Там ніхто мене не підбере.

— А хто мені за бензин заплатить?

— За бензин? — перепитав п'яничка. — А що, ти не маєш грошей? Ти ж «донецький»!

Сергійович отетерів (був ошелешений).

— Ну сідай, — сказав він після півхвилинних роздумів. — Відвезу!

Та чоловік того не помітив. Підійшов до машини, гепнувся на пасажирське сидіння.

— А хто тобі сказав, що я «донецький»? — запитав він, коли виїхали за село, минули і церкву, і кладовище.

— Та всі знають, — пасажир знизав плечима. — Ти ж як милом змазаний! Он Клім до Гальки з магазину рік клинці підбивав, і все 'марно, а ти як тільки з'явився на донецьких номерах — все, вона твоя!.. Там у вас тепер вже за бабами не побігаєш!

Пасажир позіхнув.

— То що, — спитав Сергійович. — Якщо я звідти, значить херовий?

— А хто тебе знає, — пасажир махнув рукою.

— А якщо херовий, то чому ж вирішив тебе до Веселого підвезти, хоч мені туди й не треба? — знову голос Сергійовича став сталевим.

— А я що? Я не сказав, що ти — херовий. Я сказав, що ти — «донецький»...

Пасажир позіхнув і впustив голову на плече. Задрімав.

Вийшли на дорогу, повернули до Веселого. Тут вже машин стало більше. Фари зустрічних фур сліпили очі. На в'їзді, коли п'ятирівка, де він сьогодні підстригався, вікнами праворуч засвітилася, зупинив Сергійович машину. Розбудив пасажира.

— Приїхали! — сказав.

Той підняв голову, втілюючись у лобове скло, повернувся до водія.

— А ти можеш трохи далі, супермаркет «Вакула» знаєш?

Посміхнувся Сергійович. Подумав, що навмисно не придумаєш: спочатку за порадою Галі сюди підстригтися приїхав, а увечері сюди ж вже місцевого п'яничку привіз, ніби як таксистом працювати почав. Довіз пасажира до супермаркету. Той на прощання здивував бджоляра — дав десять гривень на бензин.

— Як звати тебе? — запитав Сергійович чоловіка, який виходив з машини.

— Льоха, — той повернувся і водій уважніше роздивився його обличчя. Звичайне обличчя. Видно, що вранці голився.

— Льоха, я не з Донецька! Я з сірої зони. Розумієш? Я все життя на шахтах працював, нікого не вбив і нічого не вкрав!

— А хіба що? — Льоха знидав плечима. — Я ж нічого... це вони, — він кивнув собі за спину. — Це вони говорять... Та і по телевізору теж...

Повертав не поспішаючи. Думав про Галю, про село, про її односельців, котрі, як тепер стало ясно, засуджують його, його і її.

Знову засліплювало очі фарами зустрічних машин. А він боявся минути свій поворот на польову ґрунтівку. Все нахилявся до керма та вдивлявся вперед.

## 39

Минув ще один літній тиждень. І умістив він у собі дзвін бджолиних крил, багато сонця, три зустрічі з Галею і її борщ, зварений незважаючи на брак часу, розімлій на малому вогні, з великими білими квасолинами, котрі спочатку розходилися шкіркою на зубах, а потім танули на язиці. Вечеря складалася з самого борщу, але звичайно, до борщу, як годиться, вона подала чорний житній хліб, горілку і часник.

Того вечора, а було то у п'ятницю, так гарно стало Сергійовичу вдома у Галі, що він злякався. Злякався, що ще дві-три такі вечері, і він більше не схоче повернатися до намету, де щоночі земля штовхала його поміж ребер своєю твердинею через тонкий прихисток спального мішка і через гумове презентове днище. Приживеться він мовчки, не питаючись дозволу у господині дому. Адже і так знає, чого вона прагне. І бажання її щодо нього цілком законне. Так вирішено законами природи, що всі живі створіння прагнуть жити у парі.

Поки вони сиділи за столом, за вікнами дощ цебенів. І цей дощ як навмисно виступував об скло тривожними краплями, лякав, щоб Сергійович лишився в Галі ночувати. Якось воно знову на те і вийшло. І не прокидався він більше вночі від турботи про бджіл.

Дощ тут теж став у нагоді, адже за дощу бджоли лишаються у вуликах. Не люблять вони дощу. Правда, сидячи у вуликах, сердиті вони, тому на той час пасічнику краще до їх домівки і не заливати — вжалити можуть. А сердиті тому, що заважає їм дощ працювати!

Вранці Сергійович теж не поспішав. Після снідання Галя попросила гостя допомогти їй у погребі. Бетонними сходами Сер-

гійович спустився метрів на два донизу, до підземного простору, де під округлою стелею майоріла неяскрава лампочка.

На прохання господині пересунув три пустих бочки з правого кута у лівий, дерев'яні ящики, теж пусті, виніс у двір. Знову спустився, розуміючи, що насправді їй не потрібна його допомога. Сама могла то все зробити без зайвих зусиль. То хотіла йому погріб показати? Мабуть, що так.

Здогад його видався майже вірним, бо коли він знову спустився, у легкому мареві світла побачив на пустій дерев'яній полиці пляшку і дві налиті темним напоєм чарки.

— Вишнева наливка, — солодко промовила Галя. — Минулого року робила. Спробуй!

Вони випили одним ковтком солодкої і неміцної наливки. І пригорнула його Галя, її солодкі вуста, вишневі на смак, торкнулися його вуст. Він не пручався, сам її обійняв, пригорнув до себе. Чомусь пожалів її так, ніби відчув, як хтось несправедливо її образив.

— Ти спокійний такий, — шепотіла вона йому тихо. Її шепотіння видалося теплим. — Мені б з тобою легко жилося.

## 40

Раннім дощовим ранком почув Сергійович знайоме тараккотіння. Визирнув з намету. Подумав, що Галя сніданок привезла. Ще не встиг подумати, що у таку погоду снідати доведеться їм у наметі, а не біля багаття.

Залишивши тарактілку двоколісну під деревом, майже забігла Галя до намету. Сергійович, даючи їй всередину пробратися, розгублено і здивовано на її руки глянув. Нічого в них не було, ні пакета, ні сумки.

— О дев'ятій треба до повороту йти! — випалила вона на одному подиху. — Сашку Самойленко на Донбасі вбили, будемо зустрічати!

— Як зустрічати, якщо вбили?

— Ти що, по телевізору не бачив, як на Західній своїх вбитих зустрічають? На колінах уздовж дороги! А що, гірші? — віддихавши пояснила вона. — Все село йде!

— Ну, якщо все село, — проговорив Сергійович смиренно і кивнув.

Близько пів на дев'яту під дощиком доїхали вони до повороту. Поставили моторолер під абрикосою і самі там затрималися не-надовго, щоб зайвий раз не мокнути. Під ногами на мокрій траві лежали потемнілі абрикоси-падалки. Сергійович підняв з землі парочку цілих. Обтер долонею, протягнув Галині. Вона спритно розломила перестиглий плід — кісточка сама з нього вискочила.

— Солодкі, — Галина облизала вуста. Подивилася на Сергійовича з теплотою.

До повороту виїхали з боку села кілька машин, з'їхали обабіч. Сергійович озирнувся і відчув стурбованість: низка людей у темних куртках і накидках, під парасольками йшли пішки обочиною, наближалися і з боку села, і з боку райцентру, до якого звідси було все-таки неблизько, якщо не машиною. Пригадав Сергійович, що далі, як їхати на Веселе, є вказівники поворотів на інші села. Може, і не всі з Веселого ці люди. Стало йому не по собі, холодно. І дощ, здавалося, був тут ні до чого.

— А що потім?

— Потім?

— Ну, коли зустрінемо ми убитого?

— Підемо на кладовище. Відспівування у церкві, похорони, поминки, все, як у людей.

Слова Галини, і навіть більше її теплий, добрий голос, ніж самі слова, заспокоїли Сергія. Ale не надовго. Під гілки їх абрикоси сковалися три жінки у темних хустках. Одна з них подивилася на Галину і Сергійовича неприязно.

Пасічник відвів очі, але продовжував відчувати їх присутність. Та і людей довкола щохвилини більшало. Вони стояли групками

по п'ять-шість, деякі — на самоті, і весь час озиралися на трасу, туди, звідки не так давно приїхав сам Сергійович і звідки везли убитого.

— Може, на поминки не треба? — прошепотів Сергійович, повернувшись до Галини.

— Ну хоч на півгодини, вони ж весь двір брезентом від дощу накрили...

Сергійович зіткнув. Вперше він відчув себе тут настільки чужим, недоречним. Ці люди, а було їх вже зо дві сотні, знали один одного і знали убитого. Хто повертається до них востаннє для обряду прощання і відходу у рідну землю. А він, Сергійович, був тут ні до чого.

Він не хотів порушувати своєю присутністю їх скорботу: різ-ні ж відчуття смерть знайомої тобі людини викликати може. Він би краще зараз біля сердитих через дощ бджіл своїх у палатці сидів. Він відвик від багатолюддя. Три роки у покинутому житловими селі разом з Пашкою привчили його до того, що людей може бути мало, дуже мало, і нічого поганого у цьому немає. Навпаки, таке безлюддя допомагає краще себе і своє життя зрозуміти. А тут сотні людей, пов'язані між собою сусідством, життєвою спільнотою дорогою. Хто він їм? Навіщо він їм?

Люди, які стояли обабіч дороги, стали складати парасольки. Сергійович глянув на них. Рух чи, скоріше, хвилювання промайнуло обличчями тих, хто зустрічав убитого. Групки розійшлися, ті, хто ховалися під деревами вийшли до дороги. Галя потягла Сергійовича за рукав куртки.

— Пішли! — прошепотіла.

Сергійович озирнувся на трасу. Ті, хто стояв до повороту на село вже опускалися на коліна і відбувалося це дуже повільно, не так, як зазвичай у церкві, де всі одразу по команді попа бахаються і упираються колінами у дерев'яну підлогу.

Зупинилися вони з Галею на краю асфальту уже на дорозі до села, метрах у п'ятдесяти від повороту. Навпроти, по інший бік асфальту, жінки і чоловіки, обличчя похмуру і мокрі. У одного чо-

ловіка на голові замість кепки — зелений капюшон, відчеплений від куртки. Він уже на колінах, і по обидва боки від нього жінки, і теж на колінах. Сергійович завмер. Він ще стояв, ліворуч на колінах Галина, справа хлопчик років п'ятнадцяти, а далі, мабуть, його батьки. Також молоді.

— Давай, — покликала його пошепки Галина.

А він повернувся у той бік, звідки чекали убитого. На дорозі з'явилася темно-зелена таблетка, яка їхала повільно — старий вантажний мікроавтобус, за ним — кілька джипів захисного кольору. Сергійович втупився у «таблетку», яка пригальмувала за поворотом.

Рука Галі нервово смикунула Сергійовича за штанину. Він закусив губу. Чому він має з ними ставати на коліна? У бруд? Колись давно він стояв на колінах, у дитинстві, коли батько покарав його за бійки у школі. Стояв кілька разів на колінах у церкві. На коліна ставлять тих, хто слабший! У церкві — всі слабкі перед Богом! Там зрозуміло. Але і там йому це не подобалося.

— Серъожа! — долинув знизу голос Галини, напружений, сердитий.

Сергійович важко, голосно зітхнув. Опустився, нарешті, до Галі. І зрозумів, що на нього дивляться кілька пар очей, холодні, ворожі погляди людей, які стояли навпроти, по інший бік дороги, врізалися у нього, як вила. Та і хлопчик, що праворуч, також косився на нього похмуро, але тут зелена машина порівнялася з ним, і всі опустили очі долу, опустили голови. І Сергійович опустив, обім'як, відчув, ніби всі сили покинули його, кинули на землю, ніби штовхнула його мускулиста божа рука у спину, упав він, рухнув, став ніким і втратив своє ім'я, свою гордість.

«Донбас ніхто не поставить на коліна!» — пригадалися йому слова, написані кимось на автобусній зупинці у Каруселіні три роки тому.

«Поставили, сука!» — подумав він і тут же струснув головою, злякавшись подуманого — таким чужим і небезпечним воно йому здалося.

«Що це я? У людей горе!» — він дивився у калюжу на асфальті, бачив своє відображення. Каламутним було відображення, темним, похмурим, як і сам цей день, у який сонце відмовилося гріти й освітлювати людський світ. Відмовилося чи не змогло.

«Таблетка» віддалялася у бік села. Усі, і Сергійович, проводжали її поглядами і не поспішали підніматися з колін. І далі, куди сягав погляд Сергійовича, стояли на колінах чоловіки, діти і жінки, стояли нерухомо, тільки голови їх схилялися з наближенням машини з убитим.

Час зупинився. Дощ, на який не звертали уваги, припинився, але хмари не розійшлися. Стукіт кроків мокрим асфальтом — люди йшли, йшли до повороту на село, інші піднімалися на ноги, обтрущувалися, кректали. Також вирушали слідом за «таблеткою» чи спочатку забирали свої велосипеди і моторолери з мопедами, залишені під деревами. Ті, хто приїхав машинами, не поспішали. Вони вже сіли у «жигулі» і «москвичі», але на дорогу поки не виїжджали.

Сергійович піднявся поспіхом, допоміг встати з колін Галині. Вона кинула на Сергійовича погляд, повний жалю, але нічого не сказала. Вони повернулися до моторолера під абрикосове дерево. Обличчя її було похмуре. Він знайшов ще один перестиглій, але цілий абрикос, підняв, витер, запропонував Галині, але вона заперечно мотнула головою. З'їв сам — відчув смак солодкуватої браги, абрикос вже почав «бродити».

— Я не піду! — дожувавши, твердо сказав Сергійович.

Галина кивнула. Вона поїхала на моторолері хвилин за п'ять, коли вже і машини стали з узбіччя на дорогу виїздити.

Сергійович ішов уздовж траси на Веселе. Повз проїхав автобус, за ним — дві вантажівки. Шум від машин, що проїздили, бив по вухам, пригнічував. Тільки, коли звернув він на дорогу до бджіл, до свого лісочку, стало довкола тихше. Йти на самоті ґрунтівкою, яка нікуди, окрім полів, не вела, Сергійовичу подобалося. Це була його дорога, дорога до тимчасового притулку і до притулку його бджіл. Більше там нікого не було і не мало бути.

Він уявив собі сотні людей з похмурими, мокрими обличчями, які йдуть асфальтом до кладовища і церкви, уявив собі Галину, яка йде, опустивши голову, разом з ними. І стало йому боляче, ніби кожен з них навмисно наступав ногою на нього, лежачого на асфальті, кинутого під тисячі ніг невідомо за які гріхи.

## 41

У кутку намету ліворуч перед картонним Миколаєм Чудотворцем, що за розмірами як поштова листівка був і зазвичай з Сергійовичем у бардачку «Жигулів» їздив, у банці горіла церковна свічка. По м'якому брезентовому даху тогохтили великі краплі дощу. Сергійович повсякчас здіймав голову, прислухаючись до непогоди, але потім знову повертає погляд на картонного Чудотворця, бородате личко якого грайливе полум'я оживило.

Поринувши у скорботу, блукав пасічник думками між руїнами церкви у кінці рідної вулиці, пустими покинутими будинками сусідів, що поїхали, біля воронки від вибуху перед будинком Мількових, що у провулку Мічуріна, через який був найкоротший шлях від Леніна до Шевченка. Був найкоротший до того, як перейменував він ці вулиці, є і зараз. У пам'яті зринуло прощання із Пашкою і дорога на Каруселіно. І власне Каруселіно проплило повз точно так, як тоді, коли проїздив він його обережно і боязко машиною, за якою слухняно причеп з вуликами тягнувся.

Свічка горіла невпевнено і неяскраво. Мокрий через дощ брезент намету дихав на неї сирістю, не підпускав до себе її світло, відштовхував, не випускав з кутка, куди її Сергійович поставив. І тільки Миколай Чудотворець, здавалося, радів тому, що лик його видно було дякуючи маленькому вогнику краще, ніж обличчя пасічника.

Намагався Сергійович зосередити свою скорботу на загиблому солдаті Самойленко, про якого, окрім того, що загинув той на Донбасі, нічого не знав. Намагався, але думки зіскакували на сол-

дата Петра, який заходив до нього у дім з гранатою-гостинцем. Зіскакували вони і на вбитого із сережкою у вусі, який пролежав півзими на полі і якого ні одні, ні інші не хотіли забрати звідти і поховати, як слід. Пригадав він і про вибух, яким розірвало снайпера з Омська, що влаштував собі бойове гніздечко на краю міста у Крупініх. Струснув головою, зітхнув. Дві чарки дістав, пляшку. Одну чарку наповнив до країв і під картонний образок святого поставив. У другу трохи менше налив і сам випив.

— Земля йому пухом, — прошепотів.

І здалося йому, що якесь особливе відлуння слова його підхопило. І шепіт його ніби повторився, спочатку за спиною Сергійовича, потім праворуч. Озирнувся він обережно. Очима до напівмороку звиклими огледівся і знову погляд на свічку повернув. Вона спустилася вогником до краю скляної банки. Ще трохи і зісковзне її жовтеньке осердя всередину, торкнеться стінки під горлечком і там згасне.

І тут самі думки на вбитого невідомого йому Самойленка зіскочили. Став він його собі уявляти, але в уяві тільки лежачий вбитий солдат у формі виник. Без обличчя і навіть без рук, розкинутих убік. На чорній землі, яка щойно від снігу звільнилася. І наче побачив він, як із землі чорної трава полізла, а чорнота землі зникати стала. Піднялася трава, розпушилася, розкидала свою зелень, замазуючи нею чорноту, і пропав солдат, злився з травою, покрився нею. Став невидимим і непомітним.

Розстелив Сергійович спальний мішок. Свічка тут же потухла.

Закрив очі, і стояння навколошки біля дороги пригадав. Усіх цих людей безліч, і самого себе, і Галю.

«Навіщо це все? — подумав. — Ну не герой же він, не космонавт!»

Сплівли у пам'яті давні похорони, коли його односельчанина убитого з війни в Афганістані привезли. Так усе село на порохон прийшло. На кладовищі промови довгі говорили. Але на коліна ніхто не опускався. Усі прямо стояли. Одна лише маті вбитого намагалася на свіжку могилу упасти, обійняти її. Але втримали. Втримали, відвели

вбік, і поки оточена вона була рідними і близькими, солдати по черзі з автоматів вистрілили і вкрили могилу наметом з вінків траурних.

«Ну, господь з ним», — подумав Сергійович одразу і про того солдата з афганської війни, і про цього з донецької. Злилися вони у його думках.

Задрімав Сергійович. Потягla його кліть шахтарська вниз, у шахту снів. I побачив він себе у цій кліті поряд із шахтарями, тільки сам він у чорній рясі з хрестом срібним на грудях. Ряса ременем підперезана, а до ременя протигаз прикріплений карабінчиком. З одного боку — протигаз, а з другого — літрова фляга з водою. Хвилин десять кліть вниз повзла за ними. I тут хор зазвучав, чоловічий, церковний. Став Бога славити. Голоси голосні, тягучі, навіть грубі, ображені, сердиті, а все дослівно правильно співають. Прислухався Сергійович.

А хор продовжує: «Милістю Твоєю знищ ворогів моїх і погуби всіх, хто пригнічує душу мою, бо я є Твій раб!..»

Крізь сон прямо під землю до Сергійовича долинули голоси неправильні, ті, що з хором не співпадають, кричати. Озирнувся Сергійович у сні, побачив він нерівні чорні вугільні стіни, темні обличчя шахтарів, що у хорі співали, на чорному одязі у кожного срібний хрест розміром як чоловіча долоня виблискував.

Ні, всі вони одночасно роти відкривали і рівно додавали свої голоси до загального співання псалмів. А ті голоси, які їм не належали, згори, з невидимої висоти долинали. З поверхні земної. Глянув він угору, занурив погляд у марево, за яким ніби через хмару пилу прожектор світив.

— Ох...їв він, чи що? — знову, ще голосніше, почувся різкий чоловічий голос. — Ану виходь, бля!

Відкрилися від почутого очі, розвернув погляд Сергійович зі сну у реальність. Відчуття світу повільно з поглядом поверталося.

— Хто там? — хрипко спітав він.

— Виходь, побачиш! — відповів той самий голос.

Піднявся Сергійович. Кинув оком у куток намету, де невидимий зараз образок картонний стояв. Дістав нову свічку, чиркнув

сірником, поставив її засвічену у банку, і стало їх у наметі двоє — з оживленими обличчями.

У темноті вечірній схопив його хтось за руку, смикнув, ніби прискорити його вихід з намету спробував. Ледь не впав Сергійович, але руки різким рухом вивільнив і відсахнувся, намагаючись зрозуміти: хто перед ним і скільки їх. На фоні синього неба дві фігури перед собою побачив.

— Що треба? — спитав холодним голосом, і не прозвучало у його голосі ні нотки страху.

— Та я тебе! — сказала одна фігура п'яним молодим голосом і, похитнувшись, спробувала дістати обличчя Сергійовича кулаком.

Кулак би і дістав до пасічника, але другий чоловік, який ніби старший був, потягнув того, хто похитнувся, назад, намагаючись втримати його від бійки.

— Що ти тут знайшов? Через тебе он Сашка вбили, сука!

— Валик, заспокойся! — вимогливо сказав другий.

— А чого я маю заспокоюватися, Михайловичу? — молодий повернувся до старшого. — Ти під обстрілами у окопах лежав? А я лежав! Тебе контузило? Ні! Ти в цей час дітям у школі казки розказував! А мене контузило, сука! А він де був? Він по той бік фронту сидів!!! — на останніх словах парубок ніби задихатися став.

Очі Сергійовича вже до темноти звикли. Тепер він і обличчя непроханих гостей бачив.

— Я вдома сидів і ні в кого не стріляв! — витиснув з себе Сергійович хрипко. Він відчув запах горілки.

— Вдома сидів? — Молодий знову закинув голову. — А чого ж ти там, вдома у себе, в Донецьку не залишився? Чого сюди припхався?

— Я не з Донецька, — відповів Сергійович. — Я з сірої зони!

— Чуєш, не з Донецька він! — повторив слова пасічника той, що старший.

— Та в них тамувесь Донбас — сіра зона!!! — П'яний Валик обернувся до Михайловича. — А чого він на похорони не прийшов? На поминках не випив?

— Чужий я тут, — пояснив Сергійович. — Незручно!.. А вбитого я пом'янув, вшанував...

— Де ти його пом'янув? — недовірливо скривив вуста молодий парубок. І тут Сергійович роздивився на його правій щоці шрам від вилиці під вухом до перенісся.

— Там, — кивнув на намет Сергійович. — І свічку запалив за упокій, як слід.

І помітив тут пасічник, що парубок його не слухає, а на сокиру, залишенну біля вогнища, дивиться. Тільки старший його слухав, той, якого молодий Михайловичем називав.

— Та зайдіть, погляньте! — запропонував Сергійович і, розвернувшись, поліз у намет.

За звуками за спиною зрозумів, що запрошення прийнято.

Усівся на спальник, Михайлович поряд примостиився. А молодий так і залишився зовні, під нічним небом.

— А він не зайде? — спитав Сергійович.

— Запалив, мабуть, — сказав Михайлович. — Він взагалі-то форматним раніше був. Я у нього історію викладав.

— Пом'янемо, може? — запропонував хазяїн намету.

Михайлович погодився. Був він молодший пасічника років на п'ять, а може і сім. Сергійович дістав чарку і пляшку. Наповнив і протягнув вчителю історії. Той перехрестився та і випив одним ковтком. Тут же чарку повернув. Сергійович собі налив і, озирнувшись до освітленого свічкою картонного Миколая Чудотворця, перехрестився. Випив.

— Суки! — почувся знадвору натужний крик і здригнувся пасічник, глянувши питально на Михайловича.

Той похитав головою, зітхнув, а потім ще і правою рукою махнув, мовляв, «нічим не зарадиш!»

І тут знадвору гуркіт долинув. Гуркіт і дивні звуки, ніби хтось пробивав палицею товстий картон чи навіть ломом щось більш товсте, може лист заліза.

Сергійович підскочив, але вчитель, який також піднявся на ноги, став перед пасічником.

— Не виходь! Не треба! — сказав він. — Від гріха подалі!

— А що він там б'є? — спітав Сергійович, і тут же, не чекаючи відповіді, зрозумів, що «аготшник» його машину трощить.

Сергійович спробував відсунути вчителя з дороги, але той схопив його за плечі і відтиснів назад. Змусив знову на спальний мішок упасті. Сильні у Михайловича руки виявилися.

— Я тебе прошу, — голос вчителя звучав напружене, нервово. — Він двинутий на всю голову. Контузений. Його зараз не зупиниш!

— А якщо він моїх бджіл? — закричав Сергійович. — Що мені? Тут ховатися? Та я не боюся!

І Сергійовичу вдалося відштовхнути вчителя вбік і майже прорватися до виходу, але тут Михайлович знову вступив у бортьбу, ухватив пасічника за ліву руку і смикнув його щосили на себе. І знову впав Сергійович на спальник, а вчитель поряд присів.

— Давай вип’ємо! — сказав твердо. — Краще вип’ємо! Пом’янемо!

Він простягнув руку і, здивувавши хазяїна намету, узяв чарку з настоянкою, що для вбитого біля свічки стояла.

— Собі налий, а я за нього! За пам’ять! Він також у мене вчився, Сашка!..

Важко дихаючи, нервово позираючи на брезентові стулки виходу, Сергійович наповнив свою чарку і, наповнюючи, помітив, що рука тремтить.

Гуркіт зовні раптово стих. І пасічник, не підносячи чарку до рота, знову спробував піднятися, але вчитель заперечливо замотав головою.

— Не треба, — попросив він. Саме попросив, а не порадив чи наказав.

Сергійович змирився. Зітхнув, зробив два маленькі ковтки і один великий, яким допив.

— Посидимо трохи, перечекаємо, — сказав Михайлович. — Я його знаю. Він зараз палить, заспокоїться. Хвилин за десять я його заберу, відвезу додому...

Сергійович подивився у сутінках у очі вчителю, подивився з гіркотою і недовірою.

— А тобі справді краще поїхати! — сказав Михайлович і, не витримавши погляду пасічника, відвернувшись, опустив очі.

— А-а-а-а!!! — різко, як сирена пожежної машини, заволав вголос Валик за наметом. — Око, сука!!! Око!!!

Михайлович вискочив назовні. Пасічник піднявся зі спальнника, але тепер, чуючи замість крику виття цього Валика, залишився під брезентовим дахом.

Грюкнули дверцята машини, завівся двигун і, як відповідь, мабуть через поспіх, від натиску ноги на педаль газу, він заревів. Ревіння двигуна чужої машини віддалялося. І коли затихло зовсім, у вухах Сергійовича залишився дивний дзвін, білий, хворобливий, часом на межі зі свистом.

«Тиск?» — злякався пасічник.

Він виліз нарешті з намету. На небі світили зорі, тонкий ріжок місяця виглядав серед них, як покинutий і застриглий у небі серп. Тепер ніч зовсім не здавалася Сергійовичу темною. Він бачив дерево, бачив намет. Зробив кілька кроків у бік вуликів, побачив свою «четвірку» і не впізнав її. Близче підійшов. Контужений «атошник» розбив сокирою усе скло. Уламки скла під ногами жалібно дзенькали. Від лобового скла тільки шматки лишилися, згорі і знизу ввігнуті всередину ударами сокири. Скла дверцят водія як і не було. У задніх дверцятах розбите скло пішло павутиною.

Обійшов Сергійович довкола машини. Заболіло серце, закололо. Озирнувся на вулики, прислухався. Здалося, що долетіло до його вух рідне дзижчання бджіл. І тут же поглядом відзначив він зарубку від сокири на ребрі біжнього вулика. Видно, після розгрому машини сил Валику не вистачило вулики розбити!

— Ну і слава богу, — прошепотів Сергійович.

Руки самі потягнулися до шматків скла, які ще стиричали зверху, знизу, край залізної «рами». Вони витягалися легко. Сергійович навіть не розумів, навіщо він все це робить, навіщо розчищає, але

після лобового перейшов до своїх дверцят. Машинально, не поспішаючи, він витягнув усе бите скло, яке не вилетіло від удару сокирою. Порізав праву долоню і полив її медовою настоянкою. Рана защемила, але кров не припиняла крапати з неї на землю. І тоді Сергійович відкрив багажні дверцята, також позбавлені скла, із аптечки витягнув жмут вати, притиснув до рани і, там же узвівши гумову медичну рукавичку, натягнув її на праву кисть. Тепер не кровило. Натомість раптово з'явився присmak крові у роті, на языці. І подумав пасічник, що цей смак, такий знайомий з дитинства, коли у кожній бійці під школою йому розбивали то нижню, то верхню губу, цей смак прийшов на язик, як нагадування про те, що небезпека не минула. Небезпека повторного приходу контуженого «атошника» чи когось іншого, але з тими ж п'яними претензіями.

«Тобі краще поїхати!» — пригадалися останні слова вчителя, який привіз свого колишнього учня на його, Сергійовича, пасіку.

Дістав Сергійович мобільник. Час подивився — початок першої. Набрав номер Галини.

— Не може бути! — почув знайомий сонний голос. — А я вже сплю...

— Галя, можна, я під'їду? Дуже треба! — попросив він.

— Так, звичайно. Приїзди! Я чаю зроблю!

Сів за кермо. Машина завелася легко і слухняно. Ніби і не ображалася на те, що стороння людина зігнала на ній всю свою злобу, увесь свій біль і ненависть.

Коли Сергійович до сільського кладовища під'їздив і вже обриси церкви на тлі темного неба бачив, вискочила йому назустріч із сиреною і мигалкою «швидка допомога». Встиг Сергійович до узбіччя притиснутися, пропускаючи машину, і здалося йому, що у кабіні «швидкої» поруч із водієм Михайлович сидів.

«Оце на тобі, — здивувався. — Чого це він у лікарню?»

«Четвірку» під парканом Галі зупинив. Вийшов, задумано на вуличний ліхтар глянув. Хвіртка надто голосно скрипнула, відкриваючись. Притримав її Сергійович, за собою акуратно прикрив. Все-таки ніч! А за годину вона знову скрипнула, коли вийшли вони обое з двору на вулицю. Очі у Галини мокрі, сльози щоками течуть.

— Ну як же ти тепер? З такою машиною? — прошепотіла вона гірко.

— Він і вулики намагався порубати, але сил не вистачило! — видихнув пасічник.

— Біда-а, — протягнула Галина. — Ми з ним ще наплачмося! Він же і бухгалтеру сільради у двір гранату тиждень тому кинув. Добре, що не вибухнула! У нього борг за воду! Величезний!.. А як вип’є, кричить, що йому всі винні, а не він!

— Так а мені що робити? — знову повторив своє питання Сергійович.

Він двічі вже питав поради в Галі. У домі, за чаєм. А вона тільки знизувала плечима і дивилася на нього печально, як на рідного покійника.

— Краще поїхати тобі, хоча б на якийсь час, — нарешті сказала. — Може, заарештують його, посадять... Тоді я тобі одразу подзвоню. Ти тільки недалеко, під Мелітополем є місця красиві, із санаторіями і річкою...

Сергійович перевів замислений погляд з Галини на лампу вуличного ліхтаря, що кидав конус світла на дорогу і частину Галиногого паркану з хвірткою. Цей же ліхтар гарно освітлював побиту машину і від її вигляду проймав Сергійовича сором і біль. І ще образа тиснула на нього і зсередини, і ніби згори, з неба. Змушувала згорбитися. Він заздалегідь боявся поглядів у свій бік від інших водіїв. Заздалегідь боявся «даїшників», просто перехожих, які могли, побачивши його «четвірку» без скла, підняти камінь з дороги та й кинути йому і його машині навздогін.

«До світанку години три, та і у перші пару годин після світанку машин на дорозі мало, — думав він. — Треба поспішати, треба швидше їхати!»

До вуликів підїхав він, слухаючи через розбите скло торохкотіння Галиного моторолера, що їхав позаду. Разом вони поставили на колеса причеп. Сергійович у вуликах льотки позакривав, а потім поставили вони з Галею їх на причеп стінка до стінки. Стягнули ременями. Решту пожитків у багажний відсік склали.

— Ти потім подивися тут, — попросив Галю пасічник. — Якщо щось залишив — забери і збережи! Я ж повернуся?

— Повернешся, повернешся! — заспокоїла його Галина.

І тільки почувши її запевнення, зрозумів він, що не спитати її хотів, а навпаки — заспокоїти. Але щось у його голові, мабуть, не так пішло.

І знову, тільки вже повільніше її акуратніше, виїхав він до асфальту. На повороті зупинився, вимкнув двигун. Обнялися вони з Галею на узбіччі, в тиші нічній. Стояли хвилини зо дві. Мовчали.

— Ти подзвони, коли приб'єшся десь, — прошепотіла Галина йому у вухо. — Якщо не дуже далеко — приїду, продуктів привезу!

Він кивнув і провів носом по її скроні, зачепивши холодне вушко і відчувши холод золотої сережки. Солодко-гіркуватий запах її волосся став таким відчутним, що здалася йому у цей момент Галина найближчою і найріднішою людиною. Не захотілося відпускати, але руки послабили обійми. І вона вийшла з них.

Сів він за кермо. Озирнувся на Галину, на її моторолер. Помахав рукою. І поїхав. Пуста дорога заспокоювала, майже заколихувала, але спати Сергійовичу не хотілося. Виїхав до розвилки: прямо — на Донецьк, праворуч — Мелітополь. Залишилися позаду і інші повороти, до, можливо, тихих, затишних куточків, де можна і намет натягти, і вулики поставити, і де, мабуть, ніхто б не втручався у його із бджолами тихе життя, яке нікому не заважало. Але дорога кликала своєю пусткою і нічною звабою далі, ніби «далі» означало «краще». І раптом великий вказівник блиснув у свіtlі

його фар, і там, угорі над стрілкою, що позначала головну дорогу, з'явився напис «Сімферополь».

«Це що, я майже до Криму доїхав?» — злякався Сергійович. Тільки злякався радісно, ніби десять гривень на дорозі знайшов.

І пригадав кримського татарина Ахтема, з яким багато років тому на з'їзді бджолярів подружився. Він вже згадував його нещодавно, зимию. І навіть подзвонити йому намагався. Видно, не дарма згадував!

«А що, як до нього? — подумалося. — Адреса його у мене з собою є. Записна книжка з нею на дні багажного салону у сумці разом з іншими документами лежить. Татари, вони, кажуть, гостинні, хоча і не нашої віри! Приймуть! Та і мені що? Мені до них у будинок не треба, мені б тільки намет поставити та вулики!»

І тут впевненість виникла у Сергійовича, впевненість у тому, що подальшу дорогу він знає. І далі все, що його очікує у кінці цієї дороги, він також знає. Там же, у Криму, і поля, і ліси, і гори. І повітря, як казав Ахтем у Слов'янську, дивовижне. І люди тихі, служняні. І війни там немає. Вони, ці люди, самі російську армію покликали і вона туди увійшла і спокій оберігає. Чим не рай для бджілок та і для нього?

Додав він швидкості, щоб ближче до Криму у такий ранній час доїхати, поки не виберуться на дорогу фури і відпускники, які також у Крим поїдуть, тільки з іншою метою і зі своїми людськими сім'ями, а не бджолиними. Але ж Крим усякій сім'ї радий! А бджолиній — тим більше. Крим — місце солодке. Він, Сергійович, ще жодного разу там не був, але смак півострова на язиці після кожної згадки відчував і смак цей медовий був, цукровий.

Пункт пропуску Чонгар Сергійович пройшов досить швидко. Співчутливі люди в автомобільній черзі до переходу-переїзду адмінкордону з Кримом озиралися на його понівечену машину, її номер-

ний знак, на його похмуре обличчя людини, яка подумки переживає власну смерть. Долинало до його вух то пошепки, то звичайним голосом сказане слово «біженець» і завжди воно долинало у супроводі погляду чи жесту в його бік. І ще важче від цього ставало Сергійовичу. Відсутність лобового скла, та і взагалі усього скла у машині, робила його вразливим. І для каміння, і для слів. І якщо дорогою сюди до салону з-під коліс машин, що їхали попереду, залетіло лише пару камінців, і, слава богу, жоден з них не втрапив йому в обличчя, то слів «біженець» залетіло у машину кілька десят, і вони лишилися дзижчати у вухах, як комарі, як настирлива мошкова, яку і вигнати важко, і захиститися від якої у машині із вибитим склом неможливо. Їхав Сергійович повз машини, що стояли у черзі, повільно, щоб при будь-якому окрику: «Ти куди поперся!» зупинитися, вибачитися і повернутися у хвіст колони. Але ніхто не обурювався. Лише ті самі спочатку здивовані, а потім співчутливі погляди. І завжди перший погляд йому в обличчя, а другий — на номерний знак, ніби номерний знак пояснював причину поневірянь хазяїна машини. Втім, пояснював. Може, не детально і не дуже конкретно, а все-таки.

Український прикордонник погортав паспорт, затримав погляд на прописці, подивився на залишенну поряд машину з причепом, довкола якої трохи схвильовано і навіть перелякано проходили в цей час два митники.

— Надовго? — спитав прикордонник.

Сергійович знизав плечима.

— Може, з місяць.

— Їдьте! Тільки нікого з піших до росіян не підвозьте. Заборонено. Можуть оштрафувати!

Як тільки Сергійович відкрив дверцята машини, митники відійшли і, здавалося, з полегшенням погрямували до новенької «вольво», що заїхала на пост услід за зеленою «четвіркою» без скла.

А напруга не відпускала. Внутрішній страх передавався тремтінням пальців, і тоді він сильніше стискав кермо, дивлячись уперед, де узбіччям дороги й у попутному напрямку, і у зустрічному, ішли

люди з візочками, валізами, сумками і наплічниками. Він їх обганяв, і ловив на собі різні погляди — від запитальних до співчутливих. Проїхав міст. На широкому сріблястому дахові-навісі прикордонного поста, що наближався, прочитав: «Россия. МАПП Джанкой». Згадав, як на під'їзді до Чонгару помітив трансформаторну будку, на якій чорною фарбою хтось написав: «За 18 км російські окупанти».

«Значить, усього вісімнадцять кілометрів проїхав», — подумав.

Офіцер російського посту у відпрашуваних брюках і сорочці з фуражкою на голові жестом показав Сергійовичу, куди заїздити. Пасічник помітив, як залежно від наближення до машини, обличчя офіцера міняє свій вираз з кам'яної байдужості на кам'яний подив.

— Чому машина у такому стані? — суворо спитав він, підійшовши з боку водія.

— Склоповибивали, не встиг вставити, — почав виправдовуватися Сергійович тримтячим голосом. І тут він вгадав думки і подальші дії офіцера. Той відійшов на два кроки і вступився у номерний знак.

— Що, до бендерівців потрапили?! — спитав.

Сергійович кивнув. Кивнув навіть не на питання, а на інтонацію, що раптово стала привітною.

— Ідіть он туди з документами! — служивий вказав поглядом на віконечко під вивіскою «Прикордонний контроль».

Прикордонник ліниво узяв до рук потертий український паспорт. Погортав, зупинився на прописці і тільки після того підняв очі на власника документа. Примружився. Було цьому прикордоннику років тридцять, не більше. І серйозний вираз обличчя йому не пасував, він ніби силою цей вираз на обличчі утримував. Здавалося, за мить розслабить від стиснуті вуста, і вони сразу у посмішку складуться.

Він піднявся з-за столика з комп'ютером, подивився через скло на машину з причепом.

— Ваша? — спитав.

— Так.

— А це село, Мала Староградівка, воно у Донецькій республіці чи в Україні?

— Між, — відповів обережно Сергійович. — У сірій зоні воно.

— Он як! — ніби і здивувався вголос прикордонник, проте обличчя його знову не змінилося. Ні слова не кажучи, вийшов він кудись зі свого відсіку.

За спиною почулися кроки і голоси. Сергійович озирнувся. Побачив, що його «рухоме майно» — машину з причепом — оглядають одразу троє військових. А причеп вівчарка обнюхує під пильним контролем кінолога. Сам кінолог зарубку від сокири на одному з вуликів пальцем прощупував.

Занервував Сергійович. Навсібіч озирнувся, перевіряючи: всі машини так оглядають і обнюхують, чи тільки його? Але іншим машинам, що стояли на пункті пропуску, росіяни такої уваги не приділяли. Відійшов від віконечка, думав підійти до машини, але не насмілився. «Не треба військовим заважати! — вирішив. — Хай перевіряють! У мене все одно нічого забороненого немає!»

Один з офіцерів ніби почув його думки і повернувся.

— Он там машину поставте! — сказав він холодним голосом і рукою вказав місце трохи збоку від навісу.

Виїжджаючи, Сергійович ледь не зачепив червону «мазду» з дніпропетровськими номерами.

— Дивися, куди їдеш, мудак донецький! — почув позаду. Але навіть не озирнувся.

Залишивши машину, де сказали, повернувся до віконечка. І тут знову за спину кроки.

— Сергію Сергійовичу, ідіть за нами!

Озирнувся — двоє у цивільному одязі, також молоді, серйозні.

Зупинилися біля одноповерхового збірного будиночка, який, мабуть, просто привезли і краном на землю опустили.

— Дайте-но ваші мобільні, — попросив один.

Сергійович слухняно передав йому телефон.

— У вас тільки цей?

— Так.

Пішов кудись один з двох разом з телефоном у руці. А другий запросив Сергійовича всередину. У кімнатці-офісі чоловік у цивільному усівся за стіл і вказав поглядом на стілець з іншого боку. У руках хазяїна офісу опинився пом'ятий паспорт пасічника.

— А куди ви ідете? — спитав він, гортуючи паспорт і не дивлячись на співрозмовника.

— У Крим, — відповів Сергійович.

— Це я здогадався, а конкретніше?

— Ну в мене адреса є, знайомий тут біля Бахчисарая живе. Також пасічник. Я ж не для себе, а для бджіл іду. Щоб утиші політали, щоб мед...

— Ну а як звати вашого знайомого, адреса його? Ви ж розумієте, що ви в'їжджаєте до іншої держави, до Росії?

— Є в мене адреса, ось вона, — розгорнув Сергійович вирваний із записника складений учетверо листок, простягнув.

— Так, так, — закивав хазяїн офісу. — Добре. А що у вас з машиною?

— Розбили скло. Я в Запорізькій області зупинявся, біля Веселого, думав, що там на літо залишуся.

— І вас погано прийняли?

Сергійович кивнув.

— Через Донбас?

Пасічник знову кивнув.

— Так, — зітхнув чоловік. — Страшні речі у вас робляться! Слава богу, ми хоч з Кримом встигли... Журналістам про цей інцидент розкажете?

— Журналістам? — перепитав Сергійович.

— Ну так, не можна про такі речі мовчати!

— Розкажу, — не дуже впевнено промовив він.

— Це ж чим машину били? Битами?

— Сокирою, — уточнив пасічник. — І вулики з бджолами також!

— Посидьте хвилинку, я відійду!

Чоловік вийшов. І тут же до офісу жінка у військовій формі зайшла. Поставила перед Сергійовичем чашку з чаєм і цукорницю.

Сипнув він у чай дві ложки цукру, розмішав. Страх і заціпеніння пропали, і відчув він, як чай виганяє з його тіла і думок незвичний і неприємний холод, холод психічної природи і ніяк з температурою повітря під літнім сонцем не пов'язаний. Пив Сергійович чайок повільно, насолоджувався, заспокоювався. А тому і чоловіка у цивільному, який за свій стіл повернувся, зустрів він миролюбним, привітним поглядом.

Хазяїн офісу розкладв перед гостем на столі карту Донбасу.

— Ви пийте, пийте! I подивітесь, де тут ваше село? Хлопці-журналісти хвилин за двадцять під'їдуть!

Сергійович знайшов Малу Староградівку, показав. Чоловік обвів точку проживання співрозмовника червоним олівцем. I продовжив розмову, розпитуючи про життя у сірій зоні, і про Пашку, якого Сергійович сам першим згадав.

Уже у процесі бесіди напружився кілька разів Сергійович, напружився і вирішив цьому явно не цивільному чоловіку у цивільному про Петра, українського солдата, не розказувати. I про вбитого, який всю зиму у полі пролежав, також нічого не сказав. Однак розказав про підірваного снайпера з Сибіру і про хлопців з Каруселіна, що до Пашки ходили, поки у них командир не помінявся. I про незнайомих йому хлопців, які машину від'ягнули зимою Пашці продати намагалися. I про те, що у сусідньому селі, що також у сірій зоні, все по-іншому, і люди живуть, і навіть діти по вулицях бігають.

А хазяїн офісу кивав, слухав уважно й іноді щось до блокноту записував. Сергійович відігрівся, розслабився. За чаєм солодким навіть забув пару разів, де знаходиться і чому. Просто, як у купе поїзда бесіда проходила, де два незнайомих подорожніх один одному всіляку бувальщину і небилиці розказують.

Закінчилася їх бесіда, коли до офісу знову жінка-офіцер зазирнула. Зазирнула і кивнула. Хазяїн жуваво піднявся.

— Журналісти приїхали! — повідомив.

Вийшли вони під теплі сонячні промені, обійшли піддашок, під яким прикордонники оформляли на в'їзд машини і людей, обійшли білі контейнери-офіси з віконечками для паспортного контролю.

Біля зеленої «четвірки» Сергійовича товпилося зо п'ять людей. Двоє чоловіків з камерами знімали машину і причеп з вуликами із різних ракурсів. Дівчина з мікрофоном у руці пожавилася, побачивши Сергійовича. Вона, вочевидь, уже знала, хто є хто.

— Ви готові розказати? — спитала вона пасічника, як тільки він підійшов.

— Так, — не зовсім впевнено відповів він.

— Так, відійдіть! — наказала вона колегам, а потім уже Сергійовичу: — А ви станьте ось тут, перед вашою машиною! Ось тут. Готові?

Останнє питання стосувалося двох операторів з камерами.

— Отже, Сергій Сергійович, ви приїхали до нас з Донбасу! Розкажіть, чому?

Питання заскочило пасічника зненацька. Він напівобернувся до причепа, туди ж рукою вказав.

— Ну бджоли, розумієте... У нас стріляють, я у сірій зоні живу... з одного боку українці, з другого — росіяни!

— Стоп! Стоп! — увірвався до інтерв'ю голос одного з молодих парубків, що стояли поряд. — Ні. Так не годиться! Повторіть те саме, тільки без «росіян». Звідки у вас там «росіяни»?

— З одного боку українці, — повторив трохи повільніше і зовсім не впевненим голосом Сергійович. — З другого... з боку Каруселя — сепаратисти...

— А що трапилося з вашою машиною? — перервала його дівчина з мікрофоном і тут же мікрофон опинився біля рота інтерв'юваного.

— Розбили мені машину, — скрушно і дуже щиро, з болем відхнув Сергійович. — У Запорізькій області, я там зупинився не надовго...

— Скільки їх було? Чому вони на вас напали?

— Та один він був. Контужений. Перепив на поминках, там якраз вбитого росіянами солдата ховали.

— Стоп! — знову втрутився парубок, який, на думку Сергійовича, ніби і за віком не мав права перебивати старших чи сторонніх. — Люда, досить! Давай без синхрону! Просто картинки! І дзижчання бджіл у вуликах запишіть! І он ішле слід від сокири! Крупним планом! — вказав він на пошкоджений вулик. Дівчина кивнула, відпустила руку з мікрофоном, нічого не сказала Сергійовичу і відійшла. І дивився Сергійович, як водили два оператора по його машині і вуликам об'єктивами, як зазирали через розбите лобове скло у машину — також об'єктивами, як кидали на нього дивні, сухі погляди, у яких не було ні співчуття, ні цікавості. А в цей час наблизився до причепа прикордонник із пристроем, схожим на зменшенну саперну лопатку. Став цією штukoю уздовж вуликів водити, і до її електронного попискування дослухатися.

— Ви нам заважаєте! — повідомив йому парубок-журналіст. — Нам ще пару хвилин!

Прикордонник відступив, але залишився поруч, метри за три.

Журналісти пішли не прощаючись. І прикордонник, швидко перевіривши своєю штukoю вулики, зник. А офісний співрозмовник Сергійовича приніс йому мобільник, паспорт і папірець із адресою Ахтема, і попросив повернутися до того ж віконечка і заповнити формуляр на в'їзд.

Перебування на прикордонному пункті вочевидь добігало кінця. Сергійович, заповнюючи міграційну картку, занерувував. Але прикордонник, подивившись її, поставив на обох її половинах по штампу, розділив половинки й одну повернув разом з паспортом. Побажав хорошої дороги і попросив не загубити вкладиш.

Вже як усівся за кермо і полегшено зітхнув, Сергійович помітив краєм ока, що до машини поспішає спортивною хodoю той самий хазяїн офісу, з яким він провів не менше години. Він махав рукою, ідучи, просив зачекати. Про всякий випадок пасічник вийшов з машини.

— Вибачте, — хазяїн офісу швидко віддихався. — Тут для вас, — він поліз до кишень піджака. — Журналісти зібрали, на ремонт машини! — він простягнув Сергійовичу пачку купюр.

— Просили передати, що вони ще з вами зв'язуться для рубрики «Було — стало». Ну, щасті вам!

Ошелешений пасічник перебрав рубльові купюри, намагаючись зрозуміти, скільки це грошей йому зібрали. Але голова не працювала. Думки змішалися з почуттями.

— Дякую! — крикнув він у спину чоловікові, який повертається до свого збрінного будиночка.

Той озирнувся і дучи. Кивнув.

## 44

Погляд Сергійовича зігрів вказівник повороту на Севастополь і Бахчисарай. Севастополь був йому не потрібен, але власне наближення до легендарного міста радувало. А от Бахчисарай, як не як, був кінцевою метою цієї мандрівки. Навіть не сам Бахчисарай, а селище Куйбишеве, у якому Ахтем жив.

Сонце світило то на руки, що кермували, то на пасажирське сидіння поряд. Дорога не давала нудьгувати, виляла праворуч, ліворуч.

Увагу пасічника привернула «Волга» із дивним причепом, яка стояла на узбіччі. І смаглявий татарин, що сидів на розкладному стільчику поряд. На причепі блистів круглий агрегат із написом — «Самса».

«Може, хамса?» — подумав Сергійович, відшукавши єдине знайоме слово, схоже на написане.

У будь-якому випадку, зрозуміло йому було, що з цієї круглої штуковини татарин продавав щось юстівне. І одразу захотілося Сергійовичу пожувати, все одно, що, аби солоне. Хай хамсу, хай самсу! Але проїхав він уже далі і залишилася «Волга» з причепом позаду.

Став він тепер уважніше вперед вдивлятися. Кмітливість підказувала йому, що тут на узбічі можуть на нього чекати й інші продавці істівного.

Хвілин за десять дійсно побачив він знайомої форми апарат на причепі біля «УАЗіка». І також поряд смаглявий, худий чоловік східної зовнішності стояв-палив, у шортах і сорочці із довгим рукавом, з кепкою на голові, яка захищала від спекотного сонця.

Пригальмував Сергійович.

— Самса? — спитав татарина.

— А це що, риба? — уточнив пасічник.

— Птиця! — розсміявся татарин. — Це такий великий пиріжок з м'ясом! Смачний!!! Сто рублів!

Не знаючи ще, як реагувати на ціну, Сергійович витягнув з кармана отримані на скло для машини гроши. Купюри були по тисячі.

— Може, дві? — спитав татарин, дивлячись на пачку грошей.

— Ні, одну!

Тут же, біля машини, і з'їв Сергійович свою першу у житті самсу. Соковита вона виявилася і поживна. І на язиці смак бульйону наваристого залишила. Не втримався Сергійович, ще одну купив. Жував її під задоволеним поглядом татарина.

— А ви не знаєте, де тут Куйбишеве? — спитав він продавця самси наостанок.

— Албат? Чого ж не знаю?! Через Бахчисарай, а там одразу вказівник на Ялту буде. Тією дорогою ще кілометрів двадцять!

Попереду вже Бахчисарай показався, коли раптом разом із вітерцем до салону машини залетіла бджола. Важко залетіла, на лапках її жовтий вантаж пилку. Залетіла і ніби завмерла у повітрі з переляку. Прямо біля лівого вуха Сергійовича. Рука потягнулася до ручки, що скло опускає. І тут розсміявся Сергійович над собою. Оце так звичка! Ніби рука і не знає, що скла ж більше немає! Злякалася, вочевидь, бджола його сміху. Полетіла. Чи її вітер зустрічний зніс. Озирнувся Сергійович, ніби хотів їй услід подивитися. А побачив свої вулики на причепі.

— Потерпіть ще трошки, скоро я вас випущу! — прошепотів.

— Ахтем? — перепитала жінка років сорока, вдягнена у чорну, надто теплу, як для літа, кофту і довгу, до п'ят, чорну спідницю. На голові її бузковий платок був пов'язаний. — А ви хіба не знаєте?

— Що не знаю? — Сергійович дивився то на хазяйку дому, що двері йому відкрила, то на безпородного коричневого пса, який все ще стрибав і гавкав на несподіваного гостя і не особливо старанно натягував ланцюга, що приковував його до будки.

Будка стояла на повороті від хвіртки до затишного навису, заплетеного виноградом, під ним синів прямокутник дерев'яного, здавалося, нещодавно пофарбованого столу.

Коли пасічник повз будки проходив, пес всередині сидів і навіть носа свого мокрого не показував.

— А ви самі звідки? — запитала хазяйка, дивлячись на незнайомця сором'язливим невпевненим поглядом.

— З Донбасу я.

— Так? — злякалася вона. — З Донецька?

— Ні, мій будинок у сірій зоні залишився. Так, а що з Ахтемом? Де він?

— А ви його звідки знаєте? — жінка, здавалося, заспокоїлася, але пропустила його питання повз вуха.

— Зі з'їзду бджолярів, у Слов'янську. Ми там у одній кімнаті жили. У пансіонаті. Я також пасічник, приїхав от, із бджолами...

Вона кинула оком поза його спину, туди, де стежка, викладена червоними цеглинами, до хвіртки вела.

— Anam, kim anda?<sup>1</sup> — долинув дзвінкий голос, і у дверях з-поза спини жінки визирнуло дівча років сімнадцяти, довговолосе, струнке, у джинсах і футболці.

— Donbastan babanıñ tanışı keldi<sup>2</sup>, — відповіла вона. І тут же перейшла на російську. — Нема нашого Ахтема, викрали його. Двадцять місяців уже минуло...

<sup>1</sup> Мамо, хто там? (*Кримськоматар.*)

<sup>2</sup> Знайомий батька з Донбасу (*кримськоматар.*)

Сергійович, почувши новину, завмер. Крок назад зробив, озирнувся і з пісом дворовим безпородним очима зустрівся. Пес знову загавкав.

— А ви до нього навіщо? — спитала жінка.

— Та я думав вулики поставити десь тут. Щоб бджоли утиші політали. Ну і пожити у наметі. Поряд з бджолами.

— У нас пасіка за виноградником під горою, — голос хазяйки добрішим став. Добрішим і тихшим.

— Це ж Ахтемові бджоли? — уточнив Сергійович.

— Так, Айше і Бекир ними займаються, — вона кивнула собі за спину, де щойно її донька мотнулася. — Але більше Бекир, син.

— Ви вибачте, — Сергійович відчуває себе незручно. — Я ж не знат, що з Ахтемом таке...

Він зітхнув, рукою махнув розгублено, розвернувся, щоб піти.

— Зачекайте! — зупинила його хазяйка. — А як вас звати?

— Сергій.

— Мене Айсилу. Ви залишайтесь. Може, ваші вулики до наших поставити... Я про вас не знала. Ахтем жодного разу не казав. Може, пообідаєте з нами?

— Ні, я вже обідав! Мені б швидше бджілок випустити! — у голосі Сергійовича прозвучало щире занепокоєння.

— Так, так, — вона закивала. — Зачекайте хвилинку, я тільки дочці пару слів скажу і покажу вам дорогу. З вами проїдуся. Це поряд!

— А що це у вас з машиною? — здивувалася Айсилу, сплеснувшись у долоні, щойно вони вийшли удвох з двору на вулицю.

— Та п'яний один, — неохоче пояснив Сергійович, — він контужений на війні, а тут ще поминки, його товариша убили. От злість і зігнав...

У машину Айсилу сідала обережно, з пересторогою. Одразу ременем пристебнулася.

— Тепер прямо, до мечеті, а потім ліворуч! — сказала.

Назустріч старенка з двома козами йшла. Відступила, машині дорогу звільняючи, кивнула Айсилу і з цікавістю на водія подивилася.

— Це Савіє, сусідка, — пояснила дружина Ахтема.

— Айсилу, Савіє, — промовив Сергійович. — Незвичайні імена у вас тут!

— Мое і правда уже не зустрінеш, — Айсилу ледь помітно посміхнулася, ніби пригадала щось. — Мене мама на честь своєї молодшої сестри назвала. Її сестра під час депортациі померла. Дитиною ще. Тут ліворуч, ось тут!

Повернув він і ніби виросла перед ним дивна гора, майже до верхівки вкрита густим зеленим лісом, а верхівка у неї із жовтого каменю.

— Ого! — вирвалося у Сергійовича.

— Мангуп, — солодко промовила дружина Ахтема. — Там мій дідусь при німцях ховався. А після війни його радянські солдати спіймали і розстріляли, тут розстріляли. Біля клініки Кадирова, там, де наркоманів лікували.

— А що, у вас наркоманів багато? — озирнувся здивований пасічник, відволікаючись від масивної, далекої, але все одно нависаючої над ними всією своєю дивною величчю гори.

— Ні. У нас ні. Із інших міст привозили. Клініка приватна. Доктор Кадиров їх лікував. А коли росіяни прийшли, він, кажуть, до Києва переїхав. Росіяни йому лікувати наркоманів заборонили. Ось, праворуч, бачите, будівля! Там клініка була!

— А що там тепер?

— Нічого.

Гора, здавалося, так і залишилася далеко попереду, але дорога ледь помітно, але постійно піднімалася вгору. Праворуч стрункими, упоперек до дороги рядами, росли виноградники. Вище, де виноградники закінчувалися, починався ліс.

— Там праворуч і ще трохи, — показала рукою Айсилу.

Коли машина піднялася вище виноградників, дорога звернула праворуч і обірвалася, перетворилася на стежку. І тут замість того, що знизу здавалося густим лісом, побачив Сергійович перед собою пологий просторий схил, де під мигдалевими та інжирними

деревами стояли вулики: жовті, сині, зелені. Нарахував він їх не менше двох десятків.

— Ну ось, — Айсилу кивнула. — Приїхали!

Коли вийшли з машини, Сергійович одразу уявся місце для своїх вуликів придивлятися. Вулики Ахтема ледь у глибині стояли, трьома нерівними рядами. Значить, можна його вулики туди ж, тільки ближче до дороги, до повороту поставити.

— Вибачте, а ви мені вулики зняти допоможете? — попросив він Айсилу.

— Так, звичайно!

Проїхав він трохи вперед, ближче до пасіки Ахтема. Айсилу машину пішки наздогнала. Зняли вони вулики і розставили їх так, як Сергійович захотів. Потім вона йому сарайчик із бджолярським інструментом показала. Він за пасікою і за кущовим лісовим горіхом стояв. Зі стежки, на яку дорога перетворилася, його видно не було.

— Ось, візьміть! — простягнула вона йому ключа від навісного замка. — Там усе, що треба. Вода тут поряд, джерело! — Вона показала рукою убік гори. — Там стежка, побачите! Метрів триста до нього!

— Дякую! — Сергійович подивився на Айсилу ніжно, віддано, як щойно нагодована після трьох днів голоду собака. І тут же спітав: — А що, міліція Ахтема не шукала?

Вона гірко посміхнулася. В очах блиснули слізози.

— Казаки його викрали. Може, у Росію вивезли. Того дня у нас трьох чоловіків викрали. Вони разом на машині у Бахчисарай поїхали, до мечеті. Машину знайшли. Хлопчина один бачив, як їх до мікроавтобуса заштовхували...

— Так же не можна, — видихнув Сергійович і зрозумів, як безпомічно його слова прозвучали.

Безпомічно і безглуздо. І сам він себе безпомічним відчув, ніби нічого від нього не залежало і у його власному житті. Ніби сидів він поряд з убитим парубком, у якого золота сережка у вусі, на засніженому полі, а згори снаряди і міни сипалися, і вибухали та

подалі від нього, то ближче, а іноді і так близько, що у вуха грюкіт лився розплавленим залізом.

— Ви, якщо щось потрібно — приходьте! Адресу знаєте, — сказала на прощання Айсилу, дивлячись на нього, як на дитину. Може, також відчула чи почула його безпомічність.

І пішла вона до повороту дороги, що прямувала донизу. Красиво і повільно віддалялася, а повітря довкола наповнювалося дзижчанням бджіл. І прокинувся від цього дзижчання Сергійович. Зрозумів він, що це бджоли Ахтема дзижчати, літають, а своїм бджолам він шлях на свободу ще не відкрив! Зірвався з місця, понесли його ноги до вуликів, до своїх багатостражданьних бджіл-біженців.

## 46

Сонце висіло на небі довго, дивовижно довго. Вже і земля від нього відвернулася, на бік уляглася. І висіло сонце тепер не посеред неба, а скраю. Але все одно світило, ніби вирішило не заходити, поки Сергійович своє житло не облаштує. А він, забивши заливні кілочки у кам'янисту землю і розтягнувши мотузками кути свого брезентового житла, витягав тепер з машини і переносив до намету пожитки й одяг.

Теплу вечірню тишу пронизав несподіваний крик птаха — дзвінкий, як піонерський горн. І Сергійович голову підняв, подивився на близні дерева. Спробував собі цього птаха за його криком уявити. Не вийшло. Відомі йому птахи так не кричали. Відомі йому птахи взагалі не кричали, вони каркали, щебетали, співали трелями і посвистували. Цікавість, розбуджена криком птаха, оживила його думки і він, вже забувши про небесне творіння, яке замовило, здатне літати і кричати, слухав дзвінку, барвисту тишу навколошнього світу. І до тиші цієї додавався шепті листя, по-дих вітерцю, дзижчання бджіл й інші дрібні та найдрібніші звуки, з яких складалася вона, ця літня тиша.

Дослухаючись, помітив Сергійович, що сонце, нарешті, заховалося. І як тільки заховалося воно цілком, голоснішою стала тиша, більш явною стала вона. Її можна було погладити, як кота чи собаку, вона була тепла і лащилася до Сергійовича, ніби випрошувала і від нього участі, випрошувала співучасті у її житті, і її звуках. І він, вже звиклий очима до відсутності сонця, уявся доповнювати тишу пошуками того, з чого можна було б розпалити вогнище. Зібравши гілки, гілочки і навіть дві дощечки від ящика, чиркнув Сергійович сірником і цей «чирк» також влився у тишу, став її власністю, її складовою частиною, нотою її нескінченної музики.

А потім над вогнищем закипав підвішений чайник. А Сергійович, збуджений новим переїздом і красою природи, що його оточувала, бродив кругами, підбираючи ще гілки для вогнища, яке виявилося надто «ненажерливим».

Вранці, відкривши очі, Сергійович більше не сумнівався, що потрапив до раю. Потрапив до казки, де природа не просто служить людині, а дододжає їй, де сонце чекає, поки людина не завершить свої dennі справи, і тільки тоді йде. Де повітря дзвенить невидимим дзвіночком. Де можна бути незалежним і невидимим, де у всякої живої істоти, навіть у дерев і виноградної лози, є голос.

Стежка, яку Айсилу показала, вивела його до джерела і там він умився і прокинувся повністю. Біля дзюркотливої води пташиний спів звучав ще голосніше. Під голоси птахів думки Сергійовича сповнилися незрозумілою впевненістю, впевненістю у тому, що все погане позаду, а попереду — заслужений спокій і життя у злагоді з бджолами, а значить — і у злагоді з природою.

Дві баклажки джерельної води він приніс і залишив біля машини, зелений колір якої тепер губився через більш яскраву зелень довколишньої природи. Пластикову каністру він залишив у машині — носити по двадцять літрів від джерела до намету було б йому не під силу. Виникло у нього бажання вимити «четвірку», витерти з неї пил і бруд дороги, щоб заблистила вона. Але причини мити і драїти машину у Сергійовича не було. Миють і чистять машини, коли вони нові, коли треба їхати в місто чи в гості. Та і

її, була б вона жива, а не залізна, напевно не захотілося б зараз потрапляти на очі чи привертати до себе увагу. Точно так, як дорослій людині, якій зоп'яну фінгал поставили, не хотілося на вулицю виходити і знайомих зустрічати.

Згадав Сергійович про гроши на скло для авто, які йому при в'їзді до Криму від імені журналістів передали. І журналісти пригадалися, байдужі, нахабні. Якось навіть не тулилися до купи ці гроші і ті журналісти. Але ж всяк буває!

«Відремонтую! — подумки пообіцяв він дивним благодійникам, які грошима його пожаліли. — Обживемося спочатку тут, а потім відремонтую!»

Думкам своїм Сергійович посміхнувся, спіймай себе на тому, що думає одночасно і за себе, і за машину, і за бджіл. Ніби всі вони — одна родина й однією мовою говорять. Але ж так воно і було. Нема у нього зараз іншої родини, окрім бджіл. Машина — це так, залізо! А от те, що від його родини людської залишилося, живе далеко звідси, у Вінниці. Живе і не жаліється на його, Сергійовича, відсутність. Але він їх, звичайно, пам'ятає, він їх не тільки у пам'яті, але і в серці тримає обох: і дружину, і доньку. І якщо дружину можна б і «колишньою» назвати, то вже донька точно колишньою бути не може. Діти завжди свої, де б не жили і скільки б ти з ними не сварився! Анжеліці вже шістнадцять! У неї, мабуть, залицяльник вже є. Цікаво, вона своєму залицяльнику про батька розказує?

Нагрівався день швидко, це Сергійович маківкою своєю відчув. Кепку знайшов оранжеву. У руках повертів пригадуючи, як по телевізору раніше кожен матч «Шахтера» дивився. «Де вони тепер грають?» — подумав. Точно не у Донецьку. Там не до футболу.

Після полуоднія потягло пасічника на мандрівки. Вирішив він до селища, до Куйбишевого прогулятися. Від пасіки Ахтема, у якій він присусідив свої вулики, дорога не могла бути довгою. Адже їхали вони сюди з Айсулу хвилин десять. Вийшов Сергійович на ґрунтівку, і побачив перед собою селище, як на долоні. У спекотному жовто-оранжевому сонячному свіtlі. Селище внизу тремтіло через повітря, що плавилося під сонцем. І дахи будинків трем-

тіли, не стояли на місці. І ще здавалося тепер Сергійовичу, що не так вже й близько звідси до селища.

Здавалося, що високо він, Сергійович, на горі стоїть. І тільки очевидна легкість і прямота дороги, що вниз збігала, все одно незважаючи на сумніви, що раптово виникли, покликали Сергійовича у дорогу. Про те, що потім доведеться сюди повернутися, думати пасічнику не хотілося. Та і для віку свого, і для своєї ненав'язливої інвалідності, у якій Сергійович іноді не безпідставно сумнівався, був він ще дуже навіть міцний. З моменту в'їзду до Криму, жодного разу кашель його не потурбував!

З диханням взагалі проблем не виникало! Повітря тут таке, ніби чай із вершковим маслом! Хочеш — дихай ним, хочеш — пий його, хочеш — їж! От би зараз Пашку сюди! Він би, за звичкою, став щось погане вишукувати і швидко дурнем би себе відчув, бо нема тут нічого поганого. І люди хороші, і природа, і повітря, і сонце! Утомився від уявної присутності Пашки, забув про нього пасічник і «перетягнув» сюди, до виноградників, дружину свою Віталіну, і доньку. І уявив, як вони оглядаються на красу довколишню. Віталіна напевно також щось варте критики видивлялася б, а от донька — зовсім не у маму — вона б навпаки: затанцювала від щастя, що у такому місці опинилася. Вона вразлива, і якщо мама не підказує їй, як себе вести, то по її обличчю одразу всі її почуття і думки прочитати можна! І раптом, до цієї компанії, що в уяві Сергійовича зібралася, яка раніше його родиною вважалася, вийшла із-за найближчого дерева-клену Галина з магазинчика «У Наді». Дивилася на тих, хто зібрався, і на самого Сергійовича у задумі, й обличчя її ні радості, ні спокою щасливого не виражало. Стурбована вона була чимось. І тому відчув Сергійович занепокоєння. Захотілося дізнатися: чому вона у такому настрої? Що з нею? Але при дружині і доньці незручно йому було з Галиною говорити. А тут ще несподівано мобільний у кармані задзвенів. Витягнув його Сергійович, на екран подивився і оставів — Галина дзвонила. Ніби відчула на відстані, що він про неї думає.

— Так! Алло! Здрастуй! — випалив Сергійович ніби одним словом.

- Здрастуй, Серьожа! Де ти?
- У Криму, в Куйбишевому. Це біля Бахчисарая.
- Знаєш, чого дзвоню? Валик осліп! У нього і до того однеоко не бачило через контузію.
- Який Валик? — не зрозумів Сергійович.
- Ну той, якого твоя бджола в око вжалила! Той, що «жигуль» твій розбив.
- А-а, — протягнув пасічник. — І що?
- Я просто подумала, що краще тобі сюди не повернатися...
- Та я і... — почав Сергійович і осікся. Хотів сказати, що він і не збирався, але подумав, що вийшло б, ніби він до неї повертається не збирається.
- А там красиво? — спитала Галина, не дочекавшись від нього нових слів.
- Поглянув Сергійович вниз на селище, на кипариси, на дахи будинків.
- Так, дуже! І сонце таке спекотне!
- А бджоли? — поцікавилася вона.
- Бджолам також подобається! Дзижчатъ! Ти приїзи! Воно, звичайно, у наметі не так зручно... Але тут гарно, мирно!
- У нас тут також гарно і мирно, — відповіла Галина, і голос її став ще теплішим. — Раніше вересня мене хазяїн у відпустку не відпустить, а у вересні картоплю копати треба, помідори консервуввати... Але я б на тиждень приїхала, — останні слова вона промовила мрійливо, як маленька дівчинка.
- Ну ти тоді плануй! — підтримав мрію Галини Сергійович.

Уже втретє опинився Сергійович у домі Ахтема. Вірніше, у Айсилу, його дружини. Утрете, цілком несподівано, приїхав за ним на блакитній «ніві» син Ахтема й Айсилу, і повідомив, що мама чекає його на вечерю. І нічого не залишалося Сергійовичу, як сідати

в машину і їхати. Два тижні тому, коли опинився він у їх домі вперше, відчуття незручності не полішало його до повернення до свого намету. І причиною цього відчуття була, мабуть, відсутність самого хазяїна, хоча про Ахтема за столом жодного разу не згадали.

Але ж і їли тоді, вперше майже мовчки. Айсилу лише двома словами пояснила гостеві, що таке янтик і імам-байлди. Незручність ще, мабуть, виникла і від того, що жодних розпитувань про себе і про своє життя Сергійович від хазяйки дому не почув, хоча й очікував, і навіть, трясучись і їduчи вниз у селище, в «ніві», обмірковував, про що він міг і хотів розказати, а про що говорити не хотів. Ну а син Бекир і донька Айше за столом ввічливо мовчали, говорила лише мати, але говорила про господарство, про сусідів. Про те, що Бекир обов'язково відвезе Сергійовича до моря, в Качу, де дачі севастопольців красиво звисають зі скелі над морем, і яка найкоротша дорога, і де людей менше, порівняно з іншими пляжами, хоча і в інших приморських селищах тепер відпочивальників не густо.

Про Чорне море Айсилу говорила вже не раз і голос її починав при цьому дзвеніти дивно і ніжко. Згадала вона, що і сама хотіла б до моря, але ніяк не виходить. А іншого разу зізналася, що вже років п'ять не була на морі, хоча Ахтем пропонував і возив машиною у Качу своїх друзів з Пітера. Друзі приїздили роки чотири тому, зупинялися на турбазі. Ходили в гори. Привезли з Пітера велику коробку рапахат-лукуму, з нею в гості і прийшли, через що сміху було. Просто рапахат-лукум у них у Пітері на кожному кроці продається, у кожному магазині. Вони не подумали, що везти східні солодощі із півночі на південь, та ще й кримським татарам, може комусь смішним здатися.

От і цього разу, як тільки Айсилу про море згадала, Бекир рішуче кивнув.

— Поїдемо скоро, краще після вихідних! — пообіцяв. — І ти пойдеш з нами, а Айше вдома залишиться, на господарстві.

І тут Сергійович при слові «господарство» ожив. Голову підняв.

— А ви коли мед гнати збираетесь? Не пора? — спитав у Бекира.

— На днях буду, — зізнався він. — Можемо і ваш вигнати.

— Так, було б добре, — закивав пасічник. — Тільки в мене банок немає.

— У нас багато, — махнув рукою Бекир.

— А ви що з медом робите? Тут продаєте? — продовжив тему, що його хвилювала, Сергійович.

— Є кілька магазинів, які татари тримають, — сказав парубок. — Я їм відводжу. А решту — перекупники беруть. Дешевше беруть, але багато.

Сергійович подумав, що у магазини татарські проситися зі своїм медом незручно. Вийде, що хліб у Айсилу і її родини віднімає. Продавати дешево перекупникам не хотілося, але, може, доведеться? І тут пригадав, що рублі ж у нього ще є! І немало! Рублі, які йому на кордоні на ремонт машини тицьнули. Рублі, які, ніби треба б справді на скло для авто витратити. Вони ж казали, що ще знайдуть його для якоїсь телепередачі? А навіщо йому телепередача?! Не потрібна! Від своїх думок Сергійович занерувував. Айсилу помітила.

— Ми вам допоможемо, — промовила вона м'яко. — Може, хто з наших друзів, у кого магазин чи хто на севастопольській трасі торгує, візьме? Москвичі наш мед люблять, він же кримський, гірський! Якщо машиною їдуть, можуть і три банки купити!

«Кримський, гірський», — повторив у думках Сергійович і від турботи своєї відволікся.

Подумав, що такий мед можна і назад в Україну повезти, там і продати. Там він, може, і дорожчий буде! Просвітліло обличчя гостя. Заспокоїлася Айсилу, і погляд її став раптом дуже зосередженим.

— Сергій-ага, — заговорила вона майже пошепки, і тут же Бекир і Айше завмерли, ніби знали, що коли мама на такий голос переходить, значить говоритиме вона щось дуже важливе.

— Так, що?

— Я хотіла вас попросити... ви ж росіянин, із Донбасу... Може, ви і до Сімферополя з'їздите у ФСБ, про Ахтема спитаєте? Вони вам скажуть. Мене на поріг не пустять, а з вами поговорять, ви ж для них свій...

Сергійович, жуючи пиріг з м'ясом, завмер і жувати перестав. Три пари очей на нього дивилися прискіпливо, зосереджено, вичікуючи. І один погляд — Айше — зблиснув слізами, що навернулися. А його самого страх пройняв. Страх дивний і такий, що не піддавався поясненню. Тобто фізичний, той, що м'язи обличчя сковує. А думок жодних цей страх не викликав. І сидів він так хвилину чи дві, як неживий. А потім знизав плечима і зрозумів, що страх минув.

— Так я ж не росіянин, я українець, — сказав він тихо і не дуже розбірливо.

— Ale ж ви там російською говорите, — сказала Айсилу, і голос її трохи голосніше прозвучав.

— Ну так, російською, — відповів він. — Ale я...

Сергійович намагався знайти слова, щоб краще пояснити свій страх і небажання їхати кудись до людей, які владу представляють, та ще не просто владу, а російську владу. Куди йому до них? Навіщо? З українським паспортом і на розбитій машині.

— Я і дороги не знаю, — пробурмотів він наостанок.

— Бекир би вас відвіз, — сказала Айсилу. — Ale якщо ви не можете, нічого...

Ця вечеря закінчилася раніше, і Сергійович, відмовившись від чаю з пахлавою, відмовився і від пропозиції Бекира відвезти його нагору до пасіки. Сказав, що пішки пройдеться.

Яскраві зорі горіли над Куйбишевим і Албатом. Зорям було байдуже: над ким горіти, кому ніч освітлювати своїми точковими лампочками. У селищі було тихо. Лише іноді гавкала собака і її відповідали ще дві чи три.

Сергійович пройшов до мечеті, яку тільки згори бачив. Зблизька вона виявилася красиваю, казковою, але не дуже великою. Теплий вітер біля мечеті посилився і дув в обличчя. І вловив Сергійович у смаку вітру солоність моря. Подумав про те, що через пару днів він його побачить. Побачить Чорне море. Може навіть скупається. Плавок у нього немає, але хто на нього увагу зверне, якщо він у трусах у воду полізе? Ніхто! Хто на старих дивиться? Кому вони, окрім себе

потрібні? Ну, він, може, ще бджолам своїм потрібен. І більше ні кому. Навіть дружині колишній не потрібен. І донощі, схоже, також не дуже. Інакше б вона дзвонила і питала: як він і що з ним.

З боку гори, під якою пасіка Ахтема стояла, нависала над селищем темнота. І йшов він повільно до тієї темноти, ніби рідна вона йому була, ніби міг він у ній із заплющеними очима намет свій знайти і бджіл своїх почуті.

Назустріч «Волга» виїхала, засліпила його яскравими фарами. З машини голосна музика вирвалася. Музика і сміх. Він ступив на узбіччя, перечекав. Провів машину поглядом — повезла вона музичку і сміх кудись далі, на інший кінець селища, до річки Бельбек.

Повернувся, розклав багаття. Підвісив чайник з водою. У наметі запалив свічку і чомусь чай вирішив всередині пити, ніби не хотів, щоб його хтось у темноті розглядав.

Здалося йому, що після сьогоднішньої вечери не покличе його більше у гості Айсилу, не пришло із Бекиром айрану і самси. Може, навіть до моря вони його тепер не відвезуть. Думки самі полинули до Ахтема, до їх зустрічі багато років тому у Слов'янську на з'їзді бджолярів. Думки звернули туди, ніби для того, щоб довести Сергійовичу, що ніякої особливої дружби між ними з Ахтемом не виникло. Виявилися вони просто сусідами по кімнаті, сусідами за обіднім столом, розмовляли вечорами в одній компанії, анекдоти розказували. Горілку пили. Тільки, здається, Ахтем анекдоти не розказував і горілки не пив. Але сміявся, анекдоти слухаючи. Йому тоді років двадцять п'ять було, приблизно стільки ж і Сергійовичу. Значить, і зараз вони приблизно одного віку, якщо він живий.

«А він живий?» — замислився Сергійович. І відчув, як у серце шпигнуло. Пригадав Айсилу, пригадав, що вже майже два роки, як пропав він.

Ковтнув чаю. Подивився на свічку, що горіла. І зрозумів, що чогось цій свічці бракує. Бракувало їй картонного Миколая Чудотворця.

«А де ж Миколай?» — задумався.

Пригадав, як поспіхом збирав речі і закидає у багажник.

— Десь там, — прошепотів. — «Завтра знайду!» — пообіцяв собі, чи свічці, чи Чудотворцю.

## 48

До обіду баранці-хмаринки небом літали, затуляючи іноді землю від сонця. День цей нічим особливо від попередніх не відрізнявся. Але звикнути до повсякденності літнього кримського щастя Сергійович не міг. І тому здавалося йому, що світ довкола з кожним днем дзвенить все більш радісно, що бджоли і птахи веселіше літають.

На стежці, що вела угору до джерела, Сергійович ледь об їжа, що забарився, не спіtkнувся. Присів навпочіпки, відкотив його, згорнутого з переляку, убік. Коли вже з двома баклажками води повертається, їжа і сліду не було, але стежку руда білка перебігла.

Перед обіднім перекусом зазирнув Сергійович до своїх вуликів. Бджоли вже майже всі стільники закупорили. Зазирнув він і у вулики до Ахтема. А там така ж картина. Задумався Сергійович. Вирішив, що як Бекир до вечора не приде, то завтра вранці він сам у селище спуститься.

Але Бекир про мед не забув. Годині о третій, у найбільшу спеку, почув Сергійович шум мотора і вийшов на край пасіки. Блакитна «Нива» з причепом впевнено піднімалася висушену сонцем ґрунтовкою, а за нею — хмара жовтого пилу. Жовтий пил летів на рівні рядів виноградників. Медогонку і дерев'яний щит, до якого її ніжки прикручувалися для стійкості, зняли з причепа легко. Знайшли місця рівнішу і там встановили. Приніс Бекир з сарайчика, що за кущем ховався, чотири пластикових тридцятилітрових бідони і з десяток маленьких відерець, одне в одне вставленіх. Також пластикових. Спочатку взялися за мед Сергійовича.

— Мені в бідон не треба! — сказав він — Я до маленької тари звик!

Крутили по черзі. Сергійович дивився на янтарний мед, що зі стільників вилітав і падав на стальну внутрішню стінку медогонки. Дивився і посміхався. Шість відерець п'ятилітрових наповнилися його солодким золотом. І ще дві скляні літрові банки на додачу. Потім вже стали мед хазяїнів качати.

Мед Ахтема був темніший. Мабуть, тому здавався він Сергійовичу більш важким. Захотілося спробувати, порівняти. Проте зручний момент настав тільки через пару годин, коли викачали вони мед із всіх вуликів. Бекир собі три пластикових бідони і півші відерця наповнив. Потім неповне відерце до підстилки біля vog-нища відніс, а під кран інше підставив. Мед тягнувся ще зі стального крана тонкою жовтою ниткою, яка гравла на сонці, ніби вона з чистого золота була.

Приніс парубок із машини і пакет з коржиками. Одного надвоє розломив, вмочив у неповне відерце. Протягнув Сергійовичу.

Сергійович коржик медовим краєчком до рота узяв, почав жувати, до смаку прислухаючись.

— А що, у вас кожен сам собі хліб пече? — запитав Бекира вже п'ючи чай.

— Ми — самі, та інші татари також. А росіяни з українцями з пекарні купують.

— А що, з пекарні не смачний?

— Нормальний, — відповів Бекир. — Але ж він могильний, їхній хліб.

— Чому «могильний»?

— Пекарню на нашему старому кладовищі побудували.

— А-а, — з розумінням протягнув Сергійович.

— Вмочуйте, єжте! — Бекир кивнув на відерце з медом і на пакет з коржиками.

Сергійович із задоволенням вмочував і смакував, і чаєм запивав.

— Знаєш, — сказав він раптом. — Скажи мамі... Скажи їй, що я можу... Ну, до Сімферополя, про Ахтема спитати...

Очі Бекира загорілися.

— Я скажу! Дякую! Я вас сам туди відвезу! — схвильовано заговорив він. — Тільки документи з собою треба взяти! Туди без документів не пустять!

## 49

У «ниві» Сергійовичу давненько їздити не доводилося. І тепер, сидячи на передньому сидінні поряд з Бекиром, пасічник відчував себе невпевнено і незатишно. Здавалося, що надто високо він сидить. Здавалося, що Бекир надто різко повертає, а повертає він постійно то ліворуч, то праворуч, адже дорога тут уздовж Бельбеку біжить. Куди річка, туди і вона.

— Ти не поспішай, — попросив він хлопця, на що син Ахтема і Айсилу посміхнувся, але швидкість зменшив.

— «Нива» стійка, — Бекир глянув на пасажира. — Для кримських доріг — те, що треба!

Коли виїхали на Севастопольське шосе, швидкість Бекиру довелося знову зменшити, хоча ця дорога значно рівніша була. Вклинившись у щільну колону транспорту, що рухався на кримську столицю їм вдалося легко, але далі вже до самого міста хилитався перед ними зад фури, а на хвості висів джип із причепом, на якому гордо сидів китайський гідроцикл.

— Це ж туди до моря? — кивнув за спину, назад, Сергійович.

— Так, Севастополь, а далі на Форос дорога, на Ялту. А якщо направо — то на Качу!

Сергійович закивав. Попереду п'ятитповерхівки міста з'явилися. І занервував пасічник, згадавши мету цієї поїздки.

— А як мені з ними краще говорити? — спитав хлопця.

— Не знаю, — Бекир знизав плечима. — Головне — не жартувати! Вони жартів не розуміють. Я за два квартали зупинюся, щоб не маячити!

Хвилин п'ятнадцять їхали мовчки. Вже містом. Попереду замість заду фури виляв штангами тролейбус. На наступному перехресті тролейбус ліворуч повернув, а вони — праворуч.

Незабаром виїхала блакитна «нива» на спокійну, тінисту і тиху вулицю.

— Ну ось, прибули! — Бекир зупинив машину біля бровки тротуару. — Тут поряд. Це ось перший номер, — він показав на кутовий будинок праворуч. — А в них тринадцятий. Коли зайдете, скажіть, що вам у приймальню!

Перші кроки бульваром далися Сергійовичу важко. Навіть закашлявся він чи то від хвилювання, чи то від страху. Наче організм хотів у свого хазяїна жалість викликати і тим самим просити його дурниць не робити, і, тим більше, не казати. Тому, переживаючи і кашель, і страх, ішов пасічник невпевнено, дивлячись собі під ноги, ніби боявся, що хтось поряд іде і вже за ним слідкує. Але бічним зором бачив, що будинків праворуч немає, а стоять тільки дерева. І дерева ці ніби йдуть з ним разом, нога до ноги, бо не лишаються вони позаду.

Зупинився різко Сергійович. На дерева озирнувся, за спину собі глянув. Нікого за спиною. Похитав головою, намагаючись опанувати свої думки і відчуття. І вже більш твердою ходою далі вирушив, все ще перевіряючи бічним зором поведінку бульварних лип і акацій. Дерева тепер залишилися на місці, тобто позаду. А значить, ішов Сергійович до мети.

Метою виявилася величезна, але не висока, що розповзалася навсібіч, наче павук із червоним животом і білою спиною, будівля за адресою «Бульвар Івана Франка, 13». У центрі під портиком і кількома колонами розташувався центральний вхід, висунутий метрів на два до проїжджої частини. Перед сходами до дверей, Сергійович на мить забарився, але тут пластикові, недорогі і несолідні двері перед ним відкрилися і з них вишмигнув чоловічок у сірому костюмі з папочкою у руці. Вишмигнув і, обійшовши пасічника, який не встиг йому поступитися дорогою, зник.

Чи то цей чоловічок, чимось смішний, а чимось жалюгідний, викликав у Сергійовича внутрішню посмішку, чи то двері дешеві, але останні дві сходинки до порога серйозного закладу пасічник подолав легко і навіть сам того не помітив, як всередині опинився. Обличчям до обличчя з військовим і озброєним чоловіком, що контролював вхід—вихід.

— Ви куди? — холодно спітав той.

— Мені до приймальні, — завчено промовив Сергійович.

— Повідомляти чи скаржитися?

На це питання відвідувач відповісти не зміг, але черговий і не збирався чекати відповіді. Можливо, це був традиційний жарт, який виник саме тут на посту через нудотність одноманітного стану?!

— Документи?

До цієї вимоги Сергійович був готовий.

— Україна? — здивувався черговий і взявся гортати м'ятий синій паспорт. Зупинився на сторінці з пропискою. — Донецька область?

Сергійович кивнув.

Після цього черговий вивчив вкладиш в'їзду до Російської Федерації.

— Притулку вам не дадуть! — твердо сказав він, ніби точно зінав, навіщо цей відвідувач до ФСБ заявився. — Дев'яносто днів — і додому! Зрозуміло?

— Та не треба мені ваш притулок! Я стосовно іншого питання!

— І якого ж? — У голосі чергового почулися нотки втоми.

— Людина зникла. Два роки тому. Викрали...

— Це до міліції!

— Мене його дружина попросила до вас приїхати...

— Дружина попросила? — пожвавився військовий. Вочевидь, не часто такий аргумент чув. — Ну і як же його звати?

— Ахтем Мустафаєв.

— Татарин?

Сергійович кивнув.

Черговий якось дивно скривив губи.

— А вам він хто? Чи вам його дружина кимось доводиться? — проговорив він і знову опустив погляд на український паспорт відвідувача, погортав, затримався на сторінці із записом про шлюб.

— Ну, почекайте тут! — сказав наказовим тоном. І пішов, залишивши замість себе іншого чергового.

Сергійович стояв неприкаяний, слухав скрипіння вхідних дверей, що відкривалися і закривалися. Усі, хто входив чи виходив, були у цивільному. У костюмах з краватками. І це незважаючи на літо, незважаючи на спеку! А черговий кивав їм і ліниво зазирав у посвідчення, що пред'являлися.

Ноги від марного стояння загули. Пошукав Сергійович поглядом стілець чи лавку, але не знайшов. Прицмокнув невдоволено губами і тут же на собі спіймав запитальний погляд чергового. Зітхнув. Подумав, що недарма він сюди їхати не хотів. Ой недарма! Але тепер вже що? Паспорт забрали, а значить — стій і чекай!

Перший черговий з'явився хвилиною за п'ятнадцять, коли до всіх неприємних відчуттів у ногах Сергійовича додалося ще і нервове відчуття голоду.

— Ходімо! — покликав він Сергійовича з другого боку поста. — Пропусти! Я його вже вписав! — останні слова перший черговий сказав другому.

Далі, після декількох сходинок угору, ішов Сергійович слідом за черговим сіруватим довгим коридором повз високі дерев'яні двері. У кінці коридору повернули вони ліворуч і ще пройшли з десяток дверей, перш ніж супроводжуючий Сергійовича військовий не зупинився біля однієї і не постукав, після чого одразу відкрив і засунув туди голову.

— Іване Федоровичу, ось він!

І впустив черговий втомленого стояти відвідувача до просторого кабінету. Впустив, а сам за ним не пішов. Навпаки, двері зачинив, залишивши Сергійовича на самоті з чоловіком, який за робочим столом сидів, у темно-синьому костюмі і з червоною краваткою на голубуватій сорочці.

Сергійович озирнувся на двері, що закривалися.

— Сюди проходьте! — покликав його ввічливо господар кабінету. — Ви ж хотіли поговорити!

— Так, але у нього мій паспорт, — розгубився пасічник.

— Тут ваш паспорт, — Іван Федорович узяв великим і вказівним пальцями документ і помахав ним над столом. — Сідайте!

Сергійович усівся. Стілець з підлокітниками по інший бік столу одразу здався йому надто жорстким.

— Ну, розкажуйте, звідки ви цього Ахтема знаєте? — спитав Іван Федорович.

Сергійович не без утоми у голосі розказав про давній з'їзд пасічників у Слов'янську, про кімнату у пансіонаті, про розмови.

Іван Федорович слухав, дивився на монітор комп'ютера і кивав.

— А скажіть, у вас ще є такий знайомий Петро? — спитав він раптом.

Сергійович оставпів.

— Петро? — перепитав він. — Який Петро?

— Ну, ви з ним «есемесками» обмінювалися, — і Іван Федорович трохи ближче до себе присунув правий край монітора, ніби звідти щось вичитував. — Ви його ще питали «Живий?», а він вам відповідав «Живий» і так кілька разів...

— А звідки ви знаєте? — вирвалося у Сергійовича.

Іван Федорович посміхнувся.

— Ну, самі подумайте! Або краще пригадайте, як ви мобільний і паспорт на в'їзді до Росії здавали? Пригадали?

Пасічник задумався. Зринув у пам'яті увесь той день у деталях: і трансформаторна будка з написом «За 18 км російські окупанти», і Чонгар, і будиночок, у якому з ним цілу годину чоловік у цивільному говорив. І журналісти біля машини із вибитим склом, і гроші на ремонт...

— То що це за Петро? А? — повторив питання своє господар кабінету, витримавши ввічливу паузу.

— Та товариш мій із сусіднього села, їх також обстрілюють, — проговорив Сергійович і правою рукою перевірив карман штанів — мобільник лежав на місці.

— А хто їх обстрілює?

— Ну ці, наші, сепаратисти, — невпевнено сказав пасічник.

— Ваші сепаратисти? — замислено перепитав Іван Федорович. —

Значить, Петро не сепаратист, раз сепаратисти по ньому стріляють?

— Ні, він... — почав відповідати Сергійович і зупинився, розуміючи, що так може довідповідатися і до такої правди, за яку йому тут непереливки буде. — Він просто живе там... Але ж я з іншого питання до вас! Чого ви мене допитуєте?

— Як? — здивувався Іван Федорович. — Що ви? Це не допит! Це розмова! Оскільки ви вже все одно до нас прийшли, чого б і не спитати? Ви зрозумійте — ви тут іноземець, який приїхав із зони бойових дій. Тут ось написано, — він кивнув на монітор, який Сергійовичу не було видно. — «Впущенний із гуманітарних мотивів». Тобто, вас із вашими бджолами пожаліли і впустили до Росії. Тому я б вам радив слідкувати за словами, щоб ніхто не міг вас звинуватити у чорній невдячності...

— Та я що? Я тут як миша сиджу. Тільки бджолами своїми і займаюся!

— Ну от і сидіть як миша далі, але не довше дев'яноста днів! А стосовно вашого Ахтема, скажіть його вдові, що хай у поліції зв'язки шукає. До цього випадку або Кримське ополчення причетно, або козаки.

Зі всього почутого застягла одразу у мозку Сергійовича фраза «скажіть його вдові». На лобі піт холодний виступив. Він втупився в очі господаря кабінету, що вже замовк. Очі у Івана Федоровича волошковими виявилися.

— Вона що, вдова? — уточнив Сергійович.

— Обмовився, — Іван Федорович спробував посміхнутися і це йому майже вдалося. — Справу ж не закрито. І таких справ два десятки у поліції лежить. Не у нас! То ж ідіть, ось ваш паспорт!

Сергійович піднявся, забрав документ, перевірив: чи на місці вкладиш.

— Там праворуч коридором і ще раз праворуч! — напучував його Іван Федорович.

Йти одному уздовж довгого коридору Сергійовичу було не-легко. Все здавалося, що праворуч чи ліворуч різко відкриються двері і хтось безликий, але з сильними руками, затягне пасічника всередину. Але двері пропливали повільно повз, і хоча йшов він обережно, ніби по мінному полю, але на таблички з посадами, прізвищами й ініціалами, що прикрашали кожні з них, очі піднімати не встигав чи не дозволяв собі.

Чомусь із далекого дитинства голос бабусі продзвенів — бабуся до самої смерті дивним голосом говорила, голосом, який не старів і за яким не можна було вік вгадати. «Ніколи Устимові в очі не дивися! Небезпечно!»

Устим був іхнім сільським божевільним, здебільшого нешкідливим. Але дійсно, варто було комусь зазирнути йому в очі, як він одразу за цією людиною йшов і не відходив від неї годинами. А якщо людина приходила додому, Устим лишався на порозі. І сидів там, доки його погрозами і криком не проганяли.

Попереду залишався ще один коридор. Тут пасічник пришвидшив крок і дивився лише собі під ноги, доки не спустився сходами до чергового.

Уже відійшовши метрів на десять від входу, озирнувся. Помітив, що досі стискає у руці паспорт із вкладишем. Сховав його до кишені. Потім дістав мобільник, хотів час перевірити, але зrozумів, що акумулятор сів.

Не поспішаючи дійшов до початку бульвару, туди, де Бекир його зараз чекав, чекав, мабуть, з якимись новинами. А які у нього новини? Ніяких! Якщо не рахувати того, що цей Федорович Айсилу вдовою назвав. Він, правда, сказав потім, що обмовився, але може хіба чоловік, що у такій службі працює, обмовитися?

«Hi, — думав Сергійович ідучи, — саме це він і хотів повідомити. А сказати більше, мабуть, не мав права! Адже хіба можна так випадково і безпідставно жінку «вдовою» назвати?»

Блакитна «нива» стояла на місці. Сам Бекир поряд у тіні від сонця ховався. Їв морозиво. Побачив пасічника, відкусив від конуса шматок більший, щоб швидше із морозивом закінчити.

— Машина відкрита, сідайте! — крикнув.

Хвилини за три поїхали назад. Через спеку опустили скло у передніх дверях. У машину разом із теплим вітром увірвався шум міста. Говорити при такому шумі було важкувато. Коли вийшли на Севастопольське шосе, Бекир підняв скло у своїх дверцятах і стало трохи тихше.

— Що вони вам сказали?

— Нічого конкретного, — сказав Сергійович, вирішив, що про слово «вдова» не варто згадувати. — Зі мною один у цивільному говорив. Порадив шукати зв'язки у поліції. Сказав, що два десятки таких випадків, і винуваті козаки і Кримське ополчення.

— І більше нічого?

— Ні, — Сергійович заперечно мотнув головою.

— Все одно дякую! — сказав Бекир і зітхнув. — Мама дзвонила, на вечерю нас чекає... і ще просила вугілля помогти розвантажити.

— Вугілля? — пожвавився Сергійович. — Звичайно! А навіщо вам вугілля?

— На зиму, ми вугіллям топимо!

Сергійович прикрив очі. Пригадав свої вугільні запаси. Руки, які на колінах лежали, ніби знову тепло буржуйки відчули. Помсіхнувся він. І задрімав, раптову втому відчув — і нервову, від візиту до контори з довгими коридорами, і фізичну — від спеки.

Тільки той, хто з вугіллям з дитинства справу має, може легко визначити, скільки тонн вугілля у купі, зваленій самоскидом на землю лежить. І не треба для цього радіус чи її висоту вимірювати. Досить поглядом знавця окинути і подумки це вугілля зважити чи з тими купами, які вже в твоєму домі згоріли, порівняти.

— Тут тонн п'ять, точно! — не здавався Бекир, поки кидали вони його лопатами до тачки, щоб відкотити потім до задньої сто-

рони дому і зсипати до погреба-вуглярки з маленькими дверцятами і пологою бетонною підлогою, зробленого людиною, що зналася і тямила про тонкощі життя з твердим паливом.

Сергійович знову мотнув головою, але вже промовчав — вінто бачив, що найбільше у купі тій заледве чотири тонни з гаком. Але тепер, дивлячись на кількість породи, що робила купу «рябою» і віднімала від купи її вагу, отримував він у своїх розрахунках навіть не більше чотирьох тонн вугілля. Чуючи, як хворобливо захищає Бекир свою правоту, про породу Сергійович вирішив не починати. Але, зрештою, коли наступні десять тачок відвезли до підвалу, а штовхали вони тачки по черзі, коли відчув Сергійович у руках втому, зупинився він біля дерев'яних — у півтори метри висотою — дверей. Зупинився, почекав Бекира, що йшов слідом.

— І що, вугілля у вас завжди таке? — спитав.

Бекир, звичайно, причину питання зрозумів. Витер долонею піт з чола.

— Трапляється, хороше завозять, чисте, ростовське. Але майже вдвічі дорожче, — відповів він. — А це з Донбасу. Обіцяли, що гарне буде... Та що тепер? Гроші ж вони наперед беруть, а водій зсипав і поїхав. До кого претензії пред'являти?

Сергійович кивнув, узявся за ручки тачки. Покотив її похилим бетонним пандусом, праворуч від якого сходи до підвалу спускалися. Тільки сходи до підлоги сягали, а пандус ні. Посипалося вугілля вниз. Почекали вони з Бекиром, поки пил вугільний уляжеться, а потім спустилися сходами і лопатами вугілля подалі вглиб відкінули, щоб місце для наступних тачок звільнити.

До сьомої вечора справа була зроблена.

За вечерею Айсилу все на Сергійовича допитливо поглядала. Іноді вона обмінювалася із сином і донькою кількома словами татарською, але неголосно, тихо, щоб гостя не бентежити.

— І вони навіть не натякнули? — спитала вона уже за чаєм, підсовуючи близче до Сергійовича тарілку з пахлавою.

Він мотнув головою. Зітхнув.

— Все одно добре, що ви з'їздили! — знову Айсилу на гостя подивилася. — Сказані слова не зникають, вони лишаються! Особливо питання! Ті, з ким ви говорили, будуть тепер про Ахтема думати!

Сергійович тривожно на хазяйку подивився. А потім озирнувся, знайшов поглядом свій мобільник, що в кутку кімнати, на підлозі, на краєчку товстого темно-червоного килима лежав-заряджався.

«Не забути б», — подумав.

І знову у пам'яті голос Івана Федоровича із Сімферополя прозвучав: «Скажіть його вдові...» Глянув Сергійович на Айсилу. Хотілося їй щось хороше сказати. Тільки ось що? А у плечах ломота відчувалася, важкість. Кисті рук болять. Все-таки вугілля кидати — не дитячі забавки!

— Я вас відвезу, — запропонував Бекир, коли вечера скінчилася.

— Не варто, — відмахнувся Сергійович. — Треба пройтися! Руки ось у мене сьогодні працювали. А ноги — ні! Хай походять!

Айсилу провела його до дверей і на порозі пачку рублів йому передала.

— Це за мед, — сказала вона. — Ми його по гарній ціні продали! I наш, і ваш!

Не перераховуючи, тицьнув Сергійович гроші до кишені.

Вийшов з двору і знайомою дорогою у бік мечеті пішов, щоб перед нею ліворуч разом з дорогою повернути.

Небо опускалося все нижче, сутінки сідали, але справжня темнота, яку Сергійович із дитинства по Донбасу знов, сюди не приходила. Десь гавкав собака. З іншого боку до одинокого подорожнього жіночий голос долинув, голос, який когось кликав дивним, нечітким ім'ям. Може собаку, може, кота.

Уже піднімаючись уздовж виноградників, Сергійович зупинився й скрушно похитав головою. Забув він таки у них свій телефон! А повернатися не було ні бажання, ні сили. Та і не так вже він йому і потрібні! Це ж ніби як ключі від залишеного далеко дому з собою носити. Ніби і важлива річ, а користі мало. Думки Сергі-

йовича переключилися на рідне село, на будинок свій, на Пашку. За спиною тремтіли, віддаляючись, вогники Албата, який у вказівниках «Куйбишевим» зветься.

## 51

Не спалося Сергійовичу цієї ночі. Спочатку їжаки заснути заважали — надто голосно чміхали. Потім думки тривожні в голову лізли. І все про те саме: випадково чи навмисно той Іван Федорович із ФСБ Айсилу вдовою назвав? І чомусь саме зараз, уночі, остаточно повірив Сергійович словам ефесбешника, повірив, що серед живих Ахтема більше немає. І не Ахтема йому тепер стало шкода — його він майже не пам'ятив, а якщо і пам'ятив, то був зовсім інший Ахтем, на двадцять років молодший. Шкода йому стало Айсилу і її дітей. Хоча якщо чоловік вже майже два роки, як зник, як вона може сподіватися, що він живий? Вона ж розумна жінка. Вона розуміє, що якщо викрали його, а машину покинули, значить їм його життя потрібне, а не «нива» чи гроші. А раз комусь потрібне було його життя, значить відібрали його. Інакше знайшов би він спосіб повідомити, що живий.

Повернувшись Сергійович на бік, потім на живіт. Все ніяк зручної позиції тілом знайти не міг. Знову ліг на спину. Стало йому у спальному жарко. Мішок і так був напіврозстебнутий. Усівся у темноті. Пригадав, що хотів Миколая Чудотворця картонного відшукати, щоб не дарма церковна свічка у наметі вечорами горіла. Виліз з мішка, труси сині «сімейні» підтягнув. Дістав ліхтарика. Поводив променем по тісному намету, затримав його на мить на баночці із загашеною свічкою. Потім вимкнув і знову у спальнік заліз. Заснув від того, що втомився думати. І проспав недовго, може, години три чи чотири. А коли очі відкрив — крізь брезент тисячі голок сонячного світла пробивалися, але пробитися не могли. Тому очам не заважали.

Натягнув Сергійович спортивні штани і футболку. Назовні вибрався. І під сонце, що сліпло, потрапив. Замружився, узяв ряддину, і влаштувався у тіні біля найближчого вулика. Під не-

голосне дзижчання бджілок і прокинувся остаточно. А потім багаття розклав, у чайник води з баклажки налив. У носі дим залискотав. Чхнув. І після чхання зазвучала у його вухах природа голосніше. Ніби пробки з вух повілітали. І птахи заспівали близче, і бджоли задзижчали більш дзвінко.

На фоні природи, що раптово увірвалася в його слух, розрізнив він іще один знайомий звук — звук мотора машини, що наближалася. Вийшов до дороги і побачив блакитну «ніву». Бекир зупинив машину поряд із Сергійовичем. Передав йому мобільник із зарядкою, що він забув, і пакет з коржиками та овочами.

Повернувшись Сергійович до вогнища. Поснідав ситними коржиками з помідорами і зеленню. Запивав чаєм. А коли наївся, узяв до рук телефон і помітив, що той про пропущений дзвінок повідомляє. Придивився до номера і дещо здивувався, бо дзвонили з Росії. Плюс, потім сімка, а потім довгий незнайомий номер. Знизав плечима. «Помилилися, мабуть!» — вирішив. І про всякий випадок перевірив «есемески». А там нічого нового. Ті самі «Живий?» і «Живий». Правда, на останню «есемеску» Петро так і не відповів. І тоді знову відправив йому Сергійович звичне питання з одного слова. А потім, не бажаючи цього ранку так швидко телефон з рук випускати, набрав Пашку.

— Чого дзвониш? — почув його здивований голос.

— Скучив, — признався Сергійович. — Як там справи?

— Тихо поки. Останні два тижні. А до того бахали над головою. До речі, батюшка приїздив, ікону подарував і обіцяв, що церкву відбудують. А потім баптисти були, сказали, що у кінці серпня вугілля на зиму привезуть! Безкоштовно!

— Тобі?

— Ну так і тобі, якщо ти до того часу повернешся! Вони сказали, що тільки тим привозять, хто лишився!

— Та повернуся я, — занепокоївся вголос Сергійович. — Будинок хоч стоять?

— А що з ним стане? Я до тебе заходжу іноді! Туфлі твої мокасинові взував, ті, що у шкатулці! М'які, суки, як тапочки!

Пасічник посміхнувся.

- Ти з ними обережніше! — попросив.
- Та що я, не розумію, чи що? — відповів Пашка. — А ти на море вже ходив?
- Та я далеко від моря, але мене відвезуть! Обіцяли!
- Ну добре, ти подзвонюй! Одному тут хріново! Добре хоч, що хлопці з Каруселіна знову заїжджають. Їх російського командаира убили, тепер знову хтось із місцевих командує. І я до них за булкою-горілкою ходжу. А то б здурів!

Як наговорився з Пашкою, захотів було ще Сергійович Віталіні подзвонити, але що їй сказати — не придумав. Між тим у багажнику серед речей картонного Миколая Чудотворця відшукав, поставив його у лівому кутку палатки перед банкою-підсвічником. Знайшов і дві товсті зв'язки свічок церковних, їх також у палатку забрав і за подушкою сховав.

День пролетів, як птаха над головою. У пам'яті все голос Пашки звучав, що новини йому повідомляв. І особливо приемно було Сергійовичу думати про те, що непутяний його ворог-приятель подаровані губернатором туфлі взував. Значить, на місці вони, у туфельниці лежать. «Тільки б він у них у Каруселіно не ходив! — подумав пасічник. — А то побачать друзі-сепари, по голові стукнуть та заберуть туфлі собі! Ім-то що?»

А як стемніло, запалив він у наметі свічку перед Миколаем Чудотворцем, а поряд із наметом вогонь оживив. Щоб у обох його домах тимчасових світліше було. Звичайно, свічка у наметі більш по-домашньому світила, ніж вогонь на галявинці. Але ж «великому дому» вогонь для освітлення і не потрібен. Він скоріше для затишку і тепла служить, і для того, щоб Сергійович міг то чаю зробити, то каші зварити. Прогулявся він до шляху, що вів донизу, до верхніх виноградників, щоб перед сном на вечірні вогні Албата подивитися. Зупинився у звичному місці, проте вогнів не побачив. Далеко внизу цього вечора селища не було. Для очей не було. Але не зводив очей Сергійович з невидимого селища, вуличні ліхтарі і світлячки вікон якого зазвичай тішили його перед сном. Не зводив, продовжуючи дивитися і дивуючись одночасно, як поступово проявляється

у не густій південній темноті не освітлений електрикою Албат. Проявляється як щось неживе, як далекі руїни покинутого села. Як, мабуть, нічна рідна Мала Староградівка, якщо на неї вночі хоч із Каруселіна, хоч від Жданівки дивитися. Пригадав він ранкові слова Бекира про те, що електрика зникла. Значить, досі немає.

Замислився про своє життя без електрики. Воно, звичайно, спочатку незвичне було, навіть хворобливе! Бо звикати до темного екрана телевізора виявилося набагато складніше, ніж до відімкненого холодильника. Але ж звик, і нічого. Он, бджоли ж живуть без електрики! Значить, і люди можуть! Чим люди гірші бджіл?

І тут Сергійович зі своєю думкою не погодився. «Ні, люди гірші від бджіл!» — вирішив.

Але тут про Айсилу і її дітей подумав. І знову свою думку поправив: е люди, які гірші бджіл, е люди — як бджоли. А людей, які краще бджіл, мабуть, нема.

Вирішив Айсилу свічок віднести. Хто знає, коли їм електрику повернуть? Може, завтра. А може, і за тиждень! Дістав одну зв'язку. Опустив у пакет і в руці приємну тяжкість відчув — зв'язка товста і важка, свічок у ній з півсотні буде. Вирушив до селища, насолоджуючись неочікуваною вечірньою прохолодою.

Перші будинки Албата-Куйбишева зі своїми немитими, темними вікнами, дещо налякали його. Сергійович пару разів на вуличні ліхтарі голову піdnімав, ніби сподіваючись хоч там трохи світла знайти. Але довкола панувала темінь. І хоча звиклі до неї очі допомагали у цій темноті орієнтуватися, але відсутність вогнів додавала до вечірньої тиші тривоги. Надто тихим здавалося тепер селище, ніби ховалося воно від страху, само в собі притишилося. І собаки мовчали, і машини вулицями не їздили!

Ноги самі Сергійовича до мечеті вивели. Там він праворуч повернув. Уже зайдовши у двір до Айсилу, прислухайся ще раз до світу. І зрозумів, що світ довкола подих затамував. Піднявся на поріг, вухо до дверей приклад. У будинку ще не спали. Чи то кроки, чи то рипіння підлоги почув він. Хотів постукати, але раптом передумав: «Ні, ще у гості запросять! Вони ж гостинні...»

Опустив пакет зі свічками під ноги. А потім вдарив три рази у двері кулаком і до хвіртки поспішив.

Вже на вулиці почув Сергійович, як двері у будинку відкрилися, як піднятий з порога пакет зі свічками шелеснув.

Вертався він з полегшенням. І не тому, що руки тепер вільні були. Радість скоеної доброї справи думки його наповнила і ніби сил додала. Тому і підйом до себе на пасіку не втомив ні тіло, ні голову.

## 52

Уночі затарабанив дощ по брезентовому даху. Сергійович спочатку як сон цей дощ сприйняв. І дихалося йому у сні легко, повітря свіжістю наповнилося. А як очі уранці відкрив, той же дощ почув і ту ж свіжість повітря, просякнутого вологою, вдихнув. Тільки радість, що у сні переживав він, раптом зупинилася. Зрозумів він, вже вкотре, що сон — це тільки кіно, а звук у ньому часто від справжнього життя звучить.

І було вже так не раз від початку війни. Пригадався Сергійовичу далекий сон пізньої весни 2014-го, коли у вікнах Малої Страградівки ще світло горіло, а поряд вже вибухи громіли. Пригадав, як снилося йому, що він, маленький, босий, полем зораним додому біжить. А вітер з дощем йому у спину, згори над ним хмари важкі, і хтось там угорі їх то громом, то блискавкою підганяє. І ось біжить він по зораній і засіяній землі, ноги в'язнуть, але страх допомагає ступні із землі висмикувати, щоб врятуватися.

Ідучи озирається і бачить, як одночасно і близько, і нібито, далеко, вогняні зигзаги блискавки у землю входять і здається, що земля від кожного удару блискавки здригається і він, біжучи, ці здригання землі відчуває. І ось повертає він погляд вперед, на своє село і бачить, як інші, зовсім не схожі на блискавки, вогняні вибухи перед ним землю у небо підкидають. І тоді зупинився він у сні й озирнувся, думаючи: куди ж тепер бігти? І от саме у той

момент прокинувся він весною 2014-го. Сну як не бувало, а вибухи, ті самі, що він уві сні чув, залишилися. І продовжували громіти аж до світанку.

Потер Сергійович пальцями скроні, коротке сиве волосся, зовсім ніби недавно у райцентрі Веселому підстрижене, пригладив долонею. Виліз із спальника. Заспокоївся. Став босим на траву. Перші краплини дощу обтекли плечі, груди, але обтекли приемно, свіжістю. І зовсім не холодним був дощ. Звідки холодному дощеві у літньому Криму взялися?

Біля кострища мокрого зрозумів пасічник, що з чаєм доведеться зачекати. І раптом голоси почув, і кроки, і тріск гілок під ногами. Озирнувся. Стежкою, що від виноградників повз намет і вулики до джерела пробігала, йшли, накриті прозорими накидками, кілька хлопців і дівчат з наплічниками. Помітивши Сергійовича, вони зупинилися. Дівчина витягла смартфон і сфотографувала пасічника у трусах. Посміхнулася, винувато дивлячись йому в очі.

— Вибачте, ми — туристи, — звернувся до Сергійовича один із хлопців. — Ми так до Баштанівки дійдемо?

— Не знаю, — відповів Сергійович, — я не місцевий.

— А ви звідки?

— З Донбасу.

Хлопець насторожився, кинув напружений погляд на намет, кивнувши чи то Сергійовичу, чи то своїм товаришам, пішов далі.

Прошурхотіли вони накидками повз пасічника, не дивлячись на нього більше. І тут стало йому прохолодно. У грудях щось скрипнуло, вирвалося знайомим вже кашлем. Заліз поспіхом Сергійович до намету. Витерся рушником, вдягнувся. Помітив, що свічка перед картонним Миколаєм доторіла, але нову запалювати не став.

До вечора дощ затих і трава мокра знову висохла. Сонце ще встигло повітря прогріти на ніч перед тим, як за гору закотитися. А коли закотилося, вийшов Сергійович до виноградників, на Албат подивитися вирішив. І знову на місці селища ніяких вогнів.

«Що ж це?» — занепокоївся пасічник і виrushив вниз у селище, не зовсім розуміючи: навіщо, але з твердим бажанням до будинку Айсулу підійти і у вікна до них зазирнути.

Цього вечора, може через дощ, а може тому, що ще не пізно було, але життя у Албаті і чулося, і бачилося. Одразу дві машини трапилися Сергійовичу на вулицях і обидві своїми фарами паркани-будинки освітили. А потім хтось з ліхтариком у руці повз пройшов. І собаки загавкали. І кажан над самою головою проletів, махаючи крилами не так, як птахи, а жорстко, ніби крила у нього з клейонки зроблені.

Зайшов Сергійович у знайомий двір, зупинився під виноградом у широкому затишному тунелі. Листя виноградні над головою під вітерцем зашелестіли. Він наблизився до найближчого від порога вікна і побачив, що у будинку світло горить. Неяске, але достатнє для вечірнього життя. Пригадав, що на вікнах у будинку тюлеві занавіски висять. Навшпиньки піднявся, всередину зазирнув. Три запалені тонкі церковні свічки на столі побачив. Знову душою тепло благодатне розлилося. Посмішка у Сергійовича на губах з'явилася. Вийшов він тихенько з двору. З вулиці ще разок на будинок Айсулу озирнувся.

«От би де жити! — подумав. — Тепло, тихо, виноград...»

І виrushив назад. Не поспішаючи, зупиняючись і озираючись навсібіч. На обочину сходив, чуючи звук мотора за спиною чи наближення фар, що сліпили.

«Так, якби там продати, а тут купити?» — розмріявся він, вже із селища виходячи.

І озирнувся знову на затишну, мирну темінь, у яку відсутність електрики Албат занурило.

«Тільки кому ж там продати? — задумався. — Хто туди заходить?» Дивно, але і ця думка, що його раптові бажання перекреслювали, не дуже засмутила.

— Нічого-нічого, — прошепотів він їй у відповідь, вже вздовж виноградників дорогою вгору до пасіки піднімаючись. — На всякий товар є свій покупець. Треба тільки його дочекатися!

Коли сонце на гору лягало, вийшов за звичкою Сергійович на пагорб. Останні промені втомлено-жовтого кольору ще падали на Албат. Вони, ніби збільшувальне скло, наближали селище, робили більш видимими його будинки, його сірі шиферні дахи і дахи кольорові — зелені і червоні, його приземисту мечеть і церкву.

День вимикав світло повільно. Сонце закочувалося і на долину опускалася тінь гори, тінь літнього дня, що відходив. Селище «зникало». А Сергійович стояв на пагорбі над виноградниками і думав про своє. І прокинувся він від дум, коли у нещільній темноті, що долину заповнила, не дружно, по одному запалювалися вуличні ліхтарі. А вслід за ними то тут, то там засвітилися вікна.

— Ну слава богу, — зрадів Сергійович. І виникло відчуття, ніби це він їм електрику дав. Ніби недарма він тут стояв півгодини, а то і більше, доки не зайшло сонце, доки не втратило повітря свою прозорість. Стояв, щоб доставку нічного світла до Албата проконтролювати.

Освітлене вечірніми вогнями селище виглядало більш романтично і привабливо, ніж при сонячному свіtlі. Вогні ліхтарів підкреслювали лінії вулиць, підкреслювали і немалий розмір Албата, адже вулиць і провулків у ньому не менше двох десятків було! І подумалося Сергійовичу, що саме зараз у свіtlі вуличних ліхтарів бачить він там внизу селище з незвичайною, казковою назвою Албат, яка на в'їзді-виїзді з нього не вказана. І всередині будинків за освітленими вікнами також зараз Албат живе, дихає, і своєю «албатською» мовою говорить. А от коли вдень чи увечері до настання темноти і запалювання ліхтарів, то перед його очима те саме Куйбишеве, яке російською, тобто «по-куйбишевські» говорить, яке мало чим від Малої Староградівки відрізняється, якщо, звичайно, на південну рослинність уваги не звертати.

Захопила пасічника ця думка і далі за собою його розум повела. Подумав він про те, якщо не дають у селище електрики, то

воно і вночі лишається Куйбишевим. І тоді знайомий йому «незатишок» можна тільки свічками запаленими відігнати!

Думки далі самі по собі на його рідну домівку перескочили. І сум короткочасний виник у очах Сергійовича. Він буржуйку свою, що посеред кімнати стояла, пригадав. Пригадав тепло, яке вона йому всю зиму і частину весни дарувала. Але буржуйка разом з домівкою далеко були і під наглядом Пашкіним, так що все одно вогні Албата сум у його очах висушили і повернули йому той спокійно-радісний настрій, перебування у якому життя врівноважує і ілюзію створює, ніби спокій — то і є щастя!

Намилувавшись освітленим вечірнім Албатом, розвернувся Сергійович, щоб до палатки і пасіки свій спокій і умиротворення понести, але раптом увагу його далека сирена привернула. І навіть не одна сирена, а кілька, якщо це тільки не гірське відлуння гравося. Озирнувся він знову і побачив далеко, за селищем на дорозі, уздовж Бельбека, що до Албата веде, червоні відблиски тривожних маячків. Кілька машин поспіхом до будинків селища наближалися. Сирен тепер точно звучало кілька, і звуки їх, хоча ще і віддалені, ставали все голосніші.

Машини залили яскравим світлом фар дорогу. Звернувши ліворуч, колона проїхала вулицями, і після двох поворотів, зупинилася. Сирени замовкли. Мигалки згасли. Знову в Албаті тихо стало. Тільки тепертиша ця Сергійовичу тривожною здалася. Придивляючись до машин, які все ще стояли з увімкненими фарами, а тому їх було гарно видно, подумалося пасічнику, що зупинилися вони десь біля будинку Айсилу. Занепокоєння його посилилося. Вторгнення цієї автоколони у мирну тишу Албата стривожило Сергійовича.

Годинник на мобільному показував пів на одинадцятку. Час і не ранній, але і не пізній. Але той самий час, коли всілякі нещастя відбуваються. Відбуваються через незахищеність людини перед світом темноти, світом ночі.

«А що ж їх так багато? — задумався він про машини. — Ну, може, «швидка допомога»? Але чому кілька?»

На язиці від неприємних передчуттів згіркло.

«Піду, подивлюся», — вирішив Сергійович. Вирішив твердо, щоб втома від минулого дня заперечити його рішення не могла.

Тільки спочатку додав він у вогнище гілок. Щоб ясно було, що він десь поруч. Щоб не поліз якийсь турист, що бродить кримськими горами, до його намету, вважаючи його нічийм і покинутим. А у селищі, коли спустився він уже вниз і першою вулицею ішов, відчув Сергійович дивне відчуття власної чужості. Ніби наїжачився Албат проти нього. І все ніби як зазвичай. Ліхтарі горять, вікна світяться, може навіть більше вікон, ніж завжди у такий час. Але ще щось довкола присутнє, чого раніше не помічав він чи чого просто раніше не було. Надто багато дрібних, але різких шумів. Двері ляскавуть. Голоси перекрикуються незнайомими йому словами. Мабуть, татарською, але надто голосно для темного часу. І ще поруч з ним раптом троє чоловіків, на ходу голосно і також татарською розмовляючи, опинилися, обігнали його, не звернувши на самотнього подорожнього ніякої уваги, і майже бігом попереду за поворотом вулиці зникли.

А перед тим, як самому туди ж, у бік будинку Айсилу повернути, відчув Сергійович ще більшу свою чужість, бо наздогнала його ще одна група чоловіків, у одного на голові була біла феска! Наздогнала, розмовляючи приглушену, і один із чоловіків легко відштовхнув Сергійовича з дороги в бік. Може і ненавмисно, але через це зупинився пасічник. Зупинився зляканий. Завмер під чиємось парканом. І побачив ще інших чоловіків, які туди ж, у бік машин, що приїхали, поспішли.

Постояв пару хвилин, але все-таки шлях свій продовжив, тільки повільно й узбіччям, щоб більше ніхто, хто спішив, зіштовхнути його з дороги не міг.

Зупинився біля натовпу чоловік у п'ятдесят, якраз біля будинку Айсилу. І машини тут же стояли, а біля машин — натовп поліцейських, у рябій, незрозумілого кольору формі, поверх якої на всіх чорніли бронежилети.

Тепер уже Сергійович розумів, що сталося щось серйозне, і дуже йому хотілося знати: що? Але у кого спитати? У татар, які

жуваво про щось своєю мовою розмовляли? Чи у військових, чия мова рідна явно російська була?

Торкнувся Сергійович плеча найближчого татарина. Той озирнувся.

— А що тут? — спитав пасічник.

— А тобі що? — здивувався татарин. — Нашого вбитого привезли.

— Ахтема? — здогадався Сергійович.

— Ти його знати?

Сергійович кивнув.

— Так, його. Ось привезли, десь у лісі знайшли закопаним. Давно вбили, — пояснив татарин.

Сергійович нижню губу прикусив. Подивився на будинок Айсулу, у якому всі вікна світилися.

— А поліція навіщо приїхала? — ніби і не татарина цього, а самого себе спитав пасічник, від вікна вітальні у домі Айсулу погляду не відриваючи.

— Вони тепер тут на кілька днів, — голос татарина зовсім холдним став. — Поки не поховаємо. Бояться!

— А коли похорон?

— Завтра вранці, — відповів татарин і, вочевидь, щоб не продовжувати розмову, відійшов до іншої групи людей, серед яких і чоловік у білій фесці стояв.

Сергійович також у бік відійшов. У дворі за закритими в'їздними воротами блакитну «ниву» побачив. Прислухався, думаючи, що як добре увагу налаштувати, то з будинку плач Айсулу почує. Але надто багато сторонніх шумів «тишу» наповнювало. І мотори машин гули неголосно. Першим стояв поліцейський КамАЗ-фургон, його фари били по татарам, що зібралися навідліг агресивним жовто-червоним світлом. Але люди, що зібралися на їхне світло уваги не звертали. Вони опустили очі на підняті до неба і свого обличчя долоні і шепотіли молитву безліччю тихих голосів.

Повз Сергійовича, який затамував подих, пройшли до тих, хто зібрався, ще троє. Двоє несли деревні носилки, а третій — скла-

дене у багато разів зелене чи то покривало, чи то ковдру. Сергійовичу власна тут присутність здавалася зайвою.

Повертався він повільно назад, але тут почув за спиною швидкі кроки.

— Почекайте! — наказав йому чоловічий голос чисто російською.

Пасічник озирнувся і прямо перед собою побачив міцного чоловіка у чорних штанях і такого ж кольору куртці-вітровці.

— Паспорт! — зажадав він.

— А чому? — здивувався Сергійович. — У мене в наметі паспорт, захований.

— У якому наметі?

— Там, — пасічник показав рукою у бік виноградників, — біля пасіки.

— А ви що, пасічник?

— Ну так, тільки я не місцевий, я з Донбасу.

— А-а, — протягнув мужик, ніби вже знов про Сергійовича. — А сюди чого прийшли?

— Подивитися. Сирени почув.

— Цікавість, значить, — закивав чоловік, але погляд його все одно здався недобрим і не заспокоєним. — Ну ідіть, ідіть собі! Ничого вам, православному, тут робити!

Ідучи Сергійович ще два рази озирнувся, перевіряючи: чи не дивиться чоловік йому в спину. Але чоловік зник, а натовп татар зробився більшим.

«Нема чого мені, православному, тут робити, — думав, дивлячись на дорогу під ногами, Сергійович. — У Криму, чи що, нема чого робити? Це як же? Он тут, в Албаті, церква ж є! Чи нема чого з татарами приятелювати? Це чи що він мав на увазі?»

Хмікнув Сергійович, подивився на виноградну лозу праворуч, уздовж якої вела його вгору до пасіки дорога. Вже на пагорбі, з якого він любив Албат роздивлятися, зупинився пасічник і кинув униз останній перед сном погляд. Кинув, та впасті погляду не було куди. Темнота на місці селища говорила про те, що електрика знову пропала, перетворивши Албат на Куйбишеве.

Вранці рано, умитий джерельною водою з баклажки, поспішив Сергійович до селища. Половину дороги йшов, ні про що не думаючи, окрім похорону грядущого, а коли перші будинки ближче побачив, зупинився, себе оглянув. Руками штанини непрасовані обтрусили. Сорочку білу глибше у брюки заправив.

А от піджаком своїм залишився незадоволений. Його сірий колір не дуже пасував до траурної церемонії, але іншого піджака у Сергійовича не було, а вдягати куртку у таку погоду здалося недоречним. Куртка у багажнику лежала, згорнута і у пластиковому пакеті, щоб волога і пил, які залітають у машину через розбите скло, не зіпсували одяг, який восени ще знадобиться і має свій пристойний вигляд без усіляких хімчисток і пралень утримувати.

Уже як повернув на вулицю, де Айсулу жила, помітив Сергійович вигнану з двору блакитну «ниву». Далі, за нею, де вчора поліцейські машини стояли, тепер тільки один КамАЗ чорний височів. Біля нього троє «беркутівців» у формі, але без шоломів, лініво стояли, про щось говорили. Їх чорні резинові кийки, причеплені до ременів ліворуч, мирно погойдувалися при кожному русі.

Народ, який на похорони зібрався, тепер у дворі юрмився. Двері у будинок були відкриті настіж. Люди входили і виходили, татарська мова тихо звучала. А Сергійович, зупинився між будинком і хвірткою і видивлявся Бекира чи Айше. Просто підійти ближче до будинку чи навіть увійти у нього він боявся. І раптом на порозі побачив Бекира. Поспішив до нього.

— Бекир, Бекир! — покликав хлопця, помітивши, що той збирається повернутися у будинок.

Син Ахтема озирнувся, підійшов швидким кроком.

— Це нічого, якщо я також на кладовище піду? — спитав обережно Сергійович.

— Я зараз, тільки в імама спитаю. Почекайте! — сказав Бекир і зник у будинку.

Хвилин п'ять стояв Сергійович біля порога, намагаючись не заважати татарам, що проходили повз, але відчував, що куди б він не відійшов, а все одно їм заважатиме. І встиг він себе бджолою у чужому вулику відчути, знов, що бджоли з чужаками роблять! Але тут Бекир на поріг вийшов.

— Ви можете, — сказав тихо. — Тільки коли біля могили тата молитимуться, відійдіть!..

— Emir Allahtan, баšíñız sağ olsun!<sup>1</sup> — промовив, підійшовши до Бекира, старий татарин.

— Dostlar sağ olsun!<sup>2</sup> — відповів йому Бекир, відволікаючись від Сергійовича.

З будинку винесли широку лавку, поставили у дворі. А потім опустили на неї носилки з тілом, загорнутим у зелене покривало з золотою арабською в'яззю. Присутні оточили носилки, залишаючи між собою і покійним певний простір. Сергійович помітив, що голови всіх присутніх були покриті фесками.

З подивом помітив Сергійович відсутність серед присутніх на прощання з Ахтемом жінок. Навіть Айсилу й Айше не побачив він біля покійного. А імам вже вийшов до носилок і зазвучав у дворі його скорботний, суворий голос, зазвучала мова, жодного слова якої не було зрозуміло Сергійовичу, але він ніби відчував все, що промовлялося, тілом, шкірою. Йому не потрібен був переклад і тоді, коли татари підняли до неба долоні і до них голови. Вони ніби своїм долоням читали молитву, ніби могла вона від долонь відштовхнутися і полетіти у небо, до Всевишнього.

Все, що відбувалося далі, переживав Сергійович, не втрачаючи відчуття сторонньої бджоли у чужому вулику. Він замикав похоронну процесію, попереду якої регулярно міняючи один одного сусіди і друзі, несли Ахтема на плечах, підтримуючи зігнутими руками носилки. Він стояв на кладовищі трохи останньо, не так далеко, як сторонній спостерігач, і не настільки близько, як рідна

<sup>1</sup> На все воля Аллаха. Бережіть себе! (Кримськотатар.)

<sup>2</sup> І вам довгих літ! (Кримськотатар.)

покійному людина. Він чув тільки татарську мову і вона звучала для вух Сергійовича все більш розбірливо, адже навіть слова окремі він став відрізняти, не розуміючи все одно їх значення.

Троє чоловіків на його очах зіскочили у могилу, що здавалася Сергійовичу завузькою. Прийняли тіло, загорнути у зелену тканину. Плавно опустилися їх голови за край могили, зникли під землею. Ставало жарко. Сонце висіло прямо над кладовищем. Десь поряд на невидимій скрипці грав свою вічну мелодію невтомний цвіркун.

Пасічник заслухався. Цвіркун загіпнотизував його, відніс його думки кудись у невидимий, далекий простір. У голові виникла легкість, ніби опустіла вона. Не тільки від думок, але і від всього іншого, що тяготить життя, від спогадів і переживань, які накопичувалися роками і від важкості яких іноді виникав біль, що намагався витиснути з очей слізози.

— *Allah rahmet eylesin!*<sup>1</sup> — почулося поруч. Поглянув Сергійович знову на могилу Ахтема. І у голову повернулася важкість. І думки. Чоловіки знову читали молитви своїм піднятим до неба долоням.

А потім, після молитов, стали вони відходити від могили і побачив Сергійович на повздовжньому могильному пагорбку два дерев'яні стовпчики: у ногах і в уголів'ї покійного. Ідучи знову слідом за рештою, Сергійовича сповнювали сумніви стосовно своєї доречності на поминках. А потім раптом задумався: а чи є взагалі у мусульман поминки? Може, у них по-іншому? Адже і похорони у них зовсім не такі, як у слов'ян!

І коли всі учасники церемонії через відкриті в'їзні ворота у двір будинку повернулися, залишився Сергійович зовні. Постояв хвилину-другу, вишукуючи поглядом Бекира. А з двору та сама фраза тепер звучала, та, яку він на кладовищі вже чув: «*Allah rahmet eylesin!*» Повторювали татари один одному ці слова і відходили до інших. Щоб знову ці слова сказати.

«Зовсім як бджоли!» — подумав Сергійович.

---

<sup>1</sup> Хай Всешишній упокоїть його душу! (*Кримськотатар.*)

І вирішив повернутися на пасіку, до своїх і не своїх бджіл, чиє дзижчання він однаково розумів, ясне діло, краще, ніж татарську мову. Повернувся спочатку спиною до двору, щоб його ніхто не бачив. І перехрестився тричі, думаючи про покійного.

## 55

Від дня похорону Ахтема минув тиждень. Погода налагодилася. Розбудили Сергійовича птахи. А цілком розбудило сонце, коли він вибрався назовні, до своїх вуликів підйшов, щоб перевірити, як бджілкам літається. Подивився і на вулики Ахтема — його бджоли також трудилися, смерть хазяїна їх труди і плани не порушила.

Випив чаю, поспідав. Зрозумів, що треба до магазину спускатися. Адже єстівні запаси вичерпалися. Ішов він вниз дорогою повільно, задумався. Турбувався подумки про те, що Бекир після похорону батька на пасіку не приїздив. Ніби обірвався між родиною Ахтема і Сергійовичем зв'язок. Ніби відвернулися вони від нього, коли сумна доля Ахтема з'ясувалася. Як не намагався про це Сергійович не залишуватись, все у глухий кут заходив, не розумів, як йому бути? Що йому тепер про Айсилу і її дітей думати і що вони про нього, людину чужої віри і з чужого краю, думати можуть? Він же, звичайно, за допомогою до них у Крим приїхав. І не один, а з бджолами. Не дивлячись на їх горе, допомогу цю він отримав. Отримав і отримував. Не тільки коржиками і вечерями, а і душевну. Навіть звик до них, як бездомний собака до гарної людини звикає, за нею, хвостом виляючи, ходить. І раптом увірвалася у їх взаємини смерть. І все. Тиша. Поговорити нема з ким. Ніби забули про нього!

На спині наплічник пустий теліпався. У кармані штанів рублі лежали, і ті, що на ремонт машини йому при в'їзді до Криму дали, і ті, що він від Айсилу за мед отримав. От із продажем меду вони також йому помогли. Значить, турбувалися про нього до похорону! А може, вони образилися через те, що він на похорон при-

пхався? Він же там дійсно єдиним чужим був! Ніхто з місцевих слов'ян прощатися з Ахтемом не явився!

Похитав головою Сергійович. «Може все-таки зайдти до них?» — подумав.

Ясна річ, що не до нього ім зараз. Траур у них. А який траур у мусульман, він не знав.

Може, траур у тому і полягає, що нікого з чужих чи чужої віри вони бачити не можуть?

«Ну тоді вони ввічливо у дім не пустять, — вирішив пасічник. — На порозі пояснять. Я, мабуть, все-таки спочатку до них, а потім уже до магазину...»

Став Сергійович дні, які минули від похорону, перераховувати, пальці на руці загинати. І раптом зрозумів, що не дні він рахує, а ночі. І навіть не ночі, а сни! І тут йому останній побачений сон пригадався. Той, що минулої ночі він бачив, страшний сон. Страшний і безглаздий. Ніби під землею він у шахті жив, і шахта занедбаною, закритою була. Хоча електрику в ній дивним чином світло тъмяне у ліхтарях утримувало. І ліжко у нього там стояло таке ж, як вдома. Може, це навіть те саме ліжко залізне було, з хромованими спинками — спинка узголів'я вища тієї, що у ногах, і на верхніх кінчиках четырьох бічних стовпчиків — круглі блискучі набалдашники, які відкручувалися за потреби. А поряд, метрів за три від ліжка, ряд вуликів. Усі його шість вуликів. І вилітали з них бджоли, тільки от куди вони летіли — не міг уві сні Сергійович зрозуміти. Він і сидів біля близького вулика, за льотком спостерігаючи. Бачив, як вилітають бджоли, бачив, як прилітають, важко через вагу зібраного пилку на льоток бухаючись. Тільки пилок вони чорний приносили, як вугілля, чорний. І дивився на них Сергійович, спостерігав за ними, а зрозуміти не міг. Бджоли, може, через тъмяність, то сірими йому здавалися, то чорними, як великі осінні мухи. І тільки за дзижчанням, яке він ніколи з іншими комахами не сплутав би, розумів він, що не мухи то, а бджоли.

Коли ноги його до мечеті вивели, перестав він про сон останній думати. Повернув на вулицю і побачив попереду, біля паркану Айсилу, синій мікроавтобус і такого ж кольору джип із вимкнутими мигалками на даху.

Як до хвіртки підійшов, з мікроавтобуса чоловік-слов'янин виліз, витрішився питально на Сергійовича. Ніби покликати хотів, але пасічник швидко у хвіртку шмигнув і швиденько до порога дійшов. Постукав.

Двері довго не відкривали. Вже хотів Сергійович з двору йти, аж тут кроки почув.

— А, це ви, — Бекир двері відкрив.

— Я на хвилинку, — прошепотів Сергійович, заходячи. — Хотів вашій мамі поспівчувати!

Посадили несподіваного гостя до столу. Напоїли чаєм.

— Ви вибачте, якщо я невчасно, — Сергійович подивився в обличчя хазяйки, намагаючись зрозуміти, що у її обличчі змінилося.

Виглядала Айсилу кепсько, ніби не спала всю ніч. Очі її дивним, холодним спокоєм світилися. Айше присіла до столу, але лише на хвилину, а потім разом з чашкою з вітальні вийшла. Лишилися вони утром.

На трюмо знайома церковна свічка горіла. Якщо б дзеркало не було темною тканиною завішено, відбивався б у ньому зараз цей вогник, цілком зайвий при такому яскравому сонячному свіtlі, що в середину до кімнати через велике вікно падало.

— Прийміть мої співчуття, — перевів Сергійович погляд зі свічки на хазяйку. — Вибачте, що потурбував, що прийшов...

— Дякую, — промовила вона тихо. — І ще дякую, що ви тоді до Сімферополя з'їздили. Якби не ви, вони б нам Ахтема не віддали...

Сергійович знизав плечима.

— Вони знали, — прошепотів він, дивлячись у очі Айсилу. — Я раніше говорити не хотів... Той чоловік, з яким я розмовляв, вас вдовою назвав...

Айсилу кивнула. Хазяйка слова гостя дивно спокійно сприйняла.

— Удовою без похованого чоловіка називатися не можна, — сказала. — Але тепер мені можна... Ви завтра приходьте. На поминки.

— А що, уже дев'ять днів минуло? — здивувався Сергійович.

— Шість, — відповіла вона. — Завтра сім буде...

— У вас на сьомий?

— На третій, сьомий... на п'ятдесят перший, — Айсилу повернула погляд на свій чай, до якого не торкнулася, потім повернулася до сина. — Ти заїдеш за ним завтра?

Бекир кивнув.

Хвилини за п'ять заспішив Сергійович. Ні Айсилу, ні Бекир, за час їх короткої розмови до свого чаю не торкнулися. Ось і пасічник вирішив свій не допивати.

Син Ахтема провів гостя до дверей.

— А чому Айсилу на похорон не приходила? — спитав наочник Сергійович.

— У нас жінки і діти не ходять. Вони вдома прощаються, — пояснив Бекир. — Я за вами завтра на першу заїду!

## 56

На поминках найперше Сергійович спиртне очима пошукав. Але не знайшов. Тільки лимонад та компот. Він, звичайно, про мусульманську заборону на алкоголь знову знати, але тут подумав: а раптом на поминках можна? Поминки — це ж особливий випадок! Гости поминальні замовкли, коли він прийшов. Глянули, мовчки кивнули йому. І тут же піднялися, почали словесно по-татарськи з хазяйкою прощатися. Зрадів Сергійович. Подумав, що ось підуть вони зараз, і залишиться він з сім'єю Ахтема, а значить зможе з ними російською поговорити. Але тільки встиг він про це подумати, як до кімнати увійшли двоє.

Одного Сергійович впізнав — він молитвою на кладовищі командував. Цей якраз із Сергійовичем російською привітався, руку потиснув. За столом знову татарська мова зазвучала. Знітився Сер-

гійович. Ніяково йому стало. До того ж, охопило його відчуття нервового голоду. І, незважаючи вже на нових прибулих, що присіли до столу, потягнувся він рукою до коржика з сиром і зеленню.

Імам, той, за яким учасники похорону біля могили Ахтема молитву повторювали, заговорив несподівано голосно і, як здалося Сергійовичу, строго до Бекира й Айсилу звертаючись. На його голос і Айше з-за дверей визирнула. Увійшла, зупинилася, імама слухаючи. А імам рукою на свічку, що горіла, вказав і щось пояснювати присутнім продовжив. Айше до трюмо підбігла, нахилилася до свічки, задула маленьке полум'я.

Імам подивився на дівчину схвально. Він пішов хвилин за п'ять. І, йдучи, знову Сергійовичу руку потиснув, що трохи пасічника заспокоїло. Коли двері за імамом зачинилися, піднялася зі свого місця Айсилу, до трюмо підійшла. Чиркнула сірником, знову запалила свічку і до столу повернулася. Тут з коридору голоси нових гостей долинули, і Сергійович піднявся, подивився на хазяйку скрізьним поглядом, привернув до себе її увагу, кивнув на прощання і вийшов. Вже у коридорі зрушив з місця, щоб дати можливість двом чоловікам і одній жінці до столу поминального пройти.

За парканом цього разу два мікроавтобуси стояли. У близькому сиділи «беркутівці» у чорних бронежилетах поверх форми. Піднімаючись повз виноградники, думав чомусь Сергійович про цих поліцейських у чорних бронежилетах. Думав про те, що і у бджіл, і у мурах також є свої охоронці, що за порядком стежать і захищають родини від чужого вторгнення. Думав про те, що саме у бджіл люди і могли навчитися порядок захищати.

Тільки от бджоли дякуючи своєму порядку і труду комунізм у вуликах побудували. Мурахи до справжнього, природного соціалізму дійшли. Це тому, що мурахам виробляти нема чого, вони тільки порядок і ріvnість підтримувати навчилися. А люди? У них ні порядку, ні ріvnості. І навіть поліція байдикує. Просто під парканами стойте!

Може, до самої пасіки думав би Сергійович про бджіл, мурах і «беркутівців», які біля будинку Айсилу чергують. Але тут від-

волікли його туристи на важких гірських велосипедах. Спускались вони дорогою йому назустріч, і той, що з жовтим наплічником на спині перший їхав, голосно із пасічником привітався.

— І вам доброго дня! — відповів йому Сергійович. А потім зупинився і провів всю компанію велотуристів поглядом.

Близько п'ятої години, коли Сергійович вже до джерела по воду сходив, подзвонив у наметі мобільник. Здивувався пасічник, пірнув до намету, на екран телефону глянув.

— Галина? — прошепотів.

— Серъожа? Ти мене чуеш? — прозвучав її голос.

— Так, так!

— Як у тебе?

— Нічого! Спекотно. А у тебе?

— У нас тут таке, — у голосі її прозвучала розгубленість. — Валік убився. Той, якого твоя бджола в око вжалила!

— Як убився?

— Та гранатою себе підірвав. Він і так останнім часом сам не свій ходив. Через сліпоту то на стовпа натикався, то на переходих. І як на кого наткнеться, одразу битися лізе. А сьогодні вранці вибух на все село. Ну ми побігли, я магазин відкритим залишила. А він там, у дворі в себе...

— Шкода, — видихнув Сергійович.

— Звичайно, шкода, — погодилася Галина. — Але я чому дзвоню. Можеш тепер приїздити! Тепер точно ніхто проти тебе слова не скаже...

— Думаєш? Так і не скаже?

— Ти приїзди. Все одно спокійніше буде...

Під вечір дістав Сергійович з багажника пляшку настоянки, уяв залізну кружку, з якої чай пив, і присів не біля свого вулика, а біля чужого. Бджоли Ахтема, схоже, нічого проти його присут-

ності не мали, присів він, із кружкою у руці, музику бджолиних крил заслухався. Випив ковток настоянки. У роті тепло стало, і згірчило трохи. Так іноді буває, коли спирт з медом у настоянці спільну мову не знаходять. Змусила Сергійовича ця медова гірчинка про Ахтема задуматися. Зрозумів він, що не випадково з татарином біда сталася. Видно, у політику поліз, проти сил, від яких біги і ховатися треба. Адже недарма у нього вдома навіть після смерті «беркут» чергує, не іде!

— Що ж ви його не вберегли? — прошепотів Сергійович, на льоток вулика дивлячись, де, незважаючи на вечір, що надходив, життя вирувало. — Що ж ви його від себе відпустили?

Сидів він так, сумував, проливаючи на язик настоянку, щоб знову і знову гіркоту медову відчути. Позирав на інші вулики татарина. Про Бекира думав. «Він впорається!» — прошепотів сам собі. І тут раптом різкий, гострий біль пронизав серце, як ніж, вколов. Поза-здрив він покійному Ахтему. Подумав, що сина ж у нього немає, і раптом що з ним, із Сергійовичем, залишиться його бджоли сиротами. Помруть через хвороби чи паразитів, чи від відсутності уваги зачахнуть. Донька, звичайно, у нього є, але ж насправді донька є не у нього, а у його колишньої дружини Віталіни. І доньці бджоли не потрібні. Любов до бджіл з материнським молоком передається. Здригнувся Сергійович. До чого тут материнське молоко? Можна подумати, Віталіні його бджоли цікаві були! Зітхнув. Випив ще.

Про дзвінок Галини згадав.

— А чекає ж, — прошепотів. — Тут же не залишишся! Дев'яносто днів і до побачення!.. А якщо не до Галини, то куди? Додому? Також можна. Навіть треба! У кінці серпня баптисти вугілля привезуть! Безкоштовно! А Пашка сказав, що вугілля тільки тим дадуть, хто на місці буде, хто ворота у свій двір вантажівці відкриє.

Опустив знову на льоток вулика погляд. Бджоли, ті, що повернулися додому з пилком на лапках, товклися біля отвору відштовхували один одного, намагаючись першими усередину дістатися.

— Ну що ж ви себе як люди поводите! — проговорив він їм з докором.

Щовечора із настанням темноти виходив Сергійович за звичкою на пагорб над виноградниками й Албатом. Хотів освітленим ліхтарями і зірками життям селища помилуватися, та не складалося. Мабуть, серйозні проблеми в області з електрикою виникли! Бачив він внизу замість казкового Албата чорну діру Куйбишева. Подивиться у темінь, зітхне, та й вертає до намету. Зате спалося тепер пасічнику краще. А от прокидався він у останній дні занепокоєним. Занепокоєння це, правда, викликано було медом. Стільники у його вуликах, і у вуликах покійного Ахтема уже майже заповнені були. Ось-ось почнуть бджоли їх воском закупорювати. Але Бекир після похорону батька на пасіці не з'являвся. Сам Сергійович також після поминок у селище не спускався. Їжі йому поки вистачало, а нав'язувати свою присутність людям у скорботі за покійним Ахтемом, не хотілося.

Звичайно, цікаво було б Сергійовичу дізнатися: як довго у мусульман траур за покійним триває. Айсилу говорила, що поминки на третій, сьомий і п'ятдесят перший день відбувають. А стосовно трауру він у неї не спитав. А тут і нема кого. Не у бджіл же про це питати? А що, як Бекир найближчими днями не приїде? А мед гнати треба? Інакше бджоли подумають, що для себе мед наконсервували і вилітати на роботу перестануть! Як їм потім пояснити, що помилка вийшла? Що літати їм ще до самої осені доведеться. Неваже Бекир не відчуває, що час прийшов? Ахтем би відчув! А що, як піти вниз та спитати місцевих, хто з них пасічник? Щоб Айсилу і Бекира не турбувати! Бджоляр бджоляреві завжди допоможе!

Наступного ранку, як вийшов на пагорб, побачив він дівча, яке ледь крутило педалі, на велосипеді вгору дорогою піднімалося. Здивувався Сергійович, за нею здалеку, згори спостерігаючи. Туристи — вони групами їздять. А ця от сама.

І стояв він, гріючи у сонячних променях маківку свою, поки сонце ще не припікало. Стояв і видивлявся на вперту юну велосипедистку, яка вже і з велосипеда зіскочила, і вела його тепер за руль

по дорозі. Дивився, поки у ній Айше не впізнав. Личко у неї зовсім не східне, якщо здалеку дивитися. Це зблизька видно, що не слов'янка — очі карі своїм розрізом східну кров одразу видають. Але ж раніше вона сюди не приходила, тож, мабуть, і зараз вона не до нього, а у своїх справах кудись далі йде. Тут чимало стежок.

Проте почекав її Сергійович, не пішов.

А Айше, побачивши пасічника, швидше пішла. І видно було Сергійовичу, що нелегко їй велосипед штовхати!

— Доброго дня, — втомлено видихнула вона, зупинившись метри за три.

Сергійович не гордий, сам підійшов до дівчата. Почекав, поки вона віддихала.

— Ну, як там у вас? — спитав.

— Мама просила вас до нас зайти, — проговорила Айше. — Як можна скоріше!

— Скоріше? — повторив спантеличений Сергійович. — Так ти що, за мною сюди піднялася?

Дівчина кивнула.

— Оце тобі маєш! Треба було мені вам номер свого мобільного дати! От вже я телепень! — занерував-заспішив пасічник. — Ти тут зачекай, я зараз!

І пішов до пасіки, до намету, на ходу себе клянучи і намагаючись зрозуміти, чому одразу з нею у селище не вирушив, чому поочекати її попросив, ніби йому щось треба було із речей з собою прихопити? Чому раніше номер свій телефонний їм не дав?

Уже як зазирнув до намету, заспокоївся.

«Звичайно, — вирішив. — Що ж з пустими руками йти? Свічки у них, мабуть, закінчуються вже. Візьму ще!» — Витягнув із оберемка п'ять свічок — для себе лишив. Решту у папір загорнув і до пакета засунув.

З половини шляху Айше спитала дозволу на велосипеді до селища спуститися. Воно, звичайно, нерозумно — згори вниз велосипед вести, коли на ньому їхати можна.

— Та їдь! — сказав Сергійович.

І покотилася вона на велосипеді вниз ґрунтівкою. Обережно покотилася, пригальмовуючи.

Коли Сергійович біля мечеті праворуч повернув, перше, що йому в очі впало, то це відсутність «Беркута». Пустою була вулиця, на якій будинок Айсилу стояв — ні людей, ні машин із мигалками. Ніби полегшення мав би Сергійович у думках відчути, але навпаки — пришвидшив він ходу, щоб скоріше у двір, завитий виноградом, зайти. Навіть хвіртку за собою не закрив — одразу на поріг.

Двері Айсилу відчинила. Провела його до кімнати — він одразу на дзеркальне трюмо під стінкою подивився. Дзеркало все ще тканиною завішено, свічка горить там, де і минулого разу. Тільки друга свічка, стеаринова.

— Бекира арештували, — повідомила вона, і в голосі її задавнений, втомлений біль прозвучав. Ніби до колишнього горя, що вже всі душевні сили забрало, нове додалося.

— За що? — Сергійович ошелешено в її очі подивився.

— Обшук був. Слідчий сказав, що Бекир церкву пограбував і свічки церковні вкрав. А свічки, — вона озирнулася на ту, що перед дзеркалом маленьким полум'ям тріпотіла, — хтось нам на порозі залишив, коли електрика пропала. Бекир у той день у Белоцірськ їздив. Як він міг тут церкву пограбувати?

Сергійович напружився.

— Та не він це! Точно! — проговорив після паузи загальмовано. — Це я вам свічки приносив! Мої вони! Не крадені! У нас церкву розбомбили, от я їх і взяв...

Очі Айсилу загорілися.

— Ваші? — перепитала вона, ніби не повірила його словам.

— Ось, такі самі! Вам приніс! — витягнув він з пакета паперовий згорток, на стіл поклав, розгорнув папір.

— Ну слава Аллаху! — вирвалося у хазяйки разом із полегшеним зітханням. — Тоді ви їм скажете? Так? Що це ви принесли?

— Звичайно! Скажу! А кому?

— У Бахчисарай його забрали, у поліцію!

Цього ж дня, посадивши Айше на пасажирське сидіння, щоб дорогу показувала, приїхав Сергійович у Бахчисарай.

— Ви до кого? — спитав черговий.

— До начальника. Щодо одного хлопця з Албата, Бекира...

— Мустафаєва? — перепитав черговий, криво усміхнувшись. — Із якого-такого Албата? Він з Куйбишевого! А ви йому хто?

— Ніхто! — Сергійович розгубився. — Я тільки хотів сказати, що свічки церковні я їм дав! Не грабував він церкви!

— О як! — молодий поліцейський подивився відвідувачу пильно в очі. — Зрозуміло. Так, а нащо вам начальник? Вам його слідчий потрібен! Документи покажіть!

Пасічник простягнув свій бувалий український паспорт.

— А що ж ви російський не отримали? — здивувався поліцейський, узвівши документ до рук. Погортав. Зупинився на штампі прописки. Підняв ще більш здивований погляд на прохача.

— А вкладиш про в'їзд де?

Сергійович простягнув йому і вкладиш, учетверо складений.

— Не шануєте ви документи, — похитав головою поліцейський. — Тут почекайте! — сказав і пішов у глиб коридору.

Повернувся не сам. Разом з ним коротко підстрижений чоловік років сорока прийшов, у чорних брюках і синій сорочці. У руках він тримав паспорт Сергійовича разом з російським вкладишем.

— Ну що, — заглянувши у документ, повернув чоловік погляд на пасічника. — Сергію Сергійовичу, пішли!

У кабінеті, куди привів його слідчий, три столи були завалені папками і паперами.

Коротко стрижений невиразно представився і всівся за стіл біля вікна. Рукою вказав пасічнику на стілець з другого боку.

«Трифонов, Грифонов?» — все ще намагався подумки Сергійович розшифрувати почуте, у якому тільки перше слово «слідчий» зрозумілим було.

— Ну, розкажуйте, — втупився йому цей чи то Трифонов, чи то Грифонов у очі.

Сергійович пояснював про свічки, про своє село і розбомблена церкву, про бджіл. А той слухав і кивав, але обличчя лишалося кам'яним і збайдужілим, ніби не вірив слідчий жодному почутому слову. Через це почав Сергійович нервувати.

— Я правду кажу, — додав він вже після того, як ніби у своїй розповіді крапку поставив.

— Церковні свічки з православного храму ви мусульманам дарували? І як же це вас сподобило до такого екстремізму вдатися? — промовив слідчий голосом людини, яка дійсно чомусь страшному жахається.

— А що такого? — Сергійович здигнув плечима. — Електрики ж у них не було? Я у себе в селі також ними вечори присвічує. У нас світла в селі третій рік як нема!

Слідчий повернувся. На ікону Богоматері, що на стіні висіла, погляд підняв, а потім на портрет президента російського, що праворуч від ікони глянув.

Трифонов-Грифонов витягнув з ящика столу кілька листів паперу і ручку. Здвинув папери в бік, щоб місце перед відвідувачем розчистити.

— Пишіть! — сказав. — Все, що ви мені розказали, тільки з деталями.

Запихав Сергійович над папером.

— Нічого, якщо помилки будуть? — підняв очі на слідчого.

— Нічого, виправимо, раптом що!

Хвилин двадцять у пасічника пішло на письмовий переказ цієї історії. Слідчий сидів, терпляче чекав. Потім узяв до рук, перечитав три листи паперу, написаних нерівним почерком. Вийшов з ним з кабінету, нічого не сказавши.

Сергійович вирішив, що той за Бекиром пішов. От зараз приведе його і відпустить. Але хвилин за п'ять він сам повернувся: і без паперів, і без Бекира.

— Можете йти, — сказав байдуже.

— То мені що, хлопця надворі зачекати? — спитав Сергійович.  
 — У якому сенсі? — Очі слідчого округлилися.  
 — Ну ви ж його відпустите? А я машиною, якраз додому підвезу...

Слідчий здивовано головою мотнув.

— Дивний ви якийсь! — промовив після паузи. — І навіщо вам у чужі справи лізти? А? Ви думаете, що на цьому Мустафаєві одні свічки висять? Він хлопець проворний! Два роки на чужій машині без довіреності іздив, представникам влади хамив...

— Та це ж машина його батька! — вставив Сергійович обурено. — А батька вбили! Ви ж знаєте!

— Машина на батькові, батько довіреності синові не давав. Син два роки російські закони порушує!

— Так, а як вбитий може довіреність дати? — розвів руками пасічник, дивлячись на слідчого, як на ідіота.

Слідчий ніби прочитав його думки. Очі злістю блиснули.

— У вашого татарина тільки дві дороги, — скрізь зуби, виказуючи всім своїм обличчям презирство до співрозмовника, вичавив з себе представник російської законності. — Або до тюрми, або до армії! Якщо розумний, то піде до армії. Там його навчатимуть владу поважати. Або хоча б боятися. Якщо дурень, то...

Слідчий не доказав. Ніби вирішив, що досить з його співрозмовника вже сказаного. Забагато честі матиме, якщо він ще хоч слово промовить!

— То що мені його матері передати? — вже тихше, перелякано спитав Сергійович.

— А що хочете, те й передавайте, — відрізав слідчий. — Ви ж тут взагалі іноземець. — Він повернув візитеру синій український паспорт з вкладишем. — І якщо за одинадцять днів не покинете територію Росії, то вас також сюди привезуть. Тільки не до кабінету, а до камери!

Дорогою до Албата Сергійович все на Айше поглядав. Думав: сказати їй чи не сказати? Поки думав, нічого не казав, та і вона ні про що не розпитувала. Взагалі сиділа смирно і напружено, ніби

боялася його. Так у селище і в'їхали. Айсилу, дізнавшись подробиці розмови зі слідчим, ледь стримала слези.

— Зламати нас хочуть, — сказала тихо. — У сусідів сина до армії забирали, та вони його викупили. Родичі грошима допомогли. Тепер він у Чернігові... В університеті вчиться...

Айсилу замовкла, піднялася з-за столу, вийшла до кухні. Сергійович підняв голову, на люстру, що горіла, подивився. Потім, ніби скаменувши, повернувся до трюмо. Там, як і раніше, горіла стеаринова свічка.

— Може, випити хочете? — спитала хазяйка, повернувшись до кімнати з тарілкою бутербродів.

— А ви хіба п'єте? — сумніваючись спитав Сергійович.

— Ні, але в домі є.

Він кивнув. Айсилу поставила на стіл чарку, у руках у неї з'явилася почата пляшка горілки. Наповнила чарку і пляшку винесла.

Сергійович простягнув руку до бутербродів. Він уже так звик до домашніх коржиків, які то тут їв, то на пасіці, коли Бекир йому з дому гостинці їстівні привозив. А тут раптом білий хліб, сир?

— Сили нема, — помітила, як гість бутерброд роздивляється, видихнула Айсилу. — Ніякої сили нема... Залишилися ми з Айшем удвох...

— Ну, може і Бекира зможете викупити? — припустив Сергійович. — Якщо сусідського хлопця змогли!..

Вона знизала плечима.

— Я про інше хотіла попросити, — подивилася в очі гостеві більш зосереджено. — Мені б Айші звідси відправити.

— Куди?

— До вас. У вас краще.

— До нас? — злякався Сергійович і подивився на Айсилу, як на божевільну. — У нас стріляють, електрики немає!

Він занерував, відчув, як рука з бутербродом затремтіла, і бутерброд затремтів. Він відкусив, лівою рукою чарку взяв, підніс швидко до рота, щоб не розхлюпати, одним ковтком випив. Пожував бутерброд і видався йому смак білої булки дивним.

— Це з пекарні, що на кладовищі? — спитав.

— Іншої у нас нема, — відповіла Айсилу. — Завтра я коржиків напечу. Завтра дощ обіцяли...

— Можна мені ще чарочку? — попросив пасічник.

Вона піднялася, принесла пляшку, наповнила його чарку і знову пляшку винесла. До кухні.

«І сміх, і гріх з вами, мусульманами», — подумав Сергійович, проводячи її поглядом до кухонних дверей... похитав головою і, коли вона вже з пустими руками до столу сідала, знову одним махом чарку випив.

— Я не про Донбас, — спокійно, якимось вчительським тоном, ніби з молодшим говорила, промовила хазяйка. — Я хочу Айше в Україну відправити. Щоб вчилася... Але не знаю куди, я ж як сюди з Узбекистану повернулася дівчинкою, так більше з Криму і не виїздila, боялася... А де в Україні добре?

Сергійович задумався.

— Я також не особливо-то їздив. У Горлівці гарно було, у Донецьку також... було. А зараз? У Вінниці гарно! Це точно!

— У Вінниці? — перепитала вона. — А там університет є?

— Звичайно, місто ж велике! У мене там дружина колишня. І донька...

— То може у Вінницю її відправити? — скоріше сама в себе спіткала Айсилу, ніж у гостя.

— Чого б ні? — погодився він.

— Ми їй грошей зберемо, — проговорила Айсилу. — До кордону її довезуть, а ось там, на українській стороні...

Вона подивилася питально в очі Сергійовичу.

— Мені ж скоро вертатися, — сказав пасічник. — Вони, здається, вже дні рахують, чекають не дочекаються, коли я поїду... Я б її до кордону довіз!

— Так може ви її там, на українській стороні, і на автобус до Вінниці посадите?

— Може, — відповів Сергійович невпевнено. Але, спіймавши на собі питальний погляд господині, кивнув і більш ствердно промовив: — Обов'язково посаджу!

Вранці спустився Сергійович до Албата на своїй машині з причепом. Попросив у Айсилу медогонку, сказав, що готовий і свій, і їхній мед вигнати.

— Як же ви один? Я поможу! — рішуче заявила вона.

Пасічник сперечатися не став.

Разом з татаркою опустили на причеп дерев'яний щит, до якого медогонка кріпилася, щоб на землі баланс тримати. Зверху — медогонку. Закріпили ременями. Винесла Айсилу із сараю пластикові баняки і з десятком вставлених одне в одне п'ятилітрових відерець. Окремо пакет з кришками від них до машини поклада.

Коли в машину сідали, з двору Айше вибігла. У руках торбина з чимось округлим, схожим на каструллю. Передала торбину матері. Від'їхали від дому. Сергійович озирався, на причеп поглядав. І щоразу, коли озирався, відчував приемний теплий запах.

— Що це таке запашне?

— Айше самси напекла. Перекусимо на пасіці.

Теплий вітер обвів обличчя. Продував салон «четвірки» наскрізь, відгонив аромат теплої самси надвір. Машина тряслася ґрунтовою дорогою, піднімаючись уздовж виноградників.

— Не треба було вам! Я б і сам вигнав, — сказав Сергійович.

— Удвох швидше буде, — сказала тихо Айсилу.

По тому, як вправно Айсилу ніжки медогонки до дерев'яного щита прикручувала, зрозумів Сергійович, що робить вона це не вперше. Видно, і чоловікові своєму, Ахтемові, допомагала! Крутили вони ручку центрифуги почергово. Почали з вуликів Ахтема, з найбільш далеких. Після тридцяти «викручених» рамок, стала центрифуга тяжкою. Підставила Айсилу пластиковий бідон. Майже до половини наповнився він, потім відставили його на час. Перекусити сіли, як два бідони накрутили.

Жував Сергійович пиріжки із соковитою рубленою бараниною. Жував, насолоджувався і думав: як же вони так мовчки працюють, без балачок? От коли з Бекиром вони мед гнали, бага-

то про що погомоніти встигли. Воно, звичайно, таке, водночас про все і ні про що. Але не мовчав ні Сергійович, ні Бекир. І час швидко згаяли, і діло робилося. А от з Айсилу все мовчки якось, тільки «потримай» та «досить»! Проте гарно у них зараз у чотири руки працювати виходило, швидко і до ладу!

«Може і добре, що мовчимо? — подумав пасічник. — Що я їй розказати можу? Про Віталіну? Про Петра? Про Пашку? Ні, нічого того вона не втамить! І про Галину не варто розповідати! А я їх життя не осягну. Ось, для прикладу, чому вони покійників без труни ховають?»

Пригадав Сергійович похорон Ахтема. Тіло на ношах, загорнуте у зелене покривало із золотими арабськими написами. Ну хіба так годиться? І не знайшов відповіді. Якщо так роблять, значить годиться.

«Може, тому їх і не люблять ні у ФСБ, ні у поліції». — Це він відчув, і коли дізнатися про Ахтема до Сімферополя їздив, і коли намагався Бекира з поліційного відділку у Бахчисараї витягти. І сам слідчий казав йому: «Чого ви у чужі справи лізете?»

Медогонку тепер Айсилу крутила. Невтомно крутила, ніби щодня то робить. А сонце до гори схилилося, вечір віщуючи. Дійшла черга до вуликів Сергійовича. І здалося йому, що меду його бджоли менше принесли, ніж бджоли Ахтема. Засмутився він і ще сильніше ручку центрифуги крутив.

— Давайте, я покручу! — запропонувала Айсилу, як помітила, що Сергійович втомився і ручку відпустив, щоб віддихатися.

— Я сам! — вперся він і знову за ручку медогонки узявся.

Три бідони меду вже стояли біля машини. Таким урожаєм можна було пишатися. Та тільки не було кому ним пишатися. Адже пишатися пасічник мав би, а не його дружина. Але Ахтем у могилі. Може, тому і не було ніякого відчуття гордощів на обличчі Айсилу. Проте, тепер вона мала втомлений вигляд. «А втому їй до лиця», — подумав Сергійович, відчув, як з'являється у ньому бажання пожаліти її. Тільки як її пожаліеш? Пригорнути, плече підставити, щоб виплакалася? Ні, не плакатиме вона! Це ясно. І пригорнути не

можна, заборонено їм із чужими чоловіками маніжитися так. Все у них інакше. Сказано, за іншими законами живуть.

Меду зі своїх вуликів Сергійович сім п'ятілітрових відер набрав. Тобто, ледь більше бідона. Ніби і не мало, адже у нього тільки шість вуликів, а у них втрічі більше! Але чому ж йому видалося, що у його рамках меду менше?

Сонце на гору висілося. Були б у нього ніжки, чеберяло б воно зараз вогняними ніжками, сидячи на вершині гори.

— Треба б медогонку помити, — запропонував пасічник. — У мене вода є!

— Не треба, вдома помию, — зупинила його Айсилу.

Разом відкрутили і гвинти, котрими ніжки медогонки зі щитом кріпили. Обтрусили щит від трави і землі, на причеп поклали. Зверху медогонку, а поряд три баняки меду.

Свої відра Сергійович у багажник поставив.

— Продасте, — сказав. — Будуть гроші Бекира викупити!

Додому під'їхали у сутінках. Вона вийшла, відчинила ворота і заїхав Сергійович у двір.

У вікнах світилося. І ліхтарі надворі горіли. Електрики, значить, цього вечора Албату вистачало.

## 61

Розпалюючи багаття, пригадував Сергійович минулий серпень. Дуже не схожий на цей, нинішній. Сонце нещадно сліпило Донбас, спека стояла нестерпна! Птахи співали тільки вранці рано, потім стихали, ніби горлянки їм пересихали. Та перед наступним світанком знову співали і співанка та ще більш дзвінкою була, ніби усе одно раділи новому дню, новій спекоті.

Посміхнувся Сергійович, пригадуючи спів птахів, що ранками будив його. Так, раділи вони, звичайно! Точно раділи! Раділи тому, що був новий ранок у їх житті, що живі вони. І він, слухаючи їх,

радів. І з тієї ж причини. Хоча іноді здавалося, що нерозумною його радість була, не людською, а тваринною, пташиною.

Пашка тоді новини із Каруселіна приніс, ніби сепаратисти з українською армією домовилися подалі від їх села артилерію відвезти, щоб їх рідну сіру зону розширити! Так, щоб і Каруселіно до неї входило, і Жданівка, і ще кілька селищ! Щоб було у них також мирно і нормально, як і у Світлому, де навіть родини з дітьми малими живуть. І дійсно, майже місяць навіть вночі не стріляли. Тихо було.

Сергійович на радощах осмілів і у сад спати перебрався. Під спів цвіркунів засинав, під пташині серенади прокидався. Бджоли на поле літали. Меду, вони, звичайно, в середині серпня менше брали. Квіти в'януть, сохнуть під сонцем. Але ж на то Бог і дав бджолам крила, щоб шукали вони пилок солодкий і близько, і далеко! Рік тому останній мед він на початку серпня качав. Небагато накачав. Потім рамки чистив. Вулики до зими готував. Та ще й на той час бджоли своїх трутнів вже з вуликів виганяли. Теж до зими готувалися. А ось тут, скоже, медовий сезон подовжиться! Хоча сонце цього ранку також про осінь попередило. Правильно воно, коли природа сама попереджає. Набагато ліпше, ніж як людина у костюмі, твої дні до від'їзду вголос підраховує!

Після сніданку перевіряв Сергійович вулики. Піднімав кришки, принюхувався: чи немає всередині вологи? Посидів навшпиньках біля вулика, який покійний ветеран АТО сокирою пошкодив. Треба б підбити кутик, а то відвисає він трохи. Дивись, так і дно відвалиться, коли прийде час на причеп ставити! Молоток у машині є, гвіздки також знайдуться!

Думки самі на від'їзд налаштовували, на дорогу. І хоч сонце знову пекло немilosердно і проміння його вологу, котра на землі за ніч зібралася, випарувало вже, та не міг Сергійович у роздумах своїх далеко від осені і дороги відійти.

А надвечір насунули на небо хмари. Дощик накрапав. Варто було одній хмарі сонце затулити, як потемніло у Сергійовича в очах, по-зіхнув він. Чи то через втому, чи то через вологість повітря.

«Завтра до Айсулу піду, — вирішив Сергійович. — І Віталіні подзвоню, про Айше розкажу. Може, підкаже вона щось?» Дощик то накрапав, то ні. Пасічник багаття розпалив, воду у казанку, до гачка на тринозі причепленому, гріти почав. Вирішив гречки зварити.

І раптом почувся йому гуркіт мотора. Далекий ще, але наблизився. Підскочив він, зрадів, що це Бекир до нього іде.

«Випустили-таки!» — подумав і поспішив на пагорб над виноградниками.

Ішов і міркував: є цього вечора електрика у Албаті чи ні?

І коли на пагорб вийшов, зітхнув із полегшенням: уже горіли у селищі і ліхтарі вуличні, і вікна в будинках. І машина неквалом вгору, до пасіки повзла, дорогу фарами надибуочи. Второпати, що за машина, Сергійович поки не міг. Тільки ясно йому стало одразу, що не «нива» це, а значить, і не Бекир.

Сім чи вісім хвилин минуло, перш ніж потрапив і сам Сергійович у світло фар великого мікроавтобуса. Біля пасічника зупинився він, і відкрилися праві дверцята прямо на Сергійовича, ледь чи не вчепивши його. Він крок назад зробив.

— Вечір добрий, — привітався чоловік, вибираючись назовні.

Голос видався Сергійовичу знайомим, і це його стурбувало. Адже друзів він тут собі не надбав. Окрім Айсулу і її дітей майже ні з ким не говорив. Міг, звичайно, у магазині з місцевими словом перемовитися, чи з туристами, які повз пасіку далі маршрутом чи на велосипедах їхали. Але випадкові голоси, колись ним тут почути, не запам'ятовувалися, провалювалися кудись у безодню, до якої всі непотрібні звуки минулого провалюються. А цей голос ніби не такий був, не випадковий.

— Не пізнаєте? — спитав чоловік.

Намагався Сергійович у обличчя вдивитися, але нічого йому обличчя, у темноті приховане, не сказало.

— Ви до мене у Сімферополь приїздили, — підказав чоловік. — Іван Федорович, якщо забули!

Сергійович напружився. Безкінечні коридори ФСБ пригадав, високі двері кабінетів і сам кабінет, у якому вони з Іваном Федоровичем розмову мали.

— А ви тут як? Випадково? — запитав пасічник, ще не в стані поєднати докупи службовця, що заїхав, із своїм багаттям, із наметом, із пасікою.

— Не зовсім, — голос Івана Федоровича був цілком привітним. — До вас ми приїхали. Ненадовго. Де ви тут мешкаєте?

— Он там, — показав рукою Сергійович. — Бачите вогнище?

— Ну то ви підходьте, а ми під'їдемо! — сказав Іван Федорович.

Грюкнули дверцята мікроавтобуса, проїхав він повз, далі, до намету і вогнища. Зупинився так, що фари його у зелену «четвірку» з вибитим склом вступились.

Сергійович, котрий підійшов слідом, відзначив, що у такому жовтому світлі фар його багатостраждана машина ще більш нещасний вигляд має.

З мікроавтобуса тепер вже і водій вийшов, фари увімкненими залишив. Перед пасічником знову Іван Федорович постав. А Сергійович побачив на дверцях мікроавтобуса військову емблему. Здивувався. І ще здивувало його, що окрім лобового, не було у мікроавтобуса вікон, значить, не для людей його було зроблено, а для вантажів!

— Це Василь Степанович, — представив свого супутника Іван Федорович. — Він у нас не водій, це так. Людей не вистачає, роботи багато. Ось і попросив його за кермо сісти. Ну, де ваші бджоли?

— Там он, — рукою махнув пасічник.

— Ходімо, покажете! — Іван Федорович перезирнувся зі своїм супутником, і пішли вони до вуликів, а господар бджіл за ними слідом поквапився.

Василь Степанович ліхтарик увімкнув, став кришки піднімати і всередину присвічуючи ліхтариком, зазирати. Поведінка його насторожила Сергійовича.

— А що? Що таке? Мед я вже вигнав, — занерувував він.

— Ми саме тому вас раніше і не турбували, — повернувшись до пасічника Іван Федорович.

— Річ у тім, що ми у вас один заберемо... На пару днів. Перевірити треба.

— Що перевірити? — оторопів Сергійович.

— Ви, коли в'їздили, правила порушили. Санітарна служба ваших бджіл не перевіряла. А ви ж знаєте, що бджоли хвороби переносять, можуть кримських бджіл заразити...

— Так мені ж ніхто нічого не казав! Просто пропустили і все!

— Пропустили з гуманних міркувань. А тепер схаменулися. Не хвилюйтесь!

Василь Степанович тим часом перевірив з ліхтариком всі шість вуликів, біля третього від вогнища зупинився. Посвітив на льтоток. Знову кришку підняв, рукою всередину поліз.

«Льтоток закриває!» — зрозумів Сергійович.

— Цей візьмемо, — сказав Іван Федорович, киваючи на вулик, біля якого його супутник стояв. — Допоможете?

Підняли Сергійович з Василем Степановичем вулик, до мікроавтобуса понесли. Іван Федорович вперед побіг, дверцята салону відкрив. Поставили вони вулик всередину.

— Мені ж від'їздити скоро, — промовив пасічник трохи розгублено.

— Знаю, знаю! — закивав Іван Федорович. — Не турбуйтесь. За день-два привеземо, якщо, звичайно, з бджолами все добре! А як ні, вибачайте, доведеться всіх ваших бджіл забирати... Ну добре, не будемо про це завчасно...

Дивлячись на мікроавтобус, що віддалявся невидимою ґрунтовою дорогою, і бачивши лише його фари і габаритні червоні вогники, почував себе Сергійович пригніченим і зламаним.

— Як це, «всіх бджіл забирати»? Вбиватимуть їх усіх, чи що? — тремтячим голосом промовив він.

Ніби і зрозуміло все було йому. Він і сам регулярно перевіряв бджіл: чи здорові, чи нема сліду моровиці. Але саме особисто дивився, жодні перевіральники чужі не приїздили! Та і здорові його

бджілки, він же нещодавно вулики оглядав. Він що, хворих бджіл від здорових не відрізнить? У бджіл же хвороби всі одразу видно! Це вони так, лякають! Подивляться і повернуть! Не варто хвилювання. Привезуть завтра чи післязавтра, куди дінуться?! Навіщо їм його бджоли?

Та самими лише думками заспокоїти себе Сергійович не міг. Раптом зрозумів він, що хай навіть і був той другий, Василь Степанович, ветеринаром і спеціалістом-бджолярем, то до чого тут Іван Федорович, у котрого кабінет на першому поверсі і який, вочевидь, офіцерський костюм вдома тримає, хоч і у цивільному на роботу ходить. До чого тут феесбешники до його бджіл?

Шукав він бодай якесь просте і зрозуміле пояснення, а знайти ніяк не міг. І тоді дістав пляшку настоянки, випив трохи. Але не полегшало. Всівся біля вогнища, хмизу у вогонь додав. Спина тепер мерзла, а грудям пашіло. Вечір віддавав землі вологу. Дощик уже з годину як не накrapав, але у повітрі чути було його прохолодний, липкий запах.

Зробив ще ковток з емальованої кружки. Гіркувата солодкавість розлилася в роті, защемила на язиці.

«Треба звідси швидше їхати», — подумав.

## 62

Всю ніч не спалося Сергійовичу. Промерз до кісток. Ні спальник від цього холоду, ні светр, на голе тіло вдягнений, не допомагали. Так і не заснув, виліз Сергійович до згаслого вогнища. І здалося йому, що у наметі холодніше, ніж надворі. Знову розпалив багаття, ряддину близче підтягнув. Долоні до полум'я піdnіc. А по спині — дрижаки. Ніби і від холоду, але наче й ні. Страх якийсь невиразний оселився у Сергійовичу. Холодний страх, який шкіру морозить.

Голову до неба підняв, ніби там порятунок знайти можна. А не-бо чисте, зорями всіяне, і місяць величезний, яскравий, майже вповні. Здивувався пасічник, здалося йому, що небо набагато світ-

ліше було, ніж земля. Ось опускає він очі долу, на вулики дивиться, і натикається на таку темноту, у якій більше пам'ять йому підказує, де вулик найближчий стоїть, аніж погляд. А другий вулик то вже точно за темнотою ховається, як і те місце, де третій стояв.

«Куди вони його повезли? — задумався знову Сергійович про третій вулик. — Адже ж і знали, коли забирати! Темного вечора, коли всі бджоли з полів повернулися, коли вся бджолина родина у хатці зібралася!»

Покітав головою. Ото ж так! Розуміється той другий на бджолах!

У голові разом з думками шум виник. Дивний шум, чимось трохи головний біль — штуку для Сергійовича досить рідкісну, нагадав.

Але якщо Василь Степанович, той, що у вулик ліхтариком світив, пасічник, то одразу б він зрозумів, що здорові у Сергійовича бджоли. Що немає в них ніяких болячок і паразитів. І чомусь саме третій вулик забрав! А що там? Нічого особливого у тій бджолиній сім'ї немає... А може, вони вирішили навмисно його бджіл чимось заразити? За те, що він до них про Ахтема і Бекира питатися ходив? Адже сказав йому слідчий, що у «чужі справи» Сергійович лізе.

Так сидів пасічник біля багаття, думав і гілля машинально до вогнища підкидав. І ставало його рукам від багаття тепліше. Очі його до темноти нічної вже звикли, і тепер міг він легко уже і стінку другого вулика розгледіти. Головне, зрозумів він, угору на місяць очей не зводити. Бо якщо з місяцем поглядом зустрітися, то потім внизу все чорним видається!

Зашурхотіло поруч. Відволікся Сергійович на звук, озирнувся. Побачив, як їжа від намету лініво до багаття подибав, роздивився на рівні своїх оченят, мордочку догори не піднімаючи і людину, що біля багаття сидить, не побачивши. Постояв і далі у траві зашурхотів. У напрямку вуликів.

А як стих шурхіт їжачка, птахи защебетали. Спочатку потиху, потім голосніше. Світало. З першим промінням, що сягало верховіття дерев, задзвеніли вони трелями, заспівали голосніше дитячих свищиков із його, Сергійовича, дитинства.

А він навпаки — зіщулився від безсонної ночі. Голова обважніла, ніби хто вдяг йому капелюха важкого. Хитнуло його до багаття — ледь у вогонь не звалився. Раптово наблизене до очей полум'я злякало і на мить збадьорило, дало сили долонями від вологої землі відштовхнутися і назад своє тіло відкинути. Піднімався ж із підстилки важко. Заліз до намету. Вмостився у спальник і заснув.

Проспав Сергійович до полудня. І прокинувся у спеку, спітнілий. І знову переляк його пройняв через незрозумілий стан свій.

«Захворів я, чи що?» — злякався він, вибираючись з намету під знову яскраве сонце, що несло тепло. Ліва рука ніби зомліла, не слухалася, теліпалася, як прив'язана палиця.

Згадав Сергійович, що лежачи на спині прокинувся. А значить, не міг він її у сні притиснути так, щоб заніміла. Права була в порядку. Правою він вмився, поклав баклажку п'ятилітрову з водою на бік і послабив пластикову кришку, щоб потекла вода тонкою цівкою, як з-під крана.

Ноги самі його до вуликів вели, до того місця, де квадрат жовтуватої прим'ятої трави показував місце, звідкіля вчора його вулик машиною вивезли. Постояв він там, а повз нього, з діловитим дзижчанням, бджоли з інших вуликів літали. Підійшов потім до того вулика, який ремонту потребував. Захотілося молоток з машини дістати і гвіздки, та як однією правицею дошки підбити? Ліва потрібна! Без лівої нічого не вийде!

Зітхнув Сергійович. Посмикав лівим плечем, до занімілої руки прислухаючись і намагаючись її силою думки і гіркоти оживити. І ніби відчув він її, тільки от не слухалася рука команди, висіла, як лозина.

«Відійде! — з надією подумав він — Видно-таки у сні якось перетис». Прислухався Сергійович до всього тіла. Температури наче не було, чоло від поту нічного висохло. Однак відчував він себе все одно зламаним, знесиленим, ніби за ніч на двадцять років постарів.

«Ex, поспати б на вуликах», — він пригадав, як у себе вдома, у Малій Староградівці під деревами на зіставлених вуликах спав і як прокидався, ніби силою сотні тисяч бджіл наповнений. Пригадав,

яка посмішка щаслива на широкому обличчі губернатора сяяла, коли той після кількох годин сну важко з вуликів злазив. Оце б і йому раз на вуликах полежати! Може, і рука б ожила, і сили повернулися?!

Поглянув він на свої п'ять вуликів. Подумав про те, що і шостий тут потрібен, щоб як на ліжку. Та і з п'яти можна лежанку скласти, тільки тоді один за узголів'я буде.

Від таких думок полегшало Сергійовичу. Укріпилася і утвердилася у ньому віра у бджолину допомогу. Треба тільки вулики перенести, разом зсунути. Та для цього, навіть якщо лівиця оживе, сил все одно не вистачить! Не довго думаючи, вирішив пасічник в Албат піти, до Айсилу. Може, вона його до міського лікаря відведе?

Сховав він від сонця спекотного свою голову під помаранчевою кепкою «ФК Шахтар». Замість светра, у якому тепер було жарко, натягнув синю теніску, і здалося йому, що рука ліва мимоволі послужала і сама вдяглася у короткий рукав. Ішов дорою без колишньої легкості, але із цілеспрямованістю, котра легко і силу, і бадьорість замінила.

## 63

Двері йому Айше відкрила.

— А мама де? — спитав пасічник, заглядаючи дівчинці за спину очікуючи, що у коридор ось-ось Айсилу визирне.

— У садочок пішла, у «Казку», на Колгоспну вулицю, — відповіла Айше. — Мама роботу шукає, а там вихователька потрібна...

Сергійович роззувся та так і завмер у коридорі. Задумався: а що ж йому робити, якщо хазяйки нема.

— А вона скоро повернеться? — спитав.

— Так, вже повинна! Вона тільки на співбесіду...

Айше провела гостя до кімнати, посадила до столу і, пообіцявши зробити чаю, вийшла.

Сергійович, усівшись на той самий стілець, на якому вже не раз сидів, озирнувся. Щось змінилося у кімнаті, але що — не міг спо-

чатку зрозуміти. У носі залоскотав незвичний, неприємний запах. Не те, щоб зовсім неприємний, але не такий, який тут раніше витав. Все ще спантеличений, він обернувся, на трюмо подивився. Переконався, що дзеркало все ще тканиною завішено. Опустив погляд на стільницю трюмо. Там знову стеаринова свічка горіла, але не та, що минулого разу. Інша, видно, найдешевша, сіра.

«Он воно що! — зрозумів Сергійович. — Мої, видно, закінчилися чи їх запалювати боїться! А ті, що під час обшуку забрали, поліція, суки, собі прикарманили! Ясна річ, вони кращі, вони ж із справжнього бджолиного воску!»

Айше принесла чаю і зібралася піти у свою кімнату.

— Айше, — зупинив її Сергійович.

Дівча обернулося. В очах збентеження.

— Присядь, — попросив пасічник, показуючи на стілець поруч.

Донька хазяйки невпевнено присіла, тільки не на той стілець, що поруч із гостем стояв, а навпроти.

— Ти не бійся, я тільки спитати хотів, — заговорив м'яко пасічник, — свічка ж у пам'ять про тата горить?

Айше кивнула.

— А скільки вона горітиме?

— Сорок днів, — тихо вимовила вона.

— Ти вибач, — Сергійович пожував губи від невпевненості, бажаючи й одночасно боячись наступне питання поставити. Але все-таки спитав: — Але ж тата давно вбили, і дата смерті невідома... як же ви ці сорок днів рахуєте? Не від дня смерті?

— Від дня похорону, — вже спокійніше зазвичав тихий голос Айше. — Так імам сказав. Він маму лаяв за свічки, — вона перевела погляд на вогник, який не міг у дзеркалі відбиватися.

— А чому?

— Сказав, що у мусульманських традиціях свічки за померлими не запалюють. Тому, коли він приходить, мама свічку ховає.

Сергійович зітхнув, витягнув мобільник, подивився час. Стало йому тяжко на душі, навіть захотілося тепер, щоб Айше пішла,

залишила його самого, але дівча сиділо смирно, ніби чекало наступних питань.

Випив Сергійович чаю. Знову на свічку озирнувся. Потім прошовся поглядом по стінам, по килиму над диваном, по серванту, за склом якого стояли красиві, яскраві блюда і тарілки.

— У нас свічку перед фотографією покійного ставлять, — проговорив Сергійович. Хотів було ще додати про те, що чарку горілки, накриту скибкою хліба також біля портрета і свічки залишають, але зрозумів, що про горілку у цьому домі згадувати недоречно.

— Обличчя не важливо, — ледве чутно прошепотіла дівчина.

— Що? — перепитав Сергійович, не впевнений, що почув правильно.

— Обличчя не важливе, — повторила Айше ледь голосніше, — у Аллаха нема обличчя, а він є.

— Як же? — здивувався гість. — Але якщо це обличчя рідної людини?

Айше заперечливо мотнула головою.

— Воно міняється... — Айше перейшла на шепті.

— Для цього і роблять фотографії, щоб пам'ятати, — Сергійович промовив замислено і знизав плечима, намагаючись зрозуміти Айше. — Чи у вас не фотографуються?

— Фотографуються, — личко її виразило тепер подив. — Звичайно, фотографуються...

Вона піднялася зі стільця, підійшла до серванта. Висунула нижній ящик і повернулася до столу з книжкою у руках. Відкрила її, і зрозумів Сергійович, що то не книжка, а фотоальбом.

— Ось, — вона підсунула альбом Сергійовичу. — Тут наші фотографії. І тато там.

Пасічник правою рукою розкрив альбом, близче до себе присунув. На першій фотографії — пара молодят: Ахтем і Айсулу. Юні, щасливі. Він у синьому костюмі, на голові біла феска. Вона у білій сукні з блакитним поясом, на голові також феска, тільки голуба, і вища, ніж у нареченого. Перегорнув сторінку — молоді

ведуть коня. Придивився до обличчя Ахтема. Дивно, але не впізнатав він його зараз. Знав, що то Ахтем по тому, що поряд з ним Айсилу. Айсилу, звичайно, теж зараз не така, як на світлині.

— Обличчя не важливе, — прозвучав голосок Айше.

Він став гортати товсті сторінки одну за іншою. Подивився наступні фото вже не так уважно, поки не здалося йому, що прогортав щось знайоме. Повернувся до фотографії, що промайнула — це було єдине групове фото, що трапилося йому в альбомі, на якому у три ряди стояло чоловік п'ятдесят, а то й більше. Стояли на сходах до красивої старовинної будівлі. I будівля здалася знайома, ніби Сергійович там також був.

Він задумався. Закрив очі.

— От дурень! — прошепотів про себе. — Це ж Слов'яногорськ! З'їзд бджолярів!

Нахилився ближче до фотографії, став у обличчя вдивлятися. Але обличчя були дрібними, при наближенні замість того, щоб ставати більш чіткими, вони зливалися.

— Айше, а де тут твій тато? — гість підняв очі на дівчинку.

Вона підійшла, уважно придивилася і впевнено пальчиком вказала на людину, що стояла у другому ряду з лівого краю. Сергійович безпомічно втупився у обличчя Ахтема.

— А у вас є лупа? — знову підняв погляд на Айше.

Вона принесла. Сергійович узяв лупу на ручці, піdnіс до світлини. Вгледівся у обличчя Ахтема. Так, це був він. Худий, вилицоватий, з акуратно підстриженими вусиками, ніби намальованими тушию під носом. Рука сама повела лупу по обличчям інших учасників з'їзду. Дивно, але і всі решта йому видавалися цілковито незнайомими.

«Ну так, скільки часу минуло, — подумав. I раптом завмер злякано. — Я ж також тут маю бути!»

Знову поводив лупою по обличчях. Потім розгублено і прохально на Айше глянув.

— А ти можеш мені допомогти? — попросив. — Спробуй мене тут знайти? Я там також маю бути!

Вона підійшла ближче, торкнулася правим плечем його лівої руки, вгледілася у знімок. Потім обернулася до Сергійовича, уважно його обличчя роздивилася. Сергійович ледь помітно посміхнувся, зрадівши тому, що ліва рука дотик плеча Айше відчула.

А її пальчик тим часом придавив фігуру чоловіка у верхньому ряду справа.

— Ось ви! — твердо сказала вона і зробила крок назад.

Сергійович навів лупу на правий край групи, на обличчя, вказане Айше. Молодий чоловік, круглоголовий, поголений, коротка зачіска, сірий піджак чи костюм. Важко сказати, адже брюк не видно.

«Я? — засумнівався подумки Сергійович. — Ні, не схожий...»

Озирнувся на трюмо.

— У вас дзеркало є? Щоб подивитися?

— У ванні, — відповіла Айше.

Увімкнувши світло, увійшов Сергійович у затишну ванну кімнату. Під пахвою лівої руки — збільшувальне скло на ручці, у правій — альбом відкритий. Зупинився перед умивальником, втупився у настінне дзеркало, став своє неголене, обвітрене обличчя розглядати. Підняв ближче до очей альбом, направив лупу на обличчя себе молодого.

— Ну так, — відихнув. — Я це.

Почув, як у коридорі відкрилися двері. Вийшов і зіштовхнувся з Айсилу. Вона уже капці взувала.

## 64

За обідом, простеньким і більш схожим на перекуску, жалівся Сергійович господині на настрій, на безсонну ніч і на ліву руку. Айсилу слухала на піввуха і про щось своє думала. Але кивала, намазуючи на розрізаний коржик м'яке масло.

Гість, дивлячись у її сумні очі, замовк.

«Що ж це я? — подумав важко. — У неї чоловіка вбили, сина арештували, а я їй про те, що спати не можу...»

— Вибачте, — проговорив чітко. — Я не вчасно... зі своїми ні-сенітницями... У вас своєї біди...

— А що рука? — ніби прокинулася Айсилу, відволіклася від своїх думок. — У нас тут лікарня є, можна до лікаря.

— Та мені б вулики перенести, я б своїм способом спробував... Я вже кілька разів сном на вуликах лікувався.

— І допомагало?

— Допоможе! Мені б аби хто підсобив тільки їх разом зіставити. Їх для цього шість треба, але один у мене феесбешники забрали. Сказали, щоб бджіл на хвороби перевірити. Я от теж спитати хотів. У вас вулики на перевірку часто забирають?

— У нас не забирали, — обличчя Айсилу виразило здивування. — Я зараз спитаю...

Вона дісталася мобільний, подзвонила комусь. Прислухався Сергійович до дзюркотання не зрозумілої йому татарської мови. Кілька разів незнайоме слово «köpekler»<sup>1</sup> прозвучало. Оживився пасічник при словах «balqurtlar» и «balqurtlar sepeti». Стрепенувся.

«Балкъуртлар — бджоли, балкъуртлар сапети — вулик», — повторив він подумки. Пригадав, що Бакир його цим словам на пасіці вчив.

— Ні, такого не було ще, — повідомила Айсилу Сергійовичу, заховавши мобільник. У Албаті ще вулики ні в кого не забирали.

Після хвилинної тиші, що виникла, гість знову заговорив про те, що допомога йому потрібна, щоб вулики у лежанку зіставити.

— Ну ходімо, — запропонувала Айсилу.

— Зараз рано, — сказав Сергійович. — Треба під сутінки. Коли бджоли у вулики повернуться. Щоб вони не заплуталися. Вони ж звикають, що вулик у одному місці стоїть... і візьміть когось ще. Удвох треба, а я зараз ніякий...

— Я Сервера попрошу, сина сусідів, — Айсилу подивилася на гостя з жалістю, і від того погляду прокинулася на мить у пасічника жалість до самого себе.

<sup>1</sup> Собаки (розм. російські поліціянти, феесбешники) (*крымськотатар.*).

Дорогою назад зайшов Сергійович до магазину. Купив вареної ковбаси, булку, гречки. Ніс пакет у правій руці і так хотілося перевласти до лівої, щоб права відпочила, але ліва, хоч і відчував він у ній навіть кінчики пальців, а слухатися його повністю не хотіла.

Щоб відволіктися, став він дні, що лишилися до закінчення дозволеного перебування у Криму, підраховувати. Збивався, починав знову. Коли зупинився на пагорбі, на язиці цифра шість крутилася. Озирнувся назад, на Албат. Залите сонцем селище виглядало звідси привітно і мирно.

— Ну от, дістався, — видихнув Сергійович і посміхнувся, думаючи про те, що увечері складуть йому Айсилу з сусідським сином вулики у лежанку, і вже цієї ночі сон у нього буде здоровим і, як Бог дасть, цілющим.

## 65

Відсутність одного вулика спочатку створювала Сергійовичу незручності. Все-таки шість зіставлених у лежанку вуликів мало чим відрізнялися розміром від ліжка, а коли із одного кінця тільки один вулик стоїть, тут уже треба пристосуватися і вирішити, що краще на цей вузький край лежанки покласти: голову чи ноги. Пробував Сергійович і так, і так влягтися, і з рештою, вирішив, що буде у нього п'ятий вулик узголів'ям.

Замість соломи постелив поверх лежанки спальний мішок. Влігся на спину. Занурив погляд у темне небо, всіяне зорями. Бджоли поводилися надто спокійно. Принаймні, звичного третміння під собою Сергійович не відчував. Зате відчував спокій і єднання з принишкливим для відпочинку світом.

Пригадав, як старанно Айсилу з хлопцем-татарином, який виявився другом Бекира, вулики у лежанку зіставляли. Камінчики і гілки під крайні дva вулики підкладали, щоб вона рівною була, без нахилу. Земля тут бугриста, то вгору піднятися, то донизу скоти-

тися норовить. Сервер, син сусідів Айсилу, тямущий виявився. Попросився прилягти на хвилинку, тоді спритно зіскочив.

— Цікаво! — сказав. — Ніколи не пробував на бджолах лежати!

— А в тебе пасіка є? — спитав Сергійович.

— У дядька є, велика! Тридцять вуликів. Біля Кучюк-Сейрена. Тут недалеко!

— На цьому заробляти можна, — поділився Сергійович. — До мене до війни наш губернатор на вуликах спати приїздив! Доларами платив! А у вас ще й туристів море!

— До окупації море було, — кивнув Сервер. — А тепер так, «озero»! Але я спробую! Якщо дядько погодиться.

«Гарний хлопець, беручкий», — подумав про Сервера Сергійович і закрив очі.

І як тільки перестав він над собою темне небесне море із зірками і місяцем бачити, відчув і спиною, і ногами вібрацію вуликів. І дзижчання приглушене знизу почув, ніби через закриті очі слух його загострився.

Тепле повітря кримської ночі несло у собі аромати ялівця і трав. Він спав. Він дихав на повні груди, що піднімалися до зоряного неба, як він вдихав, і опускалися, як видихав. Він, зігрітий кримським теплом, під тремтіння своєї цілющеї лежанки бачив сон. Сон, у якому він на шести своїх вуликах у саду вдома у Малій Староградівці спить. Спить, а поряд чекають його пробудження губернатор і п'ять його охоронців.

І охоронці пориваються розбудити Сергійовича, а то і просто зіштовхнути його з вуликів, щоб губернатору місце звільнити, адже не намарне він сюди майже годину машиною їхав! Але губернатор, великий, високий, сидить на стільці під грушевою і жестом рук охоронців заспокоює-втихомирює, щоб не чіпали вони хазяїна вуликів і саду. А коли прокинувся Сергійович у сні, то знітився, гостя і його охорону побачивши, і зліз швидко з лежанки, місцем гостю поступаючись. І помінялися вони місцями.

Губернатор на лежанку ліг, а Сергійович на стілець всівся. І мирно у нього на душі було так, ніби рай на землю спустився. І що

важливо, не боліла у нього зовсім ліва рука, слухалася його, як собака, а не як кішка. Піднімалася, торкалася поголеного підборіддя за першим сигналом думки, носа торкалася, вуха.

Посміхнувся у сні Сергійович, але ніхто цієї посмішки не помітив. Не було нікого навколо. Навіть птахи мовчали і спали. І цвіркуни спали. І навіть сови. Тільки до бджіл у вулики сон не приходив. Дзижчали вони, хоч і не так голосно, як вдень, але на тлі нічної кримської тиші достатньо чутно і тілом відчути.

А сон продовжувався і губернатор, належавши на вуликах, зліз обережно, взувся у свої фіолетово-лілові туфлі із дивної, птичої м'якості шкіри, всівся на стілець, звільнений для нього хазяїном саду. Чекав чаю. А Сергійович до будинку поспішив. До кухні, щоб цей чай заварити та гостю принести.

Після чаювання поїхали губернатор і охоронці на двох великих чорних машинах. Пасічник отримані долари, погладивши їх подушечками пальців і відчувши приємну і правильну шершавість, у будинок відніс, у потаємне місце серванта склав. А потім знову на лежанку з вуликів забрався і заснув. І той сон, під час якого настав вечір, відрізнявся від звичайних. Тому, що уві сні він тільки звук чув, а кіно сну йому не показали.

Почув він, як сусіди за столом, поставленим у дворі, після вечері співають. А потім про війну сперечаються. Про стару війну. Про Гітлера. Сперечаються: втік він до Аргентини чи ні? Бо у газеті «Цілком таємно» фотографії з'явилися, на яких ніби дуже постарілий Гітлер із молодою блондинкою на пляжі Аргентини лежить. А потім затихла суперечка, і лише брязкіт посуду, що зі столу прибирався, чути було. І раптом віддалені вибухи почулися.

А потім все ближче і ближче вони звучали, все голосніші і голосніші ставали, змушуючи сплячого на вуликах Сергійовича здригатися. І бджоли, які також ці вибухи чули, голосніше у вуликах загуділи, занервували. Відчув Сергійович, як вулики нагріваються, як жар йому у спину б'є. На бік перевернувся, але не сподобалося йому так спати і на животі він ліг. Став животом і грудьми бджіл слухати.

А вибухи все голосніші і голосніші, все ближче і ближче. Вже наче і не уві сні вони звучать, а над сном, над садом, над світом.

І тоді знову Сергійович на спину повернувся. І губу прикусив нижню, шкодуючи, що вибухи сон проганяють. Намагався за сон вчепитися, утримати його, але де там! Відкрив очі — і заблищало у небі над ним, заграло північне сяйво, якого він ніколи не бачив, заіскрилося усіма можливими барвами, окрім чорного і білого.

«Салют!» — зрозумів він здивовано.

І відчув поряд чиюсь присутність. Голову у бік присутності повернув і Пашку ворога-приятеля свого, помітив.

— Це що? — спитав Пашку.

— Перемога! — проговорив той радісно. — Перемога!

— А хто переміг? — спитав Сергійович і завмер злякано, дивлячись, як на нього з неба черговий салют своїми вогнями падає. Втиснувся від страху спиною у лежанку.

Але згасли вогні, так і не долетіли до лежачого на вуликах.

— Не знаю, — відповів Пашка. — Та і не важливо це! Головне, що перемога! Що війні кінець!

— Якій війні? — спитав Сергійович, пригадуючи, як уві сні суперечки сусідів про Гітлера чув.

— Майбутній, — сказав Пашка.

— Майбутній? — повторив стурбовано Сергійович і став підніматися, вперся долонями у лежанку, всівся повільно. Знову оглянувся на Пашку, а того вже і немає. Може, і не було зовсім! І довкола тиша. Салюти скінчилися. Тільки бджоли під Сергійовичем дзижчати неголосно.

Відкрив він очі. Місяць уже на іншому кінці неба. Зрозумів Сергійович, що на спині лежить. Значить, це уві сні він на лежанці після розмови з Пашкою сідав. Ліву руку підняти спробував і піднялася вона.

Зітхнув Сергійович із полегшенням. Виправдалися його надії. Вилікували його бджілки. Знову він дворукий, а не інвалід якийсь! Значить, життя продовжується. І перемога, значить, насnilася йому. Нема ніякої перемоги, значить.

Лише як остаточно прокинувся, відчув Сергійович на щоках дивну печію. Долонею провів. Зрозумів, що поголитися треба. І ще зрозумів, що болять щоки від дотику. Видно, на сонці вони згоріли, коли він ще спав, заколиханий бджолиним дзижчанням.

Холодна вода джерельна сколодила щоки, додала бадьорості. І знову радісні думки відчув Сергійович через те, що обома руками вмивався він, що лівиця виправилася і намагалася не гірше правиці свої обов'язки виконувати.

Згорнув Сергійович спальник, затягнув його до намету. А в наметі так світло, ніби він вікна у його брезентових стінах вирізав.

Погляд мимоволі вихопив «мовчазну» церковну свічку і картонного Миколая Чудотворця. Згадав Сергійович, що ще штук п'ять у нього свічок лишилося, та й палити їх тепер йому сенсу нема. Ночі, що лишилися до від'їзду, відбуде під кримським небом на лежанці з вуликів. Тільки б дощу не було. Та як пощастиТЬ і Бог поможе, то так і повезе свічки, що лишилися, назад. І ту, що в банці стоїТЬ. Чого її палити, як тепер не намет його дім, а весь світ довкола з його горами, деревами, виноградниками, птахами, їжаками і бджолами! Присів у наметі на знову розісланий спальник. Знову щік торкнувся. Треба ж примудритися — так на сонці спектися!

І тут хрускіт гілля почув. Здригнувся. Начебто не чекає він нікого. А як і чекає, то на тих, хто машиною має приїхати, а не пішки прийти, на тих, хто вулик його забрав!

Визирнув Сергійович назовні і занепокоєння його відпустило. Айше, донька Айсили й Ахтема перед ним стояла.

— Доброго ранку! — сказала вона. — Тут вам мама передала, — вона простягнула бджоляреві пластиковий пакунок.

— Дякую! Дякую! — зрадів Сергійович.

— А мама ще просила передати, щоб ви сьогодні вечеряти прийшли! Вона м'яса купила!

— Добре, — Сергійович кивнув. — А скажи, у мене щоки згоріли?

Айше придивилася до обличчя бджоляра.

— Так, червоні, аж багряні! На сонці заснули?

— На сонці прокинувся, — признався Сергійович. — Болять, кляті!

Провів він Айше до пагорба. І лише коли до намету повернувся, зрозумів, що Віталіні, дружині своїй колишній, так щодо Айше і не подзвонив.

— От дурень! — сам на себе пирхнув.

Дістав мобільник. Подзвонив.

— Невже ти? — почув знайомий голос.

— Ні, щоб привітатися, — подумав, але привітався перший. — Здрастуй! — сказав. — Як там у вас?

— У нас-то все добре. А в тебе?

— Та по- всякому. Прохання в мене... Чи навіть питання. У вас же там університет є?

— І не один. А що, на бджолярство хочеш вступати? — у голосі Віталіни іронія прозвучала.

— Ні. Тут дівчині, доњиці знайомого татарина, допомогти треба. Його недавно поховали, сина до поліції забрали, а маті хоче її в Україну відправити. Щоб жити і вчитися. Гроші вони мають... Але треба спочатку влаштуватися, може, в університет з нею сходити, показати...

— А скільки її років? — у голосі Віталіни іронія змінилася стурбованістю.

— Після школи, не знаю точно... Років шістнадцять-сімнадцять. Я б її на автобус до Вінниці посадив, але треба зустріти...

— Звичайно, звичайно, — переконливо заговорила Віталіна. — Я зустріну... Раптом що, вона може і в нас спершу пожити...

Сергійовичу здалося, що захвилювалася його колишня дружина. Значить, серйозно його прохання сприйняла. А раз прохання серйозно, значить і його самого цього разу серйозно слухала!

Посміхнувся він.

— А як там Анжеліка? — поцікавився.

— Нічого. Лаялися вчора ми з нею, та сьогодні вже помирилися снідаючи. Бойфренд у неї на десять років старший... Я от хвилююся, хочу, щоб вона познайомила, а вона ніяк... А я боюсь, що одружений він! Розумієш?

— Розумію, — промовив Сергійович. І відчув, що тут важливе щось треба сказати. Він же все-таки батько! — Так, треба обов'язково перевірити. Може, навіть і простежити!

— Ну, як не познайомить, я простежу! — переконала його Віталіна. — То ти скоро назад?

— Ага.

— Може, до нас? Тут гарно тепер, красиво! Фонтани кольорово-музичні вечорами вмикають...

— Може. Ну я, коли Айше — дівчину так звати — на автобус посаджу, я подзвоню одразу. Вона сором'яліва. Одразу впізнаєш! Худенька, волосся як у тебе, темно-каштанове.

— У мене тепер біле, я вже рік, як блондинка, — повідомила колишня дружина.

— Ну, як у тебе тоді було, раніше... Анжеліці привіт передай. І скажи, щоб тебе слухалась!

— Передам, обов'язково передам! — пообіцяла Віталіна. — Ти там обережніше в дорозі! І велике спасибі за привітання!

— За які привітання? — здивувався Сергійович.

— З Восьмим березня!

Вже як сховав мобільник до кишені, ніяк не міг Сергійович від розмови цієї відійти. Щоки все ще пашіли, а він про колишню дружину думав. Щось наче змінилося в ній. Так тепло вона з ним жодного разу по телефону не розмовляла. Тепло і серйозно. Ніби і не розлучалися вони. Ніби він з командировки, з якогось шахтарського села дзвонив, а не з минулого життя. Усівся на ряддину під інжирним деревом. Від сонця сховався.

«Треба рублі витратити, щоб назад не везти, — подумав він, щоб від розмови телефонної відволіктися. — Продукти в дорогу куплю, та і не лише в дорогу. Місця в машині багато, можна і запаси якісь на осінь зробити».

Дістав пачку грошей російських. Перерахував. П'ять тисяч з лишнім вийшло. Цифра-то чимала, та як ціни на їжу пригадаєш, так одразу вона і меншою здається.

Надвечір заспішив Сергійович до селища. Ішов легко. Та і не з пустими руками. Узяв для удови Ахтема свічки, що лишилися. Хай краще палить їх на згадку про чоловіка. Свічки із бджолиного воску шляхетніші, ніж стеаринові! Недарма їх у храмах за здоров'я і за упокій ставлять! А ще йшов він до неї з новиною про те, що дружина його колишня, Віталіна, готова Айше допомогти.

Сергійович і сам не очікував, з якою легкістю Віталіна допомогти дівчині погодиться. І вмовляти не довелося! Все-таки гарна вона людина. Просто надто різні вони. Вона — з міста з фонтанами, а він — із села на Донбасі, де не в кожного у дворі і криниця є! Який там ще фонтан!

Такої ніжної тушкованої баравини, як того вечора Айсулу його пригощала, здається, Сергійович жодного разу раніше не єв. Сиділи вони утрьох з Айше.

Пасічник одразу, як прийшов, так новини від Віталіni і виклав. І про те, що зустріне, і про те, що зможе дівча у його дружини на квартирі пожити. Удова Ахтема зраділа, посміхалася. Тільки очі її сумні лишалися, втомлені.

«І як на обличчі два різні настрої поєднуватися можуть?» — дивувався Сергійович, на неї дивлячись.

А вона за мить розказала, що вранці у Бахчисарай, до Бекіра іздила. Дали їй побачення за три тисячі рублів. Півгодини часу. Схуд Бекир, і видно, що били. Розказав, що примушують взяти військовий квиток, і щоб одразу до армії. Сказали, що як візьме, то відпустять на два тижні додому. Та він ні в якому разі. А значить, якщо не викупити його, то в'язниця.

— Так, а за що? — сумно спитав Сергійович. — Я ж ім про свічки пояснювальну написав!

— Все одно у крадіжці з церкви звинувачують. Кажуть, що там не тільки свічки вкрали, а ще ікони і пожертви. А навіщо нам ікони? — У сумних очах Айсулу слізи блиснули.

— Ну, дай Боже, викупите ви його! — спробував він заспокоїти хазяйку.

Вона і сама вже сльози втерла.

Сергійович, щоб не бентежити її, погляд на Айше перевів. Айше сиділа притищено, на обличчі її ні радості, ні печалі.

«Може, і не хоче вона у Вінницю? — подумав пасічник. — Ну та не їй вирішувати! Тільки що ж потім? Айсилу зовсім сама залишиться?»

Повернув Сергійович погляд на хазяйку. Шкода її стало. Тільки б їй цього не показати.

— Може, чарчину наллете? — спитав ввічливо.

Айсилу сходила в кухню, вже наповнену чарку принесла, перед гостем поставила.

— Ну, щоб з Бекиром владналося все! — підняв він чарку, випив залпом і винувато на хазяйку глянув. Знітився. — Ви вибачте. Я без тосту не можу...

— Що це у вас такі щоки червоні? — спитала Айсилу.

— Вранці на сонці згорів, заспав.

— А рука як?

Сергійович підняв ліву руку, помахав.

— Помогло! Воно багато від чого помогає — на вуликах спати.

— Вам краще у середу їхати, — сказала Айсилу. — У середу вранці черг на в'їзді-виїзді менше. Ви, будь ласка, Айше до виїзду довезіть, а далі вона пішки пройде і російський контроль, і український, а ви її на українській стороні підберете. Добре?

Сергійович кивнув.

— Мені тоді допомога буде потрібна, — заговорив він після хвилинного мовчання. — Щоб вулики на причеп поставити.

— Ми з Сервером допоможемо! — пообіцяла Айсилу.

Уже як сутеніло, повертається Сергійович до пасіки. Шум селища все стихав, і тому занурився Сергійович ідучи у думки про домівку, про Малу Староградівку, про Пашку, про Петра. Ішов помалу, і думав про те, що не відповів Петро на дві чи три його однослівні «есемески». А це могло тільки одне означати. Що немає

більше Петра! Загинув він! І від цієї думки важкість у Сергійовича у грудях з'явилася.

З'явилася і збила його дихання з ритму, зробила підйом до пасіки важким і виснажливим. І тоді відігнав він думки про Петра і почав думати про Пашку. Дихання відновилося. Ішлося легше, і щоб підняти настрій, озирнувся Сергійович на вкритий вогнями Албат, у якому різні, звичайно, справи кояться. І хороші, і погані. Але життя там просте звичайне плине, мирне. До такого звикнути можна.

Але ж і у Малій Староградівці життя тече! Для нього звичайне, звичне. Тому, що звик він до нього. Так, живуть вони там тільки удвох з Пашкою. Так, магазинів більше нема, пошти також. Хліба свіжого немає, хіба що приятелі-сепаратисти Пашкині з Каруселіна привезуть. Чи сам туди сходить. Але не такий він тепер у них смачний, як був раніше! А життя все одно далі плине. Як ріка. Куди їй подітися, поки вона у смерть не впаде?!

Уявив собі Сергійович Малу Староградівку у довоєнному стані, зі світлом у вікнах хат і будинків. Навіть переніс її у своїй уяві сюди, до Криму! На місце пасіки і намету свого «поставив». І відчув він, ніби з Албата прямо до рідного села іде. І так приємно йому стало, особливо через те, що дорога від Албата до Малої Староградівки такою короткою тепер виявилася! «Ну а що? — подумав. — Там, де я, там і є Мала Староградівка! Я тут — значить, і вона тут!» Позаду бурчання мотора почулося. Озирнувся Сергійович, дві фари побачив.

Відійшов на узбіччя, до виноградників. Вирішив пропустити машину, хоча у голові вже сумніви виникли: дорога ж за пагорбом уривається, у стежку переходить! Значить, на пагорб хтось іде. До нього, чи що?

За пару хвилин зрівнялася з ним машина — той самий мікроавтобус без вікон і з якоюсь військовою емблемою на дверцях.

— Ей, стійте! — закричав схвильовано Сергійович. — Я тут!

А мікроавтобус і сам уже зупинився. І скло у дверцях кабіни спущено було. Із нього Іван Федорович визирає. Обличчя його виявляло спокійну допитливість.

— Сергій Сергійович? — уточнив він.

— Ну так! — Пасічник підійшов до дверцят. — Ви бджіл назад привезли?

Іван Федорович кивнув.

— То, може, підвезете?

— Не дозволено, у машині секретне обладнання. Ми вас там, нагорі почекаємо!

Поспішив Сергійович за мікроавтобусом слідом. Дихання знову збилося і ніяк він не міг його на швидку ходу налаштувати. Коли нарешті до намету дійшов, Іван Федорович і Василь Степанович, той, котрий спеціаліст по бджолам, стояли біля мікроавтобуса, палили.

— То що? — заговорив Сергійович. — Все в порядку? Здорові мої бджілки?

— Ну так, можна сказати, що здорові, — відповів Іван Федорович. — Зараз допалимо і поставимо на місце.

— Може, чаю вам? — запропонував пасічник, відчуваючи радість від повернення бджіл і бажаючи цією радістю поділитися.

— Не треба, часу обмаль у нас. А поки ви багаття розпалите... Ні, дякую!

Як допалили, витягли приїжджі вулик із салону машини. Опустили на траву.

— Ходімо, я покажу куди! — покликав за собою Сергійович.

— А решта вуликів де? — здивувався спеціаліст по бджолам, коли повернули вони «третій» вулик на те саме місце, де він раніше стояв.

— Я іх у лежанку зіставив, — показав Сергійович у бік імбирного дерева. — Тепер на них сплю, лікуюся. Рука от ліва не працювала, а тепер знову можу сумку носити.

— Невже? — не повірив Іван Федорович. — А спробувати можна?

Підійшли вони утром до лежанки. Василь Степанович закурив, і Іван Федорович на вулики зіставлені поліз. Улігся на спину.

— Жорсткувато, — видихнув.

— Ну, я піdstилаю собі, — пояснив Сергійович.

Завмер Іван Федорович, ніби спиною життя бджіл під своїм тілом слухаючи.

— Ну як? — поцікавився Василь Степанович.

— Цікаво.

— Їхати треба, — у голосі Василя Степановича почулися нотки нетерплячості.

— Так-так, — Іван Федорович зіскочив із лежанки. — Поїхали!

Ще хвилину чи дві Сергійович шум мотора, що віддалявся, слухав, а потім тихо стало. Мирна тиша настала. З її шарудінням, з ледве чутним відгунням переплетених вітерцем звуків минулого дня.

Витягнув Сергійович з палатки спальник. Розіслав на лежанці. Потім до третього вулика, який повернули, підійшов. Кришки відкрив, прислухався. Незвично тихо було у вулику. Бджоли ніби подих і рух притишили. Посвітити б та подивитися, але тоді ще більше вони злякаються.

Поліз Сергійович рукою за передню стінку, відкрив льоток, щоб могли вони назовні вибратися. Акуратно кришку на місце опустив і пішов лініво до лежанки, все ще долонею, яку у вулик опускав, бджолине тепло відчуваючи.

## 67

Як прокинувся, лежав якийсь час без відчуттів часу і місця. Ніби один у цілому світі. Птахів і бджіл слухав, очі відкривати зволікав. Але потім зліз з лежанки і першим ділом до «третього» вулика. Перевірити, як там?

Життя у «третьому» вулику вирувало. Ясне діло, бджоли з першими променями сонця встають і до праці беруться. Ось і зараз сідали на льоток, доставляли на лапках пилок у їх загальне господарство. Сідали важко, іноді незграбно, відштовхуючи тих своїх братів і сестер, що забарілися біля отвору вхідного.

Цей рух на льотку біля входу до вулика, завжди зачаровував. Він легко міг і півгодини дивитися на життя бджолиного «аеродрому».

Іноді здавалося, що деяких бджілок уже в «обличчя» впізнає! А іноді здавалося, що бджілки йому кіно показують. От як зараз, коли виштовхнуті були на льоток кілька трутнів, ослаблених і не здатних чинити опір через те, що бджоли-охранці їх до їжі не підпускали. Трутні не вийшли чи висунулися з вулика, а ніби випали. А слідом за ними міцні, впевнені у своїй правоті і силі бджоли-охранці вилізли і нумо трутнів до лівого краю льотка штовхати. Як маленькі крилаті бульдозери відштовхнули їх до краю, і полетіли трутні у траву.

«Там їм і смерть, — подумав Сергійович без особливого жалю. — Ну а що, за задоволення треба платити. Одні літають, пилок збирають, стільники будують, як пролетаріат з дня у день від народження до смерті. Інші не встигли вирости, як одразу до матки-бджоли у ліжко й отак от все своє коротке життя як у борделі: зранку до ночі задоволення тілесні. Воно, звичайно, з користю для сім'ї, зі смислом! Але яку повагу трудова бджілка може до трутня мати? Навіть якщо він батько? Ніякого! От і гонять їх геть перед холодами, щоб даром мед та сироп на дармоїдів не витрачати! А прийде час, і родить матка-бджола нових дармоїдів і нових працівниць.

Мудрість природи — от що зачаровувало Сергійовича. Всюди, де мудрість природи була йому видима і зрозуміла, порівнював він вияв цієї мудрості із людським життям. Порівнював і спльовував!

Один трутень, що у траву впав, вже і не ворушився. Видно, давно його до їжі не пускали! І окраску свою яскраву втратив, сірим став.

Залишив Сергійович бджіл. Поснідав нашвидкуруч. Вирішив речі у багажнику перекласти. Під задні сидіння банки з медом поставив. Поглянув на пусті каністри для бензину. Їх треба буде більче до дверцят покласти, щоб легко на заправці дістати!

Закінчивши з речами, задумався Сергійович про вощину. Воску у нього небагато набралося за літо, але такий віск — брудний, неочищений, із забруском змішаний, ніхто в обмін на вощину не візьме. А значить, треба вощини купити, а то ж на чому бджілкам нові стільники будувати? Айсилу турбувати не хотілося. Вона, ма-бути, Айше у дорогу збирає. Важко їй — одна залишається! Бог його знає, чи повернеться додому Бекир?

Вирішив до селищного магазину спуститися та у продавчині спитати. Продавчині у сільських та селищних магазинах краще будь-якого довідкового бюро відповіді на питання знають.

Закрив Сергійович ключем машину, а потім і розсміявся беззвучно, дивлячись на її вибите скло.

Спustився до Албата. У магазинчик зайшов.

— А у вас тут хтось бджіл тримає? — спитав продавчиню, яка нудилася без покупців.

— А то! — відповіла вона живо. — Чоловік мій тримає! А вам мед треба? — у голосі її надія дзвіночком дзвякнула.

— Ні, мед у мене свій. Мені вощина потрібна, тільки не знаю, де у вас тут купити можна. Я ж не місцевий!

— Та знаю, що не місцевий! — простодушно видихнула жінка. — З татарами дружите, а православних уникайте! Мабуть, до ісламу перейшли?

— Чому це?! — відмахнувся від припущення Сергійович. — Нікуди я не переходив.

Жінка, правда, ніби і не слухала відвідувача. Вона по мобільному дзвонила.

— Жора, тут чоловіку, що до татар прибився, щось треба! Ну, тому, що за виноградниками у наметі живе! Поговори! — сказала в мобільник і простягнула його Сергійовичу.

Жора виявився конкретним і готовим до швидкої комерції. Домовилися вони про ціну, і залишився Сергійович його чекати прямо у магазині, щоб повернутися потім до себе на пагорб з п'ятьма десятками листів вощини.

Поки чекав, розважав продавчиню розмовами. Виходу не було, так вже їй побалакати захотілося.

— Ну і як там у вас, у Донецьку? Ціни, мабуть, кусаються?

— Я не з Донецька, — пояснив Сергійович. — Я у селі живу. Цін нема, ми без магазину. Ну, а там, де магазини працюють — у нас по сусіству в Каруселіні є один, — там ціни кусаються.

— А стріляти у вас стріляють?

— Стріляють. Але більше над нами...

— Татар цих ваших виселять, — змінила раптом продавчина тему розмови. — Не люблять вони нас.

— Як не люблять? Он — мені допомагають!

— Ну ви — це не ми. Ми руські, вони нашу владу — російську — не поважають. Змусять їх, мабуть, по своїм узбекистанам повернутися! Сиділи б там спокійно, чого сюди їхати було...

— Ну, це ж їхня земля, — промовив пасічник боязко.

— Яка їхня! — обурилася незлобливо жінка. — Споконвіку руська земля православна! Іще до татар сюди руські з Туреччини православ'я привезли. До Херсонеса. Тоді ще і мусульман ніяких не було. Їх потім турки разом з ісламом прислали. Путін, як приїздив, сам це розказував — священна земля російська тут!

— Ну я історії не знаю, — Сергійович знизвав плечима. — По всякому могло бути!

— Та так і було, як Путін сказав, — повторила вона. — Путін не бреше!

## 68

Вночі Сергійовичу у спальнику холодно стало. Приніс з палатки ковдру, утеплився. Покрутився та й знову задрімав. А прокинувся, коли ніби дзвін сонячного проміння почув. Дзвеніло, звичайно, не проміння, а саме життя, яке це проміння уже години зо дві до дня прийдешнього розігрівало. Мабуть, і його сплячого розігрівало-готувало.

Бадьоро підійшов він до «третього» вулиця, що окремо від лежанки стояв, і переляк його пройняв. На льотку — жодної бджоли! Відкрив обережно кришку, всередину зазирнув. А там тиша і пустка. Ніби пилососом хто всіх бджіл висмоктав! Озирнувся на всібіч. Прислухався. З боку лежанки дзижчання долетіло. Повз обличчя його бджілка пролетіла.

— Ну от маєш, — сумно видихнув.

Під вулик зазирнув, відійшов до ближнього в'язу. Знову до зву-ків природи прислухався. Погляд на дикій груші зупинився, що близче до вуликів Ахтема росла. Підійшов до неї і тут уже зіткнув з полегшенням, знайоме хорове дзижчання рою почувши.

— Ось ви куди втекли, — прошепотів.

Проте радість від знахідки зниклих бджіл стурбованістю змі-нилася.

«Як же я їх назад до вулика віднесу? Голими руками? — перей-мався Сергійович. — У мене ж тут ні драбини, ні роївні!»

Він дивився на рій бджіл, які густо обсіли стовбур груші. До рою від землі метри два з лишком. Якби що підставити! Розумів Сергійович, що поспішати треба, поки вони звідси не полетіли. І дивно ж: чому вони всі з вулика втекли? Зазвичай же половина бджіл у вулику лишається, а друга половина — та, що з молодою маткою, — вилітає. Та і то, коли сім'я надто велика стає, коли тісно їм! А цим тісно не було! Він би помітив!

Кілька бджіл з різних боків до рою підлетіли, стали «танцюва-ти» поряд з ними.

«Розвідники! — зрозумів Сергійович. — «Розказують», куди лі-тали і що за місце для переселення знайшли!»

Погляд Сергійовича на костистий лісний горіх зачепився, за яким сарайчик Ахтема зі всяким корисним для бджолярства ін-струментарієм стояв. Там напевно і бризкалка є, і роївня! Адже роїння — діло звичайне, час від часу трапляється.

Пригадав пасічник, що вже пару разів шукав він ключ від сарай-чика, що з рук Айсилу у самий перший день приїзду отримав. І куди тільки він міг його подіти? Ну чиста біда! Так ото він і гранату, від Петра у подарунок отриману, поклав кудись і забув. Тепер ось клю-ча знайти не може! Але якщо не поспішити зараз, полетить рій! Зупинився Сергійович біля сарайчика. Втупився у замок навісний.

Підніс під замок долоню, підняв залізку з дугою, що два кільця пронизувала. Посмикав замок, на себе потягнув. Скрипнули двері, але кільця замкові міцно у дереві трималися.

«Що ж робить? Що ж робить?» — занервував Сергійович.

Ще раз смикнув замок, цього разу сильніше, ухватився за нього обома руками. Знову не піддалися кільця, навіть здалося, що вони на себе замок потягнули, опираючись пасічнику.

Пройшовся поспіхом Сергійович довкола сарайчика, собі під ноги дивлячись. Щось підходяще, щоб відкрити двері, марно вишукував. І раптом осінило його! Як же він раніше не здогадався, чим дверці відкрити можна?! Прибіг до кострища, витягнув із землі заливну триногу, і знову до сараю.

Ніжки у триноги з арматури, міцні. Такі триноги у магазинах не продаються! Їх друзі-зварювальники варят, а потім кому дарують, кому продають. Просунув Сергійович одну ніжку у кільце замку і з усієї сили на себе потягнув. Важіль спрацював і вирвався з дверей замок разом з кільцями. Дверцята самі відкрилися. А у Сергійовича одразу радість в очах. Все, що йому треба, одразу побачив: і драбину, до задньої стіни сараю приставлену, і бризкалку пластмасову, і два димаря, не потрібних йому зараз, і скребок для розкупорки стільників, і найголовніше — круглу роївню з кришкою!

«Ось тільки чим їх туди струшувати? — задумався. Але тут же рука до довгої ручки совка для сміття потяглася. — Підійде! Мабуть, для того він тут і лежить! Не підмітав же Ахтем траву!»

Рій бджіл, що обсів стовбур груші, гудів голосніше, ніж зазвичай. Ніби тисячі бджіл свої крила перед польотом «прогрівали».

— Ні, — видихнув пасічник впевнено. — Не встигнете!

Узяв до рук бризкалку, водою з баклажки наповнену. Став знизу вгору бджілок поливати. Посипалися краплі на їх крила, важкими їх роблячи, засяяла на сонці водяна пудра, у повітря увірвавшись. Дзижчання тихішим стало.

Уже і розумів Сергійович, що тепер ніхто нікуди не полетить, а поливав їх з бризкалки, доки вода у ній не закінчилася. Тільки після цього підставив до стовбура драбинку, піднявся на дві перекладини, роївню між стовбуrom і животом затиснув і став у неї совком рій із дерева зіштовхувати. Двома дрижачими великими кетягами звалилися бджоли до роївні.

Залишилося їх не більше сотні на стовбуру, але тепер совок уже був не потрібен: бджоли, що лишилися, самі вниз поповзли, до роївні. Поспішали, боялися без рою, без матки лишитися. Щоб недалеко їм повезти було, підняв ще вище Сергійович роївню. Прослідкував схильовано, як останні бджоли рою до неї спустилися, і кришку легку, зсередини тканиною оббиту, на місце поставив. Підкопив поперечний шкіряний ремінець, за який її нести можна, спустився на землю.

Доки до пустого вулика йшов, до рою у роївні примірявся.

«Не більше трьох кіло буде, — думав. — Чого такому летіти?»

Перекинув акуратно бджілок знову у їх будиночок. Падали вони важко, крила ж мокрі. Перед тим, як кришку вулика закрити, задумався Сергійович. Щось йому дивним здалося. Нахилився він знову до бджіл.

«Щось вони сіруватими стали! — подумав. — Може, через те, що мокрі?»

## 69

Ломоту у ключицях Сергійович відчував при кожному повороті керма. Поглядав час від часу на сидячу поряд Айше, яка теж не виспалася, але виглядала нещасною не через це. Через розбите лобове скло у їх обличчя вітер шугав. Шугав прохолодними пориваами, що освіжали. Яскраве ранкове сонце світило високо над їх головами, але не на них, не на дорогу. Воно світило над ними, світило вгору на небо, вибілюючи його променями. Ще трохи і визирне воно із-за гір справа, визирне і «скотиться» променями у долину.

«Добре, що без сліз», — подумав Сергійович, знову на Айше скоса глянув. До Бахчисарай за ними їхали Айсилу і Сервер. Уже на виїзді з татарської столиці посигналили вони, щоб пасічник зупинився. І тоді вже Айсилу обняла доньку востаннє. Притисла до себе, щось поквапом шепотіла їй татарською. Сервер зі своєї машини не виходив. Сергійович зі своєї вийшов. Дивився на матір і доньку, мати у довгій і непримітній чорній сукні, більше схожій

на балахон, і донька у джинсах і темно-зеленому светрику, вдягненому поверх чорного гольфа, комір якого охоплював тонку шию і піднімався майже до підборіддя.

На прощання вдова Ахтема кивнула Сергійовичу. Мовляв, їдьте. І перевела погляд на причеп з вуликами, головою похитала. Сергійович погляд її зрозумів — ще вчора увечері, коли вони з Сервером ставили вулики на причеп, від вулика із зарубкою нижня дошка стінки відійшла. Поправив її пасічник, притис долонею на місце, перевірив, щоб щілини не лишилося, інакше полетять бджілки.

Дорога вихилялася з боку у бік. Зрідка назустріч їхали машини. Траплялися і з українськими номерами, навіть і донецькими та луганськими. Як помічав на номері літери свого регіону, Сергійович намагався заглянути у салон машини, що повз проїздila. У напрямку моря їхали цілими родинами з дітьми.

Пригадав Бекира, який так і не показав йому Чорне море. Зіткнув, шкодуючи. Шкодував і про долю Бекира, і про море, яке не побачив. Знову на Айше поглянув. Хотів її заспокоїти, але як, не знав. Озирнувся на зелену валізу, затиснуту між стелею багажного відділення салону і його речами.

«Вона ж раніше вийде, щоб пішки до паспортного контролю підійти, — подумав. — У неї і наплічник не маленький, он, на задньому сидінні лежить. Невже вона ще й валізу понесе? Може, хай у машині лишається? Може, не звернуть митники на нього уваги? А якщо звернуть? І накажуть відкрити? А там жіночі речі...»

Дорога звернула направо і влилася у Севастопольське шосе.

Сергійович озирнувся на причеп. Пригадав про пошкоджений сокирою вулик і не став натискати на педаль газу.

— Їсти хочеш? — спитав дівчину.

— Ни, — відповіла вона. — Потім. Після кордону. Вона ще тепла буде!

— Тепла? — повторив спантеличено пасічник.

І пригадав, що поряд із наплічником на задньому сидінні пакет із самсою лежить.

— Ну добре, — Сергійович кивнув і знову захотів на газ натиснути. Захотілося швидше до кордону доїхати, гарячої соковитої самси захотілося. Позаду залишився вказівник «Аеропорт» із стрілочкою ліворуч. Але вони вже на Джанкай їхали. Аеропорт їм був не потрібен.

— Ти паспорт не забула? — повернувся до Айше, коли передмістя Сімферополя залишилося позаду. Вона заперечливо мотнула головою.

За годину Сергійовичу стало не по собі — відчувалося наближення кордону. Вони проїхали повз колони військових машин, що зупинилася на обочині. До двох були причіплені зачохлені гармати.

Айше, побачивши колону, завмерла, напружилася. У її очах страх зблиснув. Сергійович натиснув на газ, щоб скоріше повз російських військових проїхати. Хвилини за три зменшив швидкість, про вулики згадав, які могли на ходу розвалитися. Попереду замайорів знайомий сріблястий піддашок над дорогою. Нога автоматично натиснула гальма.

Коли зупинилися на обочині, подивився питально на Айше, і вона все зрозуміла. Вийшла з машини, з заднього сидіння забрала наплічник, закинула на спину.

— Валізу треба забирати? — запитала вона.

— А вона важка?

— Вона на коліщатках.

— Тоді краще забери, — попросив Сергійович.

Коли від'їхав, озирнувся. Айше йшла і котила за собою зелену валізку. Йшла легко, але із відчуженим обличчям, ніби на похорон чи на зустріч неминучому лихові. Машин попереду стояло з півтора десятки. Черга рухалася. Сергійович знову побачив Айше у черзі тих, хто переходив кордон пішки. Не озираючись, пройшла вона повз до віконечок паспортного контролю для пішоходів.

Як заїхав під піддашок контрольного майданчика, Сергійович дістав документи і, трохи нервуючи, сам підійшов до віконечка.

— Що ж ви так вкладиш зім'яли! — з докором промовив прикордонник, розгортаючи знайдений у паспорті папірець.

Обличчям служивого майнула тінь стурбованості. Його вуста заворушилися беззвучно, ніби він сам в умі рахував чи щось проговорював. Потім мотнув головою і підняв очі на власника документів.

— Вісімдесят дев'ять днів! — сказав він. — Ви в нас по максимуму відпочили! По-російські!!! Навіть он на сонці згоріли! — прикордонник звернув увагу на червоні, обвітрені щоки Сергійовича.

І раптом за спиною у прикордонника виник хтось у цивільному. Нахилився до віконечка, кинув швидкий погляд на Сергійовича. Його рука лягла прикордоннику на плече. Прикордонник підняв голову і тут же піднявся зі стільця. Обидва кудись вийшли. Пасічник занервував. Дістав мобільник, час перевірив.

А за віконечком знову обличчя прикордонника з'явилося.

— Поставте машину в «кишеню»! — сказав прикордонник. — До вас зараз підійдуть!

Звільнивши місце для наступної у черзі машини, Сергійович від'їхав на вказане місце. І залишився сидіти за кермом, занурюючись у тугу і невизначеність. Нічого хорошого він від цієї затримки не чекав. Паспорт і права у нього забрали. Хто він тепер? Ніхто. Ні документів, ні прав. Пригадалася придорожня «кишеня», до якого його відправили при в'їзді до Криму. Тоді перебування у «кишенні» закінчилося приїздом журналістів і отриманням від них грошей на ремонт машини. Сергійович озирнувся, подивився на свій «кабріолет», у якому при їзді виникало більше вітру, ніж його було в природі.

Ну так, не полагодив. Та і від грошей тих не лишилося нічого! Якісь рублі ще лежать у кармані, але більшу частину він перетворив у бензин, заповнив ним три каністри. Бензин краще грошей.

Може, хвилин п'ятнадцять у голові пасічника снували довгі думки, які закінчувалися трьома крапками. Снували, прикрашаючи очікування вирішення своєї долі. А потім до машини підійшли два митники і чоловік у камуфляжі з собакою. Один із митників

трямав у руках документи Сергійовича. Чоловік у камуфляжі повів собаку довкола причепа.

Митник з документами у руках вступився на номер машини, потім на стару потерту картонку техпаспорта.

— Як вас сюди впустили? — спитав він.

Викривлена, незадоволена лінія вуст демонструвала одночасно претензію і зарозумілість.

— Куди? — стороїв Сергійович.

— У Росію, в Крим! — холодним, трохи скрипучим голосом продовжив митник. — У вас радянські права, радянські документи на машину! Номерний знак — і той радянський! Ви що, досі у СРСР живете?

Не знайшовши швидко відповіді, пасічник знизвав плечима.

— Не казали, — розгублено пробурмотів він. — Ніхто не казав міняти. Я з ними весь час їздив.

— Де їздили? По Україні?

— У себе, по Донбасу.

Митник здивовано мотнув головою, але в очах його в цей момент прокинулося щось добре. Прочитав у його очах Сергійович миттєву до себе поблажливість.

У руках другого митника з'явилася чорна палиця із розвернутим угору дзеркалом. Він роздивлявся за допомогою дзеркала днище машини і раптом озирнувся до її хазяїна.

— Ви скоро ногами гальмуватимете! Треба днище підварити!

— Так, звичайно, підварю! — закивав переляканій пасічник. — Обов'язково! Я ж у сірій зоні живу... У нас там з ремонтом машин проблеми...

Почувши про сіру зону, митники мовчки вступилися на Сергійовича. І кінолог озирнувся. І вівчарка його перестала обнюхувати причеп з вуликами і також озирнулася.

— У нас за правилами кожен водій має звільнити багажник для огляду, — за хвилину промовив невпевнено другий митник. Потім перевів погляд на вулики. Сергійович знітився.

«Це ж скільки з машини витягати! — подумав. — А побачать мед — причепляться!»

— Вулики будемо оглядати? — спитав другий митник першого.

Той озирнувся на машини, що стояли під піддашком, погляд його ожив, як побачив великого «дахового» багажника, під котрим блистів начишений, ніби на продаж, білий «ленд-ровер діскавері» з київськими номерами.

— Ні, не будемо, — відповів він. — Нехай сам своїх бджіл рахує! Он скільки роботи ще! — показав поглядом на джип.

Протягнув мовчки документи Сергійовичу.

— Щасливої дороги! — сказав сухо. — У буферній зоні зупинятися заборонено!

Від різкого перепаду емоцій Сергійович закашлявся. Так закашлявся, що серце в нього закололо. Сів за кермо, сковав паспорт і документи на машину у бардачок — скоро ж знову знадобляться.

Буферною зоною їхав повільно, обганяючи піших мандрівників. Вдивлявся у них, думаючи про Айше. Вона ж також десь тут. А може уже і на українському контролі? Що її перевіряти? Паспорт подивилися, у валізу заглянули і все — вперед і з піснею!

— Ну що, гарно відпочили? — спитав з недоброю іронією в голосі український прикордонник. — З сонцем треба обережніше! — Він також звернув увагу на обгорілі щоки пасічника.

Митники оглянули машину без особливої цікавості.

— Бджіл везете? — поцікавився один, тикнувши пальцем у напрямку причепа.

— Так, я ж бджоляр, — пояснив Сергійович.

— Бджоловіз! — жартома поправив водія балакучий митник і тут же спіймав на собі строгий погляд напарника. Прибрав посмішку з обличчя, замовк.

Вийавши з контрольного пункту «Чонгар», Сергійович побачив попереду натовп людей і скуччення машин, припаркованих метушливо і не до ладу на обох обочинах. Їхав повільно, видивляючись Айше. Зупинитися не було де. Позаду нетерпляче сигналили.

Попереду з обочини виїхала «Волга» і пасічник поквапився до місця, що звільнилося. Повністю з причепом він туди не вліз, але причеп з вуликами, який майже на метр на асфальт виступив, дороги не перекривав.

Залишивши машину, Сергійович поспішив туди, де натовп народу стояв. І водії, і ті, кого вони зустрічали.

Уже підходячи до натовпу людей, побачив Айше. Вона намагалася пройти, вибратися з цього «мурашника», але якісь чоловіки ніби перегороджували їй шлях. Здалося Сергійовичу, що вона також його бачить, з-за плечей цих чоловіків, ніби через паркан визираючи.

— Сто гравень до вокзалу! — збуджено переконував Айше худий бородань у коричневій куртці. — Ідемо одразу! У мене уже троє у машині сидять, одне місце лишилося!

— Не сидить у нього ніхто! — заявив конкурент у спортивних штанях і тенісці. — Сядете і будете чекати, доки ще трьох не знайде! А у мене вже двое!

Сергійович криголамом розсунув таксистів, простягнув руку, ухватив Айше за лікоть і потягнув до машини. Точніше — протягнув крізь шеренгу бойових таксистів, а потім просто перехватив ручку валізи і покотив її, з підстрибами на камінчиках і по сміттю дороги, за собою. Айше йшла поруч.

## 70

Черга до віконця продажу білетів посуvalася швидко.

— До Вінниці є місце? — поцікавився Сергійович.

Сива жінка у фіолетовій кофтині по той бік віконця клацнула по клавіатурі комп'ютера. Втупилася у монітор.

— Дивно, але є, — сказала, не дивлячись на клієнта. — Видно, хтось здав... Купе, верхнє, вісімдесят шосте. Вагон п'ятий. Відправляється за сорок хвилин.

— Давайте! — зрадів пасічник.

— Паспорт! — веліла вона.

Айше подала свій український паспорт, на вигляд зовсім новенький.

— Двісті шістдесят три гривні сорок копійок!

Айше передала касирці дві двохсотки.

— А коли він прибуває? — спитав Сергійович. — Мені подзвонити треба, щоб зустріли!

— О п'ятій ранку, завтра! Сімнадцять годин дороги.

— Ого! — здивувався пасічник.

Коли вийшли надвір, він помітив на обличчі Айше посмішку. I сам зрадів.

— Ти у Вінниці від платформи нікуди не відходь! Дружина моя тебе зустріне, її Віталіна звати, — заговорив Сергійович поспіхом, коли вони вже біля п'ятого вагона спинилися. — Раптом що, ось її телефон...

Айше занесла валізу і наплічник до купе, знову вийшла на платформу.

— У поїзді не бійся, у нас пасажири нормальні, — Сергійовичу чомусь хотілося заспокоїти дівчу перед довгою дорогою.

— Там самі жінки, — повідомила Айше, ніби сама хотіла заспокоїти пасічника. — Все буде добре.

— Чай обов'язково у провідника замовляй! Вони роблять! У них кип'яток завжди є!

Дівчина кивнула.

— Дівчино, сідайте вже! — кругленька, схожа на матрьошку провідниця явно зверталася до Айше.

В очах молодої татарки знову блиснув страх, вона подивилася на Сергійовича з болем, ніби родичами вони були, котрих силоміць розлучають. Він і не помітив, як міцно обійняв дівчину.

— Ну що ви, як назавжди! — майже обурилася провідниця. — Швидше, потяг не чекатиме!!!

— З першої платформи відходить потяг 86 Новоалексіївка—Львів! — прогrimіло над вокзалом. I Сергійович відпустив Айше.

Потяг майнув останніми вагонами, і залишився Сергійович один на платформі. Його хитнуло, ніби це він зараз їхав потягом, а не Айше. Тоскно стало на душі. Тоскно і сумно, ніби він щось не те зробив, ніби це він від потяга відстав.

— Чорт, — прошепотів, і витер тильною стороною долоні очі. Здалося, ніби плаче.

Подзвонив Віталіні. Повідомив час прибуття і номер вагона. Описав Айше, щоб легше впізнати було.

— Що це з тобою? — спитала колишня дружина стурбовано.

— А що?

— Голос у тебе тримтить! Плачеш, чи що?

— Стомився, — видихнув Сергійович. — Спав мало, на кордоні нерви попсували...

Вона мовчала. Він слухав її мовчання, що линуло здалеку, з самої Вінниці, до якої звідси сімнадцять годин дороги! І сам мовчав, не знаючи, що іще сказати.

— Ти сам хоч приїдеш? — спитала вона раптом, голос її прозвучав ніжно, як колись до і після весілля звучав.

— Так, — видихнув він і злякався власної відповіді. Поквапився додати: — Мабуть. Але мені спочатку додому треба. Баптисти вугілля на зиму привезуть!

Вона не відповіла.

— Анжеліку поцілуй! — попросив Сергійович після паузи. — Пора мені... Я подзвоню! До побачення.

— До побачення, — попрощається Віталіна.

Дорога на Мелітополь слалася рівною стрічкою посеред полів. Сонце все сліпило очі. Очі вже втомилися від вітру, що обвівав обличчя. Хотілося заплющити їх і їхати замруженим, щоб відпочили вони і від сонця, і від вітру. Мружився Сергійович і позіхав, відчува-

ючи, як безсонна ніч, ранній ранок, нервові очікування на російському контролі та і взагалі неспокій і суета у Новоалексіївці між автобусами і вокзалом — все це звалилося тепер на пасічника, як тонни вугілля у штолльні, притисло його. Йому б від цього тиску звільнитися, поспати! І руки втомилися кермувати, пальці німіють.

Здригнувся Сергійович, кинув оком назад, щоб перевірити — чи ні кому він не заважає своєю повільною їздою. Погляд випадково вихопив пакет, який на задньому сидінні лежав.

«Боже мій, — злякався Сергійович. — Вона ж голодна поїхала!»

Пригальмував, спинив машину. Вийшов, похитуючись, назовні. Перевірив кріплення причепа з вуликами. Помітив, що дошка внизу пошкодженого вулика знову відхилилася. Хотів притиснути її долонею, але побачив, що бджола вилізла. Нахилився, «задув» бджілку назад і притис-підправив дошку. А вона у нього на очах знову відійшла.

Сонце пекло, ніби і не думало про осінь, що насувалася. Захотілося у холодок. Захотілося їсти. Повернувся Сергійович за кермо зі стійким бажанням знайти спокійне місце і відпочити. Хвилин за двадцять попливли повз машину поля соняшника. Побачив Сергійович з'їд з асфальту, акуратно скотився на ґрунтівку. Їхав повільно, соняхи своїми схиленими «лицями» прямо у салон залирали. Запахло горілим насінням. Посміхнувся Сергійович стомлено. Схотілося йому отак, по соняхах, до самого дому їхати. А попереду ґрунтове перехрестя з'явилось. Тут і розвернутися можна. Спинив він машину. Дістав ряднину, поверх вдавленої у суху землю ботвини зчорнілої розіслав. Узяв пакунок з їжею. Там і пляшка з айраном виявилася. З'їв усе, що було, усе, що Айсилу на двох дала. І айран увесь випив. А потім влігся на спину. Заснув. Заснув, і майже одразу дзижчання бджолине почув. Голосне, а не таке тонке і ніжне, що ліне від бджоли, яка летить. І у сні чулося це дзижчання з «третього» вулика, що стояв тепер чомусь окремо у полі. З того самого вулика, котрого феєсбешники забирали, а потім по-

вернули. Захотів у сні Сергійович до вулиця підійти, з'ясувати, чому вони так голосно дзижчать. І як тільки крок до вулиця зробив, кришка у бджолиній хатці піднялася і вилізла з неї величезна сіра бджола людського зросту. Вилізла, озирнулася, його не помічаючи, і пішла, обережно ступаючи двома короткими ніжками, у напрямку сонячків, тільки не цих, що зараз довкола нього сплячого росли, а буйних, молодих, що стояли, задерши лиця свої круглі до сонця. Проводив її поглядом Сергійович, поки вона у сонячках не сковалася. І подумав, що не помітив він, які в неї крила. Чи не від них таке дзижчання?

А дзижчання продовжувалося, і з «третього» вулиця вилізла ще одна бджола, а потім ще одна, і ще. І усі вони слідом за першою у сонячках зникли. І зникли вони, пригинаючись, як військові розвідники, що йдуть на завдання. А якоїсь миті осягнув Сергійович, що сірі вони тому, що вдягнені у камуфляжний комбінезон, а може і не комбінезон, а щось на кшталт плащ-намету, але точно щось військове. І вилазять вони з вулиця, як з підземки. І йдуть всі в одному напрямку. У напрямку його дому, у напрямку Малої Страпоградівки.

Злякався Сергійович у сні. Холодним потом чоло зросилося.

«Що ж це? — подумав. — Завербували, значить, їх! Залякали і завербували. І тепер це не мої бджоли і служать вони не мені, і не по мед вони туди пішли...»

А в цей час ще одна величезна бджола з цього вулиця вилізла, зачинила обережно його кришку за собою, озирнулася навсібіч і затримала свій страшний погляд із багатьма зіницями на Сергійовича. Затримала і завмерла, ніби вирішувала: до нього іти чи слідом за усіма.

Зрештою, і вона зникла у сонячках, лишила позаду ошелешено-го пасічника, що у сні від страху тремтів.

Прокинувся Сергійович мокрий. Футболка до тіла прилипла, волосся до скронь.

Довго не міг отяmitися, думати намагався.

Зрештою відпустило. Став на ноги. Озирнувся на «третій» вулик, він саме останній на причепі стояв. А пошкоджений одразу за ним, впритул, посередині.

Занепокоення про вулик із «зарубкою» відволікло від сну. Попіз Сергійович у багажник, витягнув сумку з інструментами. Молотка у ній не виявилося, але натомість дістав він звідти важкий ключ для свічок запалювання і плоскогубці.

Витягнув плоскогубцями гвіздка. Приставив його в іншому місці до краю планки. Вдарив ключем і промахнувся. Зіскочила залізна трубка ключа, об дерево глухо вдарила.

— Вибачте, — прошепотів Сергійович бджолам. — Я швидко!

Ще раз вдарив і гвіздок увійшов. Потім ще раз, намагаючись бити не сильно, щоб бджіл не налякати. І тут почув він дивний звук, якраз за дошкою, за стінкою вулика. Ніби щось важке по дереву покотилося.

Опустив ключа на край причепа. Задумався. Вирішив до вулика зазирнути. Заліз на причеп, зняв крепіжний ремінь. Підняв кришку. Бджіл, які поверх рамок повзали, пальцями відштовхнув. Обережно близню до льотка рамку витягнув. І тут сонячне проміння у звільнену від неї вузьку просторінь пірнуло і впало на щось кругле і зелене. Витягнув Сергійович і сусідню рамку. І побачив гранату, зелену гранату, ту саму, з якою до нього минулой зими в гості Петро приходив. По гранаті бджоли повзали.

Простягнув він руку, витягнув гранату з вулика, бджілок з неї здмухнув. Здивувався, якою теплою вона виявилася!

— Ось де ти була! — прошепотів боязко.

Опустив гранату до кишені штанів і одразу відчув її вагу і неприємну випуклість. Поставив рамки на місця, опустив кришку, затягнув крепіж. Зіскочив з причепа й одразу рукою за гранату, її тепло і через штанину гріє!

У машині витягнув її з кишені. Опустив на сидіння поруч. Про солдата подумав. Що з ним? Загинув? Поранений? Дістав мобільник з бардачка. Подзвонив Петру. У вусі довгі гудки почулися. Прослухав їх пару хвилин і сковав телефон.

Вечір наздогнав Сергійовича за Мелітополем. Назустріч повзла коротка колона військової техніки — два БТРи і танк на причепі, за ними два «Урали» і зелений УАЗік. Їхали з війни, це Сергійович помітив по обличчям водіїв. Сам він їхав не на війну, а додому. І не в тім була вина його, що дім його зараз на війні стояв. Його дім стояв на війні, але у війні участі не брав. З його двору, з вікон, з-за його паркану не стріляли по ворогам, а значить, ворогів у його дому бути не могло. Мабуть, тому він ще і стояв, не зачеплений уламками від мін і снарядів, котрі кілька разів за останні три роки на Малу Староградівку впали.

«Треба б перед блокпостами скупитися», — подумалося.

Попереду лежала лише дорога, обрамлена машинами, що проносились повз абрикосові дерева. За ними праворуч бахча, кавуни, ліворуч — поле квасолі.

«Нічого, скоро якесь село з магазинчиком з'явиться!» — пообіцяв собі Сергійович.

І став подумки складати на заднє сидіння пакунки з крупами, з макаронами, з печивом. А на дно між переднім і заднім сидіннями — банки з тушонкою, пляшки з олією. Посміхнувся. Пригадав, що і на переднє пасажирське сидіння можна щось покласти. І піднього. Кинув погляд на сусіднє сидіння, і губи його зігнали посмішку. Гранату побачив. Сунув її в бардачок.

У першому ж придорожньому селі обміняв у продавчині магазинчика мед на продукти. Як і передбачав, обмін відбувся легко і швидко, продавчиня порахувала мед по сімдесят гривень за кіло, і набрав він гречки, перловки, пшона та іншого більше ніж на тисячу гривень. Рушила «четвірка» важче, від'їжджаючи від магазинчика. Зате відчув у собі в цей момент Сергійович майбутню ситість. Їхати додому не з пустими руками — діло правильне, чоловіче, діло годувальника! Мало того, узяв він і лоток яєць у магазині, продавчиня у фіолетовій хустці, молода, але моторна,

накрила яйця зверху картонним гофрованим лотком і перетягла клейкою стрічкою. Все! Тепер про їжу можна не думати!

Ховаючись від вітру, опустив Сергійович погляд на спідометр. Тридцять кеме на годину — це, ясне діло, не швидкість. Але ж він з причепом. Тому обганяють його інші і не сигналять сердито. Бачать, що крихкий вантаж везе, бджіл. Бачать, але не знають, що не тільки через бджіл не поспішає він. Він би і без них зараз не поспішав. Хочеться йому додому, але не так, щоб летіти на всіх парах.

У будинку ж його ніхто не чекає! А в селі у всьому з живих тільки Пашка. Пашка ж, звичайно, його чекає! Йому нудно, він все літо один. Хоча напевно і гості-сепаратисти з Каруселіна до нього ходять, і він до них. То що, чого його жаліти?

Іще не поспішав Сергійович через блокпости, котрі почнуться раптово і будуть розбивати його дорогу на відрізки очікування, і невідомо, як довго йому чекати доведеться, скільки там машин буде у черзі, щоб багажники і документи військовим пред'явити! Настрій Сергійовича зіпсувався. Подумалося йому, що ця дорога ще не та, з котрої вже не звернеш! На цій дорозі ще розвилки є! Ліворуч-праворуч, до війни і від війни, до миру і спокою.

І сама по собі у думках Галина постала! Дивно, що він про неї у магазинчику не згадав, коли з іншою продавчинаю мед на продукти міняв. Та ось теж моторна і ділова, кісточками рахівниці клацала легко і вміло.

А вечір заходив, і машини, котрі їхали назустріч, фари увімкнули. Сергійович теж увімкнув. Наступний дорожок повз проплив: Новобогданівка, Веселе — ліворуч, Троїцьке, Старобогданівка — праворуч.

«То от у чому справа! — зрозумів бджоляр. — Це ж поворот на Веселе, до Галини...»

І нога сама натиснула ніжно на педаль гальма. З'їхав на узбіччя. Вимкнув мотор. Вибрався з машини, плечі розправив і відчув біль у ключицях. Та й поперек занів.

«Господи, що ж я за руїна», — пожалів себе Сергійович.

І знову Галина згадалася. І борщ її, і затишний дім. Може, заїхати? Переночувати? Адже все одно сьогодні він вже ніякий для дороги, та і яка дорога потемки?

Замислився. Жінка вона, ясне діло, хороша. Але заїхати переночувати — це якось неправильно. І вона не про те подумає. Вона ж, коли востаннє телефонувала, казала, що переїжджати він до неї може, а не заїздити...

Дістав Сергійович мобільний. Подзвонив.

— Серъожа? — прозвучав її приємно здивований голос. — Ти ще в Криму?

— Ні, виїхав вже.

— А куди? — запитала вона обережно.

— Ну, — зволікав відповідати. — Спочатку доньку знайомої на поїзд посадив... А тепер додому треба.

— А до нас не заїдеш?

— Ти розумієш, баптисти вугілля возять на зиму, дають тільки тим, хто не поїхав...

— А потім? Ну, коли привезуть?

— Не знаю. Мабуть. Я подзвоню!

Присів втомлено Сергійович на землю. Долонями на неї сперся. Її теплоту, що запрошувала до сну, відчув. Сидів так хвилин зо п'ять, відпочиваючи, тишею вечоровою мирною заспокоювався. А в кишені мобільник задзвонив.

Засмутився Сергійович, вирішив, що то Галина йому передзвонює. Видно, відчула, що він десь поруч, і зараз вмовляти почне, щоб заїхав він до неї! Знехотя дістав телефон і, поглянувши на екранчик, обімлів: дзвонив Петро!

Підніс мобільник до вуха. Замість «Здоров!» чи «Алло!» вирвалося у нього із неприхованою радістю: — Живий! Живий, братуха!

— Та живий, — підтвердив солдат, чий голос теж радості не приховував. — Дома вже. Після госпіталю. Кульгаю.

— Ну і слава богу, що кульгаєш! Кульгаєш — значить живий!

— А у вас як? — поцікавився солдат.

— Та нічого, додому їду, — Сергійович озирнувся на машину і чи то її нещасний вигляд, чи то згадка про домівку «перемкнули» його. Здалося йому, що від машини холодом повіяло. — А скажи, — повернувся він до телефонної розмови, — той хлопець, що убитий, на полі лежав... Він ще там?

— Ні, забрали. Ще до того, як нас розбомбили. Хлопці з «Евакуації-200». Повезли його до рідних. Волонтером із Дніпра виявився.

— От і добре, — видихнув бджоляр. — Добре, що забрали. Ти, коли час матимеш, приїди! В гості приїди!

— Та ви що! — розсміявся хлопець. — Які гості під час війни?!

— Ні, не зараз, після війни! — виправив свою думку Сергійович.

— Після війни — обов'язково! — пообіцяв Петро.

## 73

Фари вихопили з темряви з'їзд на ґрунтівку, і Сергійович, пригальмувавши, вивернув кермо праворуч. Проїхав метрів двісті-триста. Зупинився. Вийшов і перевірив кріплення причепа. Перееконався, що все в порядку, знову сів за кермо, і поплила машина неквалом, колихаючись на вибоїнах ґрутової дороги, безкрайнім полем. Фари пробивали темінь, їх світло розходилося ледь навсібіч, але зрозуміти, що там росло, Сергійович не міг. Не міг та й не хотів. Очі, втомлені від вітру, слізозилися.

Нарешті спинився. Витягнув і розіслав підстилку. Поверх неї спальник розклав. Подумав, що ніч наче більш холодна за попередню має бути. Він же на схід їде! І на північ, і на схід.

Щойно ліг, а в голові неспокій. Машина не замикається, а в бардачку — граната. Хто завгодно може вночі туди залізти, і в машину, і в бардачок! Залізе, знайде гранату! Візьме до рук, а тут він, господар машини, прокинеться, шумом розбуджений. Прокинеться та й до машини! А у злодія граната в руках. Що злодій зробить?

Ясне діло — кине в Сергійовича гранату! Це ж так просто! Висмикнув чеку, кинув, а сам на землю впав — як у старих фільмах про війну показують!

Виліз Сергійович зі спального мішка. До машини підійшов. Витягнув гранату і до спальника повернувся. Підсунув її під правий край підстилки. Тільки потім ліг. На живіт ліг. Права рука сама до неї, до гранати, потяглася. Накрив Сергійович долонею гранату, та так і заснув. Вона йому ніби спокій і впевненість у доброму сні подарувала.

Сон, щоправда, виявився дивним. У сні Сергійович в лісі гриби збирал. А значить, восени діло було. У руках ніс він дві корзинки і в кожній вже чимало підберезовиків і білих лежало. Так чимало, що перестав він маслюки підбирати, а на сироїжки і взагалі ногою наступити норовив. І от коли обидві корзинки наповнилися, важкими стали, повернув він назад, додому. Повернув туди, звідки прийшов. І водночас задумався — а що ж це за ліс, у якому він гриби збирає? Адже поблизу його села лісів немає! Та там, де є «вперед», там завжди і «назад» є, і ось пішов він зворотно, і навіть місця, якими вже проходив, впізнавати став. А значить, як би там не було, а мали б його ноги до того місця вивести, звідкіля він до лісу зайшов. І довірився він ногам. Тим більше, що йшли вони впевнено, і дороги у голові не питали. І не тривожили його жодні сумніви, навіть навпаки, охопила його цікавість: захотілося швидше побачити край лісу, щоб зрозуміти: як це можна перехід від одного світлого простору в один темний забути? Там, де закінчується ліс, там же завжди світліше! Навіть вночі, якщо місяць і зорі хмарами не закриті.

І ось в очікуванні проходу з одного простору до іншого поспішав він, слухаючи хрускіт під ногами шишок і гілок. Так прискорився крок його, що майже зливався цей хрускіт у суцільну музичку. Музика ця була сумна, напружена. І в якийсь момент видалося Сергійовичу, що голосніша вона стала. Набагато голосніша, ніж спочатку. Зупинився він, думаючи, що і музика зараз спиниться,

стихне! Адже це він її ногами по лісовій землі грає. Спинився, а вона звучить, продовжується, долинає з-за спини, з глибини лісу.

Руки у Сергійовича заболіли. Пригадав він, що в руках — корзини, повні грибів. Опустив корзини на землю, а тріск гілля, шум вітру, шурхіт все голосніше і голосніше. Озирнувся він. І побачив у лісовій хащі рух, ніби стовбури дерев з місця на місце переступають. І ще додалося до музики щось рідне і дуже знайоме. Прислухався — дзижчання! Дзижчання бджіл, тільки не дзвінке, тонке і ніжне, а ніби важке, приземлене, як гудіння.

Злякався він, але ще пару секунд стояв на місці, поки не побачив дивну фігуру, що виділялася з темноти, виступала з глибокої невидимої темноти у ледь видиму близню. Ця фігура людського зросту не належала людині. Тіло істоти видовженим було і майже до землі доходило, тільки там, внизу, коротенькі ніжки несли це тіло дрібними кроками уперед.

Злякався Сергійович і, лишивши на землі корзини, побіг щодуху далі, до того виходу з лісу, котрий його ноги пам'ятали.

Прокинувся серед ночі. Чоло мокре. Перевернувся на спину, але знову заснути не вийшло. Ще раз на живіт ліг, і рука права до краю підстилки сама потяглася, гранату, котра там лежала, долонею накрила.

Сонце вже на східному небосхилі досить високо висіло. Вибираючись зі спальника, роздавив Сергійович долонею помідор. Озирнувся навсібіч, а там, що ліворуч, що праворуч — помідорне поле, тільки ніби забуте. Врожай поганенький, плоди також. Видно, плюнув фермер на свої помідори, вирішив збирати те, що вродило краще.

Згорнув Сергійович спальник, у багажник сховав. Підняв підстилку, щоб скласти. А під нею теж помідори роздавлені. І граната

зелена також там. Витруси він підстилку, начіпляне листя, бадилля та груддя землі пострушував. Сховав. Потім вернувся і на гранату вирячився. І відчув, що погляд від неї відірвати не може.

— Ну вже ні! — прошепотів і відвів погляд.

Озирнувся на причеп з вуликами, з жалем про замкнутих бджіл подумав. Треба б їх швидше довезти, щоб до холодів наліталися ще!

А погляд знову до гранати повернувся.

«Не можна тебе з собою брати! — подумав Сергійович. — Ти і так мене ледь під монастир не підвела! Це ж я тебе через стільки блокпостів возив, через митниці російські й українські! А якби знайшли? Сидіти б мені до смерті у в'язниці, коли б знайшли!» — Зітхнув тяжко.

І взяти не можна, і залишити — також не можна! Знайде хтонебудь. А якщо діти? Такий гріх на душу взяти? Похитав головою сумно.

Може, закопати? Ні, трактор наїде! Підірветься!

Звідкілясь здалеку якраз ревіння трактора долинуло. І підняв Сергійович голову, задивився у горизонт поля. Здалося йому, що бачить він рухому цятку чи то трактора, чи то комбайна. Знову на вулики озирнувся. Тільки цього разу зупинився його погляд на третьому, на бджолах, які йому сірими видалися. На вулик, котрий йому у моторошному сні снився, на вулик, з котрого величезні військові бджоли виповзали, перегинаючись-перевалюючись. Вибиралися, як з люка танка чи з підземного ходу і, крадучись, на завдання військове йшли.

Тут Сергійович і свій останній сон пригадав, пригадав фігури дивні, що з темного лісу виступали.

«Це ж також вони снилися! — зметикував пасічник. — Ні, не даремні ці сни!!! Бог через сни що робити підказує!»

Заліз Сергійович на причепа, послабив ремінь кріплення, який «третій» вулик і вулик з іншого боку причепа до днища притискав. Смикнув вулик із сірими бджолами на себе. Зрушив його з

місця. І здивувався, як легко це йому вдалося. Ніби до рук сила повернулася.

— Треба ж! — усміхнувся Сергійович. Крок назад зробив, як спортсмен перед підняттям штанги. Знов до вулика підійшов, тільки тепер більш рішуче. Обійняв його і зняв з причепа.

З передишками відніс метрів на сто від машини. Підняв кришку, зазирнув усередину. Кілька бджіл поверх рамок сиділи. І знову вони йому сірими видалися!

«Може, їх навмисно заразили? Щоб я заразу в Україну привіз?» — подумав пасічник. Чув же колись про біологічну зброю. Та і сам раніше з колорадськими жуками, з Америки підкинутими, щоб Союз розвалити, боровся.

Оглянув він внутрішні стінки вулика, торкнув пальцями гладенькі дощечки.

«А може, вони якусь техніку до вулика вмонтували? Щоб і замною, і за нашою війною стежити?»

Переляк зблиснув у очах Сергійовича і серце забилося швидше. Згадав він передачу російського телебачення. Про найдрібніші технології, котрі роздивитися неозброєним оком не можна. Вони ще їх якимось смішним словом називали — «нана», «нанатехнології», чи що?

Залишивши кришку вулика відчиненою, позадкував він назад до машини. Підняв із землі гранату — вона все ще тепла була, ніби жива! Потримав у долоні, до ваги її звикаючи. Потім знову метрів на двадцять до вулика наблизився. Висмикнув чеку, як у кіно робили, і кинув. І одразу на землю впав. Тому і не побачив, далеко чи близько від бджіл сірих граната розірвалася.

Сила вибуху змусила його обличчя в суху чорну землю втиснути. Над головою і свист пронісся, і дзижчання. Щось мокре на потилицю впало. Сергійович завмер. І дихав він ніби через земляний фільтр, не відриваючи рота від землі і відчуваючи, як її крихти вуста дряпають. Дихати було все важче і важче, не давала земля через себе дихати. А коли гуркіт у вухах пропав, прийшла

на його місце тиша. Тиша аж дзвеніла. І в голові дзвеніло, ніби його чимось важким по ній огріли. Дзвоном чи сковорідкою. Піднявся він на ноги. Земля під ним захиталася. Там, де «третій» вулік стояв, нічого не було. Тільки воронка. Під ногами — щіпки, уламок рамки. Повз бджола пролетіла.

«Вижили вони, — подумав Сергійович. — Не всі, але вижили...»

Крокуючи, поніс обережно свій дзвін у голові до причепа.

Знову дзижчання бджоли почув, озирнувся і побачив, як звідти, з боку вибуху, видно, до причепа бджола підлетіла і сіла на льоток відремонтованого ним у дорозі вулика.

Сергійович придивився до неї. Сіра? Наче б то ні, а може і так. А вона у шпарину входу тицьнулася. А вхідний отвір зачинено. Зачинив він його на час переїзду.

Заліз Сергійович на причеп, з другого ряду вуликів ремінь крепіжний зняв, кришку підняв, поліз рукою всередину, відкрив вхід.

— Ну, залазь! — сказав бджолі.

І вона ніби почула його, бадьоро до вулика полізла.

Не встиг Сергійович і оком змигнути, як бджола вивалилася назад на льоток, а слідом за нею бджоли з вулика вилізли, три чи чотири. І стали її відштовхувати від входу, з льотка зіштовхнули.

— Ось як! — видихнув Сергійович. Підняв її з землі, на долоню посадив, закрив долонею, ніби маленький вулик їй у долоні пропонуючи облаштувати.

Погляд від нещільно стиснутого кулака на льоток перевів.

— Ну що ж ви як люди? — запитав у бджіл гірко. Та вони вже всередину вулика повернулися. Не почули його.

Опустив погляд знову на нещільно стиснутий кулак.

— Що з тобою тепер робити? Летіти тобі нема куди. Одна ти!

І став його кулак стискатися повільно. Стискався, допоки він шкірою долоні не відчув тремтіння бджоли від чуття небезпеки. І тут вжалила вона його.

Скривив він губи, розтиснув кулак, подивився на бджолу, що лишила своє у шкірі, яку і проткнути як слід цим жalom не

зуміла. Витягнув жало і викинув. А потім повернув долоню до низу і впала бджола у траву.

— Ось і все! — прошепотів.

У сидінні своєму уламок гранати побачив. Витяг і викинув.

«Добре, що скла немає, — подумав. — Інакше повилітало б!»

За годину задзвонив мобільний. Сергійович збавив швидкість, хоча і так їхав не швидко.

— Слухай, — почувся голос Пашки. — Ти вже їдеш?

— Так, Токмак проїхав.

— Візьми мені по дорозі «Прими», коробок тридцять. У Каруселіні закінчилися! Не забудеш?

— А чого мені забувати? — спокійно спитав Сергійович. — Візьму!

— Ти тільки сковай їх, а то на блокпостах забрати можуть!

— Сховаю, — пообіцяв Сергійович.

— Гарно сковай, а то зараз у всіх багажники витрущують, щось шукають!

— А я не в багажник сковаю, — спокійно промовив пасічник. — Я сковаю там, куди не заглядають.

— Це куди ж? Іноді навіть баки з бензином перевіряють!

— У бджіл сковаю, — пояснив Сергійович. — До вулиця не полізуть.

— Так, до вулиця не полізуть! — погодився Пашка, і голос його видався Сергійовичу ледь чи не щасливим. — Все! Давай! Чекаю!

«Ну хоч хтось на мене чекає!» — подумав Сергійович і натиснув педаль газу.

*Літературно-художнє видання*

**КУРКОВ  
Андрій Юрійович**

**СІРІ БДЖОЛИ**

**Роман**

*Переклад з російської*

Головний редактор *О. В. Красовицький*  
Відповідальна за випуск *Р. Є. Панченко*

Художній редактор *О. А. Гугалова*

Технічний редактор *Г. С. Таран*

Комп'ютерна верстка: *І. Л. Цибульник*

Коректор *А. М. Гопаченко*

Підписано до друку 30.05.18. Формат 60 x 90 1/16.

Умов. друк. арк. 19,00. Облік.-вид. арк. 15,18.

Тираж 1500 прим. Замовлення № 8-190.

ТОВ «Видавництво Фоліо»  
вул. Римарська, 21А, м. Харків, 61057  
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи  
ДК № 5244 від 09.11.2016

Сайт та інтернет-магазин видавництва:  
[www.folio.com.ua](http://www.folio.com.ua)  
Електронна адреса:  
[market@folio.com.ua](mailto:market@folio.com.ua)

Надруковано з готових позитивів  
у ТОВ «Видавництво Фоліо»  
вул. Римарська, 21А, м. Харків, 61057  
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи  
ДК № 5244 від 09.11.2016

## Книжки видавництва «Фоліо» ви можете придати:

### Оптова торгівля:

61057, м. Харків,  
вул. Римарська, 21А  
(057) 700-05-46, 705-07-30  
e-mail:  
market@folio.com.ua  
proizv@folio.com.ua

### Книга поштою:

61057, м. Харків,  
вул. Римарська, 21А  
(057) 715-61-19  
з 9.00 до 18.00  
e-mail: club@folio.com.ua

### ТОВ «Видавництво Фоліо»

61057, м. Харків, вул. Римарська, 21А  
(057) 700-44-29  
e-mail: avk@folio.com.ua

Представництво в Києві  
м. Київ, вул. Сім'юх стрільців, 1—5, оф. 603  
e-mail: kievfolio@gmail.com

## Видавництво «Фоліо» в інтернеті

Сайт видавництва  
[www.folio.com.ua](http://www.folio.com.ua)

Видавництво «Фоліо» — сторінка  
на Facebook

Сайт подарункових ексклюзивних книжок  
«Фоліо»  
[www.elitebooks.com.ua](http://www.elitebooks.com.ua)

Сторінка видавництва «Фоліо»  
на LiveJournal  
[www.folioua.livejournal.com](http://www.folioua.livejournal.com)

## Власні книгарні

м. Київ  
«Довженко Книги.  
Кава. Кіно»  
вул. Бульварно-Кудрявська, 43А  
(050) 344-06-46  
  
вул. Васильківська, 1  
(в стадії відкриття)  
(050) 344-45-51

«Книгарня № 1»  
пр. С. Бандери, 10Б  
(біля виходу ст. м. «Петрівка»)  
(050) 344-43-31  
  
Книжковий ринок «Петрівка»  
Центральний ряд, місце 25

м. Львів  
«Книги Фоліо»  
вул. Коперника, 3  
(032) 244-55-17

## Магазини-партнери

### Вінницька область

м. Вінниця  
Магазин «Буква»  
пл. Гагаріна, 2 (ЦУМ)  
пр. Юності, 43А  
(ТРЦ «Магістр»)  
Магазин «Дім книги»  
вул. Солов'йова, 3/2  
вул. Коцюбинського, 33А  
вул. Келецька, 78  
Магазин «Книжкова хата»  
вул. Тімірязєва, 48

### Магазин «Буква»

вул. Сухомлинського, 1  
(ПЦ «Порт Сіті», 3-й поверх,  
секція Б-323)

### м. Кривий Ріг

Магазин «Буквиця»  
вул. Гагаріна, 46

### Волинська область

м.盧茨ьк  
Магазин «Знання»  
пр. Волі, 41

### Дніпропетровська область

м. Дніпро  
Магазин «Книголенд»  
пр. Дмитра Яворницького, 60  
Магазин «Буква»  
вул. Глінки, 2  
(ПЦ «Мост-Сіті»)  
Магазин «Буклет»  
вул. Дмитра Яворницького, 54  
Магазин «Книги»  
вул. Тополина, 6А  
Магазин «Книги і канцтовари»  
вул. Вокзальна, 5

### Донецька область

м. Краматорськ  
Магазин «Буклет»  
вул. Маяковського, 1М

### Житомирська область

м. Житомир  
Магазин «Буква»  
вул. Київська, 77

**Магазин «Знання»**  
вул. Київська, 17/1  
**Магазин «МегаКнига»**  
вул. Скорульського, 8  
**Магазин «Читай»**  
вул. Київська, 77 (ТЦ «Глобал-УА»)

#### Запорізька область

**м. Запоріжжя**  
**Книжковий супермаркет**  
«Папірус»  
пр. Соборний, 166  
**Магазин «Буква»**  
пр. Соборний, 147  
(Універмаг «Україна»)  
**Магазин «Буклет»**  
вул. Лермонтова, 24

#### Івано-Франківська область

**м. Івано-Франківськ**  
**Торговий ряд**  
вул. Незалежності, 9

**м. Коломия**  
**Магазин «Книжкова хата»**  
вул. Чорновола, 51

**м. Київ**  
**Магазин «Буква»**  
вул. Гнати Юри, 20 (ТЦ «Квадрат»)  
пр. Академіка Глушкова, 13б  
(ТЦ «Магелан», 3-й поверх)  
пр. Оболонський, 15  
(ТЦ «Dream Town»)  
вул. Б. Хмельницького, 3б  
вул. Лавріхіна, 4 (ТЦ «Район»)  
вул. Мішуги, 4 (ТЦ «Піраміда»)  
вул. Хрестатик, 20-22 (Підземний  
переїзд ст. м. «Майдан  
Незалежності»)  
вул. Луначарського, 10  
пл. Слави, 1 (ТЦ «Навігатор»)  
Дніпровська набережна, 33  
(ТРЦ «Аркадія»)  
пл. Спортивна, 1А (ТРЦ «Гулівер»)  
**Магазин «Книжковий  
супермаркет»**  
вул. Межигірська, 3/7  
вул. Будівельників, 4  
пр. С. Бандери, 6  
вул. О. Теліги, 146  
вул. Бульварно-Кудрявська, 7  
**Магазин «Книголенд»**  
Харківське шосе, 152  
вул. Будівельників, 43/12  
**Магазин «Слів'я»**  
вул. Велика Васильківська, 6  
Кiosk «Петрівка «Ottio»  
Книжковий ринок «Петрівка»,  
центральний ряд, місце 25  
«Книгарня № 1»  
пр. С. Бандери, 10Б

**«Довженко. Книги. Кава. Кіно»**  
вул. Бульварно-Кудрявська, 43А  
**Магазин «Наш формат»**  
просп. Бєлінського, 5  
www.nashformat.ua  
**Магазин «Смолошки»**  
вул. Межигірська, 21  
**Магазин «Українська народна  
книгарня»**  
пл. Слави, 1 (ТЦ «Навігатор»)  
**Магазин «Знання України»**  
вул. Велика Васильківська, 57/3  
**Магазин «Літера»**  
вул. Артема, 103  
вул. Льва Толстого, 11/61  
**Магазин «Книгарня № 52»**  
вул. Гагаріна, 13  
**«Київський бібліотечний  
колектор»**  
вул. 40-річчя Жовтня, 100/2  
**«Центр народознавства**  
**Магазин "Шабля козака Мамая"**  
вул. М. Донця, 2  
**Магазин «Наукова Думка»**  
вул. Грушевського, 4  
**Магазин «Читайка»**  
вул. Вербова, 17  
(ринок Петрівка)  
**Магазин «Книгарня»**  
вул. Пушкінська, 8А

#### Кіївська область

**м. Бровари**  
**Магазин «Буква»**  
вул. Незалежності, 3

**Криворізька область**  
**м. Кропивницький**  
**Магазин «Буквиця»**  
вул. Паустінська, 63

**Львівська область**  
**м. Львів**  
**Магазин «Книги»**  
вул. Братів Рогатинців, 30  
вул. Огієнка, 4  
вул. Лисенка, 21  
**Магазин «Літера»**  
пр. Червоної Калини, 36  
(ТЦ «Літвара»)  
**Магазин «Книжковий лев»**  
вул. Шевська, 6  
**Магазин «Літера»**  
вул. Княгині Ольги, 106  
(Універмаг «Львів»)  
**Магазин «Книги Фоліо»**  
вул. Коперніка, 3  
**Магазин «Дім книги»**  
пл. А. Міцкевича, 8  
**Магазин «Дім книги»**  
вул. Торгова, 11  
**Магазин «Українська книгарня»**  
пр. Т. Шевченка, 8

**Магазин «Книгообрій»**  
вул. Бузкова, 2  
**Магазин «Ноти»**  
пр. Т. Шевченка, 16

**м. Дрогобич**  
**Магазин «Скарбниця»**  
пл. Ринок, 11  
**Магазин «Літосвіт»**  
вул. Туроша, 28

#### Миколаївська область

**м. Миколаїв**  
**Магазин «Буквиця»**  
вул. Радянська, 6

#### Одеська область

**м. Одеса**  
**Магазин «Книголенд»**  
вул. Преображенська, 82  
вул. Катерининська, 91  
вул. Генерала Петрова, 9  
**Магазин «Книжковий  
супермаркет»**  
вул. Жуковського, 38  
вул. Дерибасівська, 18  
**Магазин «Буква»**  
вул. Дерибасівська, 14  
**Магазин «Книжкова казка»**  
вул. Ак. Глушка, 16  
**Магазин «Дом книги»**  
вул. Дерибасівська, 27  
**Магазин «Горизонти»**  
Люстдорфська дор., 54  
**Магазин «Книгарня-кав'ярня»**  
вул. Катерининська, 77  
**Магазин «Книжкова крамниця»**  
вул. Троїцька, 30  
**Магазин «Антресоль»**  
вул. Новощепний Ряд, 2  
(ТЦ «Острів», 2-й поверх)

**м. Чорноморськ**  
**Магазин «Книжковий  
супермаркет»**  
пр. Мира, 16

#### Полтавська область

**м. Полтава**  
**Магазин «Буква»**  
вул. Шевченка, 29  
**Магазин «Книголенд»**  
вул. Жовтнева, 50

**м. Кременчук**  
**Магазин «Книголенд»**  
пр. Лесі Українки, 39  
вул. Соборна, 7  
(ТРЦ «Европа»)  
пр. Свободи, 22А  
**Магазин «Буквиця»**  
вул. Першотравнева, 52Б  
(ТЦ «Престиж Хол»)

**Рівненська область****м. Рівне**

*Магазин «Буква»  
вул. Соборна, 47  
Магазин «Простіті»  
вул. Грушевського, 17  
Магазин «Слово»  
вул. Соборна, 57  
Магазин «Книги»  
вул. Соборна, 316  
Магазин «Дружба» і «Знання»  
майдан Незалежності, 5  
Магазин «Книгарня Ранок»  
вул. Соборна, 57*

**м. Острог**

*Магазин «Magistr»  
вул. Незалежності, 20/3*

**м. Дубно**

*Магазин «Дім книги»  
вул. Замкова, 21*

**Сумська область****м. Суми**

*Магазин «Буква»  
вул. Соборна, 44  
пл. Покровська, 2  
Магазин «Книголюб»  
вул. Козацький Вал, 1  
вул. Петропавлівська, 50*

**м. Конотоп**

*Магазин «Книголюб»  
вул. Миру, 1  
вул. Миру, 82*

**м. Тростянець**

*Магазин «Книголюб»  
вул. Горького, 22*

**м. Охтирка**

*Магазин «Книголюб»  
вул. Батюка, 47*

**м. Лебедин**

*Магазин «Книголюб»  
пл. Інтернаціональна, 4А*

**м. Шостка**

*Магазин «Книголюб»  
вул. Комуністична, 1  
вул. Інтернаціональна, 34А*

**м. Білопілля**

*Магазин «Книголюб»  
вул. Леніна, 69*

**м. Ромни**

*Магазин «Книголюб»  
вул. Соборна, 8А  
вул. Руденка, 22*

**Тернопільська область****м. Тернопіль**

*Магазин «Ярослав Мудрій»  
вул. Руська, 19  
Магазин «Лідурочки  
і посібники»  
вул. Грушевського, 23  
Магазин «Дім книги»  
вул. Й. Сліпого, 1  
вул. Коперника, 19  
Магазин «Книжкова хата»  
вул. Текстильна, 28Ч  
(ТРЦ «Подолянія»)  
вул. Чорновола, 14*

**м. Чортків**

*Магазин «Книжкова хата»  
пл. Ринок, 1*

**Харківська область****м. Харків**

*Магазин «Буква»  
Окружна дорога, 44  
(ТРЦ «Магеллан»)  
пр. Героїв Праці, 7  
(ТРЦ «Караван»)  
Магазин «Книголюб»  
вул. Плеханівська, 6Б  
вул. Ак. Проктору, 5  
пр. Гагаріна, 167  
Стадіонний проїзд, 11  
вул. 23 Серпня, 47  
вул. Чернишевського, 14  
вул. Валентинівська, 15/17  
вул. Різдвяна, 33  
вул. Грицевця, 29Б  
пр. Тракторобудівників, 59/56  
(ТРЦ «Україна»)  
вул. Червоні ряди, 14  
вул. Бучми, 16  
пр. Московський, 252Б  
пр. П. Григоренка, 37  
пр. Індустриальний, 26  
Магазин «ЗнакЪ»  
пр. Науки, 17  
Магазин «BOOKS»  
вул. Сумська, 51  
Магазин «Діалог»  
вул. О. Яроша, 21  
Магазин «Книжная лавка»  
прос. Кравцові, 19  
пл. Захисників України, 5/6*

**Херсонська область****м. Херсон**

*Магазин «Буква»  
вул. Комунарів, 21*

**Хмельницька область****м. Хмельницький**

*Магазин «Дім книги»  
вул. Грушевського, 50  
Магазин «Книжковий світ»  
вул. Подільська, 25*

**Черкаська область****м. Черкаси**

*Магазин «Буквица»  
вул. Дашкевича, 19  
Магазин «Світоч»  
вул. Б. Вишневецького, 38*

**Чернігівська область****м. Чернігів**

*Магазин «Буква»  
пр. Миру, 19  
Магазин «Будинок книги»  
пр. Миру, 45*

**Чернівецька область****м. Чернівці**

*Магазин «Буква»  
пл. Соборна, 1*

**Закарпатська область****м. Ужгород**

*Магазин «Кобзар»  
пл. Корятовича, 1  
Боет «Файні книги»  
вул. Ш. Петефі, 47*

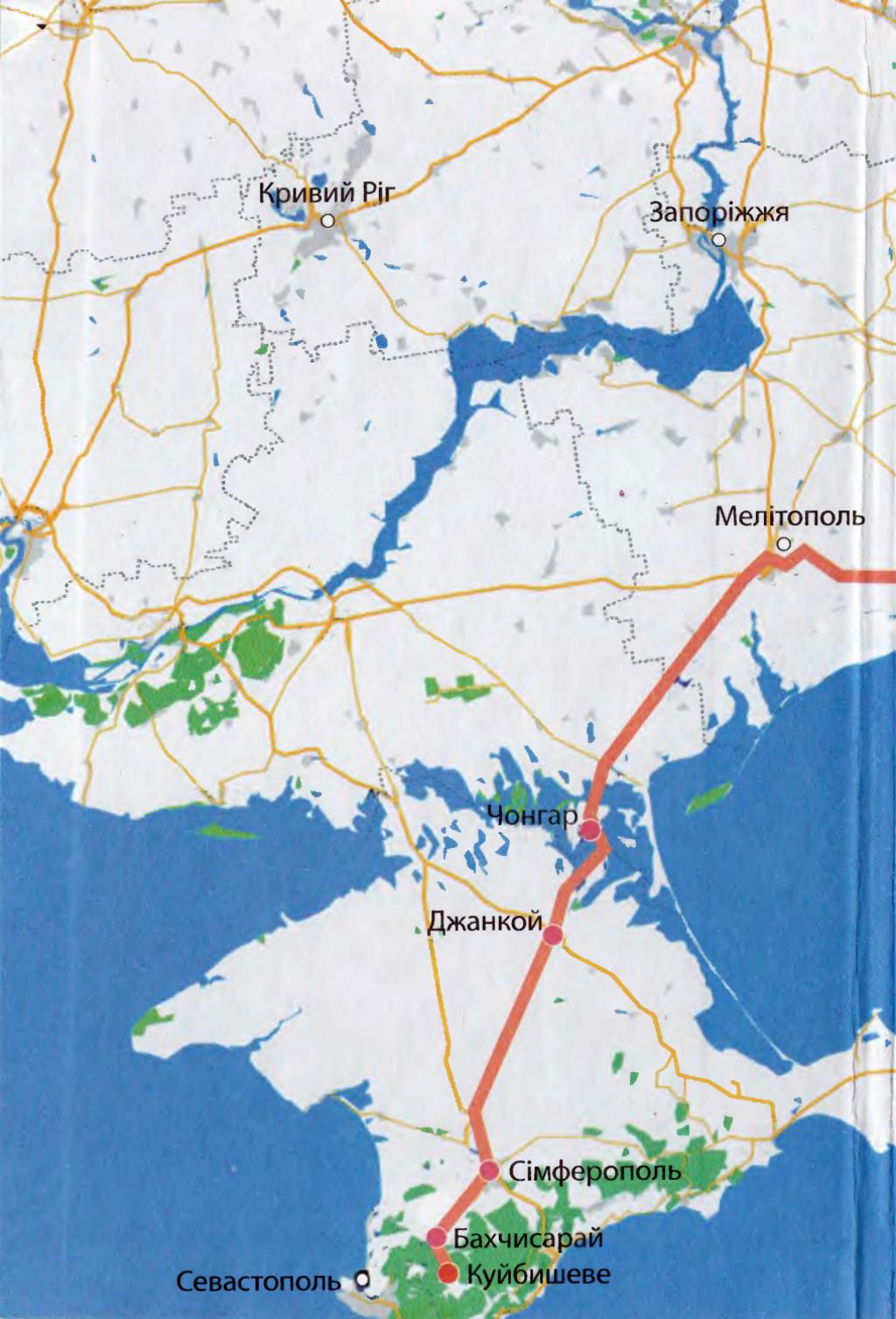
**м. Мукачеве**

*Магазин «Літера»  
вул. Пушкіна, 2*

**Інтернет-магазини**

*Інтернет-магазин «Якабу»  
[www.yakaboo.ua](http://www.yakaboo.ua)  
Інтернет-магазин  
«Петровка.юз»  
[www.petrovka.ua](http://www.petrovka.ua)  
Інтернет-магазин  
«Букля»  
[www.bookly.com.ua](http://www.bookly.com.ua)  
Інтернет-магазин  
«Личності»  
[www.persons-books.com.ua](http://www.persons-books.com.ua)  
Інтернет-магазин  
«Книжная лавка»  
[www.lavkabooks.com.ua](http://www.lavkabooks.com.ua)  
Інтернет-магазин «Топ-книга»  
[www.topknige.com.ua](http://www.topknige.com.ua)*





Кривий Ріг

Запоріжжя

Мелітополь

Чонгар

Джанкой

Сімферополь

Бахчисарай

Куйбишеве

Севастополь



Світле

Горлівка

Каютине

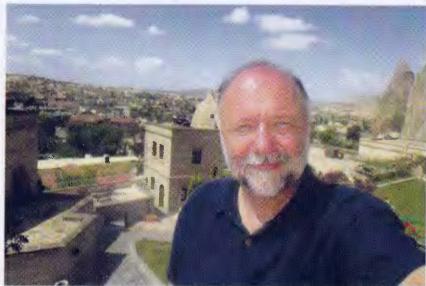
Веселе

Жданівка

Маріуполь

Ростов-на-Дону

Краснодар



Андрій Курков (нар. 1961 р.) — журналіст, письменник, сценарист (за його сценаріями знято понад 20 документальних та художніх фільмів), автор більш як 20 книг. Його твори перекладено 36 мовами світу, зокрема англійською, німецькою, французькою, іспанською,

голландською, турецькою та ін.

Книжки Куркова потрапили до топ-десятки європейських бестселерів.

...У селі Мала Староградівка, яке знаходиться в так званій сірій зоні, залишилися жити лише двоє — пенсіонер сорока дев'яти років Сергій Сергійович і його колишній однокласник Пашка. І вони, маючи абсолютно протилежні погляди на життя, змушені миритися, хоча до одного заходять в гості українські військові, а до іншого — сепаратисти. Головна турбота Сергійовича — як і куди з настанням весни відвезти подалі від війни своїх бджіл — усі шість вуликів. Відвезти туди, де не стріляють, щоб згодом у меду не було присмаку війни. Зібравшись у дорогу, бджоляр і сам поки не уявляє, які випробування чекають на нього і на його бджіл. Після не зовсім вдалої зупинки поблизу Запоріжжя він вирішує їхати з бджолами до Криму, до татарина, з яким познайомився понад двадцять років тому на з'їзді бджолярів. Він навіть уявити собі не може, що літо, проведене в Криму, навчить його не довіряти не тільки людям, а й власним бджолам.

ISBN 978-966-03-8247-3



Купити книгу  
на сайті  
видавництва  
[folio.com.ua](http://folio.com.ua)

9 78966 0 38247 3